T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANA BİLİM DALI
SANAT VE TASARIM YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI: MİMARİ MEKÂNLAR VE DÖNEMİN FOTOĞRAFLARDAKİ TEMSİLİ

DİLRUBA KOCAIŞIK
12715006

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. SEZA SİNANLAR USLU

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANA BİLİM DALI
SANAT VE TASARIM YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI: MİMARİ MEKÂNLAR VE DÖNEMİN FOTOĞRAFLARDAKİ TEMSİLİ

DİLRUBA KOCAIŞIK
12715006

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. SEZA SİNANLAR USLU

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANA BİLİM DALI
SANAT VE TASARIM YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI: MİMARİ MEKÂNLAR VE DÖNEMİN FOTOĞRAFLARDAKİ TEMSİLİ

DİLRUBA KOCAIŞIK
12715006

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih: 31.05.2019
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. SEZA SİNANLAR USLU	
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. NICOLE KANÇAL FERRARİ	
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi İSMAİL ERİM GÜLAÇTI	

İSTANBUL
MAYIS 2019

ÖZ

II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI:
MİMARİ MEKÂNLAR VE DÖNEMİN
FOTOĞRAFLARDAKİ TEMSİLİ
Dilruba Kocaışık
Mayıs, 2019

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı saraylarının son örneklerinden olan, özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Sultan'ın hem evi hem de imparatorluğu yönetim merkezi olarak kullanılan Yıldız Sarayı'nı arşiv fotoğrafları aracılığıyla incelemek ve sarayı özgün haliyle anlamaya çalışmaktır.

Tezimiz, Yıldız Sarayı'nın üzerine kurulmuş olduğu arazi ve bölgenin Antik Dönem, Bizans, Osmanlı ve özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde yoğunlaşarak son şeklini alan kullanım ve yapılaşma faaliyetlerinin tarihçesini, Sultan'ın tahttan indirilmesiyle başlayan tasfiye sürecini, Cumhuriyet Dönemi'ndeki kullanımları, Yıldız Arşivi'nin önemli bir parçasını oluşturan fotoğraf albümlerini, II. Abdülhamid'in fotoğrafa verdiği önemi, Yıldız Arşivi içerisinde Yıldız Sarayı'nı gösteren fotoğrafların belirlenmesini, bu fotoğraflardan seçilenlerin analizini kapsamaktadır.

Çalışmada Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bir külliye gibi kurgulanan Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapı elemanları, Saraya girişi sağlayan kapılar, avlular çevresinde şekillenen idari bölüm ve hususi bölüm, bahçeler ile çevre yapılar olmak üzere tasnif edilmiş, bunlar tarih ve sanat tarihi özellikleri açısından incelenmiştir. II. Abdülhamid Arşivi'ndeki Yıldız Sarayı fotoğrafları çekildiği yerler ve fotoğrafçılar açısından listelenmiş, bunlardan özellikle Yıldız Sarayı'nda gerçekleşen merasimlerden ve zamanla yok olan veya taşınan kültür varlıklarından örneklere ait fotoğraflar fotoğraf okuma yöntemiyle analiz edilmiştir.

Analizler yapılırken kullanılan materyallerin en önemlisi şüphesiz II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer alan arşiv fotoğraflarıdır. Ayrıca fotoğrafların içerik analizi için dönemi aydınlatan tarihi kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu bilgilerle fotoğraflarda biçimsel olarak yer alan öğeler eşleştirilerek analizler tamamlanmıştır. Çalışmanın en özgün bölümü olan "Fotoğraf Analizleri" bölümünde birtakım yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapılar topluluğu günümüze Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki özgün haliyle ulaşamamış, yıllar içinde çeşitli tasfiye, düzenleme ve tahsisler neticesinde Sarayın kaybedilen bütünlüğünü fotoğraflar aracılığıyla kavrama imkânı elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yıldız Sarayı, II. Abdülhamid, Fotoğraf, Fotoğraf Albümleri, Yıldız ve II. Abdülhamid, Osmanlı'da Fotoğrafçılık

ABSTRACT

THE YILDIZ PALACE OF ABDULHAMID II: ARCHITECTURAL PLACES AND THEIR REPRESANTATION IN THE PHOTOGRAPHS OF THE PERIOD

Dilruba Kocaışık

May, 2019

The objective of this study is to examine Yildiz Palace through archive photographs and try to understand the palace in its authentic version as the palace is one of the last examples of Ottoman palaces and most particularly it was used both as the residence of the Sultan and the head office of the empire in Abdulhamid the II's reign.

The thesis consists of the history of the usage and activities of the area and the land on which Yıldız Palace was grounded from Ancient Period, Byzantine, Ottoman to the last form of the structure in Abdulhamid Period; the discharge process by the dethronement of the Sultan; the usage of the palace in republic period; photograph albums as the significant part of the Yıldız Archive; the importance Abdulhamid II places on photography; identification of the photographs which show Yıldız Palace inside the Yıldız Archive; and the analysis of the selected photographs.

In this study, Yıldız Palace, built as a complex during Sultan Abdulhamid II's period, ~~is~~ was classified according to constructional components of the palace; entrance gates; governmental and private rooms around the courtyards; gardens with surrounding structures, and these are examined in terms of their historical and art history features. Yıldız Palace photographs in the Abdulhamid the II Archive are listed in respect of the places the photographs are taken and the photographers. The photographs, particularly chosen among Yıldız Palace photographs which exemplify the ceremonies in Yıldız Palace and cultural properties relocated or disappeared in time, are analysed with the method of photographic reading.

The most significant materials for the analysis are the archive photographs in the Albums of Abdulhamid II without doubt. Historical resources which enlighten the period are also used for the content analysis of the photographs. By these information, the visual elements of the photographs are matched and the analyses are completed accordingly. Some new information is found out in the most authentic part of the study, "The Photograph Analyses".

In consequence, the group of the buildings belong to Yıldız Palace could not reach today with their genuine state as they were in Abdulhamid the II period, through the medium of photographs it is obtained the possibility to comprehend the integrity of the palace which has been lost as a result of various relocations, regulations and dispositions in years.

Key Words: Yildiz Palace, Abdulhamid II, Photograph, Photograph Albums, Yildiz and Abdulhamid II., Photography in Ottoman Period

ÖN SÖZ

"Bazı şeylerin uzun mu uzun, asırlara yayılan, pek çok başka şeyin ve pek çok insanın hikâyesiyle iç içe giren, bir çok gizi bilinmeyeni, merak edileni ihtiva eden, dinleyecek olanı büyüleyici bir tabiat hadisesine şahit oluyormuşçasına mest edip kendinden geçirecek bir hikayesi vardır."[1]

Yolumun Sultan II. Abdülhamid'le kesişmesi ilk olarak yaptırmış olduğu çocuk hastanesinde doğmamla başlamış, hem ön lisans, hem de lisans eğitimimi Yıldız Teknik Üniversitesi'nde almamla devam etmiş ve Yıldız'da geçirdiğim zamanlar II. Abdülhamid ile Yıldız üzerine hep düşünmeme, burasının geçmişteki halini merak etmeme sebep olmuştu. Mimari Restorasyon üzerine aldığım yüksekokul eğitiminden sonraki Fotoğraf ve Video Bölümü'ndeki üniversite eğitimimi geçmişte Yıldız Sarayı'nın bir parçası olan Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Beşiktaş Kampüsü'nde tamamladım. Agavat, Çukursaray ve Kiler-i Hümayun gibi saray yapılarında dersler aldığım üniversitenin her köşesi benim için anılarla dolu diyebilirim. Fakülteye her girişte ve çıkışta zorunlu olarak uğradığım Hamidiye Camii'nin ise bendeki hatıraları çok kıymetlidir. Üniversite yıllarında müdavimi olduğum Hamidiye Camii hünkâr mahfilinin ve ön lisans okurken rölöve ve restorasyon projesini çizdiğim Yahya Efendi Camii hünkar mahfilinin Sultan II. Abdülhamid'in marangozhanesinden çıktığını ise sonradan öğrendim. Mimari kültürel mirasın korunmasına yönelik almış olduğum eğitimle, diğer mesleğim olan fotoğrafçılık bilgimi birleştirerek ilerlediğim kariyerimde akademik olarak da ilerlemek isteğindeydim. Özellikle arşiv fotoğraflarına ve fotoğraf tarihine olan merakım ile Yıldız ve Sultan II. Abdülhamid'le ilgili deneyimlediğim tüm bu kesişmeler yüksek lisans eğitimimde Yıldız'ı tez konusu olarak seçmemde etkili oldu.

Tezimde Yıldız'ı kapsamlı olarak anlatmaya, Sultan II. Abdülhamid Albümleri'ndeki fotoğraflarını inceleyerek Yıldız Sarayı'nın bu fotoğraflarda ne kadar görünür olduğunu anlamaya ve aktarmaya çalıştım. Zamana yayarak yazdığım tezim hem beni hem de çocuğumu büyüttü. Kütüphanelerde geçen günler, haftalar, aylar, yıllar birbirini kovaladı ve nihayet bitirdim.

Öncelikle tez çalışmamızda beni sabırla destekleyen, kıymetli tecrübe ve bilgileriyle yolumu aydınlatan tez hocam Doç. Dr. Seza Sinanlar Uslu'ya teşekkür ederim. Benden zihin açıklığı dualarını hiç esirgemeyen başta annem olmak üzere tüm büyüklerime, aileme ve can arkadaşlarıma ama en çok da beni her koşulda destekleyen, yükümü paylaşan, anlayışla elimden tutan eşim Fatih Kocaışık'a ve kızım Rabia Livâ'ya çok teşekkür ediyorum.

Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. (Proje Numarası: 2016-08-02-YL01)

İstanbul; Mayıs, 2019 Dilruba Kocaışık

---

[1]Murat Beyazyüz, Yakup Albayrak, **Bir Şehzadenin Ruh Portresi** (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 20.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ

KISALTMALAR

BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.MUİ.	: Dahiliye,Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.EUM.THR.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi
IRCICA	: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.TAL.	: İrade Taltifat
İÜNEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
MMZC:	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MSHHA.	: Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi
MVM.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
TCBOA.	: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi
YEE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak
Y.PRK.A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y. PRK. KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı
www	: World wide web

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı, sarayı oluşturan mimari mekânlar ve dönemin II. Abdülhamid Albümleri'ndeki temsili incelenmiştir. Yıldız Sarayı ve fotoğraflarının bir araştırma konusu olarak seçilmesinin temel nedeni, fotoğraf albümleri ışığında Yıldız Sarayı'nı anlamaktır.

Yıldız Sarayı hem yapım tarihi bakımından hem de imparatorluğun tek merkezden yönetildiği sarayların sonuncusu olması bakımından Osmanlı saraylarının önemli bir örneğidir. Sultan II. Abdülhamid'in ismiyle adeta özdeşleşen Yıldız Sarayı onun dönemini, yönetim anlayışını, yaşam tarzını yansıtan çok önemli bir mimari belge olarak önem kazanmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'den önceki padişahlar döneminde, içerisinde birkaç köşkün olduğu ve ağırlıklı olarak bir saray bahçesi olarak kullanılan Yıldız, Sultan II. Abdülhamid'in ikametinden, yönetimine her şeyi taşıyacak şekilde kurgulanmıştır. Tahta çıkışından kısa süre sonra tamamıyla Yıldız'a taşınan Sultan II. Abdülhamid burayı adeta yeniden mâmûr etmiştir.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nda doğal parklardan yapay havuzlara, pavyon biçimindeki küçük köşklerden daha büyük ölçekli kasırlara, kışla, karakol gibi askeri yapılardan cami tekke gibi dini yapılara, tiyatrodan hayvanat bahçesine, kütüphane ve müzeden, rasathaneye, marangozhaneden, çini fabrikasından, tamirhaneye, silahhaneden, arabalıktan, ahırlara, güvercinliklerden, seralardan, kameriyelere kadar birbirinden çok farklı işlevde ve yelpazede yapılar ve parklar topluluğu vücuda getirilmiştir. Bu haliyle önemli ihtiyaçlarını kendi sınırları içinde görebilen bir alan ortaya çıkmıştır.

Ancak ne yazık ki Yıldız Sarayı II. Abdülhamid Dönemi'ndeki kapsamıyla günümüze ulaşamamış, özgün yapısını yitirmiştir. Günümüzde Yıldız Sarayı denildiğinde akla gelen yer ile II. Abdülhamid dönemindeki Yıldız Sarayı arasındaki fark kapatılamayacak büyüktür. Yıldız Sarayı Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonraki süreçte bitmek bilmeyen değişiklik ve dönüşümlere sahne olmuştur. Sultan II.

Abdülhamid döneminde yaklaşık yarım milyon metrekarelik büyük bir alanı kapsayan Yıldız Sarayı'nı geri alınması mümkün olmayan bu değişimler sebebiyle, dönemindeki haliyle idrak edebilmek imkânsız hale gelmiştir.

Tez çalışmamız geçirdiği değişimler sebebiyle özgünlüğünü yitiren Yıldız Sarayı'nın tam olarak neresi olduğunun, nereleri kapsadığının, yerleşim ve kullanım şemasının anlaşılabilmesi için, Sultan II. Abdülhamid döneminden kalan arşiv fotoğraflarından yararlanılmasının katkı sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır. Bu noktada da II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer olan fotoğrafların Yıldız Sarayı'nın özgün haline dair ne ölçüde bilgi verdiği ve fotoğrafın belge değeri ile tarihi bilgiler örtüştürüldüğünde Yıldız Sarayı'nın daha iyi anlaşılabilmesinin mümkün olup olamayacağı soruları ortaya konmuş ve öncelikle Yıldız Sarayı ile ilgili olarak hazırlanmış yazılı ve basılı kaynakların araştırılması hedeflenmiş, bunlardan edinilen bilgiler birbirleriyle kıyaslanarak, bütünleştirilmiştir. Daha sonra Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapılar ve yapıların sonraki dönemlerdeki işlevlerine bakılmasına karar verilmiştir.

Akademik yayınların yanı sıra araştırmamızda II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nı gören, burada yaşayan, çalışan veya misafir olan kişilerin yazdıkları tarih kitapları, hatıratlar veya hazırladıkları biyografik eserler de dönemi birinci ağızdan anlatmaları ve aktarmaları açısından önemli referans kaynaklarımız arasında yerini almıştır.

Çalışmamızın ana amacı fotoğrafları inceleyerek Yıldız Sarayı'nı anlamak olduğu için fotoğrafları incelemeye geçmeden önce Yıldız Sarayı'nın tarihçesini yazmak ve buradaki yapıları tasnif ederek belli bir çerçeve içerisinde listelemek, yapılarla ilgili tarihçe ve sanat tarihi bilgilerini derlemek, bir anlamda Yıldız Sarayı'nın mimari, idari ve özel kullanım şemasını çıkarmamız gerekmiştir.

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer alan Yıldız Sarayı fotoğraflarını tespit etmemizde ve sağlamamızda ise müracaat yerimiz İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri günümüzde Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edildiğinden, tez yazım sürecimizin başlarında kullanacağımız arşiv fotoğraflarının telif bedelleri ödenerek dijital kopyaları edinilmiştir. Fotoğrafların telif bedelleri Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından verilen 2016-08-02-YL01 Proje

Numaralı “isimli Yüksek Lisans Araştırma Projesi (YÜLAP) desteğiyle sağlanmıştır. Yıldız Sarayı’na ait fotoğraflara ulaşmamızda Nadir Eserler Kütüphanesi tarafından yapılan dizin çalışması faydalı olmuş, önce konulara göre yapılmış olan dizin üzerinden Yıldız Sarayı ile ilgili fotoğrafların albüm ve fotoğraf numaralarına erişilmiş, daha sonra fotoğrafçılara göre dizin çalışmasından eğer belli ise fotoğrafçı bilgileri ile fotoğraflar eşleştirilmiştir. Bu açıdan İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan dizin çalışmasının oldukça başarılı olduğunu, işimizi kolaylaştırdığını, ancak fotoğraf albümlerinin oluşturulma tarihine dair herhangi bir dizin bilgisi olmadığından fotoğrafların çekim yıllarını net olarak ortaya koymakta zorlandığımızı söylemeliyiz.

Araştırmamızda yöntem olarak temelde yazılan bilgileri detaylı olarak toplamak, tarih kaynaklarda yazılanla fotoğraflarda görünenleri bir araya getirerek yorumlayarak analiz etme yöntemini kullandık. Başından itibaren seçilen arşiv fotoğraflarının konuları hakkında yapacağımız kapsamlı araştırmalardan edindiğimiz bilgiler yardımıyla fotoğrafların ilk bakışta gösterdiklerinden daha fazlasını söyleyebileceği kanaatindeydik. Orada ne olduğunun en önemli kanıtı ve görsel kaydı olan fotoğrafların gerçeği gösterme gücüyle tarih kaynaklarda yazılanlar birbirini doğrulamakta olduğunu ve fotoğrafları daha anlaşılır hale getirdiğini deneyimledik.

Tezimizde yer alan bölümleri kısaca tanıtacak olursak, girişten sonraki ikinci bölümde, Yıldız Sarayı ve Korusu’nun konumuna ve tarihçesine yer verilmiş, bu bölüm II. Abdülhamid öncesi ve II. Abdülhamid Dönemi ve II. Abdülhamid sonrası olmak üzere ele alınmıştır. Üçüncü bölümde II. Abdülhamid Fotoğraf Albümlerinin bir parçası olduğu büyük bir arşiv olan Yıldız Arşivi’ni tanıtımına, fotoğrafın icadını takip eden yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun fotoğrafla tanışmasına, Sultan II. Abdülhamid’in fotoğrafa verdiği öneme, dönemin fotoğrafhanelerine ve fotoğraf üretim ortamlarına yer verilmiştir. Dördüncü bölüm II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu’nda Yıldız Sarayı’nın fotoğraflarının tespitine, çekildikleri yer, fotoğrafçı, albüm ve fotoğraf numaraları açısından listelenmesine ayrılmıştır. Tezimizin beşinci bölümünde ise Sultan II. Abdülhamid Dönemi’ni yansıtan merasimlerden surre alayı, cuma selamlığı gibi törenlerin fotoğraflarıyla, günümüze çeşitli sebeplerle ulaşmayan veya yeri değişen kültür varlıklarından Talimhane Köşkü, Acem Köşkü, Dövüşen Boğa Heykeli, Kuğulu Fıskiye gibi seçme konular üzerinden yaptığımız okumaları içeren analizlere yer verildi.

2. YILDIZ SARAYI VE KORUSU

Yıldız Sarayı ve korusu İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde aynı isimle anılan Yıldız semtinde yer alır. Semt, günümüzde kuzeyde Beşiktaş - 15 Temmuz Şehitler Köprüsü bağlantı yolu ile buradan Ortaköy sahiline kadar bağlantıyı sağlayan Palanga Caddesi, kuzeybatıda Emirhan Caddesi, batıda Ihlamur ve Dikilitaş semtleri, güneybatıda Abbasağa, güneyde Serencebey, güneydoğuda ise Çırağan semtleri ile sınırlıdır. Yıldız'ın doğu kesiminde yer alan Yıldız Sarayı ve korusu (parkı) semtteki en büyük alanı kaplamaktadır. Saray, Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki sahilden itibaren başlayarak üzerlerinde bulunan boğaza hâkim tepelerle sahil şeridi arasındaki yamacı da kapsayan yaklaşık 500.000 metrekarelik bir alanda kuruludur[2].

Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki yamaçları kaplayan Yıldız Korusu ise 17. ve 18. yüzyıllarda Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi, 19. yüzyılda ise Yıldız Sarayı'nın dış bahçesidir. Koru "Yıldız Parkı" ismini Cumhuriyet Dönemi'nde alır.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında tamamen saray yapıları ile saraya ait parklar ve bahçeler topluluğu olan bu bölge günümüzde ise, saray yapıları, köşkler, eğitim yapıları, yönetim yapıları, müzeler ve parkları kapsamaktadır.

Kendine özgü yapılaşma modeli ile Yıldız Sarayı Osmanlı saraylarının son örneğidir. İstanbul sarayları olan Eski Saray, Yeni Saray (Topkapı Sarayı), Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Dolmabahçe Sarayı'nın ardından imparatorluğun son ikametgâh ve yönetim merkezidir. Sarayın 19. yüzyılın ikinci yarısı ve yüzyılın başında oluşan yerleşimi, çevre düzeni, mimarisi ile ilgili halen muhafaza ettiği karakteristik çizgiler bu dönemin çevre ve mimarlık anlayışının halen görülebildiği önemli bir örneğidir[3].

Farklı yıllarda köşk ve kasırların eklenmesi ile genişleyen saray bu özelliği ile daha çok Topkapı Sarayı ile benzerlik gösterir. Zira Tanzimat anlayışı ile yapılan son dönem

---

[2] Afife Batur, "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.7. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 520.

[3] **age**, 520.

sahil saraylarındaki bütüncül mimari anlayışın yerine Yıldız Sarayı'nda monolit bir kütle olarak değil, ünite ünite gelişmiş bir tercih söz konusudur[4]

2.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD ÖNCESİ DÖNEM

Yıldız Sarayı asıl şeklini Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde almış ve burada en yoğun imar faaliyeti onun döneminde gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nı ayrı bir başlık altında ele alacağımız için, II. Abdülhamid'e kadarki dönemi Antik Dönem ve Bizans Dönemi ile Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadarki Osmanlı Dönemi olarak aktarmak yerinde olacaktır.

2.1.1. Antik Dönem ve Bizans Dönemi

Yıldız'ın antik dönem ve Bizans dönemi tarihçesine Beşiktaş semti ile ilgili kaynaklar ışık tutmaktadır. Bir Boğaziçi semti olan Beşiktaş, antik dönemde sırasıyla Iasonion ve Sergion, Bizans döneminde ise Daphne ve Diplokionion adlarıyla bilinmekteydi. Dionysios Byzantios'un Anaplous Bosporou (Boğaziçinde Bir Gezinti) adlı eserine göre Iasonion (Beşiktaş) adını İstanbul Boğazı ve Argonotlar efsanesinde anlatıldığına göre lason ve yoldaşları burada karaya yanaştığı için almıştı[5]. Burada, defne ağaçlarının bol olduğu sık bir koruluk ve Apollon sunağı vardı. Uzun kıyısı, batı ve güney rüzgârlarına açıktı. Bölge, Bizans döneminde "çift sütun" manasına gelen Diplokionion, Bizans Antikitesi üzerine çalışan bir araştırmacı-yazar olan Petrus Gyllius döneminde ise Diplocion olarak adlandırılmıştı[6]. Petrus Gyllius, Apollon Sunağı ve büyük defne korusunun bulunduğu yerin, sonraki kuşakların Daphne adını (defne) adını verdiği ve Stephanos'un Çılgın Daphne dediği ve Sergios olarak da

---

[4] **age**, 520.
[5] Dionysios Byzantios, **Boğaziçinde Bir Gezinti (Anaplous Bosporou)**, çev. Mehmet Fatih Yavuz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 2010), 54.
Byzantionlu Dionysios hakkında neredeyse hiç bir bilgi yoktur. Eserden, MS 1. ve/ya 2. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. MS 10. yüzyılda kaleme alınan Suda isimli Bizans Ansiklopedisinin kaydettiğine göre Dionysios, Anaplous Bosporou'dan (Boğaziçi'nde bir Gezinti) başka Perithrenon (Ağıtlar üzerine) adlı bir eser kaleme almıştır. Adı geçen diğer eser günümüze ulaşmamıştır.
[6] **age**, 23. Bizans Antikitesi üzerine çalışan bir yazar olan Petrus Gyllius, İstanbul Boğazı (de Bosporo Thracio libri III.) adlı eserinde Yunanlıların Diplokionion, Türklerinse Beşiktaş olarak adlandırdığı köyün İasonion olduğunu belirtir. Dionysios'un Anaplous Bosporou adlı eseri Kanuni dönemine kadar ulaşmıştı. Çünkü Fransa kralı François I tarafından İstanbul'a, Kanuni'ye gönderilen heyet içinde yer alan Fransız Pierre Gilles ya da Latince adıyla Petrus Gyllius (1490-1555), 1544-7 ve 1550 tarihlerinde İstanbul ve civarında araştırmalarda bulunmuş ve Boğaziçi üzerine yaptığı araştırmada Dionysios'un eserini kullanmıştır. Daha da önemlisi, Gyllius, Dionysios'un eserinin büyük bir kısmını Latinceye çevirmiş ve eserine dâhil etmiştir. Gyllius, 1555 yılında Roma'da ölmüş ve yeğeni Antoine Gilles, onun Boğaz'la ilgili araştırmalarını 1561 yılında yayınlamıştır.

adlandırılan yer olduğundan bahsetmektedir. Byzantionlular'ın, Daphne kültü nedeni ile Apollon ve Daphne'sini kutsal sayarak burada toplandıklarından burayı Daphne adlı bir dış mahalle haline getirdikleri bilinmektedir[7].

İstanbul'un erken dönemini anlatan ancak ilerleyen tarihlerde yazılan kaynaklarda da Daphne (defne) vurgusu yapılmıştır. Örneğin, ünlü tarihçi Joseph von Hammer (1774 -1856) 1822'de yazdığı "İstanbul ve Boğaziçi" isimli eserinde, erken dönem Bizans şiirlerinde defne ormanları içerisinde sevimli Pan'ın flütünü çaldığı hayal edilen yeşillik yerlerin bu koruluklar olabileceğini belirtmektedir[8]. Nitekim çok daha sonraki bir zamanda daphne (defne) vurgusunu G.V. İnciciyan da Boğaziçi Sayfileri isimli kitabında yapmış ve şu dizelerle bölgeyi tasvir etmiştir[9].:

"İki vadi defne ağacı ile kaplı
Rumlar bir kilise yapmış
Apollo tapınağının üstüne
Adamışlar Meryem Anaya".

Bizans döneminde ormanlık olduğu bilinen bu bölgeden Dünyaca ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis ise İstanbul (1874) isimli eserinde bölgedeki defne ormanlarından Tefne olarak şöyle bahsetmektedir[10]:

> "Sol tarafta, Boğaz'ın Rumeli yakasında görünen ilk köy Beşiktaş'dır; bir tepenin eteğinde, küçük bir iskelenin etrafında, yayılan büyük bir Türk köyü veya daha ziyade İstanbul'un büyük bir semti. Köyün arkasında Beyoğlu'na doğru yükselen güzel bir vadi, Bizans'ın kadim Aziz Stefano'nun Tefne ağaçları vadisi açılır, evlerin arasında meşhur korsan Barbaros'un türbesini gölgeleyen bir çınar kümesi vardır. […] Kıyı kalabalık, tepe yeşillikle kaplı, vadi evlerle, bahçelerle doludur. […] Gördüğümüz şey, Boğaziçi köylerine has zerafet ve neşedir… Bu köyü seyredecek zaman bulamadık geride kaldı, Çırağan Sarayı'nın veya daha ziyade, beyaz mermerden yapılmış, sade ve fevkalade, uzun sütun dizileriyle süslenmiş, üzerinden bir sürü beyaz Boğaz kuşunun canlı mazgallar gibi yükseldiği parmaklıklı taraçalar ile çevrilmiş, sahil tepelerinin gür yeşili içinde daha belli olan bir saray ordusunun önünden geçiyoruz".

2.1.2. Osmanlı Dönemi

Bizans Dönemi'nde ulaşım güçlüğü nedeni ile Boğaziçi, bir kaç yazlık saray, bir-iki balıkçı köyü ve tapınağın bulunduğu, ekseriyetle iki yakası ormanlarla kaplı bir yer iken, İstanbul'un fethinden itibaren ise temiz havası ve suyunun güzelliği ile meşhur Boğaziçi'ne verilen önem artmıştır. Fatih devrinde başlayan Boğaziçi bahçeleri

---

[7] Petrus Gyllius, **İstanbul Boğazı (De Bosporo Thracio Libri III.)**, çev. Erendiz Özbayoğlu, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 92.
[8] Çelik Gülersoy, "Yıldız Parkı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 518.
[9] G.V. İnciciyan, **Boğaziçi Sayfiyeleri**, çev. Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 102.
[10] Edmondo De Amicis, **İstanbul**, çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları,1993), 384.

geleneği diğer sultanlar döneminde de devam etti. Özellikle 1509'daki Küçük Kıyamet (Kıyamet-i Suğra) adı da verilen İstanbul Depremi'nin ardından yeni inşa faaliyetleri ile birlikte hem İstanbul'un hem de Boğaziçi'nin Türk kenti niteliği oluşmaya başlamıştır. Kanuni döneminde özellikle bahçe ve mesire yerlerinin sayısı artmıştır. Sultanlar bu bahçelerle birlikte aynı zamanda sahil sarayları ve boğaz tepelerinde köşkler yaptırmışlardı. 17. yüzyıldan sonra Topkapı Sarayı'nın has bahçesi dışındaki bu bahçelerin tamamı Hadâik-i Hassa (Padişah Bahçeleri) arasına katılmışlardır[11]. Beşiktaş köyündeki Yıldız da bu Boğaziçi bahçelerinden biridir.

Beşiktaş o dönemde, tarihi yarımadaya yakınlığı, yeşilliği, özellikle yaz dönemlerinde Karadeniz'den gelen serin rüzgârlara açık olması gibi sebeplerle Boğaziçi semtleri arasında en elverişli ve ilgi çeken bölgelerden biriydi[12].

Yıldız'ı da içine alan bölge, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden (1520-1566) itibaren ise Yıldız ve çevresi sultanlar için bir av yeridir. Kesin olmamakla birlikte Beşiktaş'taki bir şahıs malı olan Kazancıoğlu Bahçesi adıyla da bilinen Civankapucıbaşı Bahçesi'nin Yıldız Sarayı'na ait olan araziyi de içerdiği tahmin edilmektedir[13]. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Türk, Rum ve Yahudi mahallerinin bulunduğu bir semt olan Beşiktaş'ta sözü edilen Civankapucıbaşı Bahçesi ile Kazancıoğlu bahçesi, Yahya Efendi Mesiresi ve Ihlamur Mesiresi bu bölgenin başlıca gezinti yerleridir.

Yahya Efendi Mesiresi olarak zikredilen yerin ismi, Kanuni Sultan Süleyman'ın sütkardeşi olarak da bilinen müderris, şair ve sûfî unvanları ile tanınan Beşiktaşî Yahyâ Efendi'den gelmektedir. Yahya Efendi'nin Hz. Musa ile Hızır'ın buluştuğu yer olarak kabul edilen Hıdırlık adını verdiği bölgeye rüyasında gördüğü bir şahsın işaretiyle gidip tekkesini kurduğu ve çevresini bağ ve çiçek bahçeleriyle donattığı bilinmektedir[14]. Yahya Efendi'nin kendi imkânları ile aldığı bu arazi o dönemde Yıldız tepesinden Boğaziçi kıyısına kadar bir alanı kapsamaktadır. Bu geniş arazinin bir kısmı daha sonra Yıldız ve Çırağan Saraylarının arazisine katılacaktır.

---

[11] Gönül Aslanoğlu Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri**, (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1972), 20-23.
[12] Çelik Gülersoy, **Çerâğân Sarayları**, (İstanbul: Turing Yayınları, 1992), 12.
[13] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[14] M. Baha Tanman, "Yahya Efendi Külliyesi", **DİA**, c. 43. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 246-249.

Kazancıoğlu Bahçesi ise, I. Ahmet (1603-1617) döneminde Hadaik-i Hassa (padişah bahçeleri) arasına katılmıştır. Buradaki bilinen ilk yapı olan küçük bir köşk de yine Sultan I. Ahmet tarafından yapılmıştı. Sonraki yıllarda IV. Murad (1623-1640) da buraya bir gezi ve av olanı olarak ilgi gösterecek ve buradaki köşkü de zaman zaman dinlenme amacıyla kullanacaktı. Hatta bu arazi ile içindeki köşkü kızı Kaya Sultan'a hediye etmişti[15]. Evliya Çelebi 17.yüzyılda yazdığı seyahatnamesinde Civankapucıbaşı bahçesinden ağaçlık bir bağ olarak söz etmektedir. Kazancıoğlu Bahçesi'nde bulunan ve Kaya Sultan'a babası tarafından verilen yapı içinse "Burada iki katlı bir şadırvan var ki bütün dünyada öyle sanatlı fıskiye yoktur." sözleri ile ifade etmiştir[16].

Lale Devri'nin (1718-1730) ıslahatları ile bilinen padişahı Sultan III. Ahmet (1703-1730) bu bölgenin sahil kısmındaki yalıyı veziri Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kardeşi Mehmet Paşa'ya tahsis etmişti. Sultan ile veziri başta olmak üzere saray erkânının da katıldığı bu sahildeki ve bahçelerdeki yapılan meşhur âlemlerin ardından burası ön tarafta mavi deniz, arka tarafta ise yeşil ağaçların bulunduğu mehtaplı gecelerde yapılan masal eğlencelerinden ötürü "Çerağan" ismini almıştır[17].

Yıldız Korusu bu dönemde özellikle devrin simgesi olan laleler ve diğer türlü çiçeklerin ışıklandırılması ile yapılan gece eğlencelerine ev sahipliği yapmıştır. Çırağan'ın arkasındaki bu bahçeler bugünkü Yıldız Parkı'na ait alandır ve Lale Devri'nin en önemli simgelerindendir. Lale Devri'nde bu eğlencelere tanıklık etmiş bir Fransız aristokratı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda yaptığı reform hareketlerine olan katkılarıyla tanınan Baron de Tott'un (1733-1793) aktardığına göre, bu bahçelerde çiçek adalarına kristal fenerler ve aynalarla aydınlatmalar yapılır ve bunlar türlü renk akisleri, ışık oyunları yaratırdı. İngiliz gezgin ve yazar Miss Julia Pardoe da "Beauties of the Bosphorus" (1838) adlı eserinde Çırağan Sarayından ve arkasında yükselen, denizden bakıldığında serviler, badem ağaçları, akasyalar ve

[15] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[16] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul,** haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 8. Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 409.
[17] Gülersoy, "Yıldız Parkı", **Dünden Bugüne**, 518.
Çırağan/ Çerağan kelimeleri farsça mum, kandil, lamba vb. ışık veren araç, çırağ ve ışık anlamlarına gelen çerağ kelimesinden gelmektedir.
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.569509286f3565.79494097 [11.01.2016].

büyük akçaağaçlar ile kaplı yeşil yamaçlardan övgü ile söz etmiştir. Yazarın bahsettiği koruluğun bakir ve çevre düzenlemelerinin yapılmadığı halidir[18].

Lale Devri'nin 1730'daki Patrona Halil İsyanı ile sonlandırılmasından itibaren Çırağan'daki yapılar ve bahçeler bir süre bakımsız kalmış ve buradaki sahil sarayı el değiştirmiştir. III. Selim buradaki ahşap sarayla yanındaki yalıyı daha büyük bir saray yaptırma niyetiyle satın aldıysa da ekonomik sebeplerden ötürü sadece onarımı yapılabilmiştir. 1803-1804'de kız kardeşi Hatice Sultan ise sarayı yeniden yaptırmıştır[19]. Bununla birlikte Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde, Ali Said Bey'in 1922'de kaleme aldığı saray hatıralarında zikredildiği üzere saray erkânının Yıldız'a rağbeti ise daha da artar. Yıldız bu dönemde halen şehzade ve hanım sultanlar için bir mesire yeridir. Hem bir bestekâr hem de bir şair olan Sultan III. Selim, Yıldız koruluğuna bestelerini söylemek, şiirlerini okumak ve gezmek için gelir[20]. Sultan III. Selim buraya özellikle yazları gelerek denizi seyrettiği ve annesi Mihrişah Sultan için günümüzde mevcut olmayan "Yıldız" adındaki kasrı yaptırırken, babası Sultan II. Mustafa adına da has bahçedeki rokoko üslubundaki dört yüzlü çeşmeyi inşa ettirir[21]. O dönemden günümüze ulaşan tek mimari eser olan bu çeşme, halen sarayın has bahçesindedir. Bugün mevcut olmayan kasrın ise bu çeşmeye yakın bir yerde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Çeşmenin ve yakınındaki namazgâhın çevresinin Sultan II. Abdülhamid döneminde sarayın Selamlık bahçesini (has bahçe) oluşturacak en eski bölüm olduğu tahmin edilmektedir[22].

Sultan II. Mahmud Çırağan Sarayı'nı onarımını yaptırdıktan sonra, Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Çırağan'a yerleşmişti. Osman Nuri, "Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı Hayat-ı Siyasiye ve Hususiyesi" (1909) adlı iki ciltlik eserinde Osmanlı dönemi Yıldız Sarayı tarihini Sultan II. Mahmut döneminden (1808-1839) itibaren ele almıştır. Bu esere göre, II. Mahmud dönemine kadar burası metruk bir

---

[18] **age**, 519.
[19] Evyapan, **age**, 27.
[20] Ali Said, **Ali Said Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı,** haz. Ahmet Nezih Galitekin (İstanbul: Nehir Yayınları, 1994), 21.
[21] Ahmet Ağın, **Saraylarımız** (İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1965), 129.
[22] Münevver Dağgülü, **Yıldız Sarayı- Selamlık Bahçesi Has Bahçe- İç Bahçe Tespit ve Envanter Çalışması** (İstanbul: YTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı İşliği, 1993), 3.
Bu tespit ve envanter çalışmasında günümüzde mevcut olan Marangozhane / Sanat Galerisi'nin önündeki akstaki fıskiye ile merdiven izleri burada bir köşk olabileceği fikrini düşündürmektedir. Bahçe oluşumu da tam bu yarımada çevresinde başlar ve II. Abdülhamid döneminde çekilen fotoğraflar da bu fikri kanıtlar. Fotoğraf da bahçenin bu bölgesi dışında bulunan ağaçlar fidan görünümünde iken bu kısımdaki ağaçlar büyüktür ve bu yarımada üzerinde yapılan ağaç yaşı tespitleri de II. Abdülhamid döneminden daha önce buradaki bahçe oluşumunun başladığı fikrini doğrular.

koruluktur ve Sultan 1834'de buraya günümüzde mevcut olmayan bir köşk ve etrafına da geniş bir bahçe yaptırmış, İstanbul ve Boğaziçi manzarasına hâkim oluşu nedeni ile de buraya Yıldız adını vermiştir[23]. Sultan II. Mahmud arada bu köşke gelerek, manzarayı seyretmiş ve saz dinlemiştir[24]. Yıldız Köşkü ile semtin aynı adla anılır olmasının bu tarihe tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Bu köşk Balyan ailesinden Garabet Amira Balyan'a yaptırılmıştı. II. Mahmud Vaka-i Hayriye[*] (1826) ile Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak bugünkü modern Türk ordusunun temellerini oluşturan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla kurduğu yeni orduyu burada teftiş eder, talimlerini burada izlerdi[25]. Bizzat kendisi ok atar, okların düştüğü yerlere ise kitabeli taş diktirirdi[26]. Bu dönemde Yıldız'da küme fasılları[*] yapıldığı ve Enderun halkına cirit ve tomak[**]oyunları oynatıldığı da bilinmektedir[27].

Sultan Abdülmecid (1839-1861) ise önceden yapılmış olan köşkleri yıktırarak 1842' de annesi Bezmiâlem Valide Sultan için günümüzde Valide Sultan Köşkü diye anılan yapının esasını oluşturan bina olduğu düşünülen Kasr-ı Dilküşâ köşkünü yaptırmıştı. Kasra bu ismi annesi Bezmiâlem Valide Sultan vermişti[28]. Günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda üzerinde "Gelüb seyyare-i seb'a bugüna söyledi tarih 1258, Kamerdir Yıldız'a güya bu kasr-ı Valide Sultan" ifadesi yer alan ahşap kitabesinden, Sultan Abdülmecid'in annesi için bu kasrı yaptırmasından itibaren Beşiktaş Tepesi olarak anılan bu yerin bu dönemden itibaren hareket kazandığı anlaşılmaktadır[29]. Saray hekiminin kızı Şair Leyla Hanım'ın aktardığına göre ise Sultan Abdülmecid annesi için koruluğun üstündeki bu köşkü yaptırmış, İstanbul'un her yerine nazır olduğu için

---

[23] Osman Nuri, **Yıldız Sarayı "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı" adlı eserin bir bölümü,** çev. Sabahattin Türkoğlu (İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998), 9.
[24] Yılmaz Öztuna, "Yıldız Sarayı", **Hayat Saray İlavesi**, 41.
[*]Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay), 16 Haziran 1826 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın topa tutularak yok edilmesi ve sağ kalanların ise idam edilmesi ile sonuçlanan hadise.
[25] François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktay, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 176.
[26] Ağın, **Saraylarımız**, 129.
[*]Küme faslı: Osmanlı döneminde gerek sarayda gerekse saray dışında kalabalık bir ses ve saz kadrosundan meydana gelen ve küme faslı diye anılan fasıl heyetleridir.
İsmail Hakkı Özkan, "Fasıl", **DİA**, c. 12. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995): 208.
[**]Tomak: Tomak adı verilen üstü meşin, içi keçeli ve kadın saçı gibi örülmüş "tura" nevinden aletle oynanan oyun. Ciriti atlılar, tomağı ise yayalar oynardı.
Ali Said, **age**, 154.
[27] Ali Said, **age**, 21.
[28] Bülent Bilgin, **Geçmişte Yıldız Sarayı** (İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998), 13., **Tarih-i İstanbul**, Yeni İstanbul Gazetesi'nin Kültür Hizmeti, s.62, baskı tarihi yok. (Yıldız Sarayı ile ilgili gazete, dergi ve kitaplardan yapılmış derlemeden alınmıştır.)
[29] Vahide Gezgör, Feryal İrez, **Yıldız Sarayı Şale Kasrı Hümâyunu** (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1993), 9.

"Yıldız" adını vermiştir[30]. Sultan Abdülmecid de kendinden önceki diğer padişahlar gibi buraya rağbet göstermiş, hatta Çırağan'dan Yıldız'a girişi sağlayan Mecidiye Kapısı'nın önüne Mecidiye Camii'ni yaptırmış ve cuma selamlıklarından önce genellikle cuma namazlarını burada kılmıştır. Ayrıca Yıldız'ın etrafındaki bağ ve bahçeleri de satın alarak, kasrın bahçelerine ekletmiştir[31]. Çırağan Sarayı'nın arka koruluğu olan bu bahçelerin düzenlenmesi için Almanya'dan uzmanlar getirilmesi de yine Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenmektedir. 1850 yılında Stefel tarafından hazırlanan bahçe düzenlemesi projesi, 1860'da Schlerf tarafından yeni ve değerli bitkilerin yetiştirilmesi için geliştirilmiştir.[32] Yıldız'da Sultan Abdülmecid döneminde Çukursaray adı verilen yeni bir köşk de yapılmıştır[33].

Osman Nuri'nin aktardığı bir rivayete göre Sultan Abdülmecid Yıldız'daki bir köşkü Yıldız ismindeki bir cariyesine tahsis etmişti. Abdülmecid ile ilgili bir başka rivayet ise Sultan'ın hanımlarından Serefraz Hanımla ilgilidir[34].

Sultan Abdülaziz (1861-1876) ise daha önceki kasırları yıktırarak/tamir ettirerek Çit Kasrı ile bir dinlenme köşkü olarak mimarları Sarkis ve Agop Balyanlar'a daha sonra Sultan II. Abdülhamid'in mabeyincilerine ve kâtiplerine tahsis eyleyeceği kâgir Büyük Mabeyn Köşkü'nü (1866), dış bahçede Ortaköy tarafında Malta Köşkü ile Çırağan'da biten vadide büyük bir göl ile bu gölün kenarındaki Çadır Köşkü'nü yaptırmıştır. Koruyu doğal güzelliğini bozmadan usta bahçıvanlara düzenlettirmişti. Yeni Çırağan Sarayı'nı da yaptıran Sultan ardından da Çırağan ve Yıldız arasına günümüzde de mevcut olan kemerli köprüyü yaptırarak saray ile koruyu ve aynı zamanda Boğaziçi kıyısı ile koruyu birbirine bağlamıştır. Koru bu dönemde "Mabeyn Bahçesi" adını almıştır.

Sultan Abdülaziz Çırağan Sarayı'nın arka tarafında Yıldız Bahçesi'nin caddeye bakan tarafındaki setin üzerine Billurin Kasrı adı verilen üç katlı cam bir saray da yaptırmıştı. Dışarıdan bakıldığında tamamen şeffaf olarak tasarlanmış yapı bir süre sonra

---

[30] Leyla Saz, **Haremin İçyüzü**, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974), 80.
[31] Ali Said, **age**, 22., Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2011), 92.
[32] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[33] Mustafa Armağan, **İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti** (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 136.
[34] Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, 93
Rivayete göre Sultan maiyeti ile birlikte Yıldız Köşkü'ne çekilen Serefraz Hanım'a saraya dönmesi için ricada bulunmak için bir gece vakti fenerle Yıldız Köşkü'ne gitmiştir.

yıktırılmıştı[35]. O yıllarda İstanbul'da bulunmuş olan bir Rus yazar Billurin Köşkü'nün tıpkı Londra'da 1851'deki Dünya Fuarı için yapılan Crystal Palace (Kristal Saray) gibi bir camdan bir limonluk olduğunu, içine binlerce kuşun salındığını, ancak Sultan Abdülaziz'in kuşların aşırı gürültüsünden ve limonluğun fazla güneş alarak çok ısınmasından ötürü bu köşkü yıktırdığını aktarmıştır[36].

Ayrıca Sultan Abdülaziz koruya büyük demir camekânlı kış bahçeleri, yaban hayvanları için tasarlanmış kafesler, özel kuşlar için yuvalar ve kafesler yaptırmıştı. Burası o dönemde Avrupa'dakilere benzer bir hayvanat bahçesi niteliğindedir. Bu hayvanların bakımından ve huylarından anlayan hizmetliler mevcuttu. Sultan Abdülaziz burada güreş yaptırır, özel olarak beslenen koç ve horozların dövüşünü izlerdi[37]. Özellikle aslan sevgisinden ötürü mabeyn bahçesinde bir aslanhane de yaptırmıştı. Sultan'ın aslan sevgisi öyle çoktu ki bu aslanların heykellerinin yapılabilmesi için 1871'de İtalya'nın Carrara bölgesinden mermerler getirtmişti. Bu hayvanat bahçesi için Bağdat civarından 165 arap atı, 3 aslan, 1000 van kedisi ve bir de sansar alınmıştı[38].

Bu dönemde Yıldız, Çırağan Sarayı'ndan özellikle yaz sıcaklarında çıkılan bir sayfiye yeri ve haremdeki kadınlar için bir mesire yeri idi[39]. Şair Leyla Hanım anılarında harem ahalisinin özel izinle çıktıkları bu gezintileri anlatmıştır. Ekseriyetle Çırağan Sarayı'nda ikamet eden ancak özellikle bahardan itibaren yaz sıcaklarında Yıldız'ı tercih eden Sultan Abdülaziz buraya hal edilmesinden önce son olarak 1876 yılının Nisan ayında çıkmıştır. Tahttan indirilmesine kadar sebep olacak Talebe-i Ulum Hareketi'nin (1876) ardından ise Çırağan Sarayı'nı da terk ederek Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür[40].

V. Murad (1876-1876) hastalığı sebebi ile 93 gün süren kısa saltanat döneminin bir bölümünde Yıldız'da oturmuş ve burada köşk yaptırmamıştır. Çerkes Hasan Vakası (15/16 Haziran1876) sırasında da sultan ve maiyeti Yıldız'da ikamet etmekte olduğu

---

[35] Ali Said, **age**, 139-140.
[36] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları İlavesi** (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları**,** 1954), 23.
[37] Osman Nuri, **age**, 9., Ali Said, **age,** 22.
[38] Selman Can, **Belgelerle Çırağan Sarayı (**Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları**,** 1999), 31-32. Ayrıca bakınız Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hazine-i Hassa No:33, Milli Saraylar Arşivi (D) No:2691, Tasvir-i Efkar, 20 Şubat 1278, No:72.
[39] Georgeon, **age**, 177.
[40] Ali Said, **age**, 140., Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, 93.

için bu olay sebebi ile sarayda tedbirler alınmıştı[41]. Olayların ardından V. Murad tahttan indirilmiş ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi başlamıştır.

2.2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız tarihçesini anlatabilmek öncelikle, Yıldız ile II. Abdülhamid arasındaki yakın ilişkiye ve güçlü bağa odaklanmak gerekir. Yıldız, Sultan'ın 33 yıllık imparatorluk idaresinde neredeyse hiç ayrılmadan ikamet ettiği sarayıdır. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'a olan bu meyli Yıldız Sarayı'nın kendisiyle, kendisinin de sarayla özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Nitekim, Yıldız deyince akla II. Abdülhamid, II. Abdülhamid deyince de Yıldız gelir. Başka bir deyişle Yıldız ve II. Abdülhamid birbirini çağrıştıran iki kelime gibidir. Bu bağın sebeplerini anlayabilmek için Sultan'ın şahsiyetini anlamaya çalışmak yerinde olacaktır.

II. Abdülhamid, 34. Osmanlı padişahı ve 113. İslam halifesidir. Kendisinin hem 34 yaşında tahta geçmesi hem de 34. Osmanlı hükümdarı oluşu güzel bir tevafuk olarak kabul edilmektedir[42].

22 Eylül 1842'de (15 Şaban 1258) Çırağan Sarayı'nda Sultan Abdülmecid'in ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Sultan, doğumundan 3 yıl kadar önce ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın üzerine doğmuştur. Dolayısıyla çocukluğu ve gençliği Osmanlı'nın modernleşme çağı olan Tanzimat Dönemi'ne tekabül etmektedir. Emeritus Profesör François Georgeon yazdığı Abdülhamid biyografisinde Abdülhamid'i hem bir "Tanzimat çocuğu" hem de bir "Doğu Sorunu Çocuğu" olarak nitendirmektedir[43]. Doğumunda tahtın üçüncü sıradaki varisi iken, 1861'de babasının ölümünden sonra amcası Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla ikinci varis, ağabeyi V. Murad'ın tahttan indirilmesiyle de Sultan olmuştur. En yakınları olan kızları Sultan babalarını şöyle anlatmışlardır:

Kızı Ayşe Sultan, II. Abdülhamid'in fiziksel ve manevi özelliklerini şöyle anlatmaktadır[44]:

"Rahmetli babam orta boyluydu. Saçı ve sakalı koyu kumraldı. Saçları tepeden dökülmüştü. Etrafta gür saçları vardı. Burnu yüksekti: Osmanlı Hanedanı'nın

---

[41] **age**, 93.
[42] Ziya Nur Aksun, **II. Abdülhamid Han**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 13.
[43] Georgeon, **age**, 23-24.
[44] Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1984), 15.

alametini taşıyan biçimdeydi. Gözleri tahrirli yeşil ile mavi arası ela idi. Bakışları gayet zeki ve hassastı. […] Kuvvetli zekâsını gösteren anlı, açık ve yüksekti. Elleri orta büyüklükte ve biçimli, ayakları da ne küçük ne büyüktü. […]Sesi tatlı kalın ve gürdü. Söz söylerken dinlemek zevki duyulurdu. Fikirlerini ve meramını fevkalade bir ifade ve nezaketle anlatmaya muktedirdi. Hareketlerinde padişahlık vakar ve halâveti görünürdü. […] Babam daima sade giyinir hiçbir hususta alâyişten hoşlanmazdı".

Şadiye Sultan ise hatıratında babası Sultan II. Abdülhamid'i şu şekilde anlatmaktadır[45]:

"Sıhhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve daima idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde onun bir defa hastalandığını hatırlarım. Çok az uyurdu. Şafaktan önce kalkardı, beş vakit namazını kılar, daima Kur'an-ı Kerim ve Buhari-i Şerif okurdu. Dindar, Allah'ına bağlı, büyük bir müslüman idi. Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalışkandı. Devlet ve millet işlerinden iyi anlar ve onlarla meşguliyeti canı kadar severdi. Kâtipleri ve Mabeyncileri ile beraber çalışır, günün mühim kısmını onlar ile geçirirdi".

Sultan şehzadelik yıllarında selefleri olan diğer sultanlar gibi pek çok alanda eğitim alarak yetişmişti. Şüphesiz ki çok yönlü kişiliğinin oluşmasında bu derslerin etkisi büyüktü. Şehzadeliğinde aldığı başlıca dersler arasında Batı müziği, piyano ve keman dersleri, Farsça, Arapça, Fransızca, Türkçe dil dersleri vardı. Ayrıca Osmanlı Edebiyatı, Fransız Edebiyatı, Osmanlı Tarihi, İslam İlimleri gibi derslerle birlikte hat, marangozluk, ekonomi, politik, spor, süvarilik, askerlik gibi farklı disiplinlerden kendisini besleyecek konularda eğitim görmüştü. Yine Şâzeliyye Tarikatı[46] ve Kâdiriyye Tarikatı[47] adabı ile tasavvuf dersleri aldığı da bilinmektedir.

---

[45] Şadiye Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 31-32.

[46] Şâzeliyye Tarikatı: Şâzeliyye Tarikatı İskenderiye, Kahire, Tunus gibi bölgelerde başlamış, daha sonra Mısır'ın yanı sıra Mağrib bölgesinin kırsal alanlarına genişlemiş, zaman içinde Suriye, Arap dünyası, Hint alt kıtası, Malezya ve Endonezya, Afrika, Anadolu ve Balkanlar, Amerika'da ve birçok Avrupa ülkesine yayılmış bir tarikattır. Bu tarikata mensup olanlar Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'ye (ö. 656/1258) intisab etmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid de bu yola insitab etmiş ve tarikatın en bilinen ve etki bırakan şeyhi Zâfir el-Medenî için Yıldız Sarayı'na yakın Ertuğrul Tekkesi olarak da bilinen tekkeyi yaptırmıştır.
Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", DİA, c. 38. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010): 387.

[47] Kâdiriyye Tarikatı: Abdülkādir-i Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) intisab edilen Kâdiriyye Tarikatı İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatıdır.
Nihat Azamat, "Kâdiriyye", DİA, c. 24. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001): 131.

Batı müziği tarzında birkaç bestesi, birkaç şiiri olduğu bilinen Sultan, ressam, piyanist, viyolonist, hattat ve hakkâktır. Özellikle ince marangozluğa kabiliyeti olan II. Abdülhamid'in mobilya tasarımları da meşhurdur[48].

Resme olan ilgisini kızı Ayşe Sultan hatıralarında detaylı bir biçimde aktarmıştır. Ayşe Sultan, II. Abdülhamid'in şehzadeliğinde resim dersleri aldığını, ekseriyetle manzara ve çiçek resimlerinden biraz da portre resminden hoşlandığını, bir dönem getirttiği XV. Louis üslubundaki camlı dolapların arka tahtalarına yağlı boya manzaralar yaptığını ve önlerine de saray kuşhanelerinde ölen kuşları doldurtup bu kuşları uçuyorlarmış gibi yerleştirdiğini, sarayda tablo koleksiyonu bulunduğunu anlatmıştır. Aynı zamanda II. Abdülhamid'in babasından aldığı marangozluk merakını ise Avrupa'dan getirdiği yeni sistem pek çok aletle geliştirdiğinden, sedefli, oymalı pek çok eşya ve mobilyayı yaptığından söz etmiştir. Spor ve binicilik merakını ise Abdülhamid'in kendisinin "gençliğimde denize girer, peki iyi yüzer, ata biner, araba kullanır, kürek çeker, yelken kullanır, tabancayla atıcılık yapar, ava gider, kılıç talimleri yapardım" sözleri ile aktardığını belirtmiştir[49].

Hükümdarlığı döneminde neredeyse hiç seyahat etmeyen II. Abdülhamid şehzadeliği döneminde amcası Abdülaziz ile birlikte Mısır ve Avrupa seyahatlerine iştirak etmiştir[50]. Bu seyahatler vesilesiyle de bir şehzade için önemli tecrübeler edindiği bilinmektedir.

II. Abdülhamid'in gündelik hayatına ilişkin bazı alışkanlıkları ve özellikleri ise özetle Yemen kahvesini çok sevmesi, geceleri uyuyabilmek için kendine kitap okutturması, atlar başta olmak üzere hayvanları çok sevmesi, müzik merakı, Yıldız'da yaptırdığı özel tiyatroda opera temsilleri ve konserler verdirmesi, çiçek ve bitki merakı, keskin nişancılığı, kitap sevgisi, özellikle polisiye romanlara olan merakı, seyahatnameleri tercüme ettirmesi, resim ve fotoğrafa olan merakı, saat tamirciliği, pek çok yerde saat kuleleri yaptırması, çini ve porselene alakası, bu sebeple Yıldız'da bir porselen ve çini fabrikası kurdurması olarak sıralanabilir. Bu özelliklerinin Yıldız Sarayı'nı da şekillendirdiği görülmektedir.

---

[48] Aksun, **age**, 19.
[49] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 31-33.
[50] **age**, 11.

2.2.1. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'a Taşınması

Ağabeyi V. Murat'ın tahttan indirilmesinin üzerinden bir yıl geçmeden II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'nı tamamen terk etmiş ve 7 Nisan 1877 tarihinde, 35 yaşındayken Yıldız'a taşınmıştır[51].

Taşınma kararında imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi durum ve sıkıntıların etkisi büyüktür. Bu tebdil-i mekân ile ilgili en kuvvetli gerekçe Dolmabahçe Sarayı'nın denize bitişikliği nedeni ile güvenli olmayışıdır. Zira Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876 darbesi ile Dolmabahçe Sarayı'nın kuşatılarak tahttan indirilmesi ve ardından tutuklu bulunduğu Feriye Sarayı'nda bilekleri kesilmiş olarak ölü bulunması, türlü isyanlar ve karışıklıklar içinde bulunulan o dönemde sahil saraylarının güvenli olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Başlı başına Abdülaziz'in başına gelenler bile II. Abdülhamid'in Yıldız Tepesi'ni tercihinin izahı için kâfidir.

Taşınmanın ardından Mayıs 1878'deki Ali Suavi'nin yandaşları ile birlikte Çırağan Sarayı'na yaptıkları baskın da bu kararı pekiştirmiş olmalıdır[52].

Padişahın uzun süre Mabeyn Baş Kâtibi olan Tahsin Paşa Yıldız Hatıralarında bu konu ile ilgi II. Abdülhamid'in şu sözünü nakleder: "Basiret emniyetin babasıdır; evvela basiret, sonra emniyet"[53]. Bu konu ile kendisine ait bir başka söz de "Beni evhamlı sanıyorlardı. Hayır! Ben Sadece gafil değilim, o kadar!"dır[54].

Ayrıca, II. Abdülhamid'in Dolmabahçe'yi terk edişi Tanzimat Dönemi'nin simgesi Dolmabahçe Sarayı'ndan dolayısıyla Tanzimat'ı simgeleyen bir saray ve yönetimden kopmak isteyiş olarak da açıklanabilir. Zira Sultan'ın bu amaçla dönemin simge ismi sadrazam Mithat Paşa'yı azletmesi de bunun açık göstergesidir[55].

II. Abdülhamid'in siyasi sebeplerden dolayı Yıldız'ı emniyetli bulması sebebi ile tercih etmesinin yanında, elbette yeşillikler içinde, havası temiz, ferah bir yer olmasının da etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır.

---

[51] Davut Erkan, **II. Abdülhamid`in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa`nın Hatıratı I-II**, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2011), 142.
[52] Georgeon, **age**, 174.
[53] Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, 3.bs (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 81.
[54] Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, 29. bs (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 18.
[55] Georgeon, **age**, 176.

Ali Said Bey saray hatıralarında Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'a meylini şöyle izah eder[56]:

"Sultan Abdülhamid şehzadeliğinde Tarabya üzerinde Maslak ve Kâğıthane'deki kendisine mahsus kasırlarda binicilik ve atıcılık, avcılık ve sanatla meşguliyete, rutubetsiz yerlerde tenhada oturmaya ve fikirleri rahat olarak alıştıklarından, veliahtlık zamanından beri getirildiği Beşiktaş Sarayı'nın rutubetli havasıyla uyuşamayıp, şehzadelik zamanında ziyaretle, eslafına uyarak, hürmet ve itibar ettiği Yıldız'ı oturma yeri edinmeğe azm ile mevcut kasırlar, Harem-i Hümâyun ile oturmaya müsait olmadığından, derhal şimdiki Yıldız'ın harem bahçesi mevkiinde, ahşap bir sarayı inşa ettiren padişah, Beşiktaş Sarayı'ndan o yüksek yere nakletti".

Ayrıca Yıldız'ın bulunduğu bu tepe Beyoğlu, Beşiktaş, İstanbul, Ortaköy'de saraya çıkan yolların tümüne, Haliç'e, boğazın güneybatı kısmına, özellikle Üsküdar olmak üzere Anadolu yakasına hâkimdi[57].

2.2.2. Yıldız Saray-ı Hümâyunu

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'a taşınmasının ardından artık burası "Yıldız Saray-ı Hümâyunu" adını almış ve uzun yıllar sürecek saray yapılaşma faaliyetleri başlamıştır. Georgeon'un değerlendirmesine göre Abdülhamid'in saltanatı boyunca Yıldız, çalışmaların hiç sona ermediği bir şantiye görüntüsü sergileyecektir[58]. Sultan II. Abdülhamid döneminde burası "12.000 nüfüs havi bulunan bir kasaba" veya "adeta mustahkem bir şehir" olarak ifade edilmektedir[59].

Abdülhamid 33 yıllık hükümdarlığı süresince seleflerinin o zamana kadar yapmayı adet haline getirdikleri şehir / boğaz gezintileri, av partileri, yurtdışı ziyaretleri, taşra seyahatleri ve açılış törenlerinin hiç birini yapmamış, Yıldız'dan ayrılmamıştır. Burası sadece Sultan'ın yaşadığı yer olarak kalmamış, aynı zamanda imparatorluk yönetiminin de kalbi olmuştur. Yıldız bir saray olmanın ötesine geçip, Sultan II. Abdülhamid'in yaşamını, benimsediği alışkanlık ve değerleri, ortaya koymak istediği yönetim biçimini yansıtan özel bir devrin simge yapısı olmuştur. Dolayısıyla Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid'den ayrı düşünülemez bir simge haline gelmiştir. Georgeon'a göre Yıldız Sarayı taşıdığı bu özellikler nedeniyle Avrupalılar açısından

---

[56] Ali Said, **age**, 24
[57] Osman Nuri, **age**, 21.
[58] Georgeon, **age**, 175.
[59] Ağın, **Saraylarımız**, 132.

yabancı ancak büyüleyici bir dünyadır[60]. 19. yüzyılda Tanzimat reformları sonrasında padişahlara rağmen ağırlıklı olarak bürokratlar ve nazırlar tarafından yönetilen imparatorluğun yönetim merkezi saraydan Bab-ı Ali'ye kaymıştı. Bu anlamda artık mutlak erk sahibi olmayan hükümdarların yetkileri sınırlanmıştı. II. Abdülhamid'in selefleri olan hem II. Mahmud hem Abdülaziz devletin modernleşme sürecine bir yandan ayak uydurarak modernleşmenin gerekliliği ve işareti olan girişimlerde (yeni bina açılışları, seyahatler, sultanların da batı stilinde kıyafetler giymeye başlamaları gibi) bulunmuşlardır. Ancak II. Abdülhamid yönetimi ile saraydan Bâb-ı Ali'ye kayan yönetim tekrar saray merkezine intikal etmiştir.

Çünkü II. Abdülhamid saray ağırlıklı ve şahsi otoritesini kullanmayı tercih ettiği bir yönetim anlayışına sahiptir[61]. Bu yönetim anlayışı için gözlerden uzakta, güvenli ve korunaklı Yıldız ideal bir yönetim konutudur.

Sultan'ın Yıldız'a taşınmayla başlayan imar çalışmaları kapsamında ilk önce Beşiktaş Tepesi'nden, Ortaköy üzerine kadar uzanan arazi istimlak edilmiş, Yıldız Parkı'nın genişletilmesi ile devam etmiştir. İlk taşındıklarında Sultan'ın kendisi ile birlikte getirdiği tebaasının kalabileceği yeri olmadığından bu kişilerin geçici bir süre çadırlarda kalmışlar ve bu durumun hemen ardından uzun yıllar sürecek inşa faaliyetleri başlamıştır[62].

Yıldız'da yeni yapılan bu saray yapıları, Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları'ndan farklı olarak köşk, şale ve pavyon tarzında binalardan oluşacaktır. Bu yapılaşma türü aynı zamanda bölgenin topografyası ve bitki örtüsünü zorlamamış, aksine kolaylaştırmıştır. Yapılaşma ağırlıklı olarak bölgenin kuzey-batı kesiminde, doğu-batı ekseninde yapılan birkaç istisna bina dışında çoğunlukla kuzey-güney ekseninde yani arazinin eğimini takip edecek şekilde ilerlemiştir. Yapıların birbirlerine göre konumlandırılmalarında ise belirli bir geometriye veya plana riayet etme eğiliminden ziyade gereksinime göre davranıldığı düşünülmektedir. Böylece Afife Batur'un ifade ettiği gibi Yıldız'ın sürekli yenilenen Ortaçağvari sokak dokusu oluşmuştur. Saray yapılaşması daha önce de zikredildiği gibi kendinden önceki saraylardaki (Çırağan ve Dolmabahçe) Tanzimat anlayışından da çok uzakta, bütüncül bir tasarım modeli yerine klasik dışı ve parçalıdır. Kapalı ve Ortaçağ yerleşim modeli ile İngiliz bahçesini

60 Georgeon, **age**, 173-174.
61 Murat Candemir, **Yıldız'da Kaos ve Tasfiye,** (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 15.
62 Osman Nuri, **age**, 10.

birleştirir. Kapalı saray konsepti saray arazisinin resmi bölüm, özel bölüm, dış bahçe, çevre yapıları olmak üzere farklı bölümlerde birbirine bitişik, işlevsel anlamda birbirine bağımlı ancak görsel olarak kapalı olması ile idrak edilebilir. Bu kapalı yerleşme tipi Dolmabahçe Sarayı'ndaki gibi açık mekân perspektifi içinde algılanamamaktadır[63]. Yıldız Sarayı'nın sürekli eklemelerle genişleyen modeli Topkapı Sarayı'ndaki, saray yapılanmasına benzer. Bursa Sarayı ile başlayan eski Edirne ve Yeni Edirne sarayları ile devam eden ve Topkapı Sarayı'nda klasik yapısına ulaşan çok üniteli saray anlayışı Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarında farklılaşmıştır. Çünkü bu saraylar işlev ve örgütlenme düzeyi planlanarak tek hamlede yapılan saray yapılarıdır. Bu anlamda Yıldız Sarayı klasik Osmanlı saray anlayışına bir geri dönüş niteliği taşımaktadır[64]. Sarayın kişiye ve durumlara özel ve farklı üsluplarda köşkler, pavyonlar olarak yapılaşması Batur'a göre burasının o dönemde saraydan farklı bir ortam olarak da algılanıp yaşandığını gösterir[65].

Osman Nuri'nin aktardığına göre, sarayın ve ona ait parkı içeren vadinin dış dünya ilişkisinin sınırlandırılması veya kesilmesi için II. Abdülhamid öncelikle Hamidiye Camii önünden başlayan Yıldız Yaylası'ndan Beşiktaş ve Ortaköy üzerine kadar inen büyük parkı kalın ve ortalama 4m yükseklikte ve harpuştalı duvarlarla ayırır[66]. Hem saray olarak kullanılan kısımlar hem de dış bahçe (park) Yıldız Sarayı Hümâyunu'na aittir.

Yıldız Sarayı'nın koruma amaçlı yapıları ve kışlaları dışındaki bölümleri kalın ve yüksek duvarlarla çevrilidir. Topkapı Sarayı örneğine benzer kapalı saray konsepti ile kurgulanan II. Abdülhamid Dönemi'nin Saray-ı Hümâyunu olan Yıldız Sarayı'nın adeta iç içe açılan, pek çok duvarla birbirinden ayrılan parçalı ve girift yapısını algılayabilmek için saraya ait alanlar kullanımları açısından sınıflandırılabilir. Sarayın bölümleri kullanım açısından temel anlamda saraya girişi sağlayan kapılar, devlet idaresini birinci dereceden ilgilendiren yapıların bulunduğu idari bölüm, Sultan'ın kendisine ve haremine ait olan hususi bölüm, dış bahçe ve çevre yapılar olmak üzere sınıflandırılabilir. Zira II. Abdülhamid Yıldız'a taşınmasının ardından saraydaki mevcut Selamlık kısmı ile haremi olarak kullanacağı bölümü bir duvarla ayırmıştır[67].

[63] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[64] Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı,** 11.
[65] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[66] Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", **DİA**, c. 43. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 541., Osman Nuri, **age**, 10.
[67]Ali Said, **age**, 29.

Yani saraydaki bölümleme de işleve göre yapılmıştır. Sarayın idari ve harem bölümleri oluşturan yapılar aynı zamanda bazı avlulular etrafında toplanır.

2.2.2.1. Saraya Giriş / Sarayın Kapıları

Sarayın dört büyük ana kapısı vardır. Sarayı çevreleyen yüksek surun etrafında birçok kapı olmasına rağmen II. Abdülhamid devrinde bunlardan sadece üç tanesi açık tutulurdu. Birincisi Koltuk Kapı'dır. Bu kapı Hamidiye Camii önünden geçince, sol tarafta sefirlerin ve yurtdışından gelen önemli ziyaretçilerin Cuma Selamlıklarını izleyebilmeleri için yapılmış olan Set Köşkü'nün alt tarafındadır. Aynı zamanda Hamidiye Camii'nin de karşısındadır. Koltuk kapı sabah güneşin doğuşuyla açılır ve gece geç saatlere kadar açık kalırdı. Paşa, vekil, saray memuru, hizmetlileri gibi kişiler bu kapıdan saraya girip çıkardı. Kapının önünde iki çift nöbetçi vardı, ayrıca kapının iç tarafında bulunan kulübe de gece-gündüz tüfekçiler bulunurdu. Dışarıdan gelenler kartvizitlerini verip, içeri girmelerine izin verilinceye değin bu kulübede bekletilirlerdi. Koltuk Kapı'dan sarayın idari kısmı diyebileceğimiz birinci kısmına girilirdi. Birinci kısımdaki yapılar sağda Set Köşkü, Büyük Mabeyn Dairesi, solda Mutbah (mutfak), Hazine-i Evrak, Tercüme Odası, Başkâtip ve Teşrifat Nazırının odaları, mutfağın karşısında Yaveran Dairesi, daha ilerisinde Harem ağalarının, Ser-tüfengi Tahir Paşa'nın[*] dairesi bulunurdu. Bu daireden özel bir kapı ile ikinci bölüme sadece Tahir Paşa geçebilmektedeydi[68].

Koltuk Kapı'nın üst tarafında altın yaldızlarla bezeli kapı ise Saltanat Kapısı olup sadece Sultan dışarı çıkacağı zaman açılırdı. Saltanat Kapısı'ndan da sarayın birinci avlusuna ve dolayısı ile idari bölümünün diğer kısmına girilebilmekteydi. Burası dış bahçeye de geniş bir girişle bitişikti[69]. Saltanat Kapısı'ndan girildiğinde Sultan Abdülaziz döneminde yapılmış olan Büyük Mabeyn Köşkü solda yer almaktadır. O dönemde elçilerin kabul edildiği yapı olan Çit Kasrı da bu bölümdedir.

---

[68] Osman Nuri, **age**, 11.

[*] Tahir Paşa: Yıldız Sarayı'nı ve Sultan II. Abdülhamid'i korumakla görevli, ekseriyetle Arnavut, Boşnak, Çerkez ve Türkler'den seçilen tüfekçilerin oluşturduğu muhafız teşkilatının amiriydi. Tüfekçiler, Yıldız Sarayı'nın kapısından Sultan'ın yattığı odanın kapısına kadar her yerin korumasıyla vazifeliydiler.
Tüfekçi Tahir Paşa Sultan II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce ona bağlılığını göstermiş ve onun güvenini kazanmış birisi olup, Yıldız Sarayı'nda istediğinde doğrudan Sultan'la görüşebilme yetkisine sahip kişilerdendi. (Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları**, haz. Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 157-158.)

[69] **age**, 11.

Saltanat kapısı Cumhuriyet Dönemi'nde Harp Akademileri'nin Yıldız Sarayı'nı kullandığı yıllarda Harp Akademileri Merasim Kapısı olarak kullanılmıştır[70].

Üçüncü kapı ise Hamidiye Camii'nden yukarı çıkarken karşıdaki kapıdır ve Harem Kapısı veya Valide Kapısı denir. Kapıdan girildiğinde tam karşıda Yaveran Dairesi, sağ tarafta Silahhane, arabacılar dairesi ve arabalık binaları, sola dönünce sağ kolda tek katlı hademe daireleri, sol kolda ise Kâtib-i Sâni İzzet Paşa'nın dairesi vardı. Valide Kapısı'nı hareme mensup kişilerle, yüksek görevliler kullanırdı[71]. Harem kapısı Cumhuriyet Dönemi'nde Harp Akademileri'nin burayı kullandığı yıllarda Harp Akademileri Nizamiye Kapısı olarak kullanılmıştır[72].

Harem kısmı Büyük Mabeyn Köşkü'nün baktığı birinci avludan kuzeydoğusundaki 9-10 metrelik yüksek bir duvarla ayrılmaktadır. Bu duvar ve bu duvarda yer alan Harem İç Kapısı hem Sultan'ın hem de hareminin köşklerini dışarıdan ayırmaktadır. Harem iç kapısından içeri girildiğinde sağdan dış bahçeye, soldan da Abdülhamid'in özel dairesine veya hareme gidilebilmektedir. Sarayın has bahçesi (iç bahçe) de bu duvarın ve kapının arkasındadır. Ziyarete gelen yabancı prensler ve görüşme veya ziyafetlere gelen kişiler de Harem Kapısı'nı kullanırlardı. Bu kapıda da aynı şekilde hem dışında çifte nöbetçiler hem de iç kısmında tüfekçiler bulunurdu[73].

Sultan Abdülmecid döneminde yapılan ve kendi adıyla alınan Mecidiye Kapısı ise dış bahçenin giriş kapısıdır. Beşiktaş- Ortaköy yolu üzerinde solda yer alan bu kapı saray personeli ve ziyaretçilerinin kullanımına aitti[74]. Şale Köşkü'nün yapılmasından sonra dış bahçeyi çevreleyen duvara köşke yakın beşinci bir kapı daha açılmıştı. Malta ve Sultan ara kapıları ile Şale'ye geçilirdi[75].

Bu kapıların dışında Yıldız Sarayı'nın kışlalar ve ahır ile at arabalarının ve diğer servislerin girişleri için Orhaniye ve Çini Fabrikası kapıları gibi kapılar da vardı[76].

Ayşe Sultan Sarayın kapılarını anlatırken Aş Kapısı, Gidiş Kapısı ve Saltanat Kapısı olmak üzere üçe ayırmıştır. Aş Kapısı yemek tablalarının geldiği ve bütün bendegânın işlediği kapıdır. Gidiş Kapısı'ndan araba giriş çıkışları yapılır, bu kapıdan sultanlar,

---

70 Fuad Ezgü, **Yıldız Sarayı Tarihçesi**, (İstanbul: Harb Akademileri Basımevi, 1962), 83.
71 Bilgin, **DİA**, 541., Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
72 Ezgü, **age**, 83.
73 Osman Nuri, **age**, 12.
74 Batur, **Dünden Bugüne**, 522.
75 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı**, 16.
76 Afife Batur, "Yıldız Sarayı", **Devr-i Hamid**, ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011): 138.

şehzadeler ve büyükler tarafından kullanılırdı. Saltanat Kapısı ise yalnızca Sultan'a aitti[77].

2.2.2.2. Birinci Avlu ve İdari Bölüm (Selamlık Bölümü)

Sarayın ağırlıklı olarak idari ve resmi bölümünü oluşturan yapılarla bunlarla ilgili hizmet yapıları çoğunlukla birinci avluda toplanır. I. Avlu Silahhane, Büyük Mabeyn Köşkü, Yaveran Dairesi ve Çit Kasrı'nın bulunduğu veya çevrelediği avlu olarak tanımlanabilir[78].

Sarayın idari bölümünü I. Avlu çevresindeki yukarıda zikredilen yapılar ile Büyük Mabeyn'in oturduğu setin altında güneyden kuzeye sıralanan yapılar oluşturur. İdari bölümün yapıları: Büyük Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Yaveran Dairesi, Seyir Köşkü, Hususi Mutfak - Silahhane Köşkü, Saray Arabacıları Dairesi – Arabalık, Kimyahane ve Eczane, Kiler-i Hümâyun, Baş Kitabet Dairesi'dir.

Büyük Mabeyn Köşkü / Mabeyn-i Hümâyun / Mabeyn Dairesi

Mabeyn kelime olarak padişah sarayı, konaklarda harem ile selâmlık arasındaki bölüm ve özel olarak da Padişah saraylarının harem dairesi ile dış daireler arasında bulunan Sultan II. Mahmud (1785-1839) döneminden itibaren de sarayın dışarı ile ilişkilerin sağlandığı kısmına denmektedir[79].

Büyük Mabeyn Köşkü de Yıldız Sarayı'nın dışarısı ile ilgili ilişkilerinin sağlandığı yapısı olup, aynı zamanda Sultan'ın bazı resmi toplantılarını yaptığı, davetler verdiği ve kendi resmi odasının da bulunduğu binaydı. Köşkün üst katında Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa'nın özel odası bulunurken alt katlar ise mabeyncilere tahsis edilmişti. Mabeynciler Bab-ı Ali'yle yani hükümetle olan ilişkilerin yürütülmesi, saraya gelen resmi veya halktan kimselerden yapılan ziyaretlerin düzenlenmesi, saray protokolünün sağlanması gibi görevlerle vazifeli idiler. Mabeynciler Büyük Mabeyn'de kalırlar ve istedikleri veya gerekli gördükleri zamanlarda Sultan'ın huzuruna çıkabilirlerdi[80]

Büyük Mabeyn Köşkü idari bölümün mimari açıdan en önemli, anıtsal özellikteki ve görkemli yapısıdır. 1866'da (Sultan Abdülaziz döneminde) saray mimarları Sarkis ve

[77] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 91.
[78] Bilgin, **DİA**, 542.
[79] Büyük Türkçe Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c2dafe10d2892.18072861 [03.01.2019].
[80] Bilgin, **DİA**, 541., Ali Said, **age**, 34.

Agop Balyan tarafından bir dinlenme köşkü olarak tasarlanan yapı Yıldız Sarayı'nın bulunduğu tepenin zirvesindedir[81]. Sarayın Saltanat kapısından girildiğinde sol kolda konumlanır.

Plan özellikleri açısından bakıldığında Büyük Mabeyn, merkezi sofalı ve eyvanlı klasik plan şemasının bir örneğidir. Yani Çırağan ve Dolmabahçe saraylarındakine benzer bir mimari anlayışla tasarlanmıştır[82]. 30x45 metre boyutlarındaki köşkün planının simetrik bir yapısı vardır. Güney-kuzey doğrultusundaki uzun ekseninin üzerinde havuzlu divanhanesi, sofa ve merdiven holü, kısa ekseni üzerinde ise eyvanlar ve bu eyvanların açıldığı bir sofası vardır. Havuzlu divanhanesi geleneksel Osmanlı plan tipinde ancak daha süslüdür. Mermer sel sebilleri ve ince kolon çiftleriyle ayrılmış çıkmaları vardır. Kristal korkuluklu çift kollu merdiveni sofaya Dolmabahçe Sarayı'ndakine benzer havada bir saray salonu görünümü katar[83].

Büyük Mabeyn Köşkü alçak zemin katı, zemin katı ve bunların üzerinde de iki kattan oluşmaktaydı. Köşkün alçak zemin katında kahve ocağı vardı ve bu kat mabeyn hademelerinin kullanımına aitti. Zemin katta mabeynciler, esvabcıbaşı ve esvab odası, tütün odası, mabeyn müdürleri bulunurdu. Birinci katın merdiveninin arka ve yan taraflarında Baş Mabeynci, İkinci Mabeynci, Mabeyn Müşiri ve Erkân-ı Harbiye Heyeti ve Vükelâ'nın odaları sıralanmakta, ön cepheye bakan odalar ise Sultan'ın hususi kullanımına ayrılmıştı. İkinci yani en üst kat ise Daire-i Hümâyun olup bu katın ortasında yer alan salonda ziyafetler verilirdi. Örneğin Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ilk ziyaretinde verilen ziyafet bu salonda olmuştu[84]. Bu ziyafette imparatorun maiyeti, vekiller, devlet adamları ve mabeyn erkânı da hazır bulunmuştu[85].

Tahsin Paşa'nın Yıldız hatıralarında sarayın resmi teşkilatını oluşturan dairelerden olan Mabeyin Müşirliği Dairesi, Teftişi Askeri Komisyonu, İzzet Paşa Dairesi, Derviş Paşa Dairesi, Şakir Paşa Dairesi, Aleksandır Kara Todori Paşa ve Hususi Şifre Dairesi'nin Büyük Mabeyn Köşkü'nde oldukları tahmin edilmektedir[86].

---

[81] Bilgin, **DİA**, 541., Batur, **Dünden Bugüne**, 522.
[82] Batur, **Dünden Bugüne**, 522.
[83] Batur, **Devr-i Hamid**, 139.
[84] Örikağasızade Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları Saray İdaresi**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 185-186.
[85] **age**, 54-56.
[86] Tahsin Paşa, **age**, 21., Zafer Sağdıç, "Üç Osmanlı Sarayında İşlev ve Mimarlık Bağlantısı" (Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006). 144.

Büyük Mabeyn Dairesi Yıldız Sarayı'nda aktif bir şekilde kullanılan ve işleyen bir mekândı. Sultan'ın tahta çıkışının yıl dönümü olan cülus günleri, veladet günleri gibi önemli günlerde Sultan erkenden Büyük Mabeyn'e geçerek, akşama değin vekiller, vezirler, müşirler ve elçilerin tebriklerini alırdı. Şenlik günlerinde hanım sultanlar da atılan fişekleri ve şenlikleri görmek için Büyük Mabeyn'e çıkarlardı. Harem-i Hümâyun'un şenlikleri izlemek amacıyla köşke geçişi için Çit Kasrı'ndan Büyük Mabeyn'e kadar tenteler kurularak sultanların geçmesi sağlanırdı. Büyük Mabeyn'in üst kat salonuna geçen hanımlar Sultan'a ait olan ortadaki odadan dışarıyı seyreder aynı şekilde geri dönerlerdi[87].

Ramazanlarda Sultan'ın huzurunda verildiği için Huzur-i Hümâyun adı verilen sorulu cevaplı takrirlerden oluşan dersler Mabeyn Dairesi'nin birinci katının ortasında bulunan büyük salonda yapılırdı[88]. Tahsin Paşa ise Huzur derslerinin Çit Köşkü'nde yapıldığını aktarmıştır[89].

Büyük Mabeyn Köşkü geçmişten bugüne pek çok önemli olaya ev sahipliği de yapmıştır. 1884'de Avusturya Macaristan veliahdı Arşidük Rudolf ve eşi Arşidüşes Stephanie, 1885'de Amerika Devlet Başkanı General Grant (Ulysses S. Grant), daha önce de zikredildiği üzere 1889'da Alman İmparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm Sultan Abdülhamid tarafından Büyük Mabeyn Köşkü'nde kabul edilmişlerdi[90].

Birinci Meşrutiyet'in ilanı kararı 23 Temmuz 1908'de bu köşkte verilmişti. 8 Haziran 1919'da mütareke yıllarının Saltanat Şurası üst kat salonlarında toplanmıştı[91]. 1920'de de Sevr Antlaşmasının hükümleri köşkte toplanan 50 kişilik Saltanat Şurası'nda kabul edilmişti[92].

Cumhuriyet sonrası dönemde Yıldız Sarayı'nın bir bölümü 1946'dan itibaren Harp Akademileri tarafından kullanılmıştır. Büyük Mabeyn Köşkü de bu dönemde Harp Akademileri tarafından kullanılan ve onarım gören yapılardan biridir. 1955'de akademinin kumandanlık binası olarak kullanılan köşkün büyük kapısının önünde bulunan ahşap çerçeveli antre rüzgârlığı çürümeye yüz tuttuğundan kaldırılmış ve yeniden yapılmıştır[93]. Büyük Mabeyn Köşkü'nde 1969'da Genel Kurmay

[87] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 83-84.
[88] Örikağasızzade, **age**, 210., Ayşe Osmanğlu, **age**, 95.
[89] Tahsin Paşa, **age**, 177.
[90] Harp Akademileri, **Harp Akademileri 1970 Yıllığı** (İstanbul, 1970), 28-29.
[91] Bilgin, **Geçmişte Yıldız,** 15.
[92] Ezgü, **age**, 84.
[93] **age**, 78.

Başkanlığı'nın izniyle Colombia Pictures film şirketi tarafından İki Demircinin Başından Geçenler ve Paralı Askerler isimli iki film de çekilmiştir[94]. 5 Aralık 1973'de köşkte bir yangın çıkmış ve iç kısmı yanmıştır[95]. Uzun yıllar süren onarım çalışmalarının ardından yapı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Devlet Kabul Salonu ve ofis olarak kullanılmaktadır.

Çit Kasrı / Köşkü

Sultan Abdülaziz döneminde yapılmış olan Çit Kasrı ince, uzun, kâgir ve tek katlı bir yapıdır. Büyük Mabeyn Köşkü'nün baktığı Birinci Avlu'nun kuzeyinde yer alır. İçi içe açılan odalardan ve bu odaların sonunda ulaşılan bir salondan oluşan kasır, elçilerin ve diplomatların kullanımına aitti. Yapının Koltuk Kapı'dan, Büyük Mabeyn Köşkü'nün bahçesinden ve harem tarafından olmak üzere üç noktadan girişi vardı[96].

Kasır ilk yapıldığında yapı malzemesi olarak çitlerle yapılmış olduğu aktarıldığından, Çit Kasrı ismi verilmesinin sebebi bu olsa gerektir. Etrafı büyük ağaçlar ve çimenlerle kaplı olan köşk uzaktan bir kuş kafesini andırırdı. Fakat Sultan II. Abdülhamid bu köşkü kâgir olarak yeniletmiştir. Eski köşk müstakil bir yapı iken, yeni yapılan köşk arka tarafından harem dairesine geçilebilecek şekilde yapılmıştır[97].

Sultan II. Abdülhamid Cuma Selamlıkları sonrasında sefirlerin kabullerini daima Çit Köşkü'nde yapardı[98]. Küçük Mabeyn Köşk yapılıncaya değin Mevlid-i Şerif'ler burada okutulurdu[99].

Ramazanlarda Huzur-i Hümâyun dersleri Çit Köşkü'nde yapılırdı. Dersler her sene ramazan ayında haftada iki gün olmak üzere toplam sekiz defa olurdu[100]. Ancak Ayşe Sultan ve Örikağasızzade Sırrı Bey ise hatıralarında bu derslerin Büyük Mabeyn Köşkü'nde yapıldığını aktarmışlardır[101].

---

[94] **Harp Akademileri**, 31.

[95] "Baş sayfa", **Hürriyet Gazetesi**, 6 Aralık 1973'den aktaran Havane Dırağ, "1831-1900 yılları arasındaki İstanbul Yangınları" (Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1977) (Yıldız Sarayı ile ilgili gazete, dergi ve kitaplardan yapılmış derlemeden alınmıştır.)

[96] Batur, **Dünden Bugüne**, 522.

[97] Örikağasızzade, **age**, 186-187.

[98] Örikağasızzade, **age**, 78.

[99] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Yıldız Sarayı'nda Küçük Mabeyn Dairesi". **Resimli Tarih Mecmuası**. s. 27 (1952): 1327.

[100] Örikağasızzade, **age**, 210., Ayşe Osmanğlu, **age**, 95.

[101] Tahsin Paşa, **age**, 177.

Çit Kasrı'nda gerçekleşen hadiseler arasında 1877-1878 Türk-Rus Savaşı ve 1897 Türk-Yunan Savaşı Çit Kasrı'ndaki en büyük salonda kurulan karargâhtan telgraf aracılığı ile yönetilmesi de vardır[102].

Cumhuriyet sonrası dönemde Çit Kasrı Harp Akademileri'nin kitaplığı olarak kullanılmıştır. Harp Akademileri'nin 1955'de yaptırdığı onarımda kasrın ön cephesindeki giriş kapısı önünde üstü ve yanları camlı çerçeveleri ise demir olan rüzgarlığı yenilenerek değiştirilmiştir[103].

Çit Kasrı 1980'de İslam Konferansı Teşkilatı'nın ilk kültürel alt organı olan İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin faaliyetlerini Türkiye'de sürdürmesi amacı ile kuruma tahsis edilen saray yapılarından biridir. Çit Kasrı 2017 yılına kadar İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından kullanılmış, ancak kurum bu tarihten itibaren T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından kendisine tahsis edilen başka bir yerleşkeye taşınmıştır[104]. Yapı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Yaveran Dairesi

II. Abdülhamid döneminde yapılan Yaveran Dairesi Büyük Mabeyn'in baktığı Birinci Avlu'nun doğusunda yer alır. Art Nouveau stilindeki yapının mimari Raimondo D'Aronco'dur. Kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte II. Abdülhamid döneminde 1876-1909 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir[105].

İnce uzun dikdörtgen bir plana sahip olan yapı iki katlı ve ahşaptır. Farklı girişleri olan 5 daireden oluşmaktadır. II. Abdülhamid döneminde Yaveran dairesinde Telgrafhane ve Şifrehane de vardı. Sol başında padişah ve hareminin emniyetinden sorumlu olan tüfenkçibaşının nöbet odası bulunmaktaydı[106].

II. Meşrutiyet'le birlikte imparatorluk sınırlarında mesleki eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla pek çok kurum açıldı. Bu kapsamda İstanbul Polis Mektebi 1909'da Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi, Kızlar Ağası ve Yaveran Daireleri'nde eğitime başladı. Böylece bu yapı da bir dönem Polis Mektebi olarak kullanılmış oldu[107].

---

102 Bilgin, **DİA**, 541.
103 Ezgü, **age**, 78.
104 https://www.ircica.org/tr/hakkimizda [18.01.2007].
105 Batur, **Devr-i Hamid**, 139.
106 Batur, **Dünden Bugüne**, 522., Bilgin, **DİA**, 542.
107 Ülkü Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Polis Mektebi" **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, s. 19 (2015): 142.

Yaveran Dairesi 1980'den 2017'ye kadar İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından kullanılmıştır. Yapı, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Seyir / Set Köşkü

Seyir Köşkü, Büyük Mabeyn Köşkü'nün sol yanında ve Hamidiye Camii'nin karşı sırasındadır. Osmanlı'da önemli bir gelenek olan Cuma Selamlığı törenlerinin elçiler ve yabancı misafirlerin seyretmeleri amacıyla yapılmıştır.

Yapı Set Köşkü ismini bir set üzerine yapılı olmasından, Seyir Köşkü ismini ise seyir amacıyla yapılmasından almış olsa gerektir. Zira yapı ilk olarak Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Cuma Selamlığı törenini izlemesi için inşa edilmiştir[108].

Yıldız Sarayı'na yaklaşık elli metre mesafedeki Hamidiye Camii'nin yapımından sonra Cuma selamlıkları hep bu camide yapılır olduğundan sefir, kıdemli banka memurları gibi yabancı misafirler töreni camiye nazır bu köşkten izlerlerdi[109].

Mimarı Sarkis Balyan olan tek katlı köşk Büyük Mabeyn Köşkü'ne benzer bir mimari tarzda yapılmış olup tavanları zengin kalem işleriyle bezelidir[110]. Yapı ayrıca Büyük Mabeyn'in birinci katındaki havuzlu salonun yanında bulunan bir odadan koridorla Büyük Mabeyn Köşkü'ne bağlanmaktadır[111].

Seyir Köşkü de 1980 ile 2017 yılları arasında İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından kullanılmıştır. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Hususi Mutfak / Hünkâr Mutfağı / Hususi Kiler - Silahhane Köşkü / Silah Müzesi - Saray Arabacıları Dairesi/Arabalık

Hünkâr Mutfağı, Hususi Kiler, Silahhane Köşkü, Saray Arabacıları Dairesi ve Arabalık yapıları Valide Sultan kapısından girildiğinde sağ tarafta, Birinci Avlu'nun güneye uzanan kısmında birbirine bitişik ince uzun yapı dizisi içinde yer alırlar. Bu yapı dizisi dışarıdan bakıldığında tek bir yapı gibi görünmesine rağmen iç kısmında

---

[108] Batur, **Devr-i Hamid**, 139.
[109] Örikağasızade Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları Saray İdaresi**, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 151-152.
[110] Bilgin, **DİA**, 541., Batur, **Devr-i Hamid**, 139.
[111] Sağdıç, **age**, 150.

bölümlere ayrılır. En uç kısmında Arnavut tüfekçiler koğuşu ve alt kısmı arabalık olan bina ile sonlanır. Son yapının batı kanadı ise karakol olarak düzenlenmiştir[112].

Hususi Mutfak / Hünkâr Mutfağı / Hususi Kiler

Hünkâr Mutfağı veya matbah olarak ifade edilen alan saray mutfağından ayrı olarak sadece Sultan II. Abdülhamid'in yemeklerinin hazırlandığı mutfaktır. Valide Kapısı'ndan girildiğinde sağ tarafta silahhanenin bitişiğindedir. Yemekler bu mutfakta kilercibaşının gözetiminde pişirildikten sonra mühürlenerek götürülür ve kilerci başı bizzat mühürlerini açarak padişaha takdim ederdi[113].

Bu bölüm günümüzde Yıldız Sarayı Müzesi girişinde güvenlik biriminin odası olarak kullanılmaktadır.

Silahhane Köşkü / Silah Müzesi

Silahhane Köşkü veya Silah Müzesi olarak bilinen yapı Sultan II. Abdülhamid tarafından ilk önce sarayda hizmet eden kişilere yemekhane olarak yapılmıştı. Yapı sarayda daha önceden mevcut bulunan Silahhanenin kütüphane olarak kullanılmaya başlamasından sonra Silah Müzesi olarak kullanılmaya başlandı[114].

Yığma ve iki katlı bu bina yüksek ve tek kat olarak başlar ancak arazinin eğimi doğrultusunda güney yarısından itibaren iki kat olmaktadır. Bahçeden görünen uzun cephesi yüksek tek katlı kısma aittir. Bu cephede korint başlıklı sütun dizisi kullanılmış ve ritim duygusu sağlanmıştır. İç kısımda ise tek bir dikdörtgen uzun alan olarak kullanılmış ve ince sütunlarla üçe ayrılmış, ortasında ise ahşap kaburgalı yüksek bir tonozla örtülmüştür. Tonozda madalyonlar içerisine yapılmış gemi resimleri ve silah motifleri görülür[115].

O dönemde yapının birinci katında sarayın erkek hizmetkârları, üst katta da kadın hizmetliler yemek yerlerdi. Üst kat hanım personele tahsis edildiğinden pencereleri kafeslerle çevrilmişti[116].

---

[112] Batur, **Dünden Bugüne**, 522.
[113] Osman Nuri, **age**, 25.
[114] Bilgin, **Geçmişte Yıldız** 15.
[115] Bilgin, **DİA**, 542., Batur, **Dünden Bugüne**, 522.
[116] Sevgin Erdoğan, "İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı" **Hayat Tarih Mecmuası**, I/5, (1966): İstanbul 1966, 46.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi sürecinde burada sergilenen silahlarla Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından Askeri Müze kurulmuş ve bu koleksiyon oraya taşınmıştı[117].

Cumhuriyet sonrası dönemde Silahhane Köşkü Harp Akademileri'nin harp oyunları salonu ve konferans salonu olarak kullanılmıştır[118.] Köşk 1980'de İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)'nin kullanımına tahsis edilmiş ve 2017 yılına kadar bu kuruma ait kütüphane olarak hizmet vermiştir. Yapı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Saray Arabacıları Dairesi - Arabalık

Saray Arabacıları Dairesi arabacılarının oturduğu, Arabalık ise saray arabalarının korunduğu bölümdür. Her iki bölümde de silahhaneden farklı olarak süslemeye yer verilmemiştir[119]. Yapı, Cumhuriyet sonrası dönemde Harp Akademileri'nin hizmet bölüğü koğuşu olarak kullanılmıştır[120].

Kimyahane ve Eczane / Güvercinlik Köşkü

Eczahane Sultan Abdülhamid'in geçirdiği bir rahatsızlığın ardından gerekli görülerek kurulmuştur. Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Sultan'da çıkan bir çıban saray doktorlarınca tedavi edilmiş, ancak yara iyileşmeyince dışardan ayrı bir doktor tarafından hazırlanan ilaçlarla tedavi edilmiştir. Sultan'ın daha önceki ilaçları tahlil ettirmesi ve ilaçların şüpheli görülmesinin ardından sarayda bir eczane yapılmıştır. Bundan sonra saray için tüm ilaçlar bu eczanede hazırlanmıştır[121]. Bu eczanenin dışında Sultan kendisi için hususi bir eczane daha yaptırmıştır[122].

Arabalığın karşısındaki bu yapı önündeki kaskatlardan güvercinler su içtiğinden güvercinlik olarak da anılırdı. Diğer yapılara ve iç bahçe duvarına bitişik olmayan müstakil bir yapı olan köşk Neogotik ve Uzak Doğu üsluplarının karışımı stilinde, iki katlı ve bağdadi tekniği ile yapılmıştı. Köşkün mimarının Raimondo D'Aronco olduğu tahmin edilmektedir[123].

---

117 **Harp Akademileri,** 30.
118 Ezgü, **age**, 81.
119 Bilgin, **DİA**, 542.
120 Ezgü, **age**, 81.
121 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 47.
122 Ezgü, **age**, 37.
123 Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 16., Batur, **Dünden Bugüne**, 522, Batur, **Devr-i Hamid**, 140., Fuad Ezgü, **age**, 37.

Bu yapı cumhuriyet sonrası dönemde Harp Akademileri'nin levazım deposu olarak kullanılmıştır[124]. Halen saray sınırları dışına çıkarılmış olan yapı Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kullanımındadır[125].

Kiler-i Hümâyun / Mutfak (Matbah)

Kiler-i Hümâyun Koltuk Kapı'dan girildiğinde solda idari bölümün ikinci kısmında yer alır. Kâgir ve tek katlı olarak inşa edilmiştir. Kiler-i Hümâyun'da kilercibaşı ve kilerciler bulunurdu[126].

Sultan II. Abdülhamid'in hususi mutfağından ayrı olarak yapılmış büyük bir saray mutfağıydı. Şehzadelerin ve sarayın ileri gelen memurlarının yemekleri bu mutfakta pişirilirdi. Bu mutfaktan sabah ve akşam 600 tabla yemek çıkarılırdı. Uşak, kapıcı gibi kimseler için Beşiktaş'da ayrıca bir mutfak daha vardı[127].

Cumhuriyet sonrası dönemde Harp Akademileri Yıldız'da iken, bu yapı bir süre Polis Okulu idarecilerinin lojmanları olarak kullanılmıştır[128]. Kiler-i Hümâyun 1975'de Kültür Bakanlığı'na bağlanmış ve 2004'e kadar Bakanlık tarafından lojman olarak kullanılmıştı[129]. Kiler-i Hümâyun 2004'den itibaren ise Yıldız Teknik Üniversitesi kullanımına verilmiş, başlangıçta üniversitenin Sanat ve Tasarım Fakültesi olarak hizmet vermiş, daha sonraki yıllarda üniversitenin çeşitli idari birimler tarafından kullanılmış, nihayetinde de bu birimler üniversitenin Davutpaşa Yerleşkesi'ne taşınmıştır. Kiler-i Hümâyun günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Baş Kitabet Dairesi / Teşrifat Nazırlığı Dairesi / Agavat Dairesi

Resmi bölümün ikinci kısmındaki bu hizmet yapıları yalın ve işlevsel bir mimari üslupta yapılmışlardır[130]. Sarayda Başkitabet Dairesi'nin vazifesi sultan ile resmi daireler arasında tebliğ yapmaktı[131]. Baş Kitabet Dairesi ve Teşrifat Nazırlığı Dairesi'nin Tahsin Paşa'nın Yıldız hatıralarında zikrettiği sarayın resmi teşkilatını oluşturan dairelerden olan Maiyeti Seniyye Erkânı Harbiyesi, Kamphoner Paşa Dairesi

---

124 Ezgü, **age**, 81.
125 Batur, **Devr-i Hamid**, 140.
126 Ezgü, **age**, 82.
127 Fuat Ezgü, s.40
128 Ezgü, **age**, 82.
129 Güçlü Arapoğlu, "Yıldız Sarayı Şehzade Köşkleri ve Şehzade Burhaneddin Efendi Köşkü Restitüsyonu" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005), 47.
130 Batur, **Devr-i Hamid**, 140.
131 Tahsin Paşa, **age**, 23.

ve diğer başka mekânlarla birlikte Agavat Dairesi'nin içinde bulunduğu düşünülmektedir[132].

İkinci Harem Avlusu yapıları arasında olduğu da ifade edilen bu yapıda ayrıca alt kademelerdeki harem ağaları kalmaktaydı. Agavat "ağalar" anlamına geldiğinden dış hizmetle ilgili kişilere ayrıldığı tahmin edilmektedir[133].

II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa hatıralarında geceli gündüzlü çalışılan Başkitabet Dairesi için Mülkiye Mektebi'nden derece ile mezun olanların özel olarak seçilerek görevlendirdiklerini aktarmıştır. Dairede her gece on adet kâtibin nöbete kalarak Sultan'a gelen şifreli yazışmalar üzerinde çalıştıklarını yazmıştır[134].

II. Meşrutiyet'le birlikte mesleki eğitim yaygınlaştırılması amacıyla açılan kurumlardan birisi de İstanbul Polis Mektebi'ydi. Mektep 1909'da Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi, Kızlar Ağası ve Yaveran Daireleri'nde eğitime başlamıştı[135].

Yapı Cumhuriyet Dönemi'nde Devlet Konservatuarı ve Barbaros İlkokulu olarak da kullanıldı. 1996'da ise bağlı olduğu Kültür Bakanlığı'ndan ayrılarak Yıldız Teknik Üniversitesi'ne tahsis edildi[136]. Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde bu yapı Sanat ve Tasarım Fakültesi ardından da üniversitenin Sürekli Eğitim Merkezi olarak kullanılmıştır. Yapı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kullanımındadır.

2.2.2.3. İkinci Avlu ve Hususi Bölüm

Birinci Avlu'nun kuzeydoğu köşesindeki büyük Harem İç Kapısı ile hususi bölüme ve dolayısıyla İkinci Avlu'ya geçilir. Bu bölüm II. Abdülhamid'in şahsına ve haremine ait olan kısımdır. Hususi bölümü, Büyük Mabeyn Köşkü, Yaveran Dairesi, Çit Kasrı gibi resmi amaçla kullanılan Birinci Avlu'dan anıtsal özellikteki bir duvar ayırır. Eklektik üsluptaki bu duvarın Çit Kasrı'na bakan cephesinde neo-klasik ve ampir üslubun karışımı olarak düzenlenmiş bir selsebil bulunur. Abdülhamid'e ait bir tuğra ile bezenmiş nişin fıskiyesinden kademe kademe su akmakta ve alttaki dilimli geniş havuzda toplanmaktadır. Bu nişin iki tarafında çiçek motifleri ile bezenmiş rölyef panolar bulunur. Duvarı üstten ise dişli bir korniş ikinci avluya geçiş veren cepheyi de

---

[132] Tahsin Paşa, **age**, 21. Sağdıç, **age**, 143.
[133] Sağdıç, **age**, 143.
[134] Tahsin Paşa, **age**, 22-23.
[135] Köksal, **age**, 142.
[136] Arapoğlu, **age**, 45.

çevreler[137]. Yaveran Köşkü tarafındaki bir zafer takı havasındaki cephede ise yine vazolu kabartmalar devam eder.

Buradan hareme ve dolayısıyla özel bölüme girişi sağlayan Harem İç Kapısı (Harem-i Hümâyun Kapısı) küfeki taşından yivli ve düz şeritlerle süslü, duvara bitişik, kalın çifte sütun arasına yerleşmiş, yuvarlak kemerli, döküm kanatlı ve 5 m yüksekliğinde bir yapı elemanıdır. Kapıda da dişli korniş üzerinde köşelerine vazolar yerleştirilmiş bir korkuluk vardır. Bu korkuluğun tam ortasında madalyon içerisinde II. Abdülhamid'in tuğrası bulunur[138].

Bu kapıdan girildiğinde solda küçük bir kış bahçesi veya limonluk sağda ise Küçük Mabeyn Köşkü bulunur. Buradaki küçük bir geçitten has bahçeye geçilebilir veya devam edilerek Valide Sultan Köşkü önündeki geniş alana çıkılır, burasının tam karşısında ise küçük bir çeşme görülür, yanından da bir alt geçitle tiyatroya ulaşılır[139].

Hususi bölüm sarayın resimsel havasını hala koruyabilen bölümüdür. Hamit Havuzu adı verilen yapay göl veya suyolunun sağladığı peyzaj buraya bir yazlık saray havasına büründürmektedir[140]. İkinci Avlu ve Hususi Bölüm'ün yapıları şunlardır: Küçük Mabeyn Köşkü, Çinili Geçit, Kış Bahçesi, Pavyon Köşkü, Hünkâr Dairesi, Yeni Köşk, Tiyatro, Japon Usulü Köşk, Musahibler, Kızlar Ağası Köşkleri, Kadın Efendiler-Hazinedar Ustalar - Cariyeler Daireleri ve diğer köşklerdir.

Küçük Mabeyn Köşkü

İkinci avluya geçişte sağda yer alan Küçük Mabeyn Köşkü'nü II. Abdülhamid 1900 yılında kendisi için yaptırmıştı. Köşk, II. Abdülhamid'in çalışma, yemek, istirahat, kabul ve yatak odasını bulunduran özel ikametgâhıydı.

Batur'a göre köşkün mimarının Raimondo D'Aronco olduğu düşünülmekte ve köşke ait yapı eklerinin ise D'Aronco'ya ait olduğu kesin olarak bilinmektedir[141]. Tahsin Paşa ise hatıratında Küçük Mabeyn Köşkü'nü Sultan II. Abdülhamid'in Fransız mimarına yaptırdığını ifade etmiş ancak bu mimarın ismini vermemiştir[142].

[137] Bilgin, **DİA**, 542.
[138] Bilgin, **DİA**, 542.
[139] Batur, **Dünden Bugüne,** 522.
[140] Batur, **Dünden Bugüne,** 522.
[141] Batur, **Dünden Bugüne,** 523., Bilgin, **DİA**, 542.
[142] Tahsin Paşa, **age**, 356.

Halit Ziya Uşaklıgil Küçük Mabeyn Köşkü'nü, duvarların (Harem-i Humayun duvarı) ötesinde mükellef bir köy köşküne benzetilen bir daire olarak tarif etmiştir. Uşaklıgil dairenin içinin de kıymetli halılar, levhalar, altın varaklı yeni stil mobilyalar ile döşendiğini ve Sultan'ın bazı kabul merasimlerini burada yapmak istemesinden dolayı köşkün Küçük Mabeyn adını aldığını aktarmıştır[143].

Köşk, dikdörtgen planlı ve koridor üzerine açılan salon ve odalardan oluşan sade bir plan tipine sahiptir. Geniş bir giriş holü vardır. Yapının arka cephesinde her iki katında birer büyük salonu ve Hususi Daire'nin olduğu yönde ise bir koridora açılan üçer adet odası vardır. Giriş holünde çiçek dalları ile bezenmiş bir korkuluğuyla art nouveau stili döner merdiven göze çarpar. Üst kat holünün pencerelerinde ise Paris'li sanatçı "Bonet" imzalı natüralist tarzda ve büyük çiçek motifli vitraylar bulunur. İki katlı ve kâgir olarak inşa edilen bu köşkün salonlarının tavanları beyaz zemin üzerine geç rokoko stilinde altın varak, tavan eteğindeki bordürler ise boğazı tasvir eden peyzaj resimleri ile bezelidir. Köşk, Sefir Münir Paşa vasıtasıyla Fransa'dan gelen özel mobilyalarla döşelidir[144].

Sultan II. Abdülhamid köşkün düz teras olan üst katına üçüncü bir kat olarak kış bahçesi yaptırmıştı. Yıldız Arşivi fotoğraflarında da görülen bu art nouveau stili bir kitaplık veya kış bahçesi olarak isimlendirilen kısım art nouveau'nun tüm özelliklerini yansıtmaktaydı. Kış bahçesi veya kitaplığın okuma mekânı çok sayıda bitki ve çiçek saksıları, sehpalar üzerinde ve tavana asılı kuş kafesleri, makremeler, aydınlatma elemanları, dökme demirden oturma üniteleri, atlas perdeler, halılar, duvarlarda kelebek koleksiyonu tablolar ile görkemli bir biçimde süslenmişti. Köşkteki bu bölümün yapının çatısının tamiri esnasında kaldırılarak yerine kiremit örtülü bir çatı ile örtüldüğü bilinmektedir[145].

---

143 Halit Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, c.1. (İstanbul: İstanbul İnkılâp ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi, 1981), 48.

144 Batur, **Dünden Bugüne,** 523., Bilgin, **DİA**, 542., Şehsuvaroğlu, **Yıldız Sarayı'nda**, 1327.

145 Şehsuvaroğlu, **Yıldız Sarayı'nda**, 1327., Batur, **Dünden Bugüne,** 523, Bilgin, **DİA**, 542., **Yıldız Sarayı Vakfı**, (İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1986) sayfa numarası belirtilmrmiştir., Ülkü Altınoluk, "Yıldız Sarayı Seraları ve Limonlukları 'Kış Bahçeleri'", **İlgi Dergisi**, s.46 (1986): 29.

Küçük Mabeyn Köşkü'nün dış cephesi de iç kısmı ile uyumlu şekilde art nouveau stilindedir[146]. Köşke iki taraftan altı basamaklı bir taş merdivenle çıkılarak, renkli camlı bir camekândan girilmektedir.[147]

Köşkün dışarıdan görünmeyen, Sultan'a ait özel yol ve geçitleri de vardı. Binadan ayrılan yollardan biri ahşap bir galeriden geçişle hamama ve özel odaya bağlanmaktaydı. Yapı bir yer altı geçidiyle Tiyatro ve Şale Köşkü ile birleşirdi. Sultan bu iki yapıya geçmek için bu yolu kullanırdı[148] .

Ali Said Bey'in hatıralarında yer verildiği üzere Sultan'ın sadece kendisine mahsus bu saray yapısının selamlık kısmında beyaz ve zenci musahipler, (kilerci, seccadecibaşı, ibrikdar vs. nöbetle geceleri kalkarlar, zenci musahiblerin görevi tebliğdir) saray bekçileri, (selamlık bölümünde temizlik memurları), Karakeçili Aşireti'nden getirtilen muhafızlar hazır bulunurdu[149]. Bu bilgilerle birilkite Tahsin Paşa'nın Yıldız hatıralarında sarayın hususi teşkilatını oluşturan esvapçıbaşılık, seccadecibaşılık, ibriktarbaşılık, tütüncübaşılık, kahvecibaşılık, kilercibaşılık, kitapçıbaşılık dairelerinin hususi bölümün başlıca yapısı olan Küçük Mabeyn Köşkü ve çevresindeki diğer yapılarda teşekkül ettiği düşünülebilir[150].

Küçük Mabeyn Köşkü, çalışma, yemek, istirahat, kabul ve yatak odasını barındırdığı için çok işlevli bir yapı olarak kullanılmaktaydı. Sultan'ın Küçük Mabeyn Dairesi'nin alt katında bir yazıhanesi vardı. Yazıhane arka cephede olup iç bahçedeki suni havuz ve uzaktan da denize bakardı. Bu yazıhanede II. Abdülhamid'in çok ehemmiyet verdiği, Avrupa'nın büyük şehirlerinde neşredilen haftalık ve aylık mecmualarla gazeteler bulunurdu. Sultan, Hususi Dairesi'nden koridora açılan bir kapı vasıtasıyla Küçük Mabeyn Köşkü'ne geçerek çalışma odasına girerdi. Çalışma odasının bir kapısı koridora bir kapısı ise diğeri de salona açılırdı. Sultan çoğunlukla vekilleri de bu odada kabul ederdi. Bu odanın havuza bakan köşe penceresi önünde bronz süslemeli bir yazı takımı konmuş ve odadaki diğer eşyalar lake kenarlı ipek kaplı bir takımla döşenmişti.

---

[146] Batur, **Dünden Bugüne,** 523.
[147] Sevgin Erdoğan, "İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı" **Hayat Tarih Mecmuası**, I/5, (1966): İstanbul 1966, 44.
[148] Erdoğan, **age**, 44.
[149] Ali Said, **age**, 31.
Karakeçili Aşireti: Ertuğrul Gazi'den (1198 –1281) beri Bilecik, Söğüt ve Eskişehir bölgelerinde yaşamakta olan, mertlik, güçlülük, tedbirlilik ve cesaret gibi özellikleriyle tanınan kimselerdir. Sultan II. Abdülhamid Karakeçili Aşireti'nin mert delikanlılarından 200 kişilik bir mızraklı maiyet bölüğü kurmuştur. (Tahsin Paşa, **age**, 2015, 168.)
[150] Tahsin Paşa, **age**, 21.

Sultan II. Abdülhamid'den sonraki padişahlar da bu odayı çalışma odası olarak kullanmışlardır[151].

Sultan II. Abdülhamid, Başvekili Küçük Mabeyn Köşkü'nde kabul eder, bazı görüşmeleri burada yapardı[152]. Altta kattaki çalışma odasının karşısındaki oda altın varaklı ve kadife döşeli bir koltuk takımı ve üzeri camlı bir masa ile dekore edilmişti. Bu oda vekillerin geldiklerinde toplandıkları yerdi[153].

Sultan, alt kattaki yemek odası olarak düzenlenmiş Büyük Salon'da ise özel konuklarını misafir ederdi. Sultan II. Abdülhamid'e tahttan indirildiği bu salonda tebliğ edilecekti[154]. Salonunun duvarları alçı ve kalem işleri bezenmiş, parke zemin üzerinde bu salon için özel olarak dokunmuş olan bej ve mavi yolları ve pembe çiçekleri olan büyük bir Hereke halısı serilmişti. Salona üzerindeki şamdanların süslediği büyük bir lake masa ile çevresine yirmi kadar hasırlı ve şilteli iskemleler yerleştirilmişti. Pencereler işli kadife perdelerle örtülmüştü. Salonda bronz bir avize ile duvarlarda üçer dörde kollu aplikler vardı. Yan duvarlar arasına karşılıklı konmuş uzun ve ince dolaplar, bunların yanlarında sehpalar ve üzerlerinde vazolar vardı. Antreye açılan kapının yanına da büyük bir dolap konmuştu. Kapının diğer tarafında kenarları abanoz, iç yüzeyi lacivert ve ipek üzerine sim işlemeli çinkari tekniğinde yapılmış bir paravan duruyordu. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyaretlerinde, imparator ailesi ile birlikte bu salonda ağırlanmıştı. Alman İmparatoru ve oğullarının ağırlandığı günlerden birinde bu salonda Sultan II Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi piyano çalmış, Alman Prensi ise mandolin çalarak ona eşlik etmişti[155].

Küçük Mabeyn Köşkü tarihi açıdan önem arzeden kutlama ve kabullerin de gerçekleştiği bir mekân olmuştur. Sultan'ın tahta çıkışının yıl dönümleri olan cülus şenliklerinin en ihtişamlısı yirmi beşinci Cülus-ı Hümâyun'dur (1 Eylül 1900). Bu vesile ile II. Abdülhamid'e gelen hediyeler kendi dairesi ile Küçük Mabeyn arasındaki Büyük Salon'a konulmuştur[156]. İran Şah'ı Muzaffereddin'in sarayı ziyaretinde (1900)

---

[151] Tahsin Paşa, **age,** 355-356., Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 17., Şehsuvaroğlu, **Yıldız Sarayı'nda**, 1327.
[152] Ağın, **Saraylarımız**, 132.
[153] Şehsuvaroğlu, **"Yıldız Sarayı'nda",** 1327.
[154] Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 17, Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **"Yıldız Sarayı'nda",** 1327.
[155] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar,** (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954), 107-108., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55.
[156] Ayşe Osmanoğlu, **age**,84.

Sultan II. Abdülhamid Acem Şahı ile birlikte Küçük Mabeyn'de öğle yemeği yemiştir[157].

Küçük Mabeyn Köşkü'nün üst katı her zaman kullanılmamış, sadece büyük kabuller, ziyafetler, mevlitler için açılmıştı. Bu katta, alt kattaki oturma odasının üstüne denk gelen oda yatak odası olarak hazırlanmıştı. Üst kattaki salonda ise hasırlı bir koltuk takımı, ayaklı bir piyano, ortada üstü mermer yaldızlı bir masa ile köşelerde vazolar vardır[158]. Daha önce kandil gecelerinde mevlitler Çit Kasrı'nda okutulurken, Küçük Mabeyn Köşkü yapılınca mevlitler burada okutulmaya başlanmıştı. Mevlid-i Şerif okunacağı zaman üst kattaki büyük salon kafeslerle ikiye ayrılırdı[159]. Sultan ve bendegânı için yere minderler konurdu. Mevlitten önce Sultan Küçük Salon'da ayakta, başta Serasker Paşa ile vekillerden gelenleri, damat, paşa ve beyleri, şehzadeleri kabul ederdi. Kabülden sonra mevlidi okumak için Hamidiye Camii'nin baş imamı ve Muzıka-i Humayun'a mensup müezzinler içeri girerek tebrik ederlerdi. Sultan mindere diz çökerek oturur, ardından diğer paşa ve beylere de oturma emrini verirdi. Büyük Salon'un koridor tarafına açılan kapısının önüne altın yaldızlı kafesler yerleştirilirdi. Valide Sultan ile Harem-i Hümâyun'daki hanımlar ve saray dışından gelen misafirler de minderlere otururdu. Mevlitte büyük gümüş tepsilerle akide şekerleri ikram edilirdi. Mevlite gelenlere süslü sepetler ve kutularda Hacı Bekir Efendi'den alınan şekerler hediye edilirdi[160].

Sultan 31 Mart Vakası'ndan tahttan indirilmesine kadar devamlı olarak Küçük Mabeyn Köşkü'nde kalmıştı. 27 Nisan 1909 Salı günü Arnavut Esad Toptani, Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi ve Yahudi Karasu Efendi'den oluşan dört kişilik heyet Küçük Mabeyn Köşkü'nün Büyük Salonu'nda Sultan Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildirmişlerdir[161].

Dolayısıyla Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık yönetiminin son bulduğu yer Küçük Mabeyn Köşkü olmuştur. Bir dönemin kapanışına tanıklık eden yapı bu açıdan da önem kazanmaktadır. Sultan Abdülhamid maiyetindeki bazı kişilerle birlikte Selanik'e

---

[157] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 59.
[158] Şehsuvaroğlu, **"Yıldız Sarayı'nda",** 1327.
[159] Şehsuvaroğlu, **"Yıldız Sarayı'nda",** 1327.
[160] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 67-68.
[161] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 144-151.

gönderilmek üzere Sirkeci Garı'na götürülürken, Küçük Mabeyn Dairesi'ni asker istila etmiştir[162].

II. Abdülhamid'in hâl'inden sonra saray tekrar Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasına rağmen daha sonra gelen padişahlar bazı görüşmeler için bu yapıyı kullanmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Sultan Vahdeddin 15 Mayıs 1919 tarihinde 3. Kolordu müfettişi sıfatı ile Samsun'a hareketinden önce Mustafa Kemal Paşa ile Küçük Mabeyn Köşkü'nde görüşmüştür[163]. Bu görüşmenin yapıldığı oda alt kattaki dış bahçeye bakan küçük bir odaydı. Odanın bir kapısı Sultan II. Abdülhamid'e tahttan indirildiğinin bildirildiği büyük salona bir kapısı da koridora açılmaktaydı. Sultan 31 Mart Vakası ve akabindeki günlerde bu çalışma odasında kalmış, hal için gelen heyetin yanına da bu odadan geçmişti[164].

Uşaklıgil Sultan Reşad'ın bu köşkü kullanmadığını ancak Sultan Vahdettin'in kullanımından sonra burada bir yangın çıktığının işitildiğini yazmıştır[165].

Safiye Ünüvar ise saray hatıralarında, Sultan Reşad döneminde Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin çocukları olan Dürriye ve Rukiye Sultanların Kuran-ı Kerim hatimlerinden sonra Küçük Mabeyn Köşkü'nde bir merasim düzenlendiğini detaylarıyla aktarmıştır[166].

Sultan Vahdeddin Yıldız Sarayı'nda kullandığı Hususi Daire'nin elektrik kontağından çıkan bir yangınla yanmasından sonra Küçük Mabeyn Köşkü'nün üst katında Sultan II. Abdülhamid'in kendisine yatak odası olarak yaptırdığı ancak hiç kullanmadığı odayı yatak odası olarak kullanmıştı. Sultan Vahdeddin imparatorluktaki son gecesini de bu odada geçirmişti[167].

Yıldız Sarayı'nın tasfiye sürecinden sarayın diğer yapıları gibi Küçük Mabeyn Köşkü de etkilendi. Köşke ait özel olarak getirilen ve yaptırılan mobilyaların bir kısmı İstanbul'daki diğer saray yapılarına taşındı bir kısmı ise kayboldu[168].

Cumhuriyet sonrası dönemde Küçük Mabeyn Milli savunma ve Yüksek Kumanda Akademileri Binası olarak kullanılmıştır. Yapının çatı katı 1955'de esaslı bir onarım

---

162 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 155.
163 Bilgin, **DİA**, 542.
164 Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar**, 134.
165 Uşaklıgil, **age**, 48.
166 Safiye Ünüvar, **Saray Hatıralarım**, (İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1964), 27-28.
167 Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar**, 102.
168 Erdoğan, **age**, 44.

geçirmiştir[169]. Günümüzde Küçük Mabeyn Köşkü'nün sadece bir kısmı saray-müze işlevi ile kullanılmaktadır.

Çinili Geçit

Çinili Geçit, Küçük Mabeyn Köşkü'nün doğu cephesi üzerinden Harem Hamamı ile bağlantısını sağlayan galeridir. İlk yapıldığında bu galeri alttan kemerli bir geçiş sağlayacak şekilde yükseltilmişti. Demir strüktürlü geçidin üstü ve yanları camla kaplıydı**.** Çini panoları vardı[170].

Kış Bahçesi / Limonluk Köşkü/ Limonluk Serası

Küçük Mabeyn Köşkü'nün tam karşısında yer alan sarı dökme demirden yapılmış olan limonluk 1895-1896'da Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanıp inşa edilmiştir. Bezemeleri rokoko stilinde olup yapı "L" planlıdır. Kolları beşik tonozla, köşe mekânı dilimli kubbe ile ve dökme demir üzerine camla örtülüdür[171].

Pavyon Köşkü / Küçük Pavyon

Pavyon Köşkü Küçük Mabeyn Köşkü'nün karşısında yer alan limonluğun bitişiğinde yer alan köşklerden biridir. Çit Kasrı ile bağlantılı olan köşk, tek oda ve koridordan ibarettir[172].

Bu köşk Cumhuriyet sonrası dönemde Harp Akademileri tarafından Öğretmenler Gazinosu olarak kullanılmıştır[173].

Hünkâr Dairesi / Valide Sultan Köşkü / Yıldız Kasrı / Hünkâr Sofası / Daire-i Hümâyun

Hususi bölümün en önemli yapılarından olan Hünkâr Dairesi, Valide Sultan Köşkü veya Hünkâr Sofası isimleriyle de bilinir. Pavyon Köşkü sol kola alındığında, köşkün ilerisinde sol kolda ve Küçük Mabeyn Köşkü'nün karşısında yer alır. İki katlı ve bağdadi tekniği ile inşa edilmiş olan köşkün tavanları kalem işleri ile süslü salonları vardır. Sultan Abdülmecid döneminde yapılan bu saray yapısı II. Abdülhamid'in Yıldız'a taşınmasından itibaren harem dairesi olarak kullanmış ancak dönem içinde

---

169 Ezgü, **age**, 78,80.
170 Afife Batur, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları", **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu**, 15-17 Kasım 1984. İstanbul: Yıldız Sarayı/Şale, 1985): 95.
171 Batur, **Dünden Bugüne**, 523., Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 92.
172 Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 17., Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 92.
173 Ezgü, **age**, 79.

özellikle de Küçük Mabeyn Köşkü'nün yapımından sonra geniş ilave ve değişikliklere uğramıştır[174].

II. Abdülhamid Yıldız'a taşındığında haremleri ile birlikte önce bu kasırda ikamet etmiş daha sonra Hususi Dairesini inşa ettirmiştir[175]. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın aktardığına göre saray tiyatrosunda oynanan oyunlar dışında Hünkâr Sofası'nda da oyunlar sahnelenirdi. Havanın çok sıcak olduğu zamanlarda Harem bahçesinin Hünkâr Sofası'na bakan alanında geçici bir tiyatro kurulur, orta oyunu komedi gibi oyunlar oynanırdı[176].

Cumhuriyet Dönemi'nde yapı, Teknik Okul zamanında (1937-1969) Teknik Okul Yatakhanesi olarak kullanılmıştır[177]. Bu dönemde köşk iki büyük onarım geçirmiştir. 1940'lardaki birinci onarımda yıkılmış bölümlere betonarme kısımlar eklenmiş, 1985'deki ikinci onarımda ise köşke ek bina yapılmıştır[178].

Yapı günümüzde Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Rektörlük Binası olarak kullanılmaktadır.

Yeni Köşk / Hususi Daire / Abdülhamid'in Özel Dairesi/ Büyük Köşk / Saray-ı Hümâyun

Sultan Abdülmecid döneminden kalan kâgir Hünkâr Dairesi binasının rutubetli bir yer olması, Sultan Abdülhamid'in sağlığına dokunması ve ailenin genişleyerek buraya sığmaması gibi sebepler sarayda yeni bir köşkün yapımını gerektirmişti.

Hususi Daire veya Abdülhamid'in Özel Dairesi gibi isimlerle anılan olan bu köşk, Yıldız Sarayı'nın en güzel ve havadar yerinde ve oldukça güzel bir manzaraya bakan bir yerinde 1885-1886 tarihlerinde inşa edildi. Hususi Daire, Küçük Mabeyn Köşkü'nün hemen yanında bir cephesi yola bir cephesi parka ve suni göle bakan beyaz boyalı ve kafesli bir köşktü. Yapının mimarı Vasilaki Efendi olup, iç süslemelerini marangozhanedeki en usta sanatkârlar yapmıştı. Kapıları ve pencereleri yekpare maun ağacından olan köşkün duvar yüzeyleri zarif kalem işleri ile süslenmişti. Duvarlardaki yemiş ve çiçek resimlerini ressam Şeker Ahmet Paşa yapmıştı. Hususi Daire iki bölüm olup, bir tarafı Sultan'ın eşi Müşfika Kadın Efendi'ye aitti. Müşfika Kadın Efendi'nin dairesindeki tavanındaki dört mevsim resimlerini ise Mehmed Ali Paşa yapmıştı.

---

[174] Batur, **Dünden Bugüne**, 523., Bilgin, **DİA**, 543., Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, 26-27.
[175] Dağgülü, **age,** 1.
[176] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 77.
[177] Ezgü, **age**, 82.
[178] Arapoğlu, **age**, 41.

Yapımına çok özenilen köşkün tamamlanmasından sonra Sultan eşi ve hazinedarlarını alarak bu köşke geçmişti[179].

Hususi Daire daha önce yapılmış olan Hünkâr Sofası'nın karşısında olup, diğer cephesi ise has bahçeye ve çimenliğe bakmaktaydı. Daire aynı zamanda Küçük Mabeyn Köşkü'ne kapalı bir galeri ile bağlantılıydı. Dairenin bir cephesi iç bahçeye bir cephesi ise dış bahçeye bakardı. Köşkün Küçük Mabeyn hizasına tekabül eden bölümü tek katlı, Şale Kasrı'na doğru olan kısmı ise iki katlıydı[180]. Yapının planı karmaşık bir yapıya sahipti. Kapıdan girildiğinde küçük bir taşlığa giriliyor bu taşlıktaki bir kapıdan da iki basamakla sağ ve solunda ikişer odası bulunan bir salona geçiliyordu. Bu odalardan kapılarla birbirine bağlanmıştı. Salonun karşısına tekabül eden bir başka kapıdan da hususi daire ile harem arasındaki koridora geçilmekteydi. Sultan'ın yatak odası salonun solundaki odaydı. Bu odaya girildiğinde sol tarafta kadifeli bir paravanın arkasında tepelikli bir karyolası vardı. II. Abdülhamid'in kendisine uyumadan önce kitap okutturduğu yer bu paravanın arkasıydı. Sultan uykusu geldiğinde kitap okuyan kişiye bu kadarının kâfi olduğunu söyler ardından okuyucu dışarı çıkar ve kapı örtülürdü. Bu kapının dış tarafında yer yataklarında mutlaka Söğütlü Alayı'ndan bir muhafız veya Boşnak bir tüfekçi ile bir haremağası yatardı. Ayrıca odada üç koltuk ve karyolanın karşısında bir şezlong vardı. Koltukların ve perdelerin açık renkli döşemelikleri Hereke fabrikasının imalatı olan ipektendi. Sultan, uzun yıllar yatak odasını kullanmasına rağmen daha sonra geçirdiği bir böbrek rahatsızlığından ötürü hekim tavsiyesi ile bu odadan taşınmıştı[181].

Yapının arşiv fotoğraflarından görüldüğü kadarı ile neo-rönesans stilinde bir dış cephesi vardır. Mobilyaları ise Münir Paşa tarafından Paris'ten seçilerek getirilmiştir[182.]

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre, Sultan bazı akşamlar oda orkestrası getirterek kendi dairesinin önündeki çimenlikte çaldırtırdı. Zaman zamansa salonda bir piyano, keman, viyolonsel çaldırtırdı. Tanburi Cemil Bey'de bu şekilde saraya gelip tanbur çalmış ve Sultan tarafından çok beğenilmişti[183].

---

[179] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 114-115.
[180] Ezgü, **age**, 6., Osman Nuri, **age**, 21., Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar**, 99.
[181] Tahsin Paşa, **age**, 15., Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar**, 99., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 48.
[182] Batur, **Dünden Bugüne,** 523.
[183] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 78.

1899 yılında Hususi Daire'de bir yangın çıkmış ancak çok büyümeden saray itfaiyesi tarafından kontrol altına alınmıştı. Sultan yangın çıkınca hemen ailesi ve maiyetiyle birlikte Küçük Mabeyn Köşkü'ne geçmişti. Yangının çıktığı yer Hususi Daire'nin alt katında ve Sultan'ın özel marangozhanesinin yanında mağaza denilen kerestelerin konulduğu bir yerdi[184].

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen Sultan Mehmed Reşad ölümüne değin Hususi Daire'de kalmış, dairenin Dört Mevsim Salonu'nda bir ameliyat da geçirmişti. Sultan Vahdeddin ise köşkün Müşfika Kadın Efendi'ye ait olan kısmında kalmıştı. Yapı Sultan Vahdeddin zamanında kaza ile çıkan bir yangınla yanmıştı[185]. Sultan II. Abdülhamid'in Özel Dairesi olan bu yapı da böylece Yıldız Sarayı'nın günümüze ulaşmayan yapılarından biri oldu.

Tiyatro

Yıldız Sarayı Tiyatrosu günümüzde mevcut olmayan Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'ndan sonra Osmanlı sarayları içinde yer alan ikinci büyük tiyatrodur[186]. Osmanlı Tiyatro Tarihi açısından da büyük öneme sahip tiyatronun yapımı 1889'da tamamlanmıştır. Tiyatro binası Batur'a göre hususi bölümün en ilgi çekici binasıdır[187].

Sultan II. Abdülhamid'in tiyatroya ve batı musikisine alakası gençlik yıllarında başlamıştı. Şehzadeliğinden itibaren Dolmabahçe Sarayı'nda verilen opera ve temsilleri izlemekteydi. Ayrıca amcası Sultan Abdülaziz ile birlikte katıldığı Avrupa seyahatinde kendileri onuruna verilen konser, temsil ve bale gösterimlerini seyretmişti[188]. Sanata dolayısıyla tiyatroya da büyük alakası olan Sultan II. Abdülhamid Yıldız'a taşınmasından hemen sonra başlayan inşa sürecinde sarayına bir tiyatro binası yaptırmayı ihmal etmemişti.

Tiyatro oyunlarının ve konserlerin izlendiği bu binanın tasarımı Batur'a göre Raimondo D'Aronco'ya aittir. Mimarın projesi ana fikir olarak aynen korunmuş ancak sadeleştirilerek uygulanmıştır. İkinci Avlu'da Valide Sultan Köşkü ile Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler Dairesi'ne bitişik olduğundan cephesi yoktur. Eski bir ahırın

[184] Ezgü, **age**, 26.
[185] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 114-115., Ağın, **Saraylarımız**, 133.
[186] Bilgin, **DİA**, 543.
[187] Batur, **Dünden Bugüne,** 523.
[188] Fatih Akyüz, "II. Abdülhamid'in Modern Eğlencesi Yıldız Tiyatrosu", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011) : 449.

üzerine inşa edilmiştir. Neo-barok üsluptaki yapı 22x16 metrelik bir alana oturmaktadır[189].

Başka kaynaklara göre ise tiyatro saray mimarlarından Vasilaki Kalfa'nın oğlu olan Yanko İoannidis tarafından yapılmıştır[190]. Ziya Şakir'e göre Sultan II. Abdülhamid tiyatro binasının tasarımı için Viyana ve Paris'den projeler getirtmiş, bunları inceledikten sonra işi Mimar Valeri'ye uygulatmıştır[191].

Yapının tavanları mavi zemin üzerine altın varaklı bezemeler ve yıldız motifleri ile süslüdür. Salon üstte, 12 adet ahşap kolonla taşınan ve sahneye dönük U formunda bir galeri ile çevrilidir. Üstte ahşap ve yoğun bezemeli bir kubbesi vardır. Üst kata döner merdivenle ulaşılır. Kapı girişinin tam üst kısmında ve sahnenin karşısında hünkâr locası bulunur. Locanın sırma saçaklı kırmızı kadife perdeleri ve altın yaldızlı koltukları vardır. Görkemli bir şekilde döşenmiş olan ve adeta hususi bir daire olan bu geniş loca aynı zamanda kabul ve görüşmeler için de kullanılırdı. Eşyaların büyük kısmı Yıldız Sarayı Marangozhanesi'nde imal edilmişti. Locanın sahneye bakan cephesine iki koltuk yerleştirilmişti, Sultan bu koltuklardan birine oturur, diğeri boş kalırdı. Locada bu koltukların dışındaki kırmızı kaplı 6 adet de sandalye bulunur ve bunlara Sultan'ın iltifat ederek locasına davet ettiği kişiler otururdu. Tiyatro ayrıca sahne önündeki manzara resimleri ile de dikkat çekmektedir[192].

Salonun diğer yanları da localar olarak düzenlenmiş olup, bu locaların dördü kafesliydi ve saray haremine aitti. Salonun ortasındaki boşluğun ise Sultan'a arkasını dönmenin adabı muaşerete aykırı olacağı düşüncesiyle pek kullanılmadığı söylenmektedir. Saray haremi dışında tiyatrodaki temsillere nazırlar ve yüksek memurlar özel davetle gelirlerdi[193].

Sultan Abdülhamid'den önce sarayda daha çok orta oyunu oynanırdı. Ancak Sultan II. Abdülhamid alaturka oyunları pek sevmediğinden saray tiyatrosunda daha çok batı tarzı oyunlar oynanmıştır.

---

[189] Batur, **Dünden Bugüne**, 523., Osman Nuri, **age**, 28.

[190] Akyüz, **age**, 448

[191] Ziya Şakir, "Yıldız Tiyatrosu". **Resimli Tarih Mecmuası**. c.5. (1954): 2972-2974. (Yıldız Sarayı ile ilgili gazete, dergi ve kitaplardan yapılmış derlemeden alınmıştır.)

[192] Batur, **Dünden Bugüne**, 523., Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 17., Osman Nuri, **age**, 28., Ziya Şakir, **age**, 2972-2974.

[193] Akyüz, **age**, 448.

Tiyatro bünyesinde saray teşkilatında önem verilen Muzika-i Hümâyun da pek çok çalışma yapardı. Sultan saraya ait Muzika-i Hümâyun'un geliştirilmesi için bizzat uğraşmış, döneminde 60 kişilik bir orkestra kurdurmuştu[194].

Sultan çok çalıştığı ve yorulduğu günlerde istirahat ve eğlence vesilesi ile tiyatro izlemek isterdi. Ancak bazen tiyatro esnasında da devlet işlerinden kopamaz, iradeler buyururdu. Tiyatro binası verilen temsil ve konserlerin verildiği bir yapı olarak kullanılmasının dışında bazı görüşmeler için de kullanılırdı. Örneğin bazen cuma selamlıklarından sonra genelde Çit Kasrı'nda kabul edilen elçilerle tiyatroda görüşülürdü[195].

Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın aktardığına göre İstanbul'a gelen kumpanyalar derhal saraya davet edilir, sarayda çalmaları sağlanır ve gelen sanatçılar nişanlarla ödüllendirilirdi. Hatta Sultan İstanbul'a gelen İtalyan kumpanyasından Çampi Ailesi adındaki bir aileyi maiyetine almış, Muzika-i Hümâyun'a dahil etmişti. Bu ailenin dışında da daha sonra başka İtalyan sanatçılar da katılmıştı. Bu sanatçılar tiyatroda opera ve operetleri oynarlardı. Orta oyunu ile birlikte biri alaturka komedya, diğeri alafranga opera ve operet için kurulmuş iki oyuncu grubu vardı. Bu oyunların en meşhurları *Traviata, Troubadour, Bal Masqué, Sevil Berberi, La Fille de Regiment* gibi oyunlardı. Tüm bu oyunlara sarayda ayrı isimler de verilirdi. Örneğin Traviata'ya Madam Kamelya, Troubadour'a Demirci Operası, Bal Masqué'ye Maskeli Opera denirdi. Sarayda İtalyan sanatçılar ek olarak iki adet de Fransız sanatçı vardı. Bertrand taklit ve hokkabazlık gösterileri yaparken, bir hayvan terbiyecisi olan Jean ise atları, merkepleri, köpekleri terbiye ederek Bertrand ile birlikte oyunlar oynarlardı. Bertrand her yıl Sultan'dan izin alıp Fransa'ya gider ve yeni şeyler öğrenip bunları saraya getirirdi. Saraya sinemayı da ilk o getirmişti. Bu dönemde sinema perdesi büyük fırçalar yardımıyla iyice ıslatılarak küçük parçalar gösterilirdi. Filmler bir dakikada biterdi. Son dönemde kadroya alınan iki Amerikalı sanatçı da akordiyon ve mandolin çalar, ayak dansları bilirlerdi. Saray tiyatrosuna bir dönem Fransa elçisi Constance meşhur Sarah Bernhardt ile Coquelin Cadet'yi getirtmişti. Her iki sanatçı da oyunlarından sonra nişanlarla ödüllendirilmişlerdi. Rusya İmparatoru özel saray

---

[194] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 74.
[195] Tahsin Paşa, **age**, 17,19.

tiyatrosunun musiki heyetini Yıldız’a göndermiş, bu heyet güzel Rus şarkıları söylemişti. Heyet de meşhur Çalyapin de vardı[196].

Sultan Abdülhamid’in kızları Ayşe ve Şadiye Sultan’ın anlattıklarından anlaşıldığı üzere tiyatroda da bir usul ve hiyerarşi vardı. İzleyicilerin oturacakları yerler, davet dilecek kişiler, oynanacak oyun gibi konular duruma göre değişiklik gösterirdi. Örneğin tiyatroda böyle önemli etkinlikler olduğunda Sultan saraya vekilleri de davet eder, kendisi sadrazam ile birlikte oturur, diğer vekiller pencerelere yerleştirilirdi. Hanım sultanlar harem tarafında oturur onları kafesleri kaldırılmaz ancak vekillerin kafesleri kaldırıldı. Orkestra tiyatronun alt katında sol tarafta yer alırdı. Alt katta sahneye karşı paşalar, bendegân ve beyler oturtulurdu. Bazen harem ahalisi oyunları izlemeye katılmaz sadece sefirler ve eşleri gelir tüm kafesler kaldırılırdı. Bazen sefirlerle birlikte paşalar davet edilir, bazen Sultan Abdülaziz’in şehzadeleri de davet edilirdi. Sultan kendi büyük şehzadelerini locasına alırdı. Bazen vekil hanımları da sultanlarla birlikte hareme ait localarda seyrederlerdi. Havanın çok sıcak olduğu zamanlarda Harem Bahçesi’nin Hünkâr Sofası’na bakan alanında geçici bir tiyatro kurulur, orta oyunu komedi gibi oyunlar oynanırdı[197].

Tiyatrodaki localar elektrikle aydınlatılmışken, Sultan II. Abdülhamid’e mahsus olan loca da aydınlatma yoktu. Dolayısıyla tiyatrodaki diğer kişiler Sultan Abdülhamid’i göremezlerdi[198].

Sarayda cuma akşamları ekseriyetle eğlence ve temaşa günüydü. Osman Nuri'nin aktardığına göre Yıldız Tiyatrosu’nda Cuma günleri ile beraber Pazar ve Çarşamba akşamları da sinematograf ve tiyatro oyunları izlenirdi. Çoğunlukla Cuma akşamları tiyatro günü olduğundan harem halkı da heyecanla bu günü beklerdi[199].

Sultan II. Abdülhamid’in çok kıymetli bir musiki ve nota koleksiyonu vardı. Orkestra eserleri, piyano eserleri ciltlenerek korunmuştu. Bu koleksiyon tiyatro dairesini alt ve üst katında bulunan camlı kitaplıklar içindeydi. Ayşe Osmanoğlu hatıratında “çok merak ediyorum acaba bunlar ne oldu” diye yazmıştır[200].

---

196 Osman Nuri, **age**, 28., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 74, 77.,
197 Ayşe Osmanoğlu, **age,** 77., Şadiye Osmanoğlu, **age**, 32.
198 Ali Said, **age**, 41.
199 Şadiye Osmanoğlu, **age**, 23., Osman Nuri, **age**, 28., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 78.
200 Şadiye Osmanoğlu, **age**, 23., Osman Nuri, **age**, 28., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 78.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra kendisinden sonra gelen sultandan izin alınarak tiyatronun birkaç temsil için halka açıldığı bilinmektedir[201]. Cumhuriyet sonrası dönemde tiyatro Harp Akademileri tarafından sinema salonu olarak kullanılmıştır[202]. Tiyatro binası bir dönem çok harap durumda olmasına rağmen daha sonra özel gösterimlerde kullanılmak üzere onarılmıştır.

Japon Usulü Köşk / Harem Köşkü

Sultan Abdülhamid 1894'deki büyük depremin ardından Büyük Köşk'ün (Hususi Daire) önünde üç odalı bir köşk inşa ettirdi. Japon Usulü Köşk adı verilen bu küçük köşkün yanına da mavi çinili bir hamam yaptırdı[203].

Büyük Köşk'ün hemen yanındaki bu köşkün de saray mimarı D'Aronco tarafından tasarlandığı tahmin edilmektedir. Bu köşk Sultan Vahdeddin döneminde yandığından günümüzde mevcut değildir. Köşkün D'Aronco tarafından tasarlandığı kesin olarak bilinen hamam bölümü ise günümüze ulaşmıştır. Bu hamam art nouveau stilinde fayans, cam ve altın yaldızlı metal şebekeli pencereleri ile sarayın sanatsal anlamda en nitelikli yerlerinden biridir[204].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre, babası II. Abdülhamid böbreklerinden kum döktüğü bir hastalık döneminde doktorların tavsiyesi ile kendi yatak odası havasız bulunduğu için bu köşkün salonunu yatak odası olarak kullanmıştı. Bu odaya kırmızı kadife ile döşenmiş iki koltuk yaptırmış, birinde kendisi diğerinde ise eşi Müşfika Kadınefendi yatmıştı. Divanlar gündüzleri kanape haline getirilerek, oda yine salon gibi kullanılmıştı. Sultan, hekimlerinden olan Nafiz Paşa'ya bu portatif yataklar için "asker böyle yatıyor ben de yatayım" demiş, bu şekilde çok rahat ettiğini belirtmişti. Geniş ve havadar bu salon bir istirahat salonu olarak döşendiğinden içinde iki adet büyük lake dolap, bir paravan, bir koltuk kuyruksuz bir piyano, büyük bir şezlongla koltuklar yerleştirilmişti. Sultan tahttan indirilmesine kadar bu odada kalmış ve yatmış, geceleri kitap okutturma âdetini de burada kaldırmıştı[205].

---

201 Akyüz, **age**, 454.
202 Fuat Ezgü, **age**, 79.
203 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 50,102.
204 Batur, **Dünden Bugüne,** 523.
205 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 50., 102., Şehsuvaroğlu, **Tarihi Odalar**, 100.

Sultan Vahdeddin döneminde çıkan yangınla Büyük Köşk'le beraber bu köşk de yandı. Yangından kurtulan hamama ise Sultan Vahdeddin ilave olarak üç odalı bir köşk yaptırarak burayı ikballerinden birine tahsis etti[206].

Sultan Vahdeddin'in yaptırdığı bu köşk Cumhuriyet yıllarında Harp Akademileri'nin Deniz Akademisi olarak kullanılmıştı[207].

Musahibler, Kızlar Ağası Köşkleri

Musahibler ve Kızlar Ağası Köşkleri, Valide Sultan Köşkü arkaya alındığında sol tarafta idiler[208]. Musahibler yalnız padişahın hizmetini yapan kişiler olup saraydaki mevkileri önemliydi. Sultan'ın dairesinin kapısında nöbet tutar, gelen paşaları, beyleri ve kâğıtları harem kapısının ziline basarak nöbetçi hazinedara bildirirlerdi[209].

Sarayda Kızlar Ağası denilen Darüssaadetü'ş-Şerife Ağası, bir nevi Harem-i Hümâyun'un amiriydi. Sultan düğünlerinde sultanların koltuk merasimlerinde bulunmak, Hırka-i Şerif'lerde Destimal-i Şerif vermek gibi görevleri vardı.Kızlar Ağası'nın müsaadesi olmadan padişah eşleri olan Kadın Efendiler de dâhil olmak üzere harem mensubu kimse dışarı çıkamazdı. Harem ile selamlık arasındaki iletişimi Kızlar Ağası sağlardı[210].

Kızlar Ağası Köşkü'nün yılda bir kez yapılan Surre Alayları'nda önemli bir rolü vardı. Surre Alayı her yıl Şaban ayının on beşinde yapılır, Şaban ayının on dördüncü günü bu alay için develer ve katırlar Kızlar Ağası Dairesi'nin önüne getirilirdi. Alaya katılacaklara özgü olarak yapılan süslü çadırlar kurulurdu. Bu kişiler geceyi orada geçirirken, harem ağaları, enderun ağaları ve saray bendegânı huzurunda sabaha değin hafızlar aşr-ı şerifler okur, müezzinler ilahiler söylerdi. Bir yandan da buhurdanlıklarda kokular yakılırdı. Ertesi gün öğlen namazından sonra alay hareket ederdi[211].

Kızlar Ağası Dairesi'nin zaman içindeki işlevlendirmelerinden birisi de 1909'da açılan İstanbul Polis Mektebi'nin eğitim yapılarından biri olarak kullanılmış olmasıdır[212].

---

206 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 102.
207 Ezgü, **age**, sayfa no yok
208 Bilgin, **DİA**, 543.
209 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 91-92.
210 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 91-92., Örikağasızade, **age,** 135.
211 Örikağasızzade, **age**, 211-212.
212 Köksal, **age**, 142.

Kadın Efendiler- Hazinedar Ustalar - Cariyeler Daireleri

Harem yapıları olan bu daireler, Valide Sultan Köşkü arkaya alındığında tam karşısında, hususi bölümün kuzeydoğu ucunda yer alırlar. Daireler birbirine camlı geçitlerle bağlanmış pavyonlar biçiminde tasarlamışlardı. Harem yapılarının tümü iki katlı, bağdadi tekniği ile yapılmış ve tavanları kalem işleri ve resimler ile süslüydü. Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler daireleri tiyatronun yanındaydı[213].

Kadın Efendiler, Sultan'ın zevceleri yani nikâhlı eşleriydi. İkballer ise çocuk sahibi olan cariyelerdi. Hazinedar ustalar, nöbetçi kalfalar ile birlikte sadece gerekli olduğunda her daireye girip çıkabilen görevlilerdi[214]. Hazinedar Usta birinci hazinedar vekil demekti. Saraydaki şehzade, sultan, kadın ve ikballerden sonra en nüfuzlu kişiydi. Haremde en yüksek rütbeye sahip kadın memurdu. Hazinedar Ustalar yetkileri açısından adeta Harem-i Hümâyun'un kadın sadrazamı gibi düşünülebilirler. Haremin hazinelerini ve kıymetli eşyalarının anahtarları onlarda bulunurdu. Birinci derece şefkat nişanı taşırlardı. Kadın efendiler ve sultanlar dahi bazı konuları kendilerine danışırlardı. Hazinedar ustalardan sonra hazinedar kalfalar gelirlerdi[215].

Bu daireler, cumhuriyet sonrası dönemde Harp Akademileri'nin Kara ve Hava Harp Akademisi binaları olarak kullanılmıştır[216].

Diğer Köşkler

Haremdeki kadınlara ve görevlilere ait pek çok köşk vardır. Bunların bir bölümü yanarak yok olmuş bir kısmı da harabe haline gelmiştir[217].

2.2.2.4. Üçüncü Avlu

Şehzade/ Şehzadegân ve Sultan Köşkleri

Şehzadelere ve sultanlara ait olan bu köşkler Has Bahçe'nin kuzey, haremin batı kesiminde İkinci Harem Avlusu veya üçüncü avlu olarak ifade edilen alandaki yapılar arasındadırlar. Genellikle ahşap veya bazen kâgir, bir veya iki katlı zarif köşklerin çoğu şale (chalet) stilinde mütevazı binalardır[218].

[213] Bilgin, **DİA**, 543., Batur, **Dünden Bugüne,** 524.
[214] Ali Said, **age**, 31.
[215] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 86., Şadiye Osmanoğlu, age, 21.
[216] Ezgü, **age**, 79.
[217] Batur, **Dünden Bugüne,** 523.
[218] Batur, **Dünden Bugüne,** 524

Şehzade Köşkleri 1937'de diğer İkinci Harem Avlusu yapıları ile birlikte Teknik Okul'a (bugünkü Yıldız Teknik Üniversitesi) tahsis edilmiştir[219].

Şehzade Köşkleri'nden Şehzade Burhaneddin Efendi Köşkü 1973 yılında yandığından günümüzde mevcut değildir. 6 adet şehzade köşkü Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından kullanılmıştır. Bu köşklerin dördü Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin doğu kesiminde, biri fakülte ile Agavat Dairesinin arasında, biri de ise Çukur Saray ile Hünkâr Kasrı arasındaki kış bahçesinin yanındadır[220]. Köşkler ve bulundukları alan günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın kullanımındadır.

Çukur Saray/ Hanım Sultanlar Dairesi

Saraya Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen yapılardan biri olan Çukur Saray, has bahçenin kuzey, haremin batı kesimindeki İkinci Harem avlusu veya üçüncü avlu olarak ifade edilen alandaki yapılar arasında yer alır. Şale Köşkü'nden sonra Yıldız'ın en büyük ikinci köşkü olan iki katlı ve kâgir bu yapıda bekâr sultanlar, dul sultanlar ve saraylılar otururdu[221].

Çukur Saray Binası da 1937'de bugünkü Yıldız Teknik Üniversitesi'ne tahsis edilmiş olup, Okulun talebe pansiyonu olarak kullanılmıştır[222]. Çukur Saray Binası günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın himayesinde ve kullanımındadır.

Damatlar Dairesi

Sultan'ın kızları ile evlenen damatların ikametgâhı olan Damatlar Dairesi has bahçenin kuzey, haremin batı kesimindeki İkinci Harem Avlusu Yapıları veya üçüncü avlu olarak ifade edilen alandaki yapılardan arasındaydı. Avlunun kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmış bu yapının Osmanlı mimarlık tarihinde daha önce denenmemiş bir tasarımı vardı. Şöyle ki dört köşkten oluşan yapı dizisi hem birbirinden bağımsız (dört ayrı girişe sahip) hem de bitişik olarak tasarlanmıştı. Köşkler geleneksel orta sofalı plan tipindeydi. Zemin katlarının beden duvarlarında tuğla, döşemelerinde ise ahşap kullanılmıştı. Her köşkün arasında geniş kâgir döşemeli tesisat boşlukları

---

219 Batur, **Devr-i Hamid**, 144.
220 Arapoğlu, **age**, 70.
221 Ezgü, **age** 82., Armağan, **İstanbul Armağanı,** 136.
222 Ezgü, **age** 82.

yaratılmış, köşklerin üst katlarına kubbeli hamamlar yapılmıştı. Köşkler 3 katlı olup, daire girişleri yapı dizisinin doğu cephesinde, şehzade köşklerinin bulunduğu set bahçesi yönündeydi. Bahçeden çift taraflı merdivenlerle, yapıların orta katına ulaşılarak camekânlı giriş kapılarından içeri girilirdi. Damatlar Dairesi 4 ayrı köşkten oluşmasına rağmen dış mimarisi ve kitlesel görünümü ile tipik bir 19. yüzyıl yapısıydı. Cephesi eklektik üslupta ve Çukur Saray ile Hünkâr Köşkü'ne benzer bir havadaydı. Ancak dört farklı giriş tasarımı yapıyı farklılaştırmıştı[223].

Damatlar Dairesi Cumhuriyet sonrası dönemde Yıldız Teknik Üniversitesi'ne tahsis edilerek, Teknik Okul Merkez Binası olarak kullanılmış[224], Mimarlık Fakültesi'nin yapımı gündeme geldiğinde de tamamen yıkılmıştır.

Kameriyeler

Yıldız Sarayı ve bahçelerinin bir çok noktasında kendisine yer bulan kameriyeler doğayla baş başa kalınabilecek dinlenme ve sohbet mekanlarıydı. Yıldız Sarayı bahçelerindeki bu estetik peyzaj elemanlarına üçüncü avluda da rastlanmaktadır. Bunların birincisi basamakla çıkılan altıgen kameriyedir. Bu kameriyenin içi ve dışı kendisi ile yaşıt olduğu düşünülen beyaz sarmaşık gülü ile sarılıdır. Kameriyenin hemen yanındaki rustik minyatür havuz ve rustik setteki divit kamışlar günümüzde de mevcuttur. Yine kameriyenin hemen yakınında sarmaşık gülleri ve palmiyeler arasında ülkemizde tek olduğu iddia edilen Çin Şemsiye Ağacı (Sterculiaceae) vardır. Basamakla çıkılan ikinci kameriyede ise sekizgendir. Her iki kameriye de Harem Duvarı ile Şehzadegan Köşkleri'nin arasındaki bahçededir[225].

2.2.2.5. Sarayın Bahçeleri

Yıldız Sarayı bahçeleri, hususi bölümdeki has bahçe veya selamlık bahçesi olarak ifade edilen iç bahçe ve günümüzde Yıldız Parkı olarak kullanılan dış bahçe olmak üzere iki büyük bahçeden oluşmaktaydı.

İç bahçe ve dış bahçe batıdan Serencebey başlayıp, Ortaköy önlerine kadar inen kalın duvarlarla çevrilmişti. Bu bahçeler; mimarisi, çevre düzeni ve bitki örtüsü ile birlikte düşünüldüğünde barok ve manierist ekolün bahçe düzenleme özelliklerini

---

[223] Batur, **Devr-i Hamid**,, 143-144.
[224] Ezgü, **age** 82.
[225] Ülkü Altınoluk, " Yıldız Sarayı Kameriyeleri", **İlgi Dergisi**, s.43 (1985): 30.

göstermekteydi. Özelikle barok akımında görülen bahçe içinde yapay mağaralar (grottolar), sünger taşları, deniz kabukları kullanımına yer verilmişti[226].

Has bahçe ve dış bahçe dışında Yıldız'ın geniş arazisi içinde muhtelif yerlere yapılmış köşk ve şale tarzı yapıların her birinin çevresi de içinde su öğesi olarak havuzları da bulunan müstakil bahçelerle çevrilmişti[227].

2.2.2.5.1. Has Bahçe / İç Bahçe / Selamlık Bahçesi

Yıldız Sarayı has bahçesi Osmanlı Bahçeleri'nin son örneği olması açısından çok önemlidir. Sarayın Boğaz yönündeki has bahçesi için birinci ve ikinci avlunun uzantısı denilebilir. Hususi bölümde yer alan has bahçeye harem girişinden girilebildiği gibi aynı zamanda Birinci Avlu'daki Silahhane Köşkü ve Arabacılar binasının birleştiği yerin karşısındaki duvarda bulunan kapıdan da girilebilmekteydi. Has bahçeye açılan kapıların en işleği Saltanat Kapısı karşısında olan kapıydı. Bu kapının hem dışında hem de iç kısmında bekçi tüfekçiler hazır bulunurdu. Kapı sabahları padişahın emri ile açılır akşam da aynı şekilde emri ile içeriden kilitlenirdi[228].

Romantik-pitoresk üslupta düzenlenen selamlık bahçesi sadece II. Abdülhamid'e ve harem kadınlarına aitti. Sultan II. Abdülhamid'e kadar burası bir mesire alanıydı. Sultan'ın Yıldız'a taşınmasının ardından bahçenin sınırları belirlenmiş ve kendisine ait özel bir bahçe olarak kurgulanmıştır. Alan iki tepenin arasına büyük bir set çekilerek genişletilmiş, içerisindeki suni göl de bu setle birlikte yapılmıştır. Bahçenin kuzey-batı yönünü gösteren fotoğraftan II. Abdülhamid'in hususi dairesini yaptırmadan önce bahçenin ve havuzun oluşturulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Yani has bahçe 1885-1886 tarihlerinden önce yapılmaya başlanmıştır[229]. 3,65 hektarlık has bahçenin her karışına bir altın lira harcanmış, bahçenin kuruluşu ve düzenlenmesinde Alman, İtalyan ve Fransız bahçe uzmanları ile bu uzmanların emrinde üç yüz kadar bahçe on başı ve neferlerinin bulunduğu kayıtlardan öğrenilmiştir[230].

---

[226] Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı**, 18., Ahmet Ağın, **Saraylarımız**, sayfa no yok. (Yıldız Sarayı ile ilgili gazete, dergi ve kitaplardan yapılmış derlemeden alınmıştır.)
[227] Nurhan Atasoy, **15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler** (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005), 168.
[228] Ali Said, **age**, 29.
[229] Bilgin, **DİA**, 543., Osman Nuri, **age**, 16., Batur, **Dünden Bugüne**, 524.Dağgülü, **age**, 2., 4. , Ali Said, **age**, 29.
[230] **Yıldız Sarayı Vakfı**, sayfa no yok.

Suni Göl / Hamid Havuzu ve Adası

Hamid Havuzu olarak da ifade edilen ve bahçenin ana motifi olan bu yapay göl yaklaşık üç yüz metre uzunluğunda, bazı kısımlarda daralıp genişleyecek şekilde yirmi beş-otuz metre enindeydi. Daraldığı kısımlarda ağaç dalı formunda yapılmış korkulukları olan köprüler, kıyılarında suni mağaralar, basamaklar yapılıydı[231]. Suni göl sandal ve piyade denilen hafif çifte kayıkların, küçük kotra ve motor gibi deniz taşıtlarının yüzebileceği büyüklükteydi. Sahili çimenler ve gölgelik ağaçlarla çevriliydi[232].

Yapay kaskatlardan dökülen suların kıvrımlar yaparak dolaştığı bu suni havuz Küçük Mabeyn Köşkü'nün önündeki grotto (yapay mağara) önünde biraz daralarak III. Selim Çeşmesi ve Kameriye Köşkü'nün bulunduğu yerde iki kola ayrılarak bir ada oluşturmaktadır. Bu alana Hamid Havuzu ve Hamid Adası da denmesinin sebebi Osmanlıca "Hamid" yazısı formunda yapılmış olmasıdır. Osmanlıca "ha" harfinin etrafı burada su ile çevrilmiş ve bir ada formu almıştır[233].

Bu havuz boyunca uzanan ve tamamen bahçe manzaralı bir köşk II. Abdülhamid'in istirahat ettiği ve en sevdiği yer olarak bilinmekteydi. Sultan burada havuzun sularının hareketlerini izler ve uzun süre otururdu. Bu köşkün içinde Sanayi-i Nefise'ye ayrılmış olan resim salonu, fotoğraf atölyesi, müzik salonu olarak kullanılan odalar bulunurdu. Ayrıca II. Abdülhamid Han'ın Kütüphanesi, Asar-ı Atika (Eski Eser) ve Nadire Koleksiyonları da bu köşkteydi. Yine bu köşkte doldurulmuş ölü kuşlar, kelebekler ve kanatlı böcek koleksiyonlarına ait bir oda da mevcuttu[234].

Havuzun ve bahçenin çeşitli yerlerinde ayrıca pek çok kaskat (suni şelaleler) vardı. Havuzun kuzeyinde yer alan birinci kaskad üzerinde eski fotoğraflarda bir köprü görülmektedir. Bu görüntü ile günümüzdeki görüntüsü çok farklıdır. Dağgülü'nün raporuna göre bugünkü görünümünü Hususi Daire'nin yapımından sonra aldığı tahmin edilmektedir. İkinci kaskad Kebab Köşkü'nün sağ tarafında, doğal bir göl görünümündedir. Bu kaskatın marangozhane tarafında çimento harç ve demir strüktürden yapılı rustik stilde bir fıskiye vardır. Üçüncü kaskat bahçenin güney yönünde, dış bahçeye açılan kapının sağ yanındaki çiçek serasının merkezinde, duvar

231 Osman Nuri, **age**, 16.
232 Ali Said, **age**, 30.
233 Bilgin, **DİA**, 543., Faruk Sırmalı, Ülkü Altınoluk, "Yıldız Sarayı Hamid Havuzu'na bir Yaklaşım", **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu** 15-17 Kasım 1984. İstanbul: Yıldız Sarayı/Şale, 1985): 99.
234 Osman Nuri, **age**, 14.

yüzeyindeydi. Selsebil şeklinde tasarlanmış olup, duvardan yapılan sarkıtlarla su akıtılmıştı. Dördüncü kaskad ise, dış bahçeye açılan kapının sağ yanında ve duvar yüzeyinde oluşturulmuş bir çeşme şeklindeydi. Kaskadların hepsi çimento ve demir donatı ile yapılmış ve bunlara ağaç dalları formu verilmişti[235].

Büyük Havuz'da Sultan II. Abdülhamid'in küçük motorlu bir filikası vardı. Selamlık bahçesine haremleriyle çıktığında bu filikayla onları gezdirirdi. Bu şekilde havuzdaki adaya gider oradaki Küçük Köşkte kahve içerek dinlenirdi. Bu gezintilere bazen de bendegânı ile çıkar, bu kişiler bazen bir iki paşa bazen biraderleri bazen oğulları olurdu. Bazı zamanlar kız kardeş ve diğer misafir sultanları da gezdirirdi[236].

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonraki dönemde has bahçedeki adanın sadece dolaşılacak bir alan olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Mevcut olan köprünün dışında bahçenin doğusu ile batısı arasında mümkün olan en kısa yaya ulaşımını sağlayabilmek amacıyla ikinci ve üçüncü köprülerin yapıldığı görülmektedir. Zira yine Dolmabahçe Sarayı Kitaplığı'ndaki belgeden Sultan Reşat döneminde Mimar Vedat tarafından bir köprü inşa edildiğinden söz edilmiştir. Yine bu dönemin imparatorluğun en sıkıntılı son yılları olması açısından ve sık sık padişahların değişmesinden olacak bakımsızlık ve kendinden türeyen arsız ağaçlar türemiş ve çok az sayıda ağaç dikilmiştir[237].

1923'den sonra havuz, yollar, has bahçedeki kameriyeler ve köşkler onarım görmüştür. Aynı zamanda pek çok ağaç dikilmiş, bahçe bir koru haline gelmiştir. Has bahçede III. Selim Çeşmesi çevresindeki çakıl taşı bordürlü yollar gibi özgün olarak korunan yollar bulunmaktadır. Bunun dışıdaki yolların çoğu tuğla ve taş parçaları üzerine beton dökülmesi ile özgünlüğünü yitirmiştir[238].

Fuad Ezgü suni adada Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan tenis kortlarının 1960'larda da mevcut olduğunu, Harp Akademileri'nin adaya bir de basketbol sahası ilave ettiğini kaydetmiştir[239].

---

235 Dağgülü, **age**, 6.
236 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 125.
237 Dağgülü, **age**, 8.
238 **age**, 11.
239 Ezgü, **age**, 50.

1983 yılında alınan bir kararla adaya, buranın karakteri ile uyumsuz olduğu aktarılan 1050 kişilik bir Açıkhava Tiyatrosu yapılmıştır. Bu anfi-tiyaro her yıl İstanbul festivallerinde konser, tiyatro, folklor gösterileri gibi etkinlikler için kullanılmıştır[240].

Ezgü'nün aktardığına göre adada 1980'lerde II. Abdülhamid tarafından yaptırılan tenis kortları hala durmaktaydı[241].

Günümüzde hasbahçedeki onarım ve çevre düzenlemesi faaliyetleri devam etmekte olup, sarayın bu bölümü ziyarete kapalıdır. Has bahçedeki yapıların bir kısmı Yıldız Sarayı Müzesi'nin dışındaki farklı kurumlara bağlı olduğundan has bahçeyi II. Abdülhamid dönemindeki özgün haliyle algılamak mümkün değildir.

Has Bahçe'nin Fauna ve Florası

II. Abdülhamid büyük ağaçları çok sever ve özel olarak yetiştirirdi, bu yüzden de has bahçeyi türlü ağaç ve bitkilerle donatmıştı. Has bahçenin atmosferini Osman Nuri şöyle tasvir etmektedir[242]:

> " […] Biraz daha ileride yüzlerce ağaçlar, binlerce çiçekler nazarrüba bir surette birbirine karışmış, Arabistan içlerinden getirilmiş narin palmiyelerin ve çamların yüksek sakları arasında zerrin limonlar, ateşîn turunçlar, portakallar nazarı okşuyor, akasyaya krizantem yaslanmış, karanfiller güllerle rekabet ediyor. Havuzun kenarında da sandallar tenezzüh-ü şahaneye amade duruyor. Yüzünde kazlar ördekler yüzüyor".

Has bahçede Sultan II. Abdülhamid'in İtalyan bahçıvanı Sinyor Romeo Skanciani'nin diktiği kamelyalar de dikkate değerdi. Ayrıca çok sayıda limonluk ve kış bahçesi bulunurdu. Özellikle bu kış bahçelerinden biri Avrupa'da bile nadir görülebilecek nitelikteydi. Burada çok değerli vanilyalar vardı. Ayrıca nadir türdeki kuşlar buraya asılan süslü kafeslerde beslenirdi. Bu kış bahçesine II. Abdülhamid'in marangozhanesinde üretilen çok sayıda kanepe ve koltuk yerleştirilmişti. Başka bir kış bahçesinde ise kuşlar serbest olarak uçmaktaydı, kuşlar kış bahçesinin içindeki çok kıymetli ağaçları ve fidanları gagalamasına rağmen serbest hareket etmelerine müsaade edilirdi. Sırf bu yüzden bahçıvanlar "Nebâtât Hastanesi" adını verdikleri ayrı bir limonluğa bu zarar gören bitki ve ağaçları taşıyıp tedavilerine çalışırlardı. Bu hastanede pek çok bitki doktoru, bitki hastalıkları uzmanı ve hastabakıcıları bulunurdu. Limonluklar kalorifer tesisatı ile ısıtıldıklarından bu limonluklarda sıcak

---

240 Sırmalı, Altınoluk, **age**, 99., Dağgülü, **age**, 11.
241 Ezgü, **age**, 50.
242 Osman Nuri, **age**, 15.

bölgelerde yetişen bitki ve çiçek türlerini yetiştirmek zordu. Bu yüzden İtalya, Fransa ve Almanya'dan taze fidanlar getirilirdi. Sarayda verilen ziyafetlerde salonlar baştan uca çiçek ve ağaçlarla süslenirdi. Sultan, en nadir çiçek ve ağaçlarla süslenen salonlarda misafirleri için bu canlı manzarayı oluşturmayı arzu ederdi[243].

Ada ile tek bağlantı açılır kapanır özellikte çelik bir köprü ile sağlanmaktaydı. Köprünün bir kol ile açılıp kapatılması ile ada üzerindeki kafeslerde yaşayan hayvanlar bazen serbest bırakılırdı. Kayıtlarda ada üzerinde bir geyiklik ve kuşhaneden bahsedilmesi adanın hayvanlara ait özel bir bahçe gibi tanzim edildiğini göstermektedir. Ayrıca ada etrafında hendek oluşturulmuş ve böylece has bahçenin diğer bölümlerine geçişleri engellenmişti[244]. Has bahçe dış bahçeden ise harpuştalı yüksek bir duvarla ayrılmıştır[245].

Has bahçede beş yüz kadar odunsu, seksen beş kadar bitki türü vardır. 1980'lerde yapılan incelemeler neticesinde 1870-1910 döneminden kalan yapraklı ağaç türlerinden en çok çitlembik, ıhlamur, manolya, çınar, diş budak atkestanesi, menengiç, meşeler, iğne yapraklı ağaç türlerinden porsuk, çam, sedir, köknar, mamut ağacına, çalı ve kökenlerden de kurtbağrı, taflan, mazı, erguvan, oya ve şimşire rastlanmıştır. Ayrıca bahçede mevsimlik ve ömürlük farklı çiçek türleri ve süs bitkilerinin yetiştirildiği bilinmektedir. Bunların arasında en çok kış bahçesinde kamelya, vanilya, portakal ve turunç gibi egzotik bitkiler, açık alanda ise gül, karanfil, krizantem, lale, zambak, nergis, zerrin, klayol, kana ve avizler vardı[246].

Selamlık bahçesinde tavus, sülün, papağan, güvercin gibi her tür kuş vardı. Suni gölde (Büyük Havuz) Japonya İmpararatoru tarafından hediye olarak gönderilen ördekler yüzerdi. Yine havuzun ortasındaki adada Japon imparatorunun gönderdiği kuşlar bulunurdu[247].

İsviçre'den getirtilen nadir türde ördekler, pelikanlar, kuğular, has bahçede dolaşmaktaydı. Has Bahçe'de bir pelikanın 1956-1957'ye kadar yaşadığı bilinmektedir. Japon imparatoru Mikado Mutsu Hito'nun armağanı olan süs balıkları

---

243 **age**, 15.
244 **age**, 15. ,Dağgülü, **Yıldız Sarayı- Selamlık Bahçesi**, 4.
245 Bilgin, **DİA**, 543.
246 **Yıldız Sarayı Vakfı**, sayfa no yok.
247 Ayşe Osmanoğlu, **age,** 124.

bu adada ve yakın çevresinde yaşamaktaydı. Ayrıca su üzerinde nilüferler vardı. Adada köpekler için ayrı bir köşk yapılmıştı[248].

Has bahçede demirden ufak bir akvaryum da vardı. Kanaryalar, güvercinler ve özellikle de "padişahım çok yaşa" dedikleri söylenen papağanlar vardı. Sultan Abdülhamid'in Şeri isimli bir cins köpeği de vardı. Selamlık bahçesinde yapılan gezilere bazen o da getirildi. Diğer köpekler kafeslerinden onu izlerdi[249].

Bir de Pamuk adında bembeyaz bir Van kedisi vardı. Bu kedi Sultan Abdülhamid'in hal'inden sonra onunla birlikte Selanik'e bile gitmiş, daha sonra Sultan'ın Beylerbeyi Sarayı'ndaki sürgün günlerinde de yanında kalmıştı[250].

Has Bahçedeki Yapılar

Hasbahçede havuzun içindeki adada bulunan art nouveau stilindeki küçük dinlenme köşkleri ve yapay ağaç dallarından yapılmış kameriyeler günümüze ulaşmıştır[251].

Göl boyunca çeşitli kuşlar için yaşam yerleri oluşturulmuş, çevresinde ise içinde kahve içilip keyif yapılabilecek, manzara izlenebilecek, kuş seslerin ve doğanın dinlenebileceği küçük bahçe köşkleri yapılmıştır[252].

III. Selim Çeşmesi

1805 tarihli bu çeşme sarayda yapım tarihi bilinen en eski yapıdır. Has bahçedeki yapay gölün ortasında bulunan adacıkta ve Güzel Sanatlar Binası ile Marangozhane'nin önünde yer alır. Kare planlı ve dört yüzlü çeşme, rokoko stilde yapılmıştır. Mermer çeşmenin köşelerinde gömme sütunlar vardır. Hat levhası olan bir yüzünde büyük oval madalyon bir motif yer alır. Profillerle çizilmiş madalyonunun içinde altın yaldızlarla işlenmiş ışınsal dallar yapılmıştır. Örtüsü ahşap üzerine kurşun kaplı çeşmenin barok stilde geniş saçakları vardır. Saçak altları da bezelidir. Geniş saçağın altında dört cephede II. Selim'in tuğrası vardır. III. Ahmet dönemi çeşmelerine benzer şekilde ortasında büyük köşelerine ise küçük dekoratif kubbeler eklenmiştir. Bu çeşme Yıldız'ın en önemli yapılarındandır[253].

---

248 **Yıldız Sarayı Vakfı**, sayfa no yok., Sırmalı, Altınoluk, **age**, 99., Ezgü, **age**,, 14.
249 Evyapan, **age, 28.,** Ayşe Osmanoğlu, **age**, 25.
250 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 125-126.
251 Batur, **Dünden Bugüne**, 524.
252 Atasoy, **15. Yüzyıldan,** 167-168.
253 Batur, **Dünden Bugüne**, 524.

II. Selim Tuğrası altında bulunan kitabesi 1219 (1804-1805) tarihlidir. Kitabesinde *"Calis-i taht'ı Osmanî revnak Efzâ-yı evrenk-i hakanî Gazi Sultan Selim Han hazretlerinin Vâlid-i macid-i kesir-el- mehamidleri, cennetmekan mağfiretnişan merhum Sultan Mustafa Han İbn-u Sultan Ahmet Han hazretlerinin ruh-i şerifleri içun fî sebilililah ihdâ buyurulan ma-i caridir"* yazılıdır[254].

Namazgâh

Namazgâh III. Selim Çeşmesi'nin yanında yer alır. Kitabesinde *"Hazreti Abdülhamid Han mukteda-yı müminin hıfz ede taht-ı hilafetde Hüday-ı alemin şu çemenzar üzre her bir bendesi tahmid için vazedüb mihrab kıldı secdegah-ı müslimin, 1295"* yazılıdır. Miladi takvime göre 1879'da yapılmıştır[255].

Dinlenme Pavyonu

1900 senesinden önce yapıldığı tahmin edilen Dinlenme Pavyonu, III. Selim Çeşmesi'nin sağ tarafındaydı. Bu pavyonun ne zaman yıkılarak yerine günümüzdeki çardağın yapıldığı bilinmemektedir. Bu çardak çimento ağaç ve demir donatı ile ağaç dalları formu verilerek yapılmıştı[256].

Kebab Köşkü / Ada Köşkü / Çayır Köşkü

Kebab Köşkü, has bahçedeki havuzun meydana getirdiği ada üzerinde çokgen planlı taş temeller üzerine oturan bir yapıdır. Köşkün duvarlarında manzara resimleri vardır. Mimarı kesin olarak belli olmamakla birlikte, cephe süslemeleri art nouveau tarzında Raimondo D'Aronco bu tarihlerde (1896-1908) saray baş mimarı olduğundan bu yapının onun tarafından yapılmış olması muhtemeldir[257]. Köşk günümüzde mevcuttur.

Kaskad Köşkü / Saatli Köşk / Eski Yıldız Kasrı / Çağlayan Köşkü

Arşiv fotoğraflarında Kaskad Köşkü ve köşkün sağ ve sol yanında çiçek seraları görülmektedir. Art nouveau stili süslemelerinden ötürü bu seralar ve köşkün de Raimondo D'Aronco tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Eski Yıldız Kasrı olarak ifade edilen köşkün II. Abdülhamid döneminde yıkılarak yerine hünkâr hamamı, sağdaki seraların yerine Küçük Mabeyn Dairesi (1900), soldaki seraların

---

[254] Bilgin, **Geçmişte Yıldız**, 18.
[255] Bilgin, **Geçmişte Yıldız** , 18., Bilgin, **DİA**, 543.
[256] Dağgülü, **age**, 5.
[257] Bilgin, **DİA**, 543.

yerine ise Marangozhane binaları inşa edilmiştir[258]. Dolayısıyla yapı günümüzde mevcut değildir.

Kışlık Kameriye Köşkü

Art nouveau uslubunda yapılmış olan Kışlık Kameriye Köşkü adından da anlaşılacağı üzere, has bahçede yapılan gezintilerde kullanılan küçük bir dinlenme köşküdür. Kameriye Köskü'nün kış aylarında kullanılabilmesi için soba ile ısıtmanın sağlandığı görülmektedir. Köşk günümüzde mevcuttur.

Diğer Dinlenme Köşkleri - Kameriyeler - Geyiklik ve Kuşhaneler

Has bahçedeki havuzun meydana getirdiği ada üzerinde halen sarayın resimsel havasını yansıtan odaları natürmort ve peyzaj resimleri ile süslü küçük dinlenme köşkleri, yapay ağaç dallarından oluşturulmuş kameriyeler, geyiklik ve kuşhane yapıları vardır[259].

II. Abdülhamid döneminde bir kuşçubaşının idaresindeki Kuşhane'de farklı farklı öten kuşlar olduğu ve yirmiden fazla kişi görevli olduğu bilinmektedir[260].

Cihannüma Kasrı/ Köşkü

Adını Marmara denizi ve İstanbul Boğazı'na bakan geniş manzarasından alan Cihannüma Kasrı, has bahçenin güneydoğu ucunda Yıldız Parkı ile bahçeyi ayıran set duvarı üzerinde ve Hamid Havuzu'nun bitiminde yer alır. Kasrın batı cephesi iç bahçedeki adaya, set üzerindeki cephesi dış bahçeye, Boğaz'a, Kuzguncuk ve Üsküdar'a, liman ve Sarayburnu'na, hatta İstanbul'a hakimdir[261].

Yapım tarihi ve mimarı belli değildir. Bağdadi tekniği ile inşa edilmiş olan üç katlı kasır sivri beşik çatı ile örtülüdür. Neoklasik Türk Üslubu'nun erken bir örneğidir. Tavanlarında natüralist manzara ve çiçek resimleri vardır.

Sarayın en manzaralı köşkü olan Cihannüma Kasrı Sultan II. Abdülhamid'in özel olarak kullandığı köşklerdendi. Sultan Selamlık Bahçesi'nde yaptığı gezilerde bazen bu köşke çıkarak Zeiss marka dürbünü ile manzarayı izlerdi[262]. Halit Ziya (Uşaklıgil)

---

258 Dağgülü, **age**, 5.
259 Batur, **Devr-i Hamid**, 144.
260 Osman Nuri, **age**, 23.
261 Ezgü, **age**, 50.
262 Ayşe Osmanoğlu, **age,** 125.

saray hatıralarında bu köşkün bahçevancıbaşı Chester namına yapıldığını ama Cihannüma ismi ile anıldığını aktarmıştır[263].

Cumhuriyet sonrası dönemde bu köşk Harp Akademileri tarafından lojman olarak kullanılmıştır. Ayrıca köşkün biraz ilerisine yapılan ısınma merkezinin bu dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir[264]. Cihannüma Kasrı günümüzde mevcuttur.

Tamirhane-i Hümâyun / Marangozhane

Tamirhane-i Hümâyun'a (Marangozhane) Birinci Avlu'daki Silahhane Köşkü ile Arabacılar yapı dizisinin karşısındaki duvarda bulunan kapıdan girildiğinde ulaşılan yapılar arasındadır. İç bahçedeki havuza paralel bağdadi tekniğinde yapılmış olan tek katlı yapı kâgir ve iki katlı bir yapı olan Güzel Sanatlar Binası'na bitişiktir. İnce uzun dikdörtgen planlı yapı dışarıdan sade bir rejans uslubu çizgisindedir[265].

Sultan II. Abdülhamid sanayiye çok meraklıydı. Bu merakının neticesi olarak Yıldız'da da bazı fabrika ve atölyeler kurdurmuştu. Tamirhane Yıldız'daki eski en eski fabrika olup aynı zamanda büyük bir marangozhaneydi. Burası daha çok şehzadelerin zaman geçirmeleri için yapılmıştı. Sarayın ihtiyacı olan ahşap işleri burada yapılırdı[266.]

Burada yabancı ustalarla birlikte Sanayi mektebinden ve tophane marangozhanesinde yetişmiş pek çok ustalar da vardı. Sarayın panjur, kapı ve çerçevelerinin imali ve tamirleri, masa konsol, kanepe gibi mobilyaları da burada yapılırdı. Ahşap mobilyalara yapılan mat ve parlak cilalar Avrupa'daki örneklerinden daha başarılıydı dense yeriydi[267].

Sultan II. Abdülhamid'in marangozhanesi ise kendisi için çok önemliydi. Zira Sultan, gündelik hayatında vakit geçirmeyi en çok tercih ettiği mekânlardan biri olan marangozhanesine olan alakasını: "Başlıca eğlencem musiki dinlemekten ve marangozhanemde çalışmaktan ibarettir" sözleri ile ifade etmişti[268]. Sultan'ın marangozluğa olan alakası gençlik yılarında başlamıştı. Tahta çıktıktan sonra kendisine Yıldız'da kendisine hususi bir atölye yaptırmış, hususi atölyesi olan bu marangozhane için Avrupa'dan devrin en son sistemi olan alet ve edevat getirtilmişti.

---

[263] Uşaklıgil, **age**, 165.
[264] Ezgü, **age**, 50., Dağgülü, **age**, 9.
[265] Batur, **Dünden Bugüne**, 524.
[266] Osman Nuri, **age**, 18-19., Ezgü **age**, 10.
[267] Ali Said, **age**, 43.
[268] Ayşe Osmaoğlu, **age**, 28.

Sultan'ın bu atölyede çalışan usta ve çırakları da vardı. Marangozhaneden herkesi hayran bırakacak muhteşem eserler çıkardı[269].

Bu marangozhane dışında sarayda farklı marangozhaneler de olduğu tahmin edilmektedir. Marangozhanelerde çoğunluğu gayrımüslim olmak üzere 60 işçi çalışırdı. Bu çalışanların içinde iki Alman usta da vardı. Marangozhane de ahşap oyma eserler üretilirek, bu eşyalar sarayda kullanılır veya kendisi de çok iyi bir marangoz olan Sultan tarafından gelen misafirlere hediye edilirdi. Sarayda Sultan II. Abdülhamid'in kendi elinden çıkan masa, sandalye, dolap ve pencerelerinin yer aldığı bir odası da vardı. Marangozluğa merakı neticesinde bu sanat sarayda uzun yıllar ilgi görmüştü[270].

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takip eden Yıldız Sarayı'nın tasfiye edilmesi süreciyle bu marangozhaneden çıkan eserler farklı yerlere taksim edildi. II. Abdülhamid'in bu marangozhanede yaptığı eserler günümüzde ise çeşitli saray yapılarındadır[271]. Sultan'ın bizzat yaptığı sedefli ve oymalı bir kitaplık sarayın tasfiye sürecinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne taşınmış, dekanlık odasına yerleştirilmişti. 1942 yılında Edebiyat Fakültesi'nin Dolmabahçe Sarayı Veliaht Dairesi'ne taşınması sırasına en sona kalan bu kitaplık, gecikme nedeni ile ertesi güne bırakılmıştı. O gece çıkan yangında hem Zeynep Hanım Konağı hem de bu kitaplık yanmıştı[272]. Yıldız Kütüphanesi'ne ait ve yine II. Abdülhamid'in marangozhanesinden çıkan kitaplıklar ise günümüzde halen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmekte ve kullanılmaktadır.

Tüm bunlar Hidayet el-Konevi'nin de ifade ettiği gibi Sultan II. Abdülhamid'in, eserlerinin bir kısmı etrafa dağılmış ve tam bir tespiti yapılamış çok usta bir marangoz olduğunu göstermektedir[273].

Tamirhane-i Humayun yanında bulunan Yıldız Sarayı Müzesi ile birlikte İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından onarılarak 6 Ekim 1988 tarihinden itibaren hizmete

---

269 Tahsin Paşa, **age**, 212.
270 Osman Nuri, **age**, 18., İlgürel, **İslam Ansiklopedisi**, 426.
271 Gezgör, İrez, **age**, 14.
272 Ezgü, **age**, 29.
273 Hidayet (Nuhoğlu) el-Konevi, "Çağdaş Bir Bende-i Yıldız Gözüyle II. Abdülhamid Han"'dan aktaran Mehmet İpşirli, "Sultan II. Abdülhamid'in Merasimleri", ", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011) : 143

açılmıştır. Yapılar halen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Yıldız Sarayı Şehir Müzesi binaları olarak kullanılmaktadır.

Yıldız Sarayı Müzesi / Güzel Sanatlar Binası

Yıldız Sarayı Müzesi (Güzel Sanatlar Binası) Birinci Avlu'daki Silahhane Köşkü ile Arabacılar yapı dizisinin karşısındaki duvarda bulunan kapıdan girildiğinde solda yer alan kâgir ve iki katlı yapıdır[274].

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı Müze Galerisi'nde sanat eserleri sergilenmekteydi. Galeriye ait o dönemde yapılan bir çizimden içerisinde bulunan eserlerin on bölüm halinde sınıflandırıldıkları görülmektedir. Birinci bölümde, sikke, mücevher ve değerli taşlı eserler, ikinci bölümde, değerli maden ve taşlardan yapılmış eserler, üçüncü bölümde, sultanlara ait portreler ve tablolar, dördüncü bölümde, Avrupa porselenleri, beşinci bölümde, hükümdaran hediyeleri, altıncı bölümde, tunç ve gümüşten yapılmış antika eserler ve mineli eşyalar, yedinci bölümde, halılar ve seccadeler, sekizinci bölümde, Saksonya ve Kuzey Avrupa tarzı eşyalar, dokuzuncu bölümde, deniz kabukları, yazı levhaları, Bohemya kristalleri, onuncu bölümde ise Çin ve Japonya işi çini ve mineli eserler bulunmaktaydı. Müzenin özellikle bir bölümünün padişah portrelerine ayrılmış olması, Sultan II. Abdülhamid'in de portre resmine verdiği değerin bir göstergesidir[275].

Sultan Yıldız'da müzeyi kurdururken Hazine-i Hümâyun'dan içlerinde bir çok mücevherin olduğu on bini aşan kıymetli ve antika eserleri sergilenmek üzere bu müzeye getirtmiş, ancak hazineden çıkarılarak buraya getirilen eşyalar en ince detayına kadar defterlere kaydedilmişti[276]. Bu da müzenin kurulurken ne kadar hassas davranıldığının kanıtıdır.

Yıldız Müzesi de II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra sarayda başlayan tasfiye süreci içinde 7 Haziran 1910'da Hazine-i Hassa'ya devredildi[277]. Cumhuriyet

---

[274] Batur, **Dünden Bugüne**, 524.
[275] Günsel Renda, "Portrenin Son Yüzyılı", **Padişahın Portresi: Tesâvir-i Al-i Osman**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 532. (Ayrıca Bknz TSM 17/33-17/ 52, KAT. 65-66, RES. 94.)
[276] Sedat Kumbaracılar, "31 Mart Vakası ve Yıldız Sarayı Yağması", **Hayat Tarih Mecmuası**, s.4, (1972): İstanbul 1972, 74..
[277] Murat Candemir, "II. Abdülhamid'in Hal 'inden Sonra Yıldız Kütüphanesi'nin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler", **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, ed: Zeynep Tarım Ertuğ (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006): 428. Ayrıca Bakınız: (BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), NR. 39/48 , 24 C1328

Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nın Harp Akademileri tarafından kullanıldığı yıllarda müze binası Amerikan Matbaası olarak kullanılmıştı[278].

Müze Binası 1988'den beri Yıldız Sarayı Şehir Müzesi olarak kullanılmaktadır.[279] Güzel Sanatlar Binası olarak da ifade edilen yapı, II. Abdülhamid döneminde müze olarak yapıldığından binanın bu anlamda özgün işlevini sürdürdüğü söylenebilir.

Kütüphaneler / Saray Kitaplığı

Saray Kitaplığı Birinci Avlu'nun güney kısmında yer alan yapılar arasındaydı[280]. Yıldız Kitaplığı, Osmanlı İmparatorluğu hakkında farklı dillerde eserleri barındırması, paha biçilmez el yazmaları ve fotoğraf koleksiyonu ile ünlüydü.

Sultan II. Abdülhamid'den önce Yıldız'da kütüphane namına bir şey yokken, Sultan bu konuya ayrıca önem vermiş, bahçenin uygun bir yerinde ayrı bir daire yaptırmıştı. 25 bin cilt eser barındıran bu kütüphane doğu ve batı eserleri ile yazma eserleri barındırmaktaydı[281].

Sultan II. Abdülhamid tarihe ve edebiyata karşı çok meraklıydı. Sultan'ın kitaplara ve okumaya olan bu ilgisini sarayda yaşayan veya hizmetinde olan kişilerin hatıratlarında pek çok kez zikrettikleri görülmektedir.

Sultan basılan eserlerle yetinmez, Avrupa'da yayınlanıp Türkçe'ye çevrilmeyen yeni romanların tercümesini yaptırıp okurdu. Geceleri uyumadan önce kendisine özellikle polisiye ve cinayet romanları okutması da kitap sevgisinin açık bir göstergesiydi. Yabancı eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi için sarayda hususi bir tercüme dairesi kurdurmuştu. Mabeyn'deki mütercimlerin tercüme ettikleri romanlar bir kütüphane dolduracak nicelikteydi. Tercüme Dairesi'nde daha çok cinayet ve polisiye romanlar ile seyahatnameler Türkçe'ye çevrilirdi. Sultan II. Abdülhamid Osmanlı tarihini de farklı kaynaklardan okurdu. Kütüphanesi Sultan'ın Yıldız'da vakit geçirmeyi en sevdiği yerlerden biriydi[282].

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'da 4 kütüphanesi vardı. Biri Osmanlı Devleti hakkında farklı dillerde yazılmış eserlerden oluşuyordu. Kütüphanelerde el yazması pek çok eser de vardı. Telifleri ödenerek alınan bu kitapların Yıldız Kütüphanesi'nden

---

278 Fuad Ezgü, **age**, 80.
279 Dağgülü, **age**, 11.
280 Batur, **Devr-i Hamid**, 140.
281 Örikağasızade, **age**, 161.
282 Tahsin Paşa, **age**, 212. **,** Ali Said, **age**, 40.

başka bir yerde bulunmasına, yayınlanmasına müsaade edilmezdi. Türkçe ve Arapça eserler düzgün şekilde tasnif edilmiş ve numaralı bölmelere dizilmişti. Kütüphanecileri daha çok Türkçe ve Arapçaya hâkim olduklarından diğer dillerdeki eserler bu denli düzgün tasnif edilmemişti. Kütüphanelerde kitapçılar, 30 kadar memur ve hademe görevliydi[283].

Sultan II. Abdülhamid günde 2-3 saat kütüphanede oturur, bazen de kendisi ile görüşmek üzere gelen vekilleri veya saray memurlarını burada kabul ederdi. Kütüphanelerin en büyüğü kısmen kâgir, kısmen de ahşap olarak yapılmıştı. Bu kütüphanede 10.000 civarında eser mevcuttu. Bu kitapların birçoğu resimliydi ve zarif ciltlere sahipti[284].

Osman Nuri'nin aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid'in kütüphanesi iç bahçede havuza bakan köşklerden birindeydi. Eski eser koleksiyonları, fotoğraf atölyesi, resim ve müzik salonlarını da içeren bu köşkün[285] sözü edilen dört kütüphaneden birini barındıran yapı olduğu düşünülebilir.

Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in aktardığına göre ise Yıldız'da biri büyük kütüphane ve biri de hususi kütüphane olmak üzere iki kütüphane vardı[286]. Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanelerin sayısına ilişkin bilgilerin bu şeklide değişiklik göstermesi II. Abdülhamid'in Hususi Kütüphanesi'nin farklı köşklerde dağınık olmasının yol açtığı bir durum olarak düşünülebilir[287].

Kaynaklar incelendiğinde Yıldız Sarayı bünyesinde farklı kütüphaneler bulunduğu ve bu kütüphanelerdeki eserlerin daha sonra tek bir çatı altında toplanmış olduğu tahmin edilmektedir. "Yıldız Sarây-ı Âlîsi'nde Harem-i Hümâyun'da müceddeden inşa olunan kütüphane ve müzehane ..." ifadesi yer alan belgelere göre yapının 1887'de yapımına başlanmış, kütüphane 1893'te tamamlanarak kitaplar buraya taşınmış, 1897'de tefrişi için çalışmalar devam etmiştir. Kütüphane yeni binasına taşındıktan sonra eserlerin erişimi için konularına ve dillerine göre tasnifi yapılarak Kütübhâne-i Hümâyûn Esas Defteri adı verilen yirmi iki ciltlik bir katalog hazırlanmıştır[288].

---

[283] Osman Nuri, **age**, 24.
[284] **age**, 24.
[285] **age**, 14.
[286] Tuba Çavdar Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", **DİA**, c. 43 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 544-545.
[287] Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 406.
[288] Tuba Çavdar Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", **DİA**, c. 43 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 544.

Saray Kütüphanesi olarak hizmet eden kütüphane zaman zaman yabancı misafirlerin ilgisini çekerdi. Eşiyle birlikte İstanbul'a gelerek Yıldız Sarayı'nda misafir edilme fırsatı bulan Bayan Max Müller hatıratında bizzat deneyimlediği Yıldız Kütüphanesi'ni şöyle anlatmıştır[289]:

> " İhtiyar kütüphanecinin, kocamın görmek istediği herhangi bir kitabı bulmak için gösterdiği içten gayret cidden dokunaklı idi. Yardımcıları ona gayet bilinçli olarak yardım ediyorlardı. Bize evvelâ çok güzel resimlendirilmiş (minyatürler) ve ciltlenmiş nefis İran elyazmaları getirdiler. Ben, onlara, kocamın kütüphanede Hindistan'dan getirilmiş ne gibi kitaplar bulunduğunu görmek istediğini anlattığım zaman, ellerinde ne varsa hemen önümüze döktüler. Ama bunlar daha ziyade müziğe ait eserler idi. Şerh ve tefsirleriyle birlikte Kur'an'dan bazı nefis elyazmaları getirdikten sonra etrafta dolaşıp mevcut eserleri umumî olarak bizzat tetkik etmemizi istediler. Kitaplıklar müteharrik [hareketli] raflariyle en güzel yapım tarzı idi. Bir köşede Fransız, ingiliz ve Alman klasiklerinin çok güzel bir koleksiyonunu bulduk. Odanın orta kısmında ise, içlerinde ekserisi Sultan'a hediye olan muhteşem resimli ciltler bulunan cam mahfazalar duruyordu. Kocam, Sadık Bey'in yardımıyla yaşlı kütüphane memuruyla konuşurken, yardımcıları bana ve oğluma Osmanlı imparatorluğunun dahilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumî binaların resimlerini gösterdiler. […] Kütüphane memurundan, Zat-ı Şahanelerinin, kütüphane tanzimi ile bizzat meşgul olduklarını ve hemen her gün burayı ziyaret ettiklerini öğrendim. Sultan, kocamın kendisinden kabulünü rica ettiği kitaplarının, vâsıl oldukları zaman, müstesna bir köşeye yerleştirilmelerini emir buyurmuşlar. Buradan isteksiz bir şekilde ayrıldık."

Yıldız Kütüphanesi'nde Süleyman Hasbi, Mustafa Sabri, Mehmed Lutfi ve Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) Efendiler kütüphanede hafız-ı kütüb (baş kitabçı) vazifesini yapan kişiler olmuşlardı. Resmi adı Kütübhâne-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne olan kütüphane arşiv belgelerinde dış kütüphane veya büyük kütüphane adıyla da geçmektedir[290].

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra sarayda tarihe Yıldız Yağması olarak geçen üzücü hadise gerçekleşmiş ancak kütüphane bu istiladan kıl payı kurtulmuştur. Baş Hâfız-ı Kütüb Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) Efendi'nin canını ortaya koyan kararlı duruşuyla kütüphanenin yağmalanması önlenmiştir[291]. Sabri Bey kütüphanenin kapısına yatmış, askerlerin kütüphaneye girmesini önlemiştir. Şans eseri kendisinin Kalkandelenli olması ve o sırada orada bulunan askerlerin de birçoğunun Kalkandelenli olması sonucu onlara sözünü dinletebildiği aktarılmıştır[292]. Kütüphane

---

[289] Mrs. Max Müller, **İstanbul'dan Mektuplar,** çev. Afife Buğra (İstanbul: Şehir Yayınları, 2010), 48.
[290] Candemir, **age**, 408.
[291] İlgürel, **age**, 437.
[292] Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu**, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara, 2003), 286.'dan aktaran Candemir, **Prof. Dr. Mübahat,** 409. (Abdülbaki Gölpınarlı bu hadiseyi babası Ahmed Agah'dan ve Sabri Kalkandelenli'nin oğlu Nureddin Kalkandelen'den duyduğunu ve Sabri Kalkandelenli'nin de bu aktarımı doğruladığını yazmıştır.

yağmalanmaktan kurtulmuşsa da süreç içinde Yıldız Sarayı'nın diğer yapıları ile birlikte tasfiye edilmiştir.

31 Mart Vakası (1909) ve ardından devam eden tasfiye sürecinde kütüphane Maarif Nezareti'ne bağlanmış, sayım için bir heyet kurulmuş ve on ay süren sayım çalışmaları neticesinde kitaplar iki nüsha halinde deftere kaydedilmiştir. Bu heyet söz konusu koleksiyondan bazı belgeleri ve eserleri Müze Kütüphanesi, Askeri Müze, Kütübhâne-i Umûmî, Tarih Komisyonu ve Topkapı Sarayı gibi farklı kurumlara dağıtmıştır[293].

Kütüphane Maarif Nezareti'ne bağlanım süreci 18 Kasım 1909'da Abdurrahman Şeref Bey'in vakanüvis ve ayan üyesi sıfatlarıyla Sadaret Makamı'na (başbakanlık) Yıldız Kütüphanesi ile ilgili gözlem ve çözüm önerilerini yazdığı bir rapor sunması ile başlamıştır. Abdurrahman Şeref Bey raporunda Yıldız Sarayı'nda bulunan büyük kütüphane ve hususi kütüphane olan iki kütüphaneden büyük (dış) kütüphanede daha çok sayıda kitap olduğunu, bunların içeriğini ise yirmi bin ciltten fazla kitap, risale, süreli yayınlar koleksiyonları, harita mecmuları olduğunu ifade etmiştir. Yine, bu arşivin son derece düzenli bir kataloğa sahip olduğunu, kütüphanenin dolaplarının tamamen dolu oluğunu yazmıştır. Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey ayrıca kütüphanede Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Enderun Kütüphanesi'nden getirilmiş pek çok eser bulunduğunu, hatta vakıf kütüphanelerinden alınan bazı eserlerin de olması ihtimal dâhilinde olduğunu ve dolayısıyla bu kitapların ilgili kütüphanelere iadesinin daha doğru olacağını belirtmiştir. Ayrıca Kütübhane-i Hususi adı verilen ve müzenin bitişiğinde olan Sultan Abdülhamid'in Hususi Kütüphanesi için bu kütüphanedeki eserlerin katalog çalışmasının kısmen yapıldığını, ancak II. Abdülhamid döneminde bazı kişilerden alınan kitapların konuldukları sandık ve torbalarda açılmadan beklediğini kaydetmiştir. Sandık ve torbalar dışında bu kütüphanedeki dolapların da tamamen dolu olduğunu belirtmiştir. Söz konusu raporda verilen bu bilgiler ve öneriler ışığında Sadaret Makamı'nca Maarif Nezareti ile gereken yazışma yapılmış, eski Hafız-ı Kütub Sabri Bey'le birlikte, biri yabancı dil bilen üç memurun görevlendirilmesi sağlanmıştır. Bu komisyon Yıldız Kütüphanesi'ndeki kitapların kayıt defterlerini düzenlemeye başlamıştır. Kitapların sayım işlemleri sürerken bir yandan da Yıldız Müzesi'nde bulunan kitaplarla ilgili karar alınması, Almanya Elçiliği ile Topkapı Sarayı'ndan getirilen kitaplar için yazışmalar yapılması, Güney Afrika'daki Malay müslümanlarına kitap hediye

---

293 Karatepe, **DİA**, 545.

edilmesi, İstanbul ve diğer illerdeki kütüphaneler ve okullara kitap dağıtılması, ulemaya kitap dağıtılması gibi işlemler gerçekleştirilmiştir. Kitapların sayım işlemleri tamamlanmasının ardından Maarif Nezareti'ne devri sağlanmıştır. Yıldız Kütüphanesi Maarif Nezareti'ne 14 Mart 1910 tarihinde devredilmiştir[294].

Devir esnasında Yıldız Kütüphanesi'nden Maarif Nezareti'ne devredilen 600 takım Buhari-i Şerif, Osmanlı topraklarındaki illerde bulunan kütüphanelere ve medreselere verilmiştir[295]. Ayrıca, Maarif Nezaretine devredilen ve depoda bulunan içlerinde Kur'an cüzleri, tefsirler, fıkıh kitapları ve diğer dini içerikli yayınların bulunduğu 2963 cilt kitap uygun görülen kütüphaneler, okullar ve ehil görülen ulemaya dağıtılmıştır[296].

Hafız-ı Kütüb Efendi'lerin Yıldız Kütüphanelerinde bulunan eserlerin bir kısmının da II. Abdülhamid döneminde Merasim Dairesi (Şale) ve Hususi Daire'ye alındığının ve tüfenkhane adı verilen yerde de kütüphaneye dâhil edilen numaralı birçok levhanın bulunduğunu bildirmeleri üzerine bunların da Maarif Nezareti'ne devirleri istenmiştir. Ancak bu yapılar o dönemde Hazine-i Hassa'nın sorumluluğunda olduğundan, Sadaret Makamı sadece Müzehane'deki kitapları Büyük Kütüphane'ye nakletmiş, söz konusu diğer yerlerdeki eserlerin naklini uygun görmemiştir[297]. Sultan II. Abdülhamid'e ait bu önemli koleksiyon sarayın tasfiye sürecinde binaların mülkiyetlerinin farklı kurumlara tahsisi neticesinde parçalara ayrılmıştır.

Sadaret Makamı'nca Maarif Nezareti'ne gönderilen 17 Aralık 1910 tarihli resmi yazıda, Yıldız Müze ve Kütüphanesi'ndeki kitapları ilerleyen dönemde genel bir kütüphane yapılıp diğer kitaplarla beraber oraya nakledilmesine değin, Müze-i Hümâyun Kütüphanesi'nde korunmaları gerektiği ifade edilmiştir[298].

Yıldız Sarayı'nda kurulan komisyonca Maarif Nezareti'ne devir işlemlerinin sonuçların gösteren iş defterlerindeki bilgilerine göre Yıldız'daki kütüphanede 20.535 cilt yazma ve basma eser vardı. Yine Maarif Nezareti'ne gönderilen 30 Temmuz 1911 tarihli bir belgede ise bu sayının çok daha fazla olduğu, kaydı yapılmamış 5000 adedin üzerinde kitap daha olduğu olduğu ifade edilmişti. 1912 tarihli bir başka resmi yazı da

---

[294] Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 412-414., 428.
[295] **age**, 417. Ayrıca Bknz (BOA, BEO, nr.300096) 22 S 1330
[296] **age**, 417. Ayrıca Bknz (BOA, BEO, nr.301209) 29 Ra 1330
[297] **age**, 415. Ayrıca Bakınız: (BOA, BEO, nr.285336) 16 N 1328
[298] **age**, 415-416. Bknz (BOA, BEO, nr.287555) 22 Z 1328

ise mevcut eserlerin 30.000 adet olduğu belirtilmişti[299]. Ancak kütüphanelerin tasfiyesi sonucunda eserlerle ilgili esas rakamlara ancak Hususi Kütüphane ile Dış Kütüphane'deki eserlerin katalogları ile yapılacak ortak bir çalışma ile ulaşmak mümkün olacaktır[300].

Yıldız Bendegânı'ndan Hidayet el- Konevi'nin de aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid'in hususi kütüphanesinin bir kısmı dağılmış olup, koleksiyon olarak tam tespiti yapılmamıştır[301]. Kitapların sayım işlemleri Büyük Kütüphane'nin Maarif Nezareti'ne devredilmesinden sonra da devam etmiş, Ekim 1911'de ancak bitmiştir[302].

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1924 yılında Yıldız Kütüphanesi'ne ait eserler eşyasıyla birlikte reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal, başvekil İsmet (İnönü) ve diğer vekillerin imzası da bulunan bir kararla Dar-ül Fünun'a devredildi. Ancak bu devir tek seferde gerçekleşemedi, yıl boyunca taşınma süreci devam etti[303]. Dönemin Dar-ül Fünun Emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu hatıralarında bu naklin son derece titiz bir şekilde yapıldığını aktarmıştır. Baltacıoğlu, Yıldız'daki Abdülhamid Kütüphanesinin Medresetü'l Küzat (Kadılar Medresesi) binasına taşınırken önce uzman bir mimar bulduklarını, bir plan hazırladıklarını, kitapların konduğu orijinal kitaplıklar da taşınacağı için bunların dikkatle sökülerek, ambalajlandığını, sandıkların markalanarak, kamyonlara yüklendiğini, taşınma esnasında her kamyonun başına bir jandarma verildiğini ve kitaplıkların bir çizik bile almadan buraya nakledildiğini ifade etmiştir[304].

Mimar Kemaleddin Bey tarafından Kadılar Medresesi olarak 1913 yılında inşa edilen Medreset-ül Kuzat'ı, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılınca Dar-ül Fünun'a kütüphane olarak tahsis edilmişti. Sultan Abdülhamid'in Yıldız Kütüphanesi de kitaplıklarıyla birlikte böylece buraya taşınmış oldu.

1933 yılında Dar-ül Fünun lağv edilmiş, alınan kararla bünyesindeki tüm kurumlarla birlikte Dar-ül Fünun Kütüphanesi de yeni ismiyle İstanbul Üniversitesi'ne

---

299 Tuba Çavdar, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 71-72'den aktaran Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 429.
300 Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 431.
301 İpşirli, **age**, 143.
302 Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 429.
303 Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi Saraydan Üniversiteye" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, s. 45, (2007): 143.
304 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Hayatım**, haz. Ali Y. Baltacıoğlu, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1998), 284.

devredilmişti. 6 Kasım 1981'deki yeni mevzuatla üniversite kütüphane birimleri Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlıkları'na verildi. 1988'de bir yönetmelikle üniversite kütüphanesi birimlere ayrıldı. Yıldız Sarayı Kütüphanesi Koleksiyonu bu birimler içinde kendine Merkez Kütüphanesi'nin en eski koleksiyonu olarak ifade edilen Nadir Eserler Koleksiyonu içinde yer buldu[305].

Yıldız Sarayı Kütüphanesi veya II. Abdülhamid Koleksiyonu olarak isimlendirilen bu zengin koleksiyonda el yazmaları, matbu eserler, pafta ve rulolar halinde haritalar, fotoğraf albümleri, gazete, mimarı çizimler, sergi, mobilya, kumaş, desen katalogları, gravür albümleri, masalar, dolaplar, porselen ve cam eserler, antika eserler, nota kitapları gibi çok kıymetli eserler vardı[306].

Nadir Eserler Müze ve Kütüphanesi adıyla hizmet veren eski Kadılar Medresesi yapısı 1999 depreminden zarar gördü ve içindeki koleksiyon geçici olarak İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası'na taşındı. Koleksiyon 2003'den itibaren Bilim ve Sanat Merkezi Kitap Galerisi adıyla sergilenmeye başladı. Nadir Eserler Kütüphanesi'nin onarım çalışmaları tamamlandıktan sonra koleksiyon tekrar buraya geri nakledildi. Kütüphane 2007 yılı Ocak ayında tekrar açılarak hizmet vermeye başladı[307].

11 Kasım 2015'de Murat Bardakçı'nın Habertürk'de yazdığı bir yazıya göre Sultan II. Abdülhamid Kütüphanesi'ne ait bazı eserler 28 Şubat Askeri Kararları döneminde çöpe atılmıştır. Bardakçı, 1999 depreminin ardından kütüphanenin başına geçen Prof. Meral Alpay tarafından Osmanlıca tüm eserlerin mahzene indirttiğini ve dönemin rektörü Kemal Alemdaroğlu'na tüm Osmanlıca eserleri kütüphaneden kaldırttıklarını belirttiğini kaydetmiştir[308]. Bardakçı'nın bir başka yazısına göre o yıllarda piyasa (dükkânlarda ve mezatlar) üzerinde üniversite kütüphanesinin damgası bulunan kitaplarla dolmuş, kütüphaneden kitaplar kolilerle atılmıştır. Kadılar Medresesi yapısının onarımı bittikten sonra 2007'de kütüphane tekrar buraya nakledilmiş, ancak binlerce cilt eser kaybolmuştur. İstanbul Belediyesi'ne bağlı Atatürk Kitaplığı Müdürü Ramazan Minder'in aktardığına göre çöpe atılan koliler dolusu kitapları bazı kitap koleksiyonerleri toplamıştır. Bu eserlerin 4 bin 500 kadarını tekrar bir kütüphaneye

305 Candemir, **İstanbul Üniversitesi**, 143-145.
306 **age**, 145.
307 **age**, 144-146.
308 Murat Bardakçı, "Abdülhamid'in Kütüphanesi Yıldız Sarayı'na dönmelidir!", http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1151599-abdulhamidin-kutuphanesi-yildiz-sarayina-donmelidir [11.11.2015].

dönmesi için Atatürk Kitaplığı İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin malî desteği ile kendi koleksiyonuna almıştır[309].

24 Ocak 2016'da Sabah Gazetesi'nde yer alan bir habere göre Yıldız Sarayı Vakfı'nın girişimiyle günümüzde İstanbul Üniversitesi bünyesindeki Nadir Eserler Kitaplığı'nda bulunan arşivin tekrar Yıldız Sarayı'na dönmesi için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na başvuru yapılmıştır[310].

İlgili kaynaklar incelendiğinde anlaşıldığı üzere, bilimsel çalışmalar için benzeri olmayan zengin bir kaynak olan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin uzun tasfiye süreci içinde kütüphanenin ve kitapların yolculuğu yüz yıldan fazla süredir devam etmektedir. Tasfiye sürecinin başlangıcındaki tüm iyi niyetli çabalara rağmen yıllar içinde meydana gelen doğal afet, siyasal karışıklık, yönetim değişikliği gibi durumlar eser ve verilerin ilk günkü gibi bir bütün olarak muhafaza edilememesine yol açmıştır.

Koleksiyon günümüzde halen İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'na bağlı Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmakta ve Cumhurbaşkanlığı İstanbul Külliyesi olarak düzenlenecek Yıldız'a nakledilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

Batur'un Saray Kitaplığı olarak ifade ettiği bina Cumhuriyet sonrası dönemde sarayın Harp Akademileri'nin erat kantini ve gazinosu olarak kullanılmıştır. Kitaplık Binası günümüzde ise Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kullanımındadır[311].

Mücellidhane ve Demirhane

Yıldız'da dış kütüphanenin karşısında Mücellidhane ve Demirhane adıyla bilinen yapı ahşap ve iki kısımdan oluşmaktaydı[312].

---

309 Murat Bardakçı, "Abdülhamid'in Kütüphanesi 28 Şubat'ta çöpe atılmış!, http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/1178813-abdulhamidin-kutuphanesi-28-subatta-cope-atilmis [10.01.2016].

310 Hasan Ay, "'Yıldız Sarayı Kütüphanesi geri dönsün' başvurusu", http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/01/24/yildiz-sarayi-kutuphanesi-geri-donsun-basvurusu [24.01.2016].

311 Ezgü, **age**, 81., Batur, **Devr-i Hamid**, 140.

312 Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 421-422. Ayrıca Bakınız (BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), NR. 39/48, 24 C1328

Rasathane

Yıldız Sarayı Rasathanesi ise Birinci avlunun güneyinde yer alan yapılar arasında zikredilmektedir.[313] Osman Nuri Yıldız Sarayı'nda bir rasathaneden söz etmiştir. II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nda da çok şiddetli olarak hissedilen 1894 Depremi'nin akabinde depremlerin bilimsel olarak araştırılması için Avrupa'dan uzmanlar getirtmiş ve bu konuda önemli adımlar atmıştı. 1894 Depremi'nden önce bir deprem şubesi olmayan Rasathane-i Amire'ye ve ayrıca Yıldız Sarayı'na olası depremlerin şiddetinin ölçülmesi amacıyla sismograf ve diğer aletlerden sipariş edildiği edildiği bilinmektedir.[314]. Bu bilgi Yıldız'da bir rasathanenin varlığını doğrulamaktadır. Batur'a göre Rasathane binası günümüzde Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kullanımındadır[315].

Çiçek Serası / Sera-Limonlık

Yan bölümleri limonluk, orta kısmı ise sera olarak inşa edilen bu yapının Dolmabahçe Sarayı Kitaplığı'ndaki kayıtlara göre yapım tarihi 1904'tür. Konum olarak sera has bahçeden dış bahçeye açılan kapının sağ yanındaydı.

Altınoluk 80'li yıllarda yapının harabe halinde olduğunu, Dağgülü ise 90'lı yıllarda sadece su basmanının mevcut olduğunu aktarmıştır. Çelik taşıyıcıları günümüze kadar ulaşmayan seradan Dolmabahçe Sarayı Kitaplığı'ndaki kayıtlarda kış bahçesi olarak söz edilmektedir. Seranın bir kenarı has bahçeye bir kenarı da dış bahçe ile hasbahçeyi ayıran duvara bitişikti[316].

Limonluklar

Has bahçenin duvarlarının büyük bölümü limonluklarla tezyin edilmişti. Suni gölün içindeki adada ve batısındaki karşı kıyıda yer aldığı sanılan kuşluk, tavukluk, güvercinlik haricinde has bahçede 4 adet limonluk olduğu bilinmektedir. Bunların bir çoğu harabe halinde olup günümüze ulaşmamakla birlikte, zemin ve duvarlarda bulunan izlerin takibi ile yerleri tahmin edilebilmektedir[317].

---

313 Osman Nuri, **age**, 13.

314 Sema Küçükalioğlu Özkılıç, **1894 İstanbul Depremi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 181. Saraya ait sismografların bedeli Hazine-i Hassa'dan karşılanmıştı. (Bakınız: İ.HUS (İrade Hususi), Muharrem 1312/113, 28 Temmuz 1894/24 Muharrem 1312; Y.PRK.A. (Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı), 9/46)

315 Batur, **Devr-i Hamid**, 140.

316 Dağgülü, **age**, 5., Altınoluk, **İlgi Dergisi**, s.46 (1986): 29.

317 Altınoluk, " Yıldız Sarayı Seraları", **İlgi Dergisi** 29., **Yıldız Sarayı Vakfı**, sayfa no yok.

Günümüze ulaşan kısım set üzerinde olup, büyük ölçüde korunmuştur. 1985'de esaslı onarım geçiren sera bu tarihlerde yapılan yanlış bir uygulama ile özgünlüğünü yitirmiştir. Seranın renkli camlarının yerine saydam camlar takıldığından yapının kimliği değişmiştir[318].

Kameriyeler

Yıldız Sarayı'nda kış bahçeleri ve limonluklar gibi kameriyeler de doğayla baş başa kalınabilecek dinlenme ve sohbet mekânlarıydı. Yıldız Sarayı bahçelerinde kendine geniş yer bulan kameriye peyzaj elemanlarına has bahçede de rastlanmaktadır. Bunlar Sultan III. Selim Çeşmesi'nin yanındaki rustik kameriye, Cihannuma Köşkünün yakınında bulunab sekizgen küçük kameriye ve harem bahçesindeki yapıldığında üzeri camlı, kenarları açık altıgen küçük kameriyedir[319].

2.2.2.5.2. Dış Bahçe (Park)

Dış bahçe (park) batıda Ortaköy mahalleri, güneyde Çırağan mahallesi, batıda Serencebey yokuşu ile çevrilidir. Dış bahçede iki büyük havuz, Çadır Köşkü, Malta Köşkü, Yeni Köşk, Acem Köşkü, Şale Köşkü, Talimhane Köşkü, Çini Fabrikası, İstabl-ı Amire, hızarhane, marangozhane, tavukluk, güvercinlik, bağ, meyve bahçesi ve limonluklar vardı[320]. Bu yapılardan Acem Köşkü, Talimhane Köşkü, Yeni köşk, Av Köşkü ve Bahçıvancıbaşı Köşkleri günümüze ulaşamamışlardır.

Bu yapılara ek olarak Milli Saraylar Arşivi'ne ait 1304 / 1886 tarihli bir belgede dış bahçedeki vahşi hayvanlara mahsus bir aslanhanenin tamiratından söz edilmektedir[321]. Bu Sultan Abdülaziz'in arslan sevgisinden ötürü yaptırmış olduğu arslanhane olsa gerektir. Ayrıca sarayı koruyan binlerce askerin kaldığı barakalar da dış bahçedeydi[322].

Sultan II. Abdülhamid'den önceki dönemde de bir av ve mesire alanı olarak kullanılan dış bahçedeki bu koruluk II. Abdülhamid döneminde baştanbaşa imar ve ihya edilmiştir[323].

Boğaz'a inen vadinin iki yamacına kurulu olan dış bahçe, zengin ağaç türleri ile romantik İngiliz bahçe tipinin doğa anlayışı ile düzenlenmiştir. İçerisinde bulunan su

---

318 Altınoluk, " Yıldız Sarayı Seraları", **İlgi Dergisi** 29.,
319 Altınoluk, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri", **İlgi Dergisi** 29-30.
320 Osman Nuri, **age**, 16.
321 Atasoy, **15. Yüzyıldan,** 168.
322 Evyapan, **age**, 29**.**
323 Gülersoy, **Dünden Bugüne**, 519.

öğesi küçük göller, akarsularda kullanılarak eğimli arazinin patikalarını birbirine bağlayan küçük köprüler ve çimentodan yapılan ağaç dalı taklidi korkuluklarla detaylandırılmıştır[324]. Parka, Beşiktaş-Ortaköy yolu üzerinde bulunan Mecidiye Kapısı'ndan girilir. Bu kapıdan girilerek yukarı çıkan yol sağ ve solda iki tepe arasındadır. Bu iki tepenin oluşturduğu boğaz 150 m. uzunluğundadır. 10x30 m. genişliğindeki dere havuzu da bir havuza dönüştürülmüştür. Havuzun etrafı çiçeklerle bezelidir. Havuzun iki tarafındaki sırtlarda ise bağ ve meyve bahçeleri vardır. Sağ taraftaki tepede Sultan Abdülaziz'in daha önce yaptırmış olduğu bir köşk olan Malta Köşkü bulunur. Yine bu tarafta daire şeklinde ancak kuzey ucu hafif sivri geniş bir havuz daha olup, havuzun batı tarafında yine Sultan Abdülaziz'in yaptırmış olduğu bir köşk olan Çadır Köşkü bulunur. Havuzun suyu kuzeyindeki sivri köşedeki çağlayandan gelmektedir. Havuzda ördek ve kaz sürüleri yüzer, kenarında kayık, sandal ve istimbotlar durur[325].

Dış bahçede günümüzde mevcut olmayan ancak II. Abdülhamid Arşivi fotoğraflarında görülebilen büyük köprüler de vardır. Bu fotoğraflarda çelik halatlı ve ahşap tabliyeli iki köprü görülmektedir. Bu köprülerden biri Çadır Köşkü'nün önündeki havuzu aşarak iç bahçedeki Cihannüma Kasrı'nın önüne ulaşmaktadır. Ayrıca iç ve dış bahçede gezinti için düşünülmüş bir demir yolu projesi çizimi de mevcuttur[326].

Sultan II. Abdülhamid'in ağırlıklı olarak Yıldız'da sürdüğü yaşamı içinde dış bahçenin de önemi ayrıdır. Sultan Yıldız Parkı'na belirli günlerde çıkar, bu zamanlarda yanında birkaç mabeynci, musahipleri ve paşalardan bazıları olurdu. Parkın etrafında geceli gündüzlü Arnavut bekçiler ve muhafızlar bulunurdu[327].

Dış bahçe saray kadınlarının gezintileri için de önemli bir yerdi. Yıldız'ın bu büyük bahçesine sarayda "kır" denirdi. Ayşe Sultan buradaki Çadır, Malta, Talimhane ve Bahçıvancıbaşı Köşkleri'ne gittiklerini ve buraların dışarısı sayılmadığı için izinsiz olarak çıkabildiklerinden bahsetmiştir. Bu gezintilerinde bahçe takımları denilen içerisinde helva, yoğurt, salata, yemiş gibi soğuk gıdalar olan takımlardan getirtip yediklerini anlatmıştır. Günü burada geçiren genç sultanlar yanlarında onlara eşlik

[324] Batur, **Dünden Bugüne**, 520.
[325] Osman Nuri, **age**, 16.
[326] Batur, **Dünden Bugüne**, 521.
[327] Osman Nuri, **age**, 13.

eden anneleri ve kalfalarla birlikte akşam harem kapıları kilitlenmeden geri dönmek üzere burada eğlenip vakit geçirmişlerdir[328].

Osman Nuri'nin aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid iç bahçeyi yaptırmadan önce hep bu dış bahçede gezerdi. Ancak iç bahçenin yapımından sonra dış bahçe de ara sıra at ile gezer ve ava çıkardı. Bomba hadisesi[nden] sonra ise kendi özel dairesi ve iç bahçeden hiç ayrılmamıştır[329].

Sarayın sebze ve meyve bahçeleri de dış bahçeden sağlanırdı. Dış bahçede her çeşit meyve, sebze yetiştirilmesinin yanında ayrıca özel bir limonlukta da turfanda meyve ve sebzeler yetiştirilirdi. Osmanlı'da "soba" adı verilen çeşitli ağaç fidanları, sebze ve çiçekler için yapılan limonlukların bazıları Avrupa'dan getirtilmişti. Örneğin "turfanda sobası" adı verilen turfanda sebze seraları vardı[330].

Dış bahçe için diğer bahçelerle birlikte II. Abdülhamid döneminde Almanya'dan Koch kardeşler ve babaları Heinrich Koch, İtalya'dan Romeo Scanciani, Fransa'dan Deroin gibi yabancı bahçe uzmanları ile Adil Ağa, Tatar Zeynel Ağa, Necip Ağa gibi yerli bahçıvanlar da çalışmıştı[331].

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra dış bahçe 1908'de halka açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte başlayan Yıldız Sarayı'nın tasifiye edilmesi sürecinden dış bahçe de etkilenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in Alman, Fransız ve İtalyan bahçe mimarlarını yaptırdığı eşsiz çiçek tarlaları zaman içinde ortadan kalkmış, dökme demirden yapılmış özel köprüler sökülüp atılmış yerlerine beton ve demir boru köprüler konmuştur. Yabani sarmaşık türleri ağaçları sarmış, etraf adeta balta girmemiş bir orman görünümü almıştır[332].

1941'e kadar kapalı kalan parkın, dönemin valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın girişimi ile Maliye Bakanlığı'ndan Belediye'ye devri sağlanmıştır[333]. Bardakçı'ya göre ise 27 Temmuz 1924 tarihli kararname ile ve halkın istifadesine sunulması maksadıyla, Yıldız Sarayı'nın bahçesi Belediye'ye kiralanmıştır[334].

---

328 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 66., 124.
329 Osman Nuri, **age**, 13.
330 Osman Nuri, **age**, 16. , Batur, "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne**, 521., Atasoy, **15. Yüzyıldan,** 169.
331 Batur, **Devr-i Hamid**, 134., Evyapan, **age**, 29.
332 Erdem Yücel, "Yıldız Sarayı Parkı'nda T.T.O.K. Çalışmaları", **Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi,** s.4 (1982): 7.
333 **age**, 7.
334 Murat Bardakçı, "İşte, Cumhurbaşkanı'nın Bahsettiği Olayın, Yıldız Sarayı'nın Kumarhane ve Meyhane Yapılmasının Belgeleri", http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-

Dış bahçe 1950'de İstabul Büyükşehir Belediyesi tarafından alınan kararla park haline getirilmiştir. Bu dönemde Yıldız Korusu öyle çok bitki çeşidi barındırmaktadır ki bunların bir kısmı Ankara'daki Meclis bahçesiyle İstanbul'daki sair parklara aktarılmıştır[335]. 1950'li yıllarda Çırağan Sarayı'nın arkasındaki düzlükte İstanbul Belediyesi tarafından Botanikçi Lütfi Arif Kenber'le çalışarak Yıldız Sarayı ve Korusu ile özdeşmesi için yıldız çiçeği sergileri açılmış, ancak parkın bütünü ile ilgilenilememiştir[336].

1979'da İstanbul Belediyesi Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile protokol yapmış, bu protokol çerçevesinde parkın kapsamlı onarımı, çevre düzenlemelerinin yapılması, Malta ve Çadır Köşkleri'nin bahçeleriyle birlikte çay salonları olarak halka ve turizme açılması hususları bu kuruma devredilmiştir. Malta Köşkü halka açılmış, Çadır köşkünün ise bahçesi düzenlenmiştir. Arkasındaki büyük havuz değerlendirilmiştir. Malta Köşkü'nün yanındaki pembe sera adı verilen yapı ise Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) tarafından yapılmıştır. Yani parktaki en geniş kapsamlı onarım ve düzenleme bu dönemde yapılmıştır. Asfaltlar sökülmüş yerler mozaik parke taşlarla kaplanmış, park olabildiğince araç trafiğine kapanmıştır. Demir boru elektrik direklerinin yerine dantel görünümlü döküm direkler takılmış, parka banklar yerleştirilmiştir[337].

Dış bahçenin bazı bölümleri günümüzde de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Yıldız Parkı adıyla halka açıktır. Dış bahçede bulunan pek çok yapı farklı kurumlara bağlı olarak kullanılmakta olduğundan bunların bir kısmı ziyarete kapalıdır. Onarımda olan ve ziyarete kapalı bölümler de mevcuttur. Dolayısıyla Yıldız Sarayı dış bahçesini II. Abdülhamid dönemindeki özgün hali gibi algılamak mümkün değildir.

Şale Kasr-ı Hümâyunu / Merasim Köşkü / Şale Köşkü

Şale Köşkü adını "chalet" olarak ifade edilen İsviçre ve Fransa mimarisine özgü dağ evlerinden alır. Ancak dış görünümü bir şale stilinde olan yapı harem ve selamlık olarak kullanılabilecek iki bölümden oluşması nedeni ile Osmanlı konut geleneğine de uygundur[338].

---

cumhurbaskaninin-bahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [19.06.2016].

[335] Evyapan, **age**, 29.

[336] Yücel, **age**, 7.

[337] **age**, 7-8.

[338] Metin Sözen, **Devletin Evi Saray**, (İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1990), 203.

Şale Köşkü Sultan II. Abdülhamid'in yabancı devletlerden gelen temsilcileri kabul ettiği ve onları ziyafetlerle ağırladığı hariciye köşküydü. Vaktiyle daha küçük bir köşk iken Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in ilk ziyareti vesilesiyle genişletilmişti. Bu sayede diğer daireler ve harem ile bağlantısı da sağlanmıştı[339]. Merasim Dairesi'nden harem kısmına geçilebildiği gibi dolayısıyla tiyatro da buraya bitişikti.

Köşk, saraya son devirde eklenen en görkemli yapıydı. Merasim Köşkü olarak da bilinir. İsviçre mimarisi stilindeki köşk konum olarak iç bahçenin kuzey ucundadır[340].

Köşkün çevresi ise akarsu ve kaskadlarla zenginleştirilmiş pitoresk havadadır. Köşkün önünde protokol için ayrılan geniş alandan sonra pitoresk-romantik üsluptaki bahçesi başlamaktadır[341].

Şale dış bahçeden özel bir duvarla ayrılır. Bir bodrum katı üzerine iki katlı olarak inşa edilen yapı, farklı dönemlerde yapılmış üç bölümden oluşmaktadır. Ancak bu üç bölüm plan tipi ve cephe özellikleri bakımından birbiri ile uyumlu şekilde tasarlanmıştır. Şale'nin ilk bölümünün yapım tarihi ve mimarının kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. 1879-1880 tarihli bir belgede ise döşemeci Leon tarafından bu bölümün döşendiği öğrenilmektedir. Bu belge ışığında ilk bölümün bu tarihlerde veya bundan biraz önce yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. İkinci bölüm İstanbul'u ziyaret edecek ilk Avrupalı hükümdar Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ve eşinin ziyareti için II. Abdülhamid tarafından özel olarak yaptırılmıştır. Mimarı Sarkis Balyan olan bu bölüm 1889 yılında tamamlanmıştır. Sarkis Balyan'ın tasarımı kasrı bir kat büyütmüş ve onu yüksek düzeyde bir merasim köşkü seviyesine çıkarmıştır. Balyan'ın artistik katkısı özellikle yemek salonu ve oryantalist üsluptaki bezemeleri ile öne çıkmaktadır. Ayrıca Nikolaki Kalfa tarafından birinci bölümün arkasına, köşkle dik açı yapan hamamın üstüne Sarı Salon olarak ifade edilen büyük bir salon eklenmiştir. Salonun duvarlarında rokoko stilde bezemeler ve tavanlarında İstanbul'u tasvir eden peyzaj resimleri vardır. Üçüncü bölüm ise yine II. Wilhelm ve eşinin ikinci ziyaretleri için saray mimarı Raimondo D'Aronco'ya yaptırılmıştır. Bu ek kasırda yapılan asıl büyük genişletmedir. D'Aronco kasrın kitlesini ve planını bir kat daha büyüterek Şale Kasrı'nı son derece görkemli salonlara sahip bir Tören Sarayı haline getirmiştir. Merasim Köşkü adı verilen bu bölümün yapım tarihi ise 1898'dir. Bu

---

339 Şadiye Osmanoğlu, **age**, 39., Örikağasızzade, **age**, 187.
340 Osman Nuri, **age**, 16.
341 Batur, **Dünden Bugüne**, 521.

gelişme ile özellikle Tören Salonu, İtalyan natüralizminin en güzel örneklerinden birini sunmaktadır. Muayede Salonu'nda yer alan 420 m^2'lik terk parça eşsiz Hereke Halısı Hereke Fabrika-i Hümâyûn'da dokunmuştur[342]. Halid Ziya Uşaklıgil'in aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti için özel olarak hazırlanan Merasim Dairesi'nin süslenmesi için Çırağan Sarayı'nın sedef kakmalı kapılarını da getirtmiştir[343].

Şale'nin bodrum katında, kalorifer dairesi ve mutfak, çatı katında küçük oda ve koridorlar, zemin katta köşkün bakımı için görevli kimselerin odaları bulunmaktaydı. Üst kat toplantı, misafir ağırlama ve servis mekânları olarak ayrılmıştı. Sarkis Balyan tarafından yapılan ikinci bölümdeki bir daire Alman İmparatoru ve imparatoriçesi için özel olarak hazırlanmış ve döşenmişti.

Kasrın alt katında bir adet, üst katta üç adet olmak üzere dört büyük salonu ve toplam altmış odası vardır. Üst katta dört ve zemin katta beş banyosu ve iki de hamamı vardır. Tüm oda ve salonların zeminleri parke kaplı, tavan ve duvarları birbirinden özel kalem işleri ile bezelidir. Duvarlarda ayrıca marmorino adı verilen mermer taklitleri yapılmıştır. Köşkün odaları çalışma odası, yemek odası, yatak odası, misafir odası, teşrifat odası gibi işlevlere göre ayrılmış ve kullanılmuştır. Üst katta bulunan kabul salonu, çalışma odaları ve yemek salonu II. Wilhelm ve eşinin kaldıkları dairenin yanındadır[344].

Merasim Köşkü'nün salonlarının her biri farklı milletlerin dekorasyon stiline göre döşenmişti. Arap usulü, İngiliz işi, Fransız ve Alman usulü döşeli bu salonlar o millete ait eşyalarla ve gereçlerle zenginleştirilmişti[345].

Köşke ön cepheden üç, kuzeyden bir anıtsal merdivenle girilmektedir. Katlar arasında ise ilk iki köşkte ahşap, Merasim Köşkü'nde ise mermer merdivenler vardır. Bu merdivenlerden çıkılınca gelinen galeri tören ve kabüllerde çalan orkestraya ayrılmıştı[346].

Köşk 1898 yılından itibaren elektrikle aydınlatılmış, aydınlatma işi Siemens ve Halske şirketlerine verilmişti. Isıtma ise soba ve şöminelerle sağlanmaktaydı[347].

---

342 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı Şale,** 20.., Bilgin, **DİA**, 543., Batur, **Devr-i Hamid**, 145.
343 Uşaklıgil, **age**, 51.
344 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı Şale,** 23-24.
345 Ali Said, **age**, 44.
346 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı Şale**, 26.
347 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı Şale**, 26.

Şale yapılışından itibaren gerçek bir merasim köşkü idi. Pek çok önemli merasime ve olaya ev sahipliği yaptı, pek çok konuk ağırladı. İran Şahı Muzafferüddîn de ziyareti esnasında bu köşkte bir hafta kadar kalmıştı[348].

Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun yirmi beşinci yılı için düzenlenen tebrik töreni Şale Köşkü'nde yapılmıştı. Bu vesile ile dış ülkelerin imparatorlarından gönderilen değerli nişanlar sultanın esvapçıları tarafından bir odada toplanmıştı[349]. Yirmi beşinci cülus günü Sultan, vekil, vezir, kumandan, şeyhülislam ve patriklerin tebriklerini almak için büyük üniformasını giyerek Şale Köşkü'ne gelmişti. Sultan o gün hareme dönmemiş Şale'de yemek yemişti. O gün huzura hangi devletten elçi veya heyet kabul edilecekse onun nişanı takılacaktı. Yine aynı şekilde hangi devletten temsilci geldi ise o devletin marşı çalınmıştı. Şale Köşkü'nden sarayın dış kapılarına kadar askerler selama durmuş, merasimler akşama kadar sürmüştü[350]. Şale Köşkü'nün bu yönleriyle tam bir merasim köşkü olduğu açıktır.

II. Meşrutiyetin ilanının ardından Sultan II. Abdülhamid Şale Kasr-ı Hümâyunu'nun Meşhur Muayede Salonunda 31 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın başkanı ve üyeleri ile Heyet-i Vükela'ya ziyafet vermişti. Bu ziyafet ilk kez bir padişahın seçilmiş ve atanmış kişilerle aynı masada yemek yemesi açısından önemliydi. Kendisi bu durumla ilgili olarak "seleflerimden kimseye nasib olmamıştır" sözleri ile heyecanını dile getirmiş, Ziyafet-i Hümâyun'un en ince ayrıntısına kadar bizzat ilgilenmişti. Şale'ye sık sık giderek ziyafet ve sofra düzeni ile alakadar olmuştu. Konuklara büyük ziyafet salonunda at nalı biçiminde bir sofra hazırlanmıştı. Sultan bu sofranın iki ucunun birleştiği kısma en uca oturacaktı. İki yanına ise Meclis-i Mebusan reisi ile sadrazamı oturtacaktı. Müziğin başlaması ile vekillerin saraya ulaştığı haberi verildi. Kızı Ayşe Sultan II. Abdülhamid'in, mebusların yaptığı tezahüratlar ve Sultan'a olan saygı ve hürmetlerini ifadeleri neticesinde yemeğin ardından son derece memnun olduğunu ifade etmiştir. Hatta kendisini hiç bu kadar sevinçli ve memnun görmediğini yazmıştır. Sultan "Milletimin vekilleriyle yemek yedim. Bana karşı pek samimi idiler. Bunu gördüğüme ve muvaffak olduğuma çok şükrediyorum" demiştir[351].

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, 1909'da gerçekleşen Yıldız Yağması'nda önce Mabeyn Dairesi'nin kapısı, daha sonra Şale mühürlenmiştir. Sedat

---

348 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 59.
349 Ezgü, **age**, 24.
350 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 84-85.
351 **age**,139.

Kumbaracılar'ın aktardığına göre yağmanın ardından Şehremini Hazım Bey, Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, Hasan Bey gibi kişilerin bulunduğu bir heyet sarayda sayım yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Yüzbinlerce eşya etiketlenmeye çalışılmış, ancak başa çıkılamayınca Hazine-i Hassa'ya devredilmesi planlanmıştır[352].

Ayrıca Başbakanlık arşivinde bulunan Halit Ziya Uşaklıgil'in imzası bulunan bir belgeye göre Sultan Reşad'ın iradesiyle Şale, Merasim ve Mabeyn dairelerinin belediyeye devredilmesi için bir komisyon kurulmuştur[353].

Şale Kasrı'nda bulunan döşeme ve eşyalar özgün yerleri ve durumlarını koruyamışlardır. Çünkü yıllar içinde farklı yerlere taşınmışlardır. Örneğin 1909'da kasrın odalarındaki gümüş şamdanlar kibritlikler, tablalar gibi eşyaların pek çoğu Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiştir[354].

Tören Salonu'ndaki koltuk takımları Beylerbeyi Sarayı'nın 30 numaralı odasına yerleştirilmiştir. Günümüzde ise salonun köşelerine neo-gotik üslupta mobilyalar konmuştur.

Kasrın Sırmalı Salon olarak ifade edilen ve kabul odası olarak kullanılan salonu adını özgün perde ve mobilyasında kullanılan sırmalı kumaşlardan almaktaydı. Sırmalı takım günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda 49 numaralı odadadır. Kasrın II. Abdülhamid'e ait olduğu bilinen ve bütünüyle rokoko stilinde tasarlamış olan deniz yönündeki Yazı odasına ait yazı takımları Beylerbeyi Sarayı'nın 28 numaralı odasına nakledilmiştir. Kasrın II. Abdülhamid'e ait olduğu bilinen ve bütünüyle rokoko stilinde tasarlamış olan deniz yönündeki Yazı Odasına ait yazı takımları Beylerbeyi Sarayı'nın 28 numaralı odasına nakledilmiştir. Kasrın Sedefli Salon olarak bilinen en göz alıcı salonlarında biri olan yemek salonundaki yemek masası ve sandelyeleri Beylerbeyi Sarayı Selamlık Yemek Odası'na götürülmüştür. Kasrın Piyanolu Salon olarak ifade edilen ve Yıldız Albümleri'nde Müzik Salonu olarak geçen salonun tablo, vazo heykel gibi eşyaları Dolmabahçe Sarayı'nın 48 numaralı salonu ve 47 numaralı koridoruna yerleştirildiği bilinmektedir[355].

---

352 Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı Şale** 33.
353 **age,** 33.
354 **age,** 35.
355 **age**, 42- 58.

Sultan Mehmed Reşad tahta çıkışından sonra Bulgaristan Kralı Ferdinand'ı burada ağırlanmış, Alman İmparatoru II. Wilhelm de 20 Ekim 1917'de İstanbul'a üçüncü ziyaretini yaptığında yine Şale Köşkü'nde misafir edilmiştir[356].

Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924'de çıkan 431 sayılı kanunun 9. Maddesi ile saray ve kasırlar milletin malı olmuştur[357]. Dolayısıyla Şale Köşkü de bu kanun kapsamındaki yapılardan biri olması sebebiyle millete intikal etmiştir.

4 Haziran 1924'te Maarif Vekâleti'nin talebi doğrultusunda Bakanlar Kurulu Kararı ile daha önce Topkapı Sarayı'na ait olan ve daha sonra ziyafetlerde kulanılmak üzere Merasim Dairesi'ne götürülen 561 adet Sevr porseleninin tekrar Topkapı Sarayı'na iadesi gerçekleşmiştir[358].

27 Ağustos 1924'de çıkan bir başka Bakanlar Kurulu Kararı ile "Memleket ekonomisinin kalkınmasını sağlayacak yabancı turistlerin rağbetlerini sağlayabilmek maksadıyla, içerisinde her türlü medenî ihtiyacı karşılayacak oyun ve dans salonları bulunan gazino ve müesseseler vücuda getirilmesi için" Yıldız, Feriye ve Çırağan Sarayları'nın yabancı firmalara kiralanabilmesi maksadıyla İstanbul Belediyesi'ne yetki verilmişti[359]. İstanbul Belediyesi başkanı Operatör Emin Bey'in girişimi ile Şale'de Yıldız Belediye Gazinosu'nun kurulması için gerekli izinler alınmış, Şale Kasrı Belediye'ye devredilmiştir. Köşkün işletilmesi için açılan ihaleye Fransız, Alman ve İtalyan şirketleri katılmışlar, ihale neticesinde işletme hakkını 30.000 liraya İtalyan Mario Serra almıştır. Sedad Hakkı Eldem'in aktardığına göre Çırağan Sarayı'nın yeniden kullanıma açılması gündeme geldiğinde Mario Serra'nın sarayı bir müzikhol ve kumarhane olarak işletmek istemiş ancak yapılan anlaşmayla bina yapılıncaya kadar kendisine Şale Kasrı verilmiştir[360].

Şale Kasrı'nın kumarhaneye dönüştürülmesi için hazırlıklar sürerken, saraydaki bazı eşyaların başka bir yere taşınmasına veya müzayede ile satışa çıkarılmasına imkân olmayınca 8 Ağustos 1926'da çıkan bir başka kararname kasrın eşyasıyla birlikte

356 Ezgü, **age**, 65-66.
357 Gezgör, İrez, **age**, 65.
358 Bardakçı, http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskaninin-bahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [26.10.2016].
359 Bardakçı, **age**.
360 Gezgör, İrez, **age**, 65-66.

kumarhane işletmecisine önce pazarlıkla satılmasına sonra da bundan vazgeçilerek kiralanmasına karar verilmiştir[361].

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Şale Kasrı Yıldız Gazinosu adıyla 26 Eylül 1926 akşamı uluslararası bir gazino ve kumarhane olarak açıldı. Büyük bir törenle yapılan açılışta İçişleri Bakanı Cemil Bey ve İstanbul Belediye Reisi Muhiddin Bey de vardı. Kumarhane ile ilgili haberler kısa zamanda basında kendine geniş yer buldu. Şale'nin İstanbul'un Monte Carlo'su olacağı ve Avrupa ile Amerika'nın zenginleri için bir cazibe merkezi olacağı ifade ediliyordu. Büyük salonları, görkemli bezemeleri ile göz dolduran bu yapı, lokantası, bahçeye kurulan yazlık gece kulübü ve kurulan orkestraları ile bu dönem içinde yapılış amacından çok farklı işlevlerde kullanıldı. Köşkte garsonların çoğunun kırmızı fesli, cepkenli, şalvarlı eski harem ağalarından oluşması ilginç bir detaydır[362]. Sedad Hakkı Eldem'in belirttiğine göre köşkün önüne alttan ışık alan bir dans pisti yapılmıştı. Büyük Merasim Salonu oyun odası yapılmış ve burası İstanbul sosyetesinin gözde mekaânı olmuştu. Eldem o dönemde kendisi gibi gençlerin sarayın diğer ucundaki çay salonuna dansa gittiklerini, salonun cilalı ve elastiki parkesinin sanki dans için yapıldığını yazmıştır[363].

12 Ekim 1926 gecesi Macar Büyükelçiliği'nin 26 yaşındaki başkâtibi Miklon Derepaş kumarhanede kendine ait ve zimmetindeki paraları kaybedince intihar eder. Bu olayın ardından ve Yıldız'da kumar oynamaları yasak olduğu halde girişlerine izin verilen bazı Türkler'in de büyük paralar kaybettikleri ortaya çıkınca konu basına yansır. "Yıldız, Türk servetini kemiren âdî ve müptezel bir batakhaneden başka bir şey değildir" ifadesi ile kaleme alınan yazılar yazılır. Kumarhanenin kapatılması için bir başka talep de o dönem milletvekili olan Salih Bozok'dan gelir. Milletvekili Salih Bozok da bu mekânla ilgili Gazi Mustafa Kemal'e yakınmıştır[364]. Tüm tartışmaların ve şikâyetlerin neticesinde İstanbul Başsavcısı Nazif Bey, 12 Eylül 1927'de kumarhaneye polisle birlikte askın yaparak mühürletir. Ardından işletmeci ile İstanbul Belediyesi arasında uzun yıllar sürecek dava süreci başlar. Mahkeme ilk önce işletmeciyi haklı bulur ancak mahkeme kararı temyiz yoluyla bozulur. Mairo Serra

---

361 Bardakçı, http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskanininbahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [26.10.2016].
362 Gezgör, İrez, **age**, 65.
363 Gezgör, İrez, **age**, 65. , Bardakçı, http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskanininbahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [26.10.2016].
364 Gezgör, İrez, **age**, 66. , Bardakçı, **age.**

sözleşmenin feshi neticesinde kendisine teklif edilen tazminatı yeterli bulmayınca başka davalar da açılır. Bu davalar 1938'e değin sürer[365]. 12 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün imzaladığı kararnameyle 1926'da yapılmış olan sözleşme tamamen fesh edilir. 10 Haziran 1925 ve 24 Temmuz 1930 tarihlerinde alınan kararlarla ise Yıldız Sarayı'nın sadece Şale Kasrı, Ihlamur Küçüksu, Yalova Köşkleri Milli Saraylar'a bağlanır. Bu tarihten itibaren Şale Kasrı Merasim Dairesi uluslararası kongre ve konferanslarda kullanılmak üzere ayrılmıştır[366].

Şale 1956-1976 yılları arasında ilk yapılış amacı doğrultusuna da uygun şekilde devlet konukevi olararak kullanılmıştır. Bu dönemde İran Şahı Rıza Pehlevi üç kez ziyarete gelmiş ve burada misafir edilmiştir. Ayrıca bu ziyaretçiler arasında Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Suudi Arabistan Kralı Faysal, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Aleksi Kosigin, Habeşistan İmparatoru I. Haile Selassie, İtalya Başbakanı Aldo Moro, Bulgaristan Devlet Başkanı Todore Jivkov, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle de vardır[367]. Şale Köşkü 1984'de Milli Saraylar Sempozyumu'na da ev sahipliği yapmıştır[368].

Yapı günümüzde TBMM Genel Sekreterliği (Milli Saraylar)'a bağlı müze saray işlevi ile kullanılmaktadır.

Çadır Köşkü

Çadır Köşkü Sultan Abdülaziz döneminde dış bahçede yapılan gezintilerin ardından kullanılan bir dinlenme köşküydü. II. Abdülhamid ise köşkün önüne çeşitli küçük su araçlarının ve minyatür bir vapurun yüzebileceği yüzölçümü 5000 m^2 olan bir suni göl (havuz) ilave ettirdi. Bu havuzda sultanın ve hareminin gezintileri için istimbotlar vardı. Ayrıca arşiv fotoğraflarında da görülen asma bir köprü Çadır Köşkü'nü iç bahçeye dolayısıyla Cihannüma Kasrı önüne bağlamaktaydı[369].

Köşk bodrumsuz bir zemin kat üzerine tek kat olarak yapılmıştı. Yapı aynı zamanda bir seyir köşkü olarak tasarlandığından giriş cephesi sağır tutulmuş ancak Boğaz'a bakan cephesi geniş bir balkonla büyük ve yüksek pencerelerle zenginleştirilmiştir.

---

[365] Gezgör, İrez, **age**, 66. , Bardakçı, **age**.
[366] Gezgör, İrez, **Yıldız Sarayı**, 65.
[367] **age**, 66.
[368] Sözen, **Devletin Evi**, 203.
[369] Evyapan, **age**, 28., Batur, **Devr-i Hamid**, 145.

Arşiv fotoğraflarında merdiven kollarının birleştiği sahanlık kısmında renkli camları olan bir rüzgârlık görülebilmektedir[370].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre cuma selamlıklarından sonra o gün selamlıkta hazır bulunan harem mensubu hanımlar sarayda kır adı verilen dış bahçeye giderler, buradaki köşklere gelirlerdi[371]. Çadır Köşkü bu kır gezintilerinin uğrak yeriydi.

Çadır Köşkü de Yıldız Sarayı'ndaki diğer yapılar gibi pek çok önemli olaya tanıklık etmiştir. Sultan II. Abdülhamid tahta çıkışından beş yıl sonra amcası Sultan Abdülaziz'in intiharını bir kumpas olarak düşündüğü için bundan sorumlu olan kişiler için Yıldız'da bir mahkeme kurdurmuştur. Bu davadan sorumlu olan sanıklar bu süreçte Çadır Köşkü'nün bodrumunda tutularak sorgulanmışlardır. Asıl sorumlu olarak gördüğü kişi olan Mithad Paşa'nın ise köşkün üst katında sorgulaması alınmıştır[372] . Sadrazam Mithat Paşa ile Damat Mahmud Celaleddin Paşa burada kurulan mahkemede önce idam cezasına sonra da Sultan'ın kararı ile Hicaz Kalesi'ndeki Taif'de müebbet hapse mahkum edilmişlerdir[373]. Çelik Gülersoy'a göre ise pek çok yazarın aktardığına göre söz konusu mahkeme Çadır Köşkü'nde yapılmamış. Mahkeme Malta köşkü'nün arkasında bunun için kurulan çadırda yapılmıştır[374].

Köşk Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra uzun yıllar kapalı kalmıştır. Dış bahçenin Yıldız Sarayı'nın ara duvarına kadarki kısmı 1940'da Vali Lütfi Kırdar'ın girişimi ile Maliye Bakanlığı'ndan İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. Parkın Yıldız Parkı ismiyle halka açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Çadır Köşkü Beyoğlu'nun çok ünlü pastanesi olan Markiz Pastanesi'nin işletmecisi Avedis Çakır'a kiralanmış, işletmeci basit bir onarımın ardından denize bakan ön terasa beton döktürmüş ve buraya zemini fayans olan bir dans pisti yaptırmıştır, köşkün içini de döşemiştir[375].

1960 Askeri Darbesiyle köşkün bu kullanımı uygun görülmeyince ve köşk boşaltılmıştır. Birkaç yıl sonra daha önce Ihlamur Kasrı'nda kurulmuş olan Tanzimat Müzesi, TBMM Başkanlığı tarafından tahliye edilmiş ve müze dönemin valisi

---

[370] Batur, **Devr-i Hamid**, 145.
[371] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 66.
[372] Çelik Gülersoy, "Çadır Köşkü", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 457.
[373] Ezgü, **age**, 84.
[374] Gülersoy, **Dünden Bugüne**, 457.
[375] **age**, 457-458.

Fahrettin Kerim Gökay'ın girişimiyle Çadır Köşkü'ne nakledilmiştir. Yapının müze olarak kullanılması amacıyla panjurların tamamen kapalı tutulması, camlara siyah bezler gerilmesi gibi müdahaleler yapının içerisine güneş ışığı ve havanın girişini engelleyince bina için sıhhatli olmayan bu kullanım yapının içerden çürümesine, zemin parkelerinin çökmesine, çatı akıntılarına, tavan ve duvarların süslemelerinin bozularak dökülmesine sebep olacaktı[376].

İstanbul Belediyesi 1979'da Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile anlaşma yaparak Yıldız Parkı'nın ıslah edilmesi ve içindeki Malta ve Çadır Köşkleri'nin onarımı işini bu kuruma verdi. Tanzimat Müzesi hemen boşaltılamadığından Çadır Köşkü'ne dokunulamadı. Çevresinin onarımı yapılarak önündeki teras çiçek dikili alanlar haline getirildi. Zemin çimentosu sökülerek traverten taşı kaplandı. Bahçe demir döküm aydınlatma elemanları yerleştirilerek çay bahçesi yapıldı. Ancak bu protokol de yine bir darbe ile sekteye uğradı. 12 Eylül 1980 Darbesi ile tesis bir süre işletmeye kapatıldı. 1982'de Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in konsey üyeleri, kuvvet komutanları, başbakan ve dış işleri bakanı bir yerinde inceleme yaptılar. Bu incelemenin ardından Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun da teklif ettiği üzere Tanzimat Müzesi için Gülhane'de yeni bir müze yapılmasına ve Çadır Köşkü'ndeki eşyaların oraya nakledilmesine karar verildi. Çadır Köşkü böylece onarılarak kafetarya işlevi ile halka açılabilecekti. Turing Kurumu yapıyı onarıma sokarak kalorifer tesisatı kurdu, çatıyı yeniledi ve içerideki kalem işlerini onardı. Köşkün dokusuna uyumlu olacak şekilde yeniden dekore etti ve halkın kullanımına açtı [377].

Köşk 1995'den itibaren ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş ve bütünüyle restore edilmiştir. 1997 yılında kafeterya olarak işletilmek üzere BELTUR A.Ş.'ye verilmiştir[378]. Günümüzde BELTUR ticari işletmesi tarafından restoran ve kafetarya olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Malta Köşkü

Bir seyir köşkü olarak Sultan Abdülaziz döneminde yaptırılan Malta Köşkü geniş bir boğaz manzarasına nazırdır. Köşk kâgir, iki katlı olup, dışı gibi iç dekorasyonu da yeni barok üsluptadır. Simetrik plana sahip köşkün mimarının kim oluğu tam olarak bilinmemektedir. Cephesinde klasik bir düzen, yarım daire kemerli pencereler,

[376] **age**, 458.
[377] **age**, 458.
[378] http://www.beltur.com.tr/cadir-kosk.asp tarih [26.10.2016].

köşelerinde ve pencerelerin kenarlarında gömme sütunlar, sade kat kornişleri vardır. Köşkün iç mimarisi alt kattaki havuzlu orta sofada özellikle öne çıkmaktadır[379].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Cuma selamlıklarından sonra o gün selamlıkta hazır bulunan harem mensubu hanımlar sarayda kır adı verilen dış bahçeye giderler, buradaki köşklere gelirlerdi[380]. Malta Köşkü de bu kır gezintilerinin uğrak yeriydi.

Malta Köşkü de Yıldız Sarayı'ndaki birçok yapı gibi önemli olaylara tanıklık etmiştir. V. Murat tahttan indirildiğinde bir süre Malta Köşkü'nde tutulmuştu. Bir kaç yıl sonra Mithad Paşa'nın tutuklanması ve yargılanması esnasında Malta Köşkü'nün arkasındaki düzlüğe kurulan bir çadır mahkemesinde duruşmalar yapılmıştı. Duruşmalar arasında da Paşa köşke alınarak burada bekletilmişti[381].

Sultan II. Abdülhamid'in halinden sonra köşk neredeyse yarım asır boyunca kapalı kaldı. Malta Köşkü'nün de içinde bulunduğu dış bahçenin 1941'de Maliye Bakanlığı'ndan İstanbul Belediyesi'ne devrinden ve Yıldız Parkı ismini alarak halka açılmasından sonra da köşkün durumu hemen değişmedi. Ziyaretçi azlığı ve ödenek yokluğu sebebi ile Malta Köşkü'ne dokunulamadı. 1950 seçimlerinden sonra iktidar partisi olan Demokrat Parti Dönemi'nde Malta Köşkü davetlerde, çeşitli ziyaret ve ağırlamalarda kullanılmaya başlandı. Bu dönemde bina onarımdan geçirildi ve içinde aslına uygun olmayan bazı değişiklikler yapıldı. 1960 Darbesi'nden itibaren köşk 15-20 yıl tekrar kapalı kalınca tavandan su alması ve onarılmayan su boruları nedeniyle çok fazla tahribata uğramıştı. Çelik Gülersoy'un aktardığına göre 1979 senesinde park şefi için Malta Köşkü'nün arka bahçesine betonarme bir villa yapılmış, köşkün zemin katındaki bir oda bekçiye verilmişti, bekçi odasının karşı odasında ise bekçinin beslediği koyun ve keçiler vardı. İstanbul Belediyesi 1979'da Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile anlaşma yaparak köşk onarıma alındı. Onarım tamamlandıktan sonra köşk, kurum tarafından yapıldığı döneme uygun mobilyalar, tablolalar, avizeler gibi elemanlarla yeniden dekore edildi[382].

Köşk 1995'den itibaren İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredildi ve bütünüyle restore edildi. 1997 yılında kafeterya olarak işletilmek üzere BELTUR A.Ş.'ye

---

[379] Batur, **Devri Hamid**, 145, Can Binan "Malta Köşkü", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 5. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 280, 281.
[380] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 66.
[381] Ezgü, **age**, 84, Gülersoy, "Malta Köşkü", **Dünden Bugüne**, 280.
[382] Gülersoy, "Malta Köşkü", **Dünden Bugüne**, 281.

verildi[383]. Malta Köşkü günümüzde BELTUR ticari işletmesi tarafından restoran ve kafetarya olarak hizmet vermektedir.

Çini Fabrika-i Hümâyunu / Yıldız Çini Fabrikası

Çini Fabrika-i Hümâyunu 1890'lı yıllların başlarında Yıldız'a tabak kâse gibi mutfak eşyası yaptırmak üzere II. Abdülhamid'in saray mimarı Raimondo D'Aronco tarafından dış bahçenin doğu kısmında tepenin en üst kısmındaki yaylada inşa edilmişti. Fabrika 1894 Depremi'nden büyük ölçüde zarar görmüş ve aynı yıl içerisinde D'Aronco tarafından neredeyse yeniden yapılmıştı. Bu süreçte D'Aronco'dan yapıya bazı ekler yapılması için proje hazırlanması ve Sultan'a sunulması istenmiştir. D'Aronco hem onarım hem de bir genişletme ve yenileme çalışması yapmıştır. Mimarın bu projesi 1896 Torino Mimarlık Trienali'nde sergilenmiştir, ancak günümüzde özgün proje kayıptır[384].

Fabrika D'Aronco'nun yenileme ve genişletme çalışmasından sonra iki bölümden oluşmaktadır denilebilir. Birinci bölüm fabrikanın ilk yapılan doğu kanadıdır. Burası 55x7,5m boyutlarında, tek katlı ve kâgirdir. Sıvalı beyaz duvarları üzerine tuğla sövelere sahip basık kemerli pencereleri vardır. Fabrikanın üzerine oturduğu alan doğu kanadına doğru eğimlidir. İç kısım birbirine bağlı atölyelerden oluşmaktadır. Bu bölüme eklenen kuzey kanadının ise D'Aronco'ya ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölüm form olarak yamuk bir plan üzerine oturur ve avluya bakan ön cepheye yönetici odaları ve ressam atölyeleri yerleştirilmiş, fırınlar ise arka cepheye aktarılmıştır[385].

Çini Fabrikasının avluya bakan cephesi ise 3 kitle ve doğu kanadının mimarisini yineleyen ara hacimlerden oluşur. Bu cepheler yapının karakteristiğini oluşturacak şekilde tuğladan yapılmıştır. Beyaz mermerlerin veya beyaz sıvalı yüzeylerle tuğlaların yalın halde kullanımı dönemin Avrupa Sanayi yapılarında kullanılan romanesk üslubu ile paraleldir. Fabrikanın ana giriş kapısı ise geniş bir basık kemerle geçilmiştir İki yanında yine yalın tuğlalarla örülmüş anıtsal özelikte giriş vardır[386].

Çini Fabrikası Sultan II. Abdülhamid'in sanayiye ve sanata olan merakının en önemli göstergelerinden biridir. Şehzadeliği döneminde 1867 Paris Evrensel Sergisi'ni

---

[383] http://www.beltur.com.tr/cadir-kosk.asp [26.10.2016].
[384] Osman Nuri, **age**, 19, Batur, **Dünden Bugüne**, 525., Batur, Devr-i Hamid, 147., Demet Coşansel Karakullukçu, **150 Yılın Sessiz Tanıkları Saray Porselenlerinden İzler**, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007), 62., Batur, **Dünden Bugüne**, 525.
[385] Batur, **Devr-i Hamid**, 147.
[386] **age**, 147-148.

görmüş olan II. Abdülhamid'in sanayiye ve teknolojiye her zaman ilgi ve önem gösterdiği bilinmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'da kurdurduğu Çini Fabrikası Anadolu'da yüzyıllardır devam eden çini ve seramik eser üretiminin yeniden canlandırılarak farklı bir boyuta taşınması anlamına da gelmektedir. Zira fabrika çinilerin yanında Avrupai tarzda porselenler üretecektir. Tahsin Paşa hatıratında Sultan II. Abdülhamid'in Kütahya'nın çini imalatının ihya edilmesini çok arzu ettiğini belirtmiştir[387].

Fabrika zaten Avrupa stili özellikle de Sèvres porselenleri düzeyinde ürün elde etmek amacı ile kurulmuştu. Üretim başlangıçta Fransa'nın Limoges şehrinden birkaç usta getirilerek başlamış ancak ileride 50-60 kişilik bir kadro olarak genişletilmişti. Porselen fabrikasına öyle önem verilmişti ki bazı kişiler Fransa'daki Sevrés atölyelerine eğitim amacı ile gönderildi. Sanayi-i Nefise mezunu ressam Halid Naci'nin de bu atölyelere porselen ressamlığı için gönderildiği bilinmektedir[388].

Fabrika üretime 1895'de başlamış, fabrikanın ilk ürünleri olan sofra takımları II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Bu dönemde fabrikada Halid Naci ve 8 Fransız porselen ustası ile birlikte 15 de yerli usta çalışmaktaydı[389]. Çini fabrikasında çalıştığı bilinen yerli sanatçılar arasında Halid Naci, Enderuni Abdurrahman, Ressam Ömer Adil, Mesrur İzzet, Ressam Hoca Ali Rıza ve Ali Ragıp, yabancı sanatçılar ise A. Nicot, E. Narcice, Tharet, L'Avergine, Saray Ressamı Fausto Zonaro gibi isimler vardı[390].

Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen çini ve porselen eserler sarayı ziyarete gelen konuklara armağan edilirdi. Bu eserler aynı zamanda diğer köşk ve kasırlar için vazgeçilmez bir dekorasyon malzemesidir. Özellikle Şale Kasrı'nın bu nadide eserlerin sergilendiği en önemli saray yapısı olduğu bilinmektedir.

Fabrikada üretilen eserlerin tamamına ay yıldız formunda olan fabrika amblemi damgalanırdı. Damganın altında ise eserin üretim tarihi kaydedilirdi. Hatta bazı eserlerde bir köşesinde veya altında yapan sanatçının isimi nakşedilirdi. Yine bazı eserlerde Sultan'ın isminin baş harflerine, tuğrasına veya Osmanlı armasına yer verilmişti[391].

---

[387] Tahsin Paşa, **age**, 213.
[388] Batur, **Dünden Bugüne**, 525.
[389] **age**, 525
[390] Karakullukçu, **age**, 63.
[391] **age**, 63,65.

Çini Fabrikası II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinen sonra kapanmış, ardından bazı sanatçılar fabrikanın yeniden açılabilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler neticesinde fabrika, Müze-i Hümâyun'a bağlanmış, Müze Müdürü Osman Hamdi Bey ve onun ölümünden sonra ise Halil Edhem Bey fabrikanın yeniden üretime geçebilmesi için çalışmalar yapmışlardır. 1911'de tekrar üretim başlamış, ancak Birinci Dünya Savaşı başladığı için fabrika tekrar kapanmıştır. Savaş yıllarında (1914-1918) fabrikada ordu için telefon ve telgraf izolatörleri üretilmiştir. 1920'de İstanbul'un işgali ile fabrika bir kez daha kapanmıştır[392].

1945'deki bir gazete haberine göre fabrikaya ait kalıplar, yarı pişmiş halde 3000 adet tabak, vazo ve fırınlar İstanbul Deftardarlığınca bir antikacıya 1350 liraya satılmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Hikmet Bey, meseleyi dönemin valisi Lütfi Kırdar'a bildirmiş, bu sayede fabrika yıkılmaktan kurtulmuştur[393]. Fabrika Milli Emlak tarafından tasfiye edilmiş, 12 yıl boş kalmıştır. 1957'de yeniden açma girişimlerinde bulunulmuş, yapılan onarımda fabrikanın dış cephesi korunmuş ancak elektrikli donanıma geçildiğinden planı değiştirilmiştir. Ardından 1959'da Sümerbank'a devri sağlanmıştır. Üretime başlanması için gereken cihazlar Almanya'daki Dorst Keramiche Fabrik, elektrikli fırınlar da Siemens'e yaptırılmıştır. Bu dönemde fabrikanın adı da değiştirilmiş, ismi "Sümerbank Yıldız Porselen Sanayi Müessesi" olmuştur. Ancak bu isim de 1961'de tekrar değişitirilerek, bu sefer fabrikanın adı "Yıldız Çini ve Porselen Sanayi Müessesi" olmuştur. 1986'da özelleştirilmesinden önceki dönemde Sümer Holding tarafından ileride müze fabika olarak çalıştırılması düşüncesi ile fabrikasyon üretimler azaltılmış, el işi üretime ağırlık kazandırılmıştır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid Dönemi sonrasında farklı yerlere dağılmış olan eserler binada toplanarak, müdüriyet binasında bir müze bölümü oluşturulmuştur. Sümer Holding özelleştikten sonra fabrika 1994'de TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na devredilmiştir[394].

Fabrika tüm bu kronolojien anlaşıldığı siyasi ve sosyal pek çok hadiseden etkilenmiş saray yapılarından birirdir. Fabrika uzun yılar kapalı kalıp, ara ara üretime tekrar başlamış ancak üretimi savaş ve darbelerin getirdiği bürokratik engellemelerle sürekli sekteye uğramıştır.

---

392 Önder Küçükerman**, Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi : Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası**, (Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1987), 73-74., Karakullukçu, **age**, 67.
393 Küçükerman, **age**, 117.
394 Küçükerman, **age**, 73-74. , Karakullukçu, **age**,71, Batur, **TBMM Milli Saraylar,** 92,93.

Yapı günümüzde TBMM Genel Sekreterliği'ne (Milli Saraylar) bağlı müze-fabrika işlevi ile kullanılmaktadır. Yıldız Çini Fabrikası, hem yeni porselen eşya üretimini hem de kuruluş yıllarında yaptığı ürünlerin replikalarını üretmektedir. Fabrikada üretilen ürünler Milli Saraylar bünyesindeki satış mağazalarında satılmaktadır.

Ayrıca fabrikanın amblemi yenilenmiş, marka koruma hakkı için Türk Patent Enstitüsü'ne yapılan başvuru kabul edilmiş ve 28 Ağustos 2009'dan başlamak üzere 10 yıl süreli belge tescili alınmıştır[395].

Ahırlar ve Manej

Ahırlar ve at eğitiminin yapıldığı yapı olan manej, Yıldız Sarayı'nın kuzeydoğusunda, günümüzdeki konumuyla Orhaniye Kışlasıyla Yıldız Parkı arasında kalan alandadır. Yapım tarihleri kesin olarak bilinmeyen bu yapılar Şale Kasrı'nın kuzeyindeki alanda ve dış bahçenin sınırları içindeydiler[396].

İstâbl-ı Âmire'ye bağlı olan manejin tasarımının saray mimarı D'Aronco'ya ait olduğu tahmin edilmektedir. Yapı 15x30m boyutunda olup, dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve batı taraflarında saray duvarına yaslıdır. Afife Batur'un aktardığına göre yapı 80'li yıllarda onarım görmüştür ve Milli Savunma Bakanlığı'n ait kısım da depo olarak kullanılmıştır[397].

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu bölümler dış bahçeye dahil bir alan iken, günümüzde Yıldız Parkı olarak kullanılan dış bahçeyle bağlantıları kopmuştur. Yönetim olarak ise park İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yönetiminde iken, bu kısımlar TBMM Genel Sekreterliği (Milli Saraylar) yönetimindedir. Ahırlarda yapılan onarımların tamamlanmasından sonra bu binalar Klasik Türk Sanatları Merkezi olarak açılmıştır. Merkez geleneksel sanatlar alanında eğitimlerini bu yapılarda sürdürmektedir. Manej binası ise kongre ve seminerlerde kullanılan bir konferans salonu haline getirilmiştir.

---

[395] www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Factories.aspx?FabrikaId=9 [27.10.2016].
[396] **Batur**, **Devr-i Hamid**, 148.
[397] Batur, **Dünden Bugüne**, 525., Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 94.

Istâbl-ı Âmire-i Ferhan / Ferhan Tavilesi / Ferhan Köşkü

Istâbl-ı Âmire-i Ferhan adını II. Abdülhamid'in çok sevdiği Ferhan isimli beyaz atından almaktadır. Yapı, Yıldız Sarayı'nın kuzeyinde, Şale Köşkü'nün bitişiğinde dış bahçe sınırları içindedir.

Kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmış olan ahır, 110x15m boyutlarında, kâgir olarak yapılmıştır. Ortasında ve iki ucunda hayvanlara bakanlara ait mekânlarla aralarındaki ahırlar şeklinde düzenlenmiştir. Ahır bölümleri tek, diğer mekânlar iki katlıdır. Uç bölümlerinde ise bir de çatı katı vardır. İki uçta köşelerinde sekizgen kuleleri olan bölümleri neo geotik üsluptadır. Güney-batı cephesinde at nalı formunda yapılmış bir giriş kapısı vardır. Ön cepheye bakan salonun pencere ve kapıları art nouveau uslubunda olup bu bölümün tasarımının D'Aronco'ya ait olduğu tahmin edilmektedir[398].

Özellikle şehzadelik yıllarında iyi bir binici olan Sultan bu merakını Yıldız Sarayı'nda da devam ettirmiştir. Ayşe Sultan hatıratında, babası Sultan II. Abdülhamid'in binicilikte çok usta olduğunu, hatta bu mahareti sayesinde padişahlığı döneminde başına gelen önemli bir kazayı da bertaraf ettiğini aktarmıştır[399].

Istâbl-ı Âmire adı verilen ahır dairesi imrahorbaşı veya ser imrahor denilen bir müdürün kontrolündeydi. Burası Sultan'ın saltanat arabaları ve diğer arabalarını koşum ve cenk hayvanlarının, bunlara ait takımların korunduğu ve bakımının yapıldığı bir yerdi[400].

Milli Saraylar Arşivi'ndeki belgelerden elde edilen bilgilere göre Sultan II. Abdülhamid döneminde Istabl-ı Amire'de çalışmak üzere İngiltere'den Seyis Daviyon ve Mösyö Blakken davet edilmişti. Istabl-ı Amire'ye Bağdat'tan hayvanat getirildiği de bilinmektedir[401].

Bu yapılar Cumhuriyet Dönemi'nde Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak kullanılmış daha sonra TBMM'ye devredilmiştir[402.] Batur'un aktardığına göre Ferhan Köşkü 1990'lı yıllarda Milli Saraylara bağlıydı ve onarım görmüştü[403].

---

398 Batur, **Devr-i Hamid**, 148-149.
399 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 34-35.
400 Örikağasızzade Sırrı, **age**, 177.
401 Yasemin Acaralp, "Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri", **Milli Saraylar Sanat- Tarih- Mimarlık Dergisi**, s.11 (2013): 220.
402 Sözen, **Devletin Evi,** 203.
403 Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 94.

1999’da çıkan bir habere göre Istabl-ı Amire Ahırları’nın TBMM'ye bağlı Milli Saraylar Daire Başkanlığı’nca dolar karşılığında, fuar, sergi, defile gibi sosyal etkinliklerde için kiraya verilmesine karar verilmişti[404]. 2000’li yıllarda çıkan bir başka gazete haberine göre ise Istabl-ı Âmire-i Ferhan Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı’na bağlı bir kültür merkezi olarak kullanılmaktaydı[405].

Istâbl-ı Âmire-i Ferhan’da yapılan onarımların tamamlanmasından sonra burada Klasik Türk Sanatları Merkezi eğitimlerine halen burada devam etmektedir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Ferhan Köşkü dış bahçeye dahil bir alan iken, günümüzde Yıldız Parkı olarak kullanılan dış bahçeyle bağlantıları kopmuştur. Yönetim olarak ise park İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin yönetiminde iken, artık TBMM Genel Sekreterliği (Milli Saraylar) yönetimine verilmiştir.

Acem Köşkü

Acem Köşkü II. Abdülhamid döneminde dış bahçede yapılmış olup, günümüze ulaşmayan köşklerden biridir.

Köşk, İran Şahı Muzafferüddîn’in İstanbul’u ziyareti (1900) kabulü için tek katlı küçük bir pavyon olarak inşa edilmişti. Şah, sarayın Çırağan tarafındaki Mecidiye Kapısı’ndan girerek Acem Köşkü’ne ulaşmış, burada yapılan resmi kabülden sonra Şale Köşkü’ne gitmişti[406.] Ayşe Sultan'ın aktardığına göre dış bahçedeki Acem Köşkü'nün bulunduğu yer küçük ayıların, deve kuşlarını, maymunların, zürafa ve zebraların olduğu bir hayvanat bahçesi niteliğindeydi. Buradaki iki zebra Sultan Abdülhamid’e Habeşistan Kralı Menelik tarafından hediye edilmişti[407]. Acem Köşkü Sultan Reşad döneminde yıktırılmıştı[408].

Talimhane Köşkü

Talimhane Köşkü adını asker talimlerinin yapıldığı yer olan Talimhane Meydanı’ndan almaktadır. Sultan’ın bu meydanda yapılan asker talimlerini izlediği, yabancı

---

[404] 29 Aralık 1999’da Hürriyet’te çıkan bir haber, “Yıldız'ın tarihi ahırları fuar ve sergi alanı oldu”, http://www.hurriyet.com.tr/yildizin-tarihi-ahirlari-fuar-ve-sergi-alani-oldu-39122237 [27.10.2016].
[405] 16.05.2001’de Milliyet Cumartesi’de çıkan bir haber, “Dört Nala Festival”, http://www.milliyet.com.tr/2001/05/16/cumartesi/muz01.html [27.10.2016].
[406] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 58-59.
[407] **age**, 124.
[408] Osmanoğlu, **age**, 60.

hükümdarları karşıladığı, resmigeçitlerin yapıldığı, pek çok konuğun ağırlandığı bir köşktü.

Talimhane Köşkü sarayın arka tarafında Ortaköy'ün arka tarafındaki sırtlar üzerindeydi. Oldukça büyük bir kaç odası ve geniş bir salonu vardı. Yıldız Sarayı'na gelen hükümdarlara, Talimhane Meydanında resmigeçit yapılırdı. Gelen hükümdarlar sultanla birlikte Talimhane Köşkü'nün balkonundan resmigeçidi izlerlerdi. Köşk ilk olarak Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in ziyaretinde resmigeçidin izlenebilmesi için hususi olarak yaptırılmıştı. İmparator Şale Köşkü'nde misafir edilirken askeri ve mülki kabinesinin müdürleri ise Talimhane Köşkü'nde misafir edilmişti. Sultan'ın eski fahri yaveri Fransız Dresse Paşa da İstanbul'a misafir olarak geldiğinde bu köşkte kalmıştı[409].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid bazen Talimhane Köşkü'ne giderek askerlerin yaptığı talimleri izler, askerlere dağıtılan yemeklerden tadar, eksik gördüğü bir şey olursa ikaz ederek düzeltilmesini isterdi[410].

Hareket Ordusu 31 Mart Vakası ile Yıldız Sarayı'nı muhasaraya alıp dışarısı ile irtibatını kesince sultanın emri ile hareket ordusuna teslim bayrağı ilk bu köşke çekilmişti. Talimhane Köşkü daha sonra Sultan Vahdeddin zamanında yanarak kül oldu[411].

Cumhuriyet Dönemi'nde 1958'de yapılan imar harketleri çerçevesinde yıkılan Ertuğrul Kışlası'nın uzantısı üzerinde bulunan Talimhane Köşkü'nün önündeki gösterilerin yapıldığı Talimhane Meydanı da çevre yolu düzenleme çalışmaları nedeniyle kışla ile bağlantısı koparılarak tek bırakılmıştır[412].

Bahçıvancıbaşı Köşkü

II. Abdülhamid döneminde dış bahçede yapılmış olup, günümüze ulaşmayan köşklerden biri olan Bahçıvancıbaşı Köşkü ile alakalı çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayşe Sultan'ın aktardığına göre köşkün orta katı bir dönem Sultan Abdülhamid tarafından eski silahların sergilenmesi için müze haline getirilmişti[413].

---

409 Örikağasızzade, **age**, 54-56, 190., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55., Osman Nuri, **age**, 17.
410 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 56.
411 Ezgü, **age**, 46, 53., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55.
412 Batur, **Devr-i Hamid**, 149.
413 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 92.

2.2.2.6. Çevre Yapılar

Yıldız Sarayı'nın avlular etrafında şekillenen idari ve özel bölümlerini oluşturan yapıları, bahçeleri haricinde, saray duvarlarının dışında olmasına rağmen sarayla organik bağı olan bazı yapıları da vardı.

Çevre yapılar olarak ifade edebileceğimiz bu yapılara arasında elektrik fabrikası, itfaiye lojmanı gibi hizmet yapılarının yanında çeşitli nedenlerle ortadan kalkmış yapılar da dâhildir. Yine Şeyh Zafir Külliyesi, Ertuğrul Camii, vezir ve bendegân köşkleri ve Yıldız Sarayı'nın güvenliğini sağlayan Orhaniye ve Ertuğrul Kışlaları gibi ikincil kuşağı oluşturan yapılarını da bu grup içinde saymak gerekir[414].

Birçok bina yanarak, yıkılarak veya örneğin dökme demir veya çelikten yapılmış olanlar sökülerek yok olmuş veya ortadan kaldırılmıştır. Örneğin 1958'de yapılan imar harketleri çerçevesinde yıkılan Ertuğrul Kışlası'nın uzantısı üzerinde bulunan Talimhane Köşkü ile önündeki gösterilerin yapıldığı Talimhane Meydanı da çevre yolu düzenleme çalışmaları ile kışla ile bağlantısı koparılarak tek bırakılmıştır[415].

Kışlalar

Sultan II. Abdülhamid'in en önem verdiği hususlardan birisi de şüphesiz ki emniyetti. Bu sebeple Yıldız'ın emniyetini sağlamak üzere sarayın çevresinde 15.000 askeri barındırabilecek nitelikte kışlalar yapılmıştı[416].

Yıldız Sarayı Kışlaları sarayı korumak üzere oluşturulmuş güvenlik halkasının ana unsurlarıydı. Yıldız'ı korumakla görevli bu yapılar Malta Kışlası, Orhaniye Kışlası, Ertuğrul Kışlası, Yaverler (Seçme Süvariler, Hünkar Çavuşları) Kışlası, Fesli ve Sarıklı Zuhaf Alayları Kışlası ile İkinci Fırka askerlerinin kışlaları ve Müzika-i Hümâyun Kışlası'ydı.

Osman Nuri'nin aktardığına göre Yıldız'ın kuzeydoğu sınırını oluşturan büyük duvar boyunca fesli ve sarıklı zühaf alayları ve ikinci fırka askerlerinin kışlaları vardı. Bu kışlaların, hastanenin, ahırların, mutfakların, saray müştemilatlarının yapıldığı yayla

[414] Batur, **Dünden Bugüne**, 526.
[415] **age**, 526. Batur, Devri hamid, 149
[416] Osman Nuri, **age**, 13.

daha önceden çorak bir arazi idi[417.] Sarayın etrafında 15.000 askeri barındıran bu kışlalarda ağırlıklı olrak Arnavut tüfekçiler, Boşnak ve Arap erleri bulunmaktaydı[418].

Yıldız'da inşa edilen kışlalar büyük kâgir kışla binaları ile tek katlı pavyon stili kışla-barakalar ve subay lojmanları olmak üzere sınıflandırılabilir. Ertuğrul ve Orhaniye Kışlaları büyük kâgir kışla yapılarıydı. Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan Ertuğrul Kışlası Beyoğlu- Beşiktaş yönünün emniyetini sağlamakta ve Osmanlı kışla mimarisinin tüm özelliklerini taşıyan bir kompleksti. Ertuğrul Kışlası 1958'deki imar faaliyetleri ile birlikte yok oldu[419.]

II. Abdülhamid'in sarayın kuzey yönü ile Ortaköy bölgesinin güvenliğini sağlamak üzere yaptırdığı Orhaniye Kışlası'nın Osmanlı'nın ikinci padişahı Orhan Gazi'ye ithaf edildiği için bu ismi aldığı düşünülmektedir. Çeşitli yapı gruplarından oluşan kışla bir bodrum üzerine iki katlı olarak yapılmıştır. Kışlanın Nizamiye Kapısı üzerindeki kitabesinde H. 1302 M. 1886 tarihi yazılıdır. Arka cephesinde ise Orhaniye Camii yer alır. Cami de bodrum katı üzerine çift sıra pencereli olup, kubbe ile örtülüdür. Güdük bir minaresi vardır. Kışlanın müştemilatı Şale Köşkü iç duvarının yan kapısı ile dış duvar arasındaki geniş alandadır. Burada görkemli süvari tavlaları ile kapalı manej ve köşkler vardır. Bu köşkler Cumhuriyet Dönemi'nde subay lojmanı olarak kullanılmıştır[420.] Orhaniye Kışlası günümüzde ayakta olup hâlen İstanbul Merkez Komutanlığı olarak kullanılmaktadır.

Dış bahçedeki Malta Kasrı'nın haricinde de kışla ve askeri tesisler olduğundan bahsedilmektedir[421]. Alman Mavileri İstanbul Haritalarında görülen Malta Kışlası ibareli yapı da bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Yaverler (Seçme Süvariler, Hünkâr Çavuşları) Dairesi Sultan II. Abdülhamid döneminde küçük rütbeli Yaverler ile Hünkâr Çavuşları ve Dragonlar'ın (Seçme Süvariler) kışlası olarak yapılmıştır. 1925 yılında ilk Mülkiye Mektebi burada öğretim yapmıştır. Yapı 1953-1983 yılları arasında Yıldız Sağırlar Okulu Yetiştirme Yurdu olarak ardından da üniversitenin Meslek Yüksek Okulu olarak kullanılmıştır, son

---

[417] Osman Nuri, **age**, 20.

[418] Vahdettin Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011) : 58.

[419] Kemal Tüfekçioğlu, "Yıldız Sarayı Kışlaları", **Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi,** s.2 (1982): 8., Batur, **Dünden Bugüne**, 526.

[420] Bilgin, **DİA**, 544., **Tüfekçioğlu**, age, 8.

[421] Haluk Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1954), 27.

olarak da İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi olarak kullanılmıştır[422]. Yapı günümüzde T.C. Cumhurbaşkanlığı himayesinde ve kullanımındadır.

Dış Karakol Binası

Dış Karakol Binası Yıldız Sarayı'nın güvenliğini sağlayan yapılardan biriydi. Yapının konumu Arabacılar Dairesi'nin caddeye bakan tarafıdır.

Dış Karakol da diğer yapılar gibi Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra tasfiye sürecine giren yapılardan biriydi. Yapının 1980'lerde Yıldız Sarayı Vakfı ile İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın ortak kullanımındaki Yıldız Kültür ve Sanat Merkezi olarak hizmet verdiği bilinmektedir.[423] Dış Karakol Binası 1995 yılında Kültür Bakanlığı ile yapılan protokol ile on yıl için Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'ne verilmişti. 22 Ekim 2002 tarihinde yenilenen protokolle de 2051 yılına kadar kullanımı uzatılmıştı. Ancak Yıldız Sarayı ve çevresindeki bazı yapıların Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na tahsis edilmesinden sonra, 2015 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü protokolü tek taraflı olarak fes etmiştir ve yapı boşaltılmıştır.

Hamidiye Camii

Hamidiye Camii Yıldız Sarayı'na çıkan yolun sağ tarafında saraya ortalama elli metre kadar mesafede, yakın bir konumdadır. Hamidiye Camii, saray duvarlarının dışında yer almasına rağmen saraya çok yakın bir konumda olması ve işlevi açısından bir saray camii olma niteliği taşır. Nitekim kullanımı da bu şekilde olmuştur.

Cami, özellikle Sultan II. Abdülhamid'in emriyle özellikle Osmanlı'da önemli bir gelenek olan Cuma Selamlığı törenlerinin yapılması, bayram, mübarek gün ve gecelerde yapılan vazifelerin icrası için 1885-1886 yıllarında yapılmıştı.

Caminin giriş cephesini Hünkâr Köşkü oluşturmaktadır. Hünkâr Köşkü harim bölümünü de barındıran dikdörtgen planlı bir kitledir. Bu kitleye eklenen daha alçak kottaki dikdörtgen kitleyle birlikte kurgulanmıştır. Dolayısıyla bu üç kitle arasında hünkâr köşkü hiyerarşik şekilde öne çıkarılmıştır. Harim Bölümü dikdörgen planlı olup 16 pencereye sahip yüksek kasnağı olan küçük bir kubbeye sahiptir. Kubbe

---

[422] Arapoğlu,**age**,45., http://mimarsinanisitmeengelliler.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/10/746776/icerikler/tarihcemiz_957445.html "Mimar Sinan İşitme Engelliler İlköğretim Okulu Tarihçesi" [11.08.2016].

[423] **Yıldız Sarayı Vakfı**, sayfa no yok

geleneksel plan tiplerinde yer aldığından farklı şekilde mihrabın oldukça uzağında caminin girişine yakın bir yerdedir. Kubbe içeriden mavi zemin üzerine altın varakla kaplanmış yıldızlarla süslenmiştir. Kubbe iki yanında yüksek ve sekizgen planlı sütunlar tarafından desteklenir. Sütunlar birbirine dilimli kemerlerle bağlıdır. Bu dilimli kemerler oryantalist üslubun en bilinen öğelerinden biri olan El-Hamra imgesine referans verirler. Kubbenin dışında diğer kısımlar düz tavanlıdır. Kubbedeki mavi zemin üzerine yıldızlarla yapılan süslemeler mihrap üstündeki tavana kısmına da yapılmıştır. Bu bölüm altın varaklı profil, mukarnas ve yazı şeritleri ile zenginleştirilmiştir. Camideki en ihtişamlı bezeme ise iki katlı hünkâr köşkündedir. Kasrın II. Abdülhamid'e ayrılan üst katında altın varak ve çok renkli şekilde çalışılmış oryantalist stilde bezemelere yer verilmiştir. Bu stilin son derece sanatsal biçimde kullanılması bir saray yapısı olma özelliğini vurgulamaktadır. Yoğun bir şekilde bezenmiş olan mahfil doğrudan harim kısmına ve kubbenin altına açılmaktadır[424].

Caminin kapısı cephenin tam merkezinde öne doğru çıkma yapan bir taç kapı olarak tasarlanmıştır. Taç kapı tüm kitlelerden daha yüksek yapılarak üstünde zengin süslemeleriyle dikkat çeken bir tepelikle vurgulanmıştır. Geleneksel yapım sistemlerinden çok farklı olacak şekilde taç kapı motifi mihrap cephesinde de tekrarlanmıştır. Batur'un belirttiği gibi bu taç kapı öğesi açık bir emperyal göstergedir[425]. Bu formun kullanılması Anadolu Selçuklu Dönemi'nin taç kapılarına dair bir etki de olabilir.

Caminin benzerine rastlanmayan bir zenginlik ve itina ile süslendiği gözükmektedir. Çift sıralı neo-gotik stildeki pencereler alçı oyma dilimler ve zengin örgülü demir parmaklıklarla örtülmüştür. Pencerelerin aralarına ise ünlü hattatlara ait hat levhaları yerleştirilmiştir. Cephelerde oluşturulan zengin süslemeli çerçeveler içinde dilimli neo-gotik stilde pencereler vardır. Cephenin üst kısmı mukarnaslı bir korniş ve üstünde yer alan parapetlerle geçilmiştir[426]

Yıldız Arşivi fotoğrafları ile kıyaslandığında Hamidiye Cami'nin özellikle kuzey cephesinde önemli değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Cephesinin ortasında bulunan küçük giriş bölümü fotoğraflara bakıldığında büyük ve geniş pencerelerle çevrilidir. İki yan girişler ise çift kollu dairesel merdivenlerden sonra sahanlık

[424] Batur, **Devr-i Hamid**, 149-150.
[425] **age**, 150.
[426] **age**, 150.

kısmında bulunan camlı bir sundurma ile örtülüdür. Ancak burada şimdi düz bir merdiven bulunmaktadır ve fotoğraflarda görülen camlı sundurma mevcut değildir. Ayşe Sultan'ın notuna göre caminin merdiveni Sultan Reşad döneminde değiştirilmiştir[427].

Bir saray camii olma özellikleriyle donatılmış olan bu caminin saray hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu görülmektedir. Yıldız Sarayı ve çevresinde her hafta yapılan cuma selamlıkları, mübarek gün ve gecelerde, bayramlarda yapılan alay ve törenler çoğunlukla Hamidiye Camii'nde icra edilirdi.

Osmanlı Sultanları'nın halife sıfatlarıyla cuma namazlarına imamet etmek üzere katılmaları eski bir adet olduğundan Sultan II. Abdülhamid de bu geleneği devam ettiren padişahlardan biri olmuştur. Sultan Abdülhamid Hamidiye Camii'ni yaptırmadan önce Cuma selamlıkları için Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'ne veya Ortaköy'deki Mecidiye Camii'ne giderken, Yıldız'da bu camiyi yaptırdıktan sonra ekseriyetle selamlıkları burada yapmıştır[428].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre cuma selamlıklarından önce sarayda saatler ayarlanırdı. Bunun için Fransız Kambara Efendi rasat aletleri ile Sultan'ın Küçük Köşk denilen dairesinin önüne gelir, güneşten gelen ışıkla çalışan bu aletler yardımıyla saatler ayarlanırdı[429].

II. Abdülhamid'in Cuma selamlıklarında bir kaç tabur piyade, bir iki alay süvari ve bir iki batarya topçu hazır bulunurdu. Bu askerlerin elbiselerinin intizamına özellikle ihtimam edilirdi. Ayrıca ayak talimlerinin ve her türlü hareketlerinin mükemmel olmasına dikkat edilirdi[430].

Sultan iki atlı saltanat arabasıyla özel dairesinden hareket eder ve Mabeyn Dairesi'nin üst tarafındaki kapıdan (Saltanat kapısı) Hamidiye Camii'ne doğru saraydan çıkardı. O esnada müezzin caminin minaresine çıkarak ezan okumaya başlar, bir taraftan da Muzıka-yi Hümâyun Hamidiye Marşı'nı çalardı. Mahfil-i Hümâyun'un (hünkar mahfili) girişindeki binek taşına ulaşarak arabadan inen Sultan etrafı selamladıktan sonra camiye girerdi. Şeyhülislam caminin kapısından Sultan'ı karşılardı, içeriye girince namaz başlardı. Namazını daima Mahfil-i Hümâyun'da kılardı. Dışardan gelen

---

[427] **age**, 150., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 135..
[428] Örikğasızzade, **age**, 193-194.
[429] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 63,64.
[430] Örikğasızzade, **age**, 195.

hacılar, Yemen ve Arabistan'dan gelen müslümanlar caminin avlusuna serilen hasırlarda namaz kılarlardı. Namaz bittikten sonra hazır bulunan askerler Mahfil-i Hümâyun'un penceresinin önünde resmi geçit yaparlardı. Sultan resmi geçit yapan bu askerleri pencereden selamlar geri dönüşte iki atlı bir viktoryaya (saltanat arabası) biner ve atları kendi idare ederek saraya çıkardı[431].

Cuma günleri alay esnasında caminin çevresi mahşer yeri gibi olurdu. Herkes selamlık temaşası için gelirdi. Çünkü herkes genel olarak Yıldız Sarayı'ndan ayrılmayan Sultan'ı uzaktan da olsa araba içinde de olsa görebilme merakı içindeydi. Sefirler Set Köşkü yapıldıktan sonra hemen her cuma selamlık seyrine gelmeye başlamışlardı[432]. Merasimden sonra Mabeyn-i Hümâyun'da ya da Çit Kasrı'nda bu elçiler kabul edilirdi. Elçilere ve ecnebilere mabeyn de mükellef masalar hazırlanırdı[433].

Cuma selamlıkları gibi bayram alayları da Hamidiye Camii'nde olurdu. Bu alaylar cuma selamlıklarına göre daha gösterişli yapılırdı. Yıldız Sarayı'nda muayede için hususi salon (Şale Kasrı) yapılana değin Sultan II. Abdülhamid bayram töreni için Dolmabahçe Sarayı'na giderdi. Bayram günleri önce bayram namazı için camiye, ardından muayede resmi için saraya geçmek bir gelenekti. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son senelerinde hem Cuma selamlıkları hem de de bayram törenleri tamamıyla Hamidiye Camii'nde ve Merasim Köşkü'nde yapılmak olmak üzere Yıldız'a naklolmuştu[434].

Mevlüd kandilllerinde gündüzleri alay yapılır, Hamidiye Camii'ne gelinerek askerlere şeker ve şerbet dağıtılırdı[435]. Ramazan ayının yirmi yedincisi gecesine tekabül eden Kadir Gecelerinde yapılan büyük alay da cami çevresinde şekillenirdi. Saraydan Valide Sultan'ın arabası başta olmak üzere diğer sultanların arabaları çıkar, Hamidiye Camii avlusuna sıralanırlardı. Sultan'ın arabasının yanında gümüş kaplamalı deri fenerler tutulurdu. Sultan camiye girdikten sonra Kiler-i Hümâyun'da hazırlanmış olan peynirli pideler ve şerbetler askerlere dağıtılırdı. Namaz bitene değin Yıldız Meydanı'nda fişekler atılmaya devam ederdi. Namazın sonuna doğru askerlere müsade edilir, onlar da bandolarını çala çala kışlalarına dönerlerdi[436].

---

431 Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65.
432 Örikğasızzade Hasan Sırrı, **age**, 198.
433 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 65
434 Örikğasızzade, **age**, 198.
435 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 68.
436 **age**, 97-98.

Yılbaşı günlerinde yani her yıl muharrem ayının onuncu gününde pişirilen aşure kazanlarla Hamidiye Camii'nin avlusunda dağıtılırdı. Ayrıca Talimhane Meydanı'ndaki askerlere de dağıtılarak, çevredeki tüm kışlalalara da gönderilirdi[437].

Tüm bu kutlamaların yanında, cami avlusu 21 Temmuz 1905'de tarihe Bomba Hadisesi olarak geçen acı bir olaya da sahne olmuştur. Bomba Hadisesi Cuma Selamlığı'nın hemen ardından gerçekleşmiştir.

Ermeni Taşnak Komitesi'nin Sultan II. Abdülhamid'e karşı düzenlemiş olduğu bombalı suikast girişiminde Cuma selamığı için avluda bulunan yirmi altı kişinin öldüğü, elli sekiz kişinin yaralandığı bilinmektedir. Sultan'ın Cuma namazının bitimiyle Yıldız Saray-ı Humayunu'na geri dönmek üzere caminin Mahfil-i Hümâyun sofasına yöneldiği sırada eski Şeyhülislâm Hâlidefendizâde Cemâleddin Efendi ile karşılaşarak burada yaptığı ayaküstü sohbet kendisinin elim bir suikaste kurban gitmesini önlemişti[438]. Ali Said Bey'in aktardığına göre Bomba Hadisesi'nin etkisiyle Hamidiye Camii'nin, etraftaki saray dairelerinin ve saray mutfağının camları kırılmıştı[439].

Hamidiye Camii, bir saray camii olma özelliği ve sahne olduğu tarihi olayların tanıklığıyla günümüze ulaşmıştır. Yapı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır.

Yıldız Sarayı Saat Kulesi / Hamidiye Saat Kulesi

Sultan II. Abdülhamid'in imparatorluğun pek çok yerinde saat kuleleri yaptırmasıyla meşhurdu. Elbetteki kendi sarayının yakınına da bir saat kulesi yaptırmayı ihmal etmemişti. Hamidiye Saat Kulesi, Hamidiye Camii'nin yapılmasından sonra 1890 senesinde tamamlandı. Konum olarak cami avlusunun kuzey-batı köşesinde yer alan kule, Hamidiye Camii'ne benzer şeklide oryantalist, barok ve neo-gotik üslubun birlikte kullanıldığı eklektik bir yapıdır. Köşeleri kırık bir kare plan üzerine oturan üç katlı bir yapıda katlar birbirinden mukarnaslı kornişlerle ayrılır. Zemin kattaki girişinde geleneksel sivri kemer ve kitabeye yer verilmiştir. İkinci katında bir gül pencere motifi bulunur. Girişin üzerinde bulunan pencereye bir tür meteorolojik kadran yerleştirilmiştir. Üçüncü katta ise bu kotun gül pencerelerinden saray yönünde

---

[437] **age**, 105.
[438] Ali Said, **age**, 117, Selman Can, "Yıldız Camii", **DİA**, c. 43 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 541.
[439] Ali Said, **age**, 115.

olan kuzey penceresinde saat vardır. Kubbenin üst örtüsü ise dilimli bir kubbedir[440]. Kulenin dört tarafındaki celî ta'lik kitâbelerin hattı Mehmed Nazif Bey'e aittir[441].

Hamidiye Saat Kulesi meşhur bomba hadisesinin cereyan ettiği yer olması açısından önemlidir. II. Abdülhamid'ın kızlarından Ayşe Sultan 21 Temmuz 1905'de Cuma Selamlığı'nın ardından saat kulesi istikametinden gerçekleşen Bomba Hadidesi esnasında saat kulesinin taşlarının düştüğünü aktarmıştır[442]. Hamidiye Saat Kulesi halen Hamidiye Camii'nin avlusunda olup ayaktadır.

Sergi Binası / Öksüz ve Yetimler Tören Binası

Sergi binası 1897'de gerçekleşen Osmanlı-Yunan Harbi'nin hemen ardından Evlâd-ı Şüheda ve Mâlûleyn-i Guzat Âsâkir-i Şâhâne-i İane Sergisi adıyla düzenlenen sergi ve kermese ev sahipliği yapması için hususi olarak yaptırılmıştır.

Sergi Binası, bizzat II. Abdülhamid'in emri ile şehit, yaralı ve bu kişilerin aileleri yararına organize edilen kermes için, Yıldız Sarayı'na çok yakın bir mevkide, tam Yıldız Sarayı'nın karşısında bulunan Talimhane Meydanı'nda inşa edilmiş ve etrafında çevre düzenlemesi yapılmıştır[443].

Batur'un araştırmalarına göre Raimondo D'Aronco'ya ait yapı listesinde bu yapının adı Bazar de Charité'dir[444]. Yapı aynı zamanda Sağırlar Okulu'nun (Seçme Süvariler Kışlası) karşısında yer almaktaydı.

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları'nda aktardığına göre kermeste satılan eşyaların büyük bölümünü Sultan II. Abdülhamid bizzat göndermiştir. Bunlar arasında kendi marangozhanesinden çıkma bir yazı takımı da vardır[445].

Ziya Şakir'in aktardığına göre, büyük bir salondan oluşan Sergi Binası'nda bu salonun ortasına yerleştirilmiş camekânlı sergileme masalarında Sultan'ın bizzat bağışladığı hediyeler sergilenmekteydi. Sefir, tüccar, esnaf gibi meslek gruplarından kimselerin

---

440 Afife Batur, "Yıldız Sarayı Saat Kulesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 527.
441 Selman Can, "Yıldız Camii", **DİA**, c. 43 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 541.
442 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60.
443 Ziya Sakir, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti**, 2.bs. (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994), 161. 'den aktaran Necmettin Alkan, "1897 Yunan Harbi'nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İane Sergisi", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, s. 13. (2008): 18. Ayrıca Bakınız BOA, Y. PRK. KOM, Dosya No. 9, Gömlek No. 59, BOA, Y. PRK, KOM, Dosya No. 9, Gömlek No. 38.
444 Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 93.
445 Tahsin Paşa, **age**, sayfa numarası yok. (kitabın sonundaki vesikalalar ve fotoğraf bölümünde)

veya halkın bağışladığı hediyeler ise duvarlardaki camekânlı bölmelere konmuştu. Yıldız Sarayı bahçıvanlarının özenle yaptıkları çiçek tarhları binanın bahçesini süslüyor, halktan kişiler isterlerse buralarda özgürce gezebiliyorlardı. Gün içinde belli vakitlerde mabeyn, bahriye ve topçu bandoları müzik yapıyorlardı[446]. Serginin açılışı Cuma gününe denk getirilmiş ve tabiki Hamidiye Camii'nde yapılan Cuma Selamlığı töreninden sonra II. Abdülhamid tarafından bizzat açılmıştı. Sultan'ın sergiyi gezmesinden sonra resmi geçit yapılmıştı[447].

Toplumun her kesiminden büyük ilgi görerek, sağladığı bağışlarla amacına ulaşan İane Sergisi'nin bu özel binası ne yazık ki 1922'de Nisan ayında çıkan bir yangında yandığı için günümüze ulaşmamıştır[448].

Şeyh Zâfir Külliyesi / Ertuğrul Tekkesi

Sultan II. Abdülhamid günümüzdeki konumuyla Barbaros Bulvarı, Yıldız Caddesi, Serencebey Yokuşu'ndaki Ertuğrul Tekkesi'ni bir tekke-cami olarak büyük bir bağlılıkla sevdiği şeyhi Muhammed Zâfir Efendi için yaptırmıştı. Tekke Şazeli tarikatının Medeni kolunu temsil ediyordu. Şazeli tarikatı başta Mısır olmak üzere Cezayir, Fas, Tunus gibi bölgelerde Kuzey Afrika'nın yaygın tarikatlarından biriydi[449].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Sultan II. Abdülhamid şehzadeliğinde Süleymaniye'de namaz kıldığı günlerden birinde Şeyh Hamza Zafir Efendi ile tanışmış, onunla dostluk kurmuş ve ardından bu tarikata intisab etmişti. Sultan, Ertuğrul Tekkesi'ni yaptırmadan önce Yıldız Hamidiye Camii'nde Şazeli usulü zikri başlatmıştı. 1887-1888 yıllarında ise cami, tevhidhane, selamlık bölümleri olan asıl yapıyı, yani Ertuğrul Tekkesi'ni yaptırmış, tekkeye daha sonra harem ve misafirhane bölümleri de eklenerek burası bir külliye olarak kurgulanmıştı. Tekkenin açılışı 1888'de yapılan Cuma selamlığının ardından büyük bir şölenle yapılmıştı[450].

---

[446] Ziya Sakir, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi,** 162.'den aktaran Alkan, **age**, 18. Ayrıca Bakınız: BOA, Y. MTV, Dosya No. 181, Gömlek No. 123.
[447] Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi,** 163.'den aktaran Alkan, **age**, 18.
[448] Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 93., Örikğasızzade, **age**, 192.
[449] Kamil Büyüker, **II. Abdülhamid'in Şeyh Muhammed Zafir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi**, (İstanbul: Kişisel Yayın, 2004), 29.
[450] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 28, Burak Çetintaş, "Sultan Hamid'in Şeyhi Zâfir Efendi ve Beşiktaşlı Ailesinin Sıradışı Hikâyesi" **NTV Tarih**, s. 46, (2012): 26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edinilen bilgilere göre 1890 yılında tekkenin hümâyûn dâiresi, şeyhe ait selamlık ve harem dâiresi, dedegân dâireleri, ahır, arabalık ve diğer kısımlarının yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Câminin minaresi de bu dönemde ilave edilmiştir[451].

Cami tekke niteliğindeki yapıya Ertuğrul isminin Ertuğrul Gazi'ye ithafen verildiği düşünülmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid tarafından kurulan Domaniç yöresi askerlerinden oluşan Ertuğrul Alayı'nın ibadetine ayrıldığı için bu ismin verilmiş olması da muhtemeldir[452].

Külliyenin avlusuna verilen dört girişin en gösterişlisi güney yönündeki hünkar mahfiline geçişi sağlayan giriştir. Sultan II. Abdülhamid Cuma selamlıklarını Ertuğrul Tekkesi'nde yaptığında bu girişi kullanmıştır. Cami- tevhidhane kısmının üst katındaki kadınlar mahfilindeki ahşap kafeslerin bizzat II. Abdülhamid tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir[453].

Ayşe Sultan'ın aktardığına göre Şeyh Zafir Efendi sarayda herkes tarafından bilinen ve sevilen bir kişiydi. İmparatorlukta bir hastalık olduğunda tekkede Buhâri-i Şerif, Hizbul Bahr okunurdu[454]. Her gün yatsı namazının ardından ise "vazife adı verilen Şâzelî Evrâdı'nın okunması Sultan II. Abdülhamid tarafından başlatılmış, tekkenin kapanmasına değin sürmüştü. Ayrıca mübarek gün ve gecelerde de tekke boş kalmazdı. Her yıl Recep ayının 27. Gecesine Miraciye okunurdu. Mübarek gün ve gecelerde zikirler yapılırdı. Bu mübarek günler dışında da düzenli olarak her hafta Salı günü zikir günüydü. Salı gecesi yapılan bu zikirler yaklaşık iki saat sürer, şehrin farklı yerlerinden dervişler, tarikat ehli kimseler katılırdı[455].

Tekkenin biraz yukarısına inşa edilen harem dairesi olan büyük ahşap konak şeyhin hanımı Nurnigar hanımefendi ve çocuklarına aitti. Konak Bir Fransız şirketine 18 odalı ve 4 sofalı olarak yaptırılmıştı. Birkaç sene sonra ikinci evliliğini yapan şeyhin eşi Deblic Hanımefendi ve çocukları için bahçesi ahşap konağın bitişiğinde ve daha yukarısında bir taş konak yaptırıldı. Rivayete göre bu taş konağın mimarı Osef Kalfa'ydı. Taş konağın yapımından sonra iki konağın arasına çift kanatlı büyük bir

---

451 Fatih Köse, "Arşiv Belgelerinin Işığında İstanbul Şâzelî Tekkelerinin Tarihi", **Vakıflar Dergisi**, s.40, (2013): 109. (Ayrıca Bakınız: BOA, Y.PRK.MM. 1/48.)

452 M. Baha Tanman, "Ertuğrul Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 196.

453 Büyüker, **age**, 35-36.

454 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 28.

455 Köse, **age**, 107-109., Çetintaş, **age**, 26.

kapı yapıldı. 1912'de konakta vefat eden Deblic Hanım dergâhın bahçesine defnedildi[456].

Tekkenin harem ve selamlık bölümleri üç katlı olup, üst katta 7 oda 1 salon, orta katta 8 oda 1 salon, alt katta 3 oda ve soğuk camekândan oluşurdu. Bahçe içinde de dedegân denilen dedelere ait 4 adet oda vardı. Tekkenin içinde padişaha ait ve şeyhe ait birer oda da vardı[457].

Ertuğrul Tekkesi'ne pek çok vakıf tahsis edilmişti. Bu vakıflar tekkenin de içinde olduğu ve içinde pek çok meyve ağacını da barındıran bir arazi, Akaretler caddesindeki binalar ve Tophane'nin altında bulunan sıra dükkânlardı. Tekke'nin de içinde olduğu meyve bahçeleri bulunan arazi 1980'lerde satılmış ve buraya Conrad Oteli yapılmıştır[458].

Tekkeye mensup dervişlerin yeme içme ihtiyaçları Yıldız Sarayı'ndan temin edilirdi. Dervişlerin kalmaları için ahşap konağın aşağısında, Hasanpaşa deresinin kenarında 15 odalı iki koğuş vardı. Günümüzde buradan Barbaros Bulvarı geçmektedir. Tekke adeta bir eğitim öğretim kurumuydu. Trablus'dan her yıl 30 derviş burada eğitim görmek için tekkeye gönderilirdi. Eğitim süresince parlak olduğu farkedilen öğrenciler geri gönderilmez, İstanbul'da Dişçilik Mektebi, Mülkiye ve Nafia Kondüktör Mekteb-i Alisi gibi okullara gönderilirdi[459].

Şeyh Zafir Efendi üç kez memleketine dönmek istemişse de, Sultan gitmesini istememiş böylece ömrünün sonuna dek burada kalmıştı[460]. 1903 yılında ölen Şeyh, önce tekkenin haziresine defnedilmiş, ardından mimar Raimondo D'Aronco'dan Ertuğrul Tekkesi'nin yanına bir türbe ile kitaplık ve çeşme yapılması istenmişti[461]. 1903-1904 yıllarında inşa edilen bu yapılar son dönem Osmanlı mimarlığının önemli örneklerindendir. Özellikle türbe hayranlık uyandırcak şekilde zariftir. İstanbul'daki art nouveau uslubunun sınırlı sayıdaki ve özgün örneklerinden biridir.

---

456 Çetintaş, , **age**, 26.
457 Köse, **age**, 108. (Bu bilgi 16 Mayıs 1304/ 28 Mayıs 1888 tarihli "Şâzelî Dergâhı postnişîni Şeyh Zâfir Efendi'ye mahsus haremve selamlık dâiresine tefriş olunan eşyanın miktarını hâvi defter" başlıklı bir arşiv belgesinden öğrenilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)., HH. 14847).12.
458 Utku Yücel, Serap Koçak, "Ertuğrul Tekke Camii ve 2008-2010 Restorasyon Çalışmaları", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, s.1 (2010): 88-90.
459 Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl**, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 605.'den aktaran Köse, **age**, 110., Çetintaş, **age**, 26.
460 Kamil Büyüker, **age**, 19-20.
461 Afife Batur, "Şeyh Zâfir Külliyesi", **DİA**, c. 39 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 79.

Türbede geleneksel kare plan şeması uygulanmış, Osmanlı mimarisinin önemli unsurlarıdan biri olan kubbe elemanına yer verilmiştir. Artnouveau / secession örneği olarak tanımlanabilecek türbenin üç cephesi birbiriyle aynı şekilde yaplmıştır. Kütüphane türbe ile bağlantılı olarak yapılmış, girişi buradan sağlanmıştır. Bu yapıda da örtü sistemi kubbedir. Suyu Hamidiye Suları'ndan gelen çeşme ise, iki yüzlü olarak tasarlanmıştır. Mimar D'Aronco sokak ile tekke bahçesi arasındaki kot farkını değerlendirerek çeşmeyi iki düzlemde kurgulamış böylece çeşmeye bir meydan çeşmesi olma niteliğini kazandırmıştır[462].

Şeyh Zafir Külliyesi yapımından itibaren Yıldız Sarayı ile sürekli bağlantılı olarak kullanılmıştır. Yemen ayaklanması olduğunda II. Abdülhamid'in görüşmek için saraya çağırdığı kabile reisleri Zafir Efendi tekkesinde Sultan tarafından yaptırılmış olan misafirhanede kalmışlardı. Ayrıca Şeyh Zafir Efendi İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen misafirleri Yıldız Sarayı'nın desteğini alarak misafirhanesinde ağırlamış, İslam halifesi olan Sultan'ın nüfuzunu ve itibarını kuvvetlendirmeye katkıda bulunmuştur[463].

Sultan II. Abdülhamid Hamidiye Cami yapıldıktan sonra da bazen cuma selamlıklarını burada yapmıştır[464]. Şeyh Zafir Tekkesi'nde yapılan bu törenler arşiv fotoğraflarında da görülmektedir.

Şeyh Zafir Efendi'nin ölümünden sonra yerine önce oğlu Ebu'l Hasan Zafir, ardından da diğer oğlu İbrahim Zafir geçti. İbrahim Zafir Efendi tekke ve zaviyelerin kapatılmasına değin postnişin görevini yaptı ve 1925'de tekkelerin kapatılmasından sonra da İstanbul'u dört bir yanından ve Trablusgarp'dan gelen ziyaretçileri misafir etmeye devam etti.1947'de taş konakta vefat etti ve Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedildi[465].

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonraki dönemde şeyh efendilerin de vefatlarından sonra konakta yaşayanlar farklı yerlere dağıldılar. Bir kısmı yurtdışında eğitimlerine devam etmiş, bir kısmı yurtta kalarak burada çalışmalarını sürdürdü. Pek çok varisi olan konak ilerleyen yıllarda el değiştirrek Zafir ailesine ait olmaktan çıktı. Bahçelerindeki kaskadlı havuzlar, limonluklar, müzik odası ve yer altında bulunan ve

---

462 Batur, "Şeyh Zâfir Külliyesi", **DİA**, 79.
463 Osmanoğlu, **age**, 29., Şit Tufan Buzpınar, "Şeyh Zâfir", **DİA**, c. 39 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 78.
464 Örikağasızzade, **age**, 196.
465 Çetintaş, **age**, 26.

istiridyelerle kaplı olan gizli odası yıkılarak yok oldu[466]. Bu yapılar harabe halinde yıllarca kalarak bahçeleri otopark olarak kullanıldı.

Ertuğrul Tekkesi'nin mülkiyeti Cumhuriyet Dönemi'nde Vakıflar İdaresi'ne devredilmiş, kullanım hakkı ise önce İstanbul Belediyesi'ne daha sonra da Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Cami-tevhidhane kısmı dışındaki diğer bölümler 1957'ye kadar Şair Nedim İlkokulu olarak kullanılmıştır. İlkokulun başka bir yere nakledilmesinden sonra cami olarak tekrar açılmış, 1960'ların sonunda çökme tehlikesine karşı 1969-1973 tarihlerinde Vakıflar İdaresi tarafından esaslı bir onarıma tabi tutulmuştur. Onarımın ardından vakıfların depolarında çürümeye yüz tutan çeşitli tarikat eşyalarının sergilendiği bir müze olması kararlaştırılmış ancak bazı spekülasyonlar sebebi ile uygulamaya geçilememiştir. Harem ve misafirhane ise onarılmayarak kendi haline terkedilmiştir[467].

Nuri Akbayar'dan edinilen bilgiye göre misafirhane ve konak (harem) binalarının mülkiyeti uzun yıllar Zafir Efendi'nin torunlarına aitti. Bunun dışında 90'lı yıllarda dönemin başbakanı Tansu Çiller'in burayı otel haline getirmek için satın almış olduğu, yasal düzenleme sağlanamayınca yapıların Mermerler Ailesine satılmış olduğu rivayetleri vardır. Yapılar 2000'li yıllarda metruk bir halde ancak bahçeleri otopark olarak kullanmaktaydı[468].

Tekke tevhidhane kısmı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarfından 2008-2010 yılları arasında tekrar restore edildi[469].

Günümüzde tekke-cami kısmı ayaktadır ve cami olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Türbe, kitaplık ve çeşme üçlüsü de ayaktadır. İki misafirhane ve harem yapıları olan iki konak ise halen harabe halindedir. 2015 ve 2016 yıllarında bu yapıların bahçesinde Fotoİstanbul Beşiktaş Uluslararası Fotoğraf Festivali yapılmıştır.

Hastaneler

Sultan II. Abdülhamid imparatoluğun çeşitli noktalarında olduğu gibi Yıldız Sarayı ve çevresinde de bazı hastaneler de yaptırmıştı. Sultan, sağlıkla ilgili yeni teknolojilerin

[466] **age**, 28.
[467] Tanman, "Ertuğrul Tekkesi", **Dünden Bugüne,** 196.
[468] Didem Danış, "Şeyh Zâfir Konağı'nda neler oluyor?", **İstanbul**, s.61 (2007): 25.
[469] Yücel, Koçak, **age**, 88-90.

memlekete getirilmesi, tıbbın ve eczacılığın gelişmesi, savaş malullerinin tedavisi gibi konulara da çok önem verirdi.

Tahsin Paşa'nın aktardığına göre Yunan Harbi'nde yaralanan askerlerin tedavileri için Yıldız'ın karşısında bir hastane yapılmıştı[470]. Arşiv belgelerine göre sarayın içinde müzeye bitişik hekim odaları da vardı[471].

Ayrıca Yıldız'a Almanya'dan getirilen ahşap barakalarla kurulan bir askeri hastaneden söz edilmektedir. Bu hastane o tarihlerde röntgen ünitesi bulunan askeri hastane olma özelliğini taşımaktaydı[472].

Almanya'dan özel olarak getirtilen barakalardan oluşan Yıldız Asker Hastanesi 1884'de saraya bağlı kışlalardaki saray muhafız erleri ve Beşiktaş'la çevresinde bulunan saray mensubu kişilerin tedavileri için yapılmıştı. Bu hastanenin tüm masrafları Sultan II. Abdülhamid'in Ceyb-i Hümâyun'undan karşılanmıştı. Sökülüp takılabilir özellikli malzemelerden yapılmış olan bu barakalar taş temeller üzerine oturan üç pavyondan oluşmaktaydı. İki yüz hasta kapasiteli bu üç pavyona daha sonra bir röntgen dairesi, bir hamam ve müştemilat eklenmişti. Röntgen uygulamasının erken örneklerinden birine sahip olan bu hastane Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra da hizmet vermeye devam etmişti. Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'nda yaralananların, gazilerin fizik tedavi ve rehabilitasyonuna burada devam edilmişti. 1918'den sonra çalışmalar durmuş, ilerleyen süreçte muhafız birlikleri ile 1923'de hastane de tasfiye edilmişti. Hastaneye ait eşyaların bir bölümü Gümüşsuyu Hastanesi'ne bir kısmı da Saraçhane ambarına taşınmıştı[473]. Yıldız Asker Hastanesi günümüzde mevcut değildir.

Çeşmeler

İstanbul'a Hamidiye Suları'nın getirilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülus yıl dönümü vesilesi ile itibaren saray içinde pek çok çeşme yapılmıştır. Örneğin

---

[470] Tahsin Paşa, **age**, 212.
[471] Rengin Dramur, "Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi", Sandoz Bülteni, s.4 (1989): 9., Ayrıca Bakınız: (Milli Saraylar Müdürlüğü Dolmabahçe sarayı Arşivi defter 425 Hazine-i Hassa Kayıt defteri, s.4 1331/1915.), http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4529/001581892010.pdf?sequence=3&isAllowed=y [11.10.2016].
[472] Arslan Terzioğlu, "19. yy.da ve 20. yy. Başında Tesis Edilen Osmanlı Hastanelerinde Alman Tesirleri", Türk Alman Tıbbı İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, 18-19 Ekim 1976 (İstanbul, 1981)'den aktaran Dramur, **age**, 9.
[473] Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, c.3. (İstanbul, 1981) 'den aktaran Dramur, **age**, 9.

saray tiyatrosuna giden yolun sağ tarafında D'Aronco'ya ait bir çeşme vardır. İtalyan mimar Yıldız için 6 adet çeşme tasarımı yapmış ise de bunlardan sadece iki tanesi inşa edilmiştir[474]. Bu çeşmelerden biri olan Hamidiye Çeşmesi bugünkü Şehir Müzesi'nin sırasındadır.

Kameriye

Yıldız Sarayı bahçelerinde sıkça kullanılan dinlenme ve seyir yapılarından olan kameriyelerden biri de bu Seçme Süvariler Kışlası'nın bahçesinde bulunan sekizgen büyük kameriyedir.

Altınoluk 1980'li yılllarda kameriyenin sadece taşıyıcı sisteminin ayakta olduğunu, zeminin beton olduğunu aktarmıştır[475]. Yıldız Bahçe isimli restoranın kullandığı bu alanda kameriye /çardak görünümlü bir yapı halen mevcuttur, ancak özgün değildir.

2.3. II. Abdülhamid Dönemi'nden Sonra Yıldız Sarayı'nın Kullanımı

Çalışmamızda, II. Abdülhamid Dönemi'nden sonra günümüze kadarki dönem Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden itibaren ele alınacaktır.

2.3.1. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

Rumi takvime göre 31 Mart'ta gerçekleştiği için tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen, 13 Nisan 1909'da orduda başlayan ayaklanmaları bastırmak ve II. Abdülhamid'i tahttan indirmek niyetiyle Selanik'den yola çıkan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinin ardından, Sultan tahttan indirilerek 33 yıllık iktidarına son verilmişti.

Sultan'ın tahttan indirilmesine kadar ki süreç Selanik'de örgütlenmesi çok iyi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle, yanına Balkan unsurları ve gönüllüleri (fedai çeteler) alarak Selanik'den başkente doğru yola çıkan Hareket Ordusu'nun Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a girmesi, bu ordunun 25 Nisan 1909'da sıkıyönetim ilan etmesi, 25 Nisan sabahı Hareket Ordusu Birlikleri'nin Yıldız Sarayı'na girerek kontrolü ellerine almaları, Meclis-i Mebusan'ın 27 Nisan 1909'da

---

474 Batur, **Dünden Bugüne**, 525.
475 Altınoluk, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri", **İlgi Dergisi**, 29-30.

toplanması ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine kardeşi Reşad'ın V. Mehmed Reşad ünvanı ile geçirilmesi şeklinde özetlenebilir[476].

13 Nisan 1909'da başlayan ayaklanmadan, 27 Nisan 1909'da Sultan'ın hal edilmesine kadar kadar Yıldız Sarayı'nda yaşananları Ayşe Sultan hatıratında detayları ile anlatmıştır. Bu süre zarfında saray muhasara altına alınmış, elektrik ve sular kesilmiş, gece bekçileri, haremağaları, kapıcılar gibi görevliler gitmiş, sarayda neredeyse sadece kadınlar kalmıştır. Ayşe Sultan Taşkışla'dan gelen asker isyanının ve dışarıdaki çatışmaların seslerinin günlerce sürdüğünü, dışarda atılan kurşunların saray bahçesine düştüğünü, harem halkının korku içindeki bekleyişini, uykusuz, yataksız ve yemeksiz geçirdikleri endişe dolu günleri, tüm bu korku dolu günlerde yine en dayanıklı ve sakin olan kişinin Sultan II. Abdülhamid olduğunu, Sultan'ın Küçük Mabeyn'deki Küçük Salon'da beklediğini, saraydakilere herşeye rağmen gayret ve teselli telkin ettiğini aktarmıştır. Durumu kontrol altına almak için yapılan tüm çabalara rağmen Yıldız Sarayı için beklenen zor gün gelip çatmıştır. Hareket Ordusu'nun Mirliva Şevket Turgut Paşa'nın yönetimindeki birliği sarayı kuşatınca, saraydan hiç bir mukavemet gösterilmeden Talimhane Köşkü'ne teslim bayrağı çekilmiştir[477]. Hareket Ordusu'nun Selanik'den yola çıkıp Yıldız Sarayı'nı muhasara edinceye kadar geçen günlerde, kendisine sadık paşaların bu girişime silahla karşılık verilmesi yönündeki tavsiyelerine ve Yıldız Sarayı'nı koruyan kışlalardaki askerlerin mevcudiyetine rağmen Sultan II. Abdülhamid hiçbir direniş gösterilmemesini emretmiş: "Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silahları toplansın. Kimse bir silah atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsınlar" demiştir[478]. Saray teslim alındıktan sonra, tüm işlevlerinden arındırılmış, Sultan'ın yaveran, bendegân, hademe ve memurları çıkarılmıştır[479].

27 Nisan 1909'da saraydaki herkes Küçük Mabeyn'deki Büyük Salon'da toplanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'e Milli Meclis'den bir heyet geldiği bildirilmiş, Esad Toptani, Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi ve Karasu Efendi'den oluşan bu dört kişilik heyet, Küçük Mabeyn Köşkü'nün Küçük Salonunda kabul edilmiştir. Heyet, Sultan'a

---

476 Georgeon, **age**, 578., Türkmen, **31 Mart** Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler**, 4-8 Ekim 1999 (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002): 560-563.
477 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 140-149., Türkmen, **age**, 562-563.
478 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 144.
479 Türkmen, **age**, 563.

“milletin kendisini azlettiğini” bildirerek kendisi için çıkarılan fetvayı okumuş, hal edildiğini bildirmiştir. Sultan II. Abdülhamid ailesiyle birlikte ısrarla Çırağan Sarayı’na yerleşmeyi istemesine rağmen bu arzusu kabul edilmemiş, trenle Selanik’deki Alatini Köşkü’ne yerleştirilmek üzere Sirkeci Garı’na götürülmüştür. Ayşe Sultan, babasıyla birlikte saraydan kimlerin Selanik’e gidebilecegini, ancak Sirkeci Garı’na geldiklerinde anladıklarını yazmıştır. Çünkü haremdeki hanımların bir kısmı, Küçük Mabeyn Dairesi asker tarafından istila edildiğinden ve harem kapıları da kilitli olduğundan sarayda Sultan II. Abdülhamid’in bulunduğu bölüme geçememişlerdir. Böylece Sultan Abdülhamid maiyetindeki bazı kişiler ve ailesinden yanına alabildiği kişilerle Selanik’e götürülmüştür[480].

2.3.2. Yıldız Yağması

Yıldız Sarayı’nın 1909’da hiçbir direniş göstermeden Hareket Ordusu II. Fırka Komutanı Mirliva Şevket Turgut Paşa’nın komutasındaki birliklere teslim olmasının ve Sultan II. Abdülhamid’in maiyetindeki yirmi dört kişi ile birlikte Selanik'e gönderilmesinin ardından, saray tarihinde görmediği bir yağmalamaya maruz kalmıştır.

Ayşe Sultan'ın ifadesi ile bu yağma ile Sultan II. Abdülhamid Dairesi hiç olmuş, yükte hafif pahada ağır ne varsa yağmalanmıştır. Saraydan geceleri sabahlara kadar sandıklarla eşyalar götürülmüş, saray darmadağınık hale gelmiş, sarayda hizmetli olan kalfalar kendilerine ait olan biriktirdikleri para ve elmaslarını korkuyla etrafa atarak kurtulabilmişlerdir[481].

Tarihe “Yıldız Yağması” olarak geçen bu üzücü hadiseyi Hareket Ordusu ve bu orduyla birlikte gönüllü olarak gelen çetelerin (fedai çeteler) gerçekleştirdiği aktarılmaktadır[482]. Bu yağmaya sebep olanlar arasında Binbaşı Enver Paşa ve onunla birlikte gelen gönüllülerden olan Bulgar Komitacısı Yan Sandanski’de vardı[483]. Bu olayların şahitlerinden biri olan Mustafa Turan’ın aktardığına göre Enver Bey ve maiyetindeki bu Bulgar şahıs, Sultan II. Abdülhamid’in musahiplerinden olan Cevher ve Nadir Ağa’ya Yıldız Sarayı’ndaki gizli hazinelerin yerini öğrenmek için işkence

480 A.Osmanoğlu, **age**, 149-158.
481 A. Osmanoğlu, **age**, 166.
482 Mustafa Turan, **31 Mart Faciası** (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 60-64. ‘den aktaran Türkmen, **age**, 563-564.
483 **age**, 563-564, A. Osmanoğlu, **age**, 92-93.

yapmışlardı. Cevher Ağa hazinenin yerini ifşa etmediği için bu olay onun idamına sebep olmuştu. Bu soruların cevaplarını veren Nadir Ağa ise Divan-ı Harp kararları ile masum bulunmuş, ancak tüm mal mülküne el konulmuştu. Yıldız Sarayı'nın teslim alınmasında itibaren saray hizmetlilerinin tamamına yakını Yemen'e sürgün edilmiş, daha sonra bir kısmı bağışlanarak geri dönmelerine müsade edilecekti[484].

Yıldız Sarayı ablukaya alındığında giriş kapıları tutularak giren çıkanlar aramaya tabi tutulmaktaydı. İlk anlarda sarayın çevresine dağılan beyaz külahlı askerlerin girdikleri yerlerden elbise ve nişan gibi eşyaları aldıkları aktarılmıştır[485]. Yıldız Sarayı teslim alındıktan sonra Sultan'ın otuz üç yıllık iktidarı süresince burada biriken şahsi paraları, senetler, mücevherler, nişanlar ve evraklar gibi mallar ele geçirilmek istendi. Ele geçirilmek istenen evraklar arasında en önemli olanları şüphesiz jurnallerdi[486]. Hareket Ordusu yönetimi Yıldız Sarayı'ndaki evrakların incelenmesi için tayin edilen heyete ayrıca Mebusan Meclisi'nden üç mebusun da nezaret etmesini teklif etti. Bu üç mebus seçim yapılarak bu göreve tayin edildiler. Ayrıca Meclis-i Mebusan'da Yıldız'da ele geçirilen paraların Maarif Nezareti'ne verilmesi teklif edildiyse de bazı mebuslar bu teklifi kabul etmediler. Görevlendirilen bu heyetler kısa zamanda Sultan'ın musahibleri başta olmak üzere, en yakınındaki kişilerden bilgi alarak bütün gizli bölüm ve koridorlara ulaştılar. Buralarda saklanan evrakları kurulan sayım komisyonuna ilettiler. Para ve değerli eşyaların sayımıyla görevlendirilmiş olan heyet ise Sultan II. Abdülhamid'in hususi odasında şahsına ait olan Deutsche Bank ve Bank-ı Osmanî'deki hisse senedi ve paraların bulunduğu hesap defterlerini de buldu. Yine bu odadaki valizlerde Bank-ı Osmanî senetleri, marangoz odasında banknotlar, Taşoda adı verilen bir bölümdeki sandıkta altın ve gümüş paralar, mücevherler, kasalar bulunarak tüm bunlar Harbiye Nezareti'ne teslim edildi. Tüm bu süreçlerle ilgili devam eden meclis görüşmelerinde bu heyetlere bir kaç kişinin daha takviyesi kararlaştırıldı. Meclis Sultan II. Abdülhamid'in şahsına veya çocuklarına ait olan para, senet, tahvillere meclisin denetimi altında haciz konmasını ve bu kararın da yabancı bankalara bildirilmesini uygun gördü[487]. Bazı mebuslar yabancı bankalardaki paraların

---

484 **age**, 563-564. (Nadir Ağa'nın masumiyeti hakkında verilen karar: 24 Ağustos 1325)., A. Osmanoğlu, **age**, 92-93.

485 Kumbaracılar, **age**, 74.

486 Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıraları**, c.II/2 Dersaadet, 1328'den aktaran Türkmen, **age**, 565.

487 Türkmen, **age**, 565-566. Ayrıca Bakınız: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 66. İn'ikad, 21 Nisan 1325, celse: 1,s.206., Ayrıca Bakınız: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 66. İn'ikad, 21 Nisan 1325, celse: 1,s.207-208.

kaçırılması tehlikesini dile getirerek durum için önlem alınması önerdiler. Bunları takip eden günlerde Yıldız'daki heyet incelemelerine devam ederek, bulunan iki kasayı kırarak açtı ve içinde 90.000 lira kıymetinde altın ve gümüş buldu. Ayrıca Başmusahib Nadir Ağa'nın itirafıyla bulunan iki büyük kasa Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Bu kasalarda değerlerinin ne kadar olduğu tespit edilemeyen 584 adet mücevher, 14 murassa nişan, şehzade ve sultanlara ait 25 adet mücevher vardı[488]. Bulunan bu kıymetli eşyalarla ilgili çıkan söylentilere göre, mücevher ve nişanların büyük bir bölümü görevli heyetteki kişilerce yağmalandı, sadece yabancı devletlerden gelen nişanlar müzeye verildi[489]. İlerleyen günlerde dört kasa içinde liralar, gümüş mecidiyeler, altın ve gümüşler, senetler, tahvilller bulunmaya devam etti. Bu araştırmalarda bulunanlar arasında değer biçilemeyen bir gerdanlık ve taç da vardı. Maliye Nezareti'nce muhafaza edilen bu taç ve gerdanlığa devlet yetkililerinin huzurunda Kapalı Çarşı esnafından birisine değer biçtirildi. Toplam 290 krat olan bu mücevhelerden elde edilecek para Bakanlar Kurulu Kararı ile Kandilli'de kurulacak olan İnas Sultani Mektebi'ne (Kandilli Kız Lisesi) verildi. Meclis-i Mebusan'daki bazı vekiller Yıldız'daki evrakın çokluğundan dolayı tesbit heyetine kişi takviye edilmesini önerdiler. Evrak Tetkik Komisyonu tasnif edilen jurnallerin ne yapılacağı konusu pek çok hararetli tartışmayı beraberinde getirdi. Jurnallerde halen önemli görevlerdeki şahısların isimleri geçtiğinden bunların açıklanması riskliydi. Bu isimlerin ilan edilmesinin ancak hükümet kararı ile olabileceği düşünülürken, bir yandan bazı gazetelerde bu jurnaller yayınlanıyordu. Bu olayların neticesinde jurnalller Hareket Ordusu Kumandanlığı ile İttihat ve Terakki'inin ileri gelenlerince alınan kararla Harbiye Nezareti avlusunda yakıldı[490].

Yıldız Sarayı'nda sayım yapmak üzere bazı heyetler görevlendirdiğinde ilk olarak Mabeyn Dairesi'nin kapısı, ardından da Şale Köşkü gibi diğer önemli mekanlar mühürlenmişti. Yüzbinleri bulan eşya etiketlenmeye çalışılmış fakat işin içinden çıkılamayınca, eşyaların Hazine-i Hazine-i Hassa'ya devredilmesi fikri ortaya atılmıştı. Askerler Şale Köşkü'ne girmeye çalışmışlar ancak bu da köşkün bekçisi olan Şaban Ağa tarafından kapıların kilitlenmesi suretiyle engellenmişti. Sarayın tasfiye sürecinde Sultan II. Abdülhamid'in Hereke'den getirttiği ustalara köşkün içinde

---

[488] **age**, 566. Ayrıca Bakınız: Gn. Kur. ATASE Arşivi, 9-3411, Kls: 80, Ds:50, F:2, 2/1-5.
[489] **age**, 566. Yazar Zekerriyya Türkmen, bu iddialar için Mehmed Selahaddin, **İttihad ve Terakki Cemiyetinin Maksadı-ı Tesis Ve Sureti Teşkili ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Felaket ve İnkısamı**, Kahire, Emin Hindiye Matbaası, 1334). eserine bakılabileceğini not düşmüştür.
[490] **age**, 567-569., Ayrıca bakınız: BOA., İrade Meclis-i Mahsus, nr:2,5 Cemaziyelahir 1330.

dokuttuğu halıların çok büyük ve yerinden kaldırılması imkânsız olduğu için kesilerek dışarı çıkarıldığı ve çalındığı bilinmektedir. Bu olayı sonradan burayı korumak üzere görevlendirilen kolluk kuvvetlerinin yaptığı söylenmektedir[491].

Sultan II. Abdülhamid'in özel koleksiyonundaki silahlara ihtiyaçları olduğu için Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü ve Harbiye Nezareti talip oldu. Bu talepler neticesinde bu silahların Hareket Ordusu Komutanlığı ile Zaptiye Nezareti'ne ihtiyaçları oranında verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Yıldız'daki Silah Müzesi'nde sergilenen zırhlı gemi modelleri ve antika silahlar gibi eşyaların incelenmek üzere Harbiye Nezareti'ne verildi. Yeni sistemdeki silahlar ise Maçka Silahhanesi'ne gönderildi[492].

Yıldız Sarayı Müzesi'ndeki tüm eşyalar Hazine-i Hassa'ya devredildi. Yine Yıldız Sarayı'nda bulunan tüm eşyaların hazineye ait olduğuna karar verildi. 1911'de Yıldız Kütüphanesi'nde tutulan Mukaddes emanetlerin Topkapı Sarayı'na gönderilmesi gündeme geldi[493]. Sultan Yıldız'da müzeyi kurdururken Hazine-i Humâyun'dan içlerinde birçok mücevherin olduğu kıymetli ve antika eserleri sergilenmek üzere bu müzeye getirtmişti. Hazineden çıkarılarak buraya getirilen eşyalar en ince detayına kadar defterlere kaydedilmişti. Yıldız Yağması'nda bu eşyalara ne olduğunu o dönemin Hazine-i Hümâyun kâtiplerinden Mehmed İzzed Kumbaracılar Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdığı bir raporla aktarmıştır. Bu belgeye göre Kumbaracılar hiç bir şey almadan, üç ay boyunca Yıldız Sarayı'na yürüyerek gitmiş, Topkapı Sarayı hazinesinden getirttiği on bir parça eseri eksiksiz olarak, karşılaşılan zorluk ve itirazlara rağmen geri almış ve Yıldız Yağması'ndan kurtarmıştır[494].

Yıldız Sarayı Sayım Komisyonu'nda yer alan Hazım Bey'in evindeki bazı eşyaların Yıldız Sarayı'na ait olabileceği iddiasından sonra bu iddia ile ilgili İzzet Kumbaracılar ile Musahib Nadir Ağa'nın bilgi ve şahitliğine müracaat edilmiş ancak onlar da bu konu ile ilgili kesin bir bilgi veremeyeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca bazı kişilerin Yıldız Sarayı'ndan bazı kıymetli eşyaları evlerine götürdükleri tespit edilmiş, Eski

---

491 Kumbaracılar, **age**, 74-75.

492 Türkmen, **age**, 569. Ayrıca bakınız: BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2510, Zarf: 154, Karton:1, BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2494, Zarf: 155, Karton:1, Ayrıca bakınız: BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2595, Zarf: 154, Karton:1

493 **age**, 569-570. Ayrıca bakınız: BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2500, Zarf: 154, Karton:1, Ayrıca bakınız: BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2498, Zarf: 154, Karton:1, Ayrıca bakınız: BOA, YEE, Kısım 10, Evrak: 2501, Zarf: 154, Karton:1

494 Kumbaracılar, **age**, 74.

Basra mebusundan geri alınan altın ibrik ve son derece kıymetli bazı eşyalar bir yed-i emin'e teslim edilmiş, Sultan II. Abdülhamid'in ikinci musahibi Nadir Ağa'ının bu eşyaların hareme ait olabileceğini söylemesi üzerine saray hanımlarından iki kişinin şahitliğine başvurulmuş ve bu kadınların eşyaların Yıldız Sarayı'na ve buradaki sultanlara ait olduğunu aktarmaları üzerine bu eşyaların alıkonulması sağlanmıştır[495].

Tüm bunlar dışında saraydan çeşitli yollarla el altından çıkarılan eserler de olmuş, bu eserler mezatlarda değerinin altında satılmıştır. Evrak Komisyonu'nun inceleme çalışmaları devam ederken sarayın kütüphanesinin kapısı kimliği bilinmeyen kişilerce kırılmış ve içerideki eserler dağıtılmıştır. Talan edilen bu eserlerin Çin'e gönderileceğine dair bazı kayıtlar da vardır. Ayrıca bir raporda kütüphanenin kapısı uzun süre açık bırakıldığından askerlerin mektup yazmak için kalem kağıt almak üzere sürekli girip çıkarak buradaki kitapları talan ettikleri ifade edilmiştir[496].

Yıldız Yağması'nda sarayın zengin kütüphanesindeki eserler ise Baş Hâfız-ı Kütüb Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) Efendi'nin canı pahasına gösterdiği direnişle yağmadan kıl payı kurtarılmıştır. Sabri Efendi kütüphanenin kapısına yatarak, askerlerin kütüphaneye girmesini önlemesi, şans eseri kendisinin Kalkandelenli olması ve o sırada orada bulunan askerlerin de birçoğunun Kalkandelenli olması sonucu onlara sözünü dinletebilmesiyle olmuştur. Kütüphane yağmalanmaktan kurtulmuşsa da süreç içinde Yıldız Sarayı'nın diğer yapıları ile birlikte tasfiye edilmiştir[497].

Saray ahırlarındaki inek ve koyunlar Mihaliç Çiftliği'ne nakledilmiş, Istabl-ı Amire'deki araba ve binek hayvanlarının bir kısmı orduya verilmiş, bu hayvanlara bakmakla yükümlü memurlar emekliye sevk edilmiş veya görevlerine son verilmiştir[498].

Yıldız Sarayı'nda yağma edilen para ve mücevherlerin dışında yağmalananlar arasında, saraya ait kadife ve ipek perdeler, avizeler, hereke dokuma fabrikasında hususi olarak dokutulan halılar, sedef tablolar, oymalı kapılar, gümüş şamdanlar, mangallar, ceviz ve maun koltuk takımları, yataklar, yorganlar, yastıklar, gümüş

---

[495] Kumbaracılar, **age**, 75.
[496] Türkmen, **age**, 570. Ayrıca bakınız: BOA, DH.MUİ., Ds: 6-2/3, 9 Ramazan 1328., BOA, DH.MUİ., Ds: 6-2/4; 6-2/3-1.
[497] Gölpınarlı, **age**, 286.'dan aktaran Candemir, **Prof. Dr. Mübahat,** 409. (Abdülbaki Gölpınarlı bu hadiseyi babası Ahmed Agah'dan ve Sabri Kalkandelenli'nin oğlu Nureddin Kalkandelen'den duyduğunu ve Sabri Kalkandelenli'nin de bu aktarımı doğruladığını yazmıştır. , İlgürel, **age**, 437.
[498] Türkmen, **age**, 570. BOA., Yıldız Maruzat Defteri nr: 15659, 29 Rebiyulahir 1327, nr: 21-25.

mutfak takımları, gümüş çatal ve bıçak takımları gibi sarayın günlük hayatında yeri olan pek çok eşya da vardı[499].

1910'da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu büyük mali bunalımı hafifletebilmek amacıyla Sultan II. Abdülhamid'e ait mücevherler Paris'de satışa çıkarıldı[500]. Ayşe Sultan, Sultan Reşad döneminde yönetimi eline alan İttihat ve Terakki'ye mensub yüksek imtiyazlı şahısların Yıldız Sarayı ve diğer saraylardan yağma olunan serveti, Üçüncü Ordu adına zorla alınan Sultan Abdülhamid'in şahsi servetini ve Paris'de hanedana ait mücevherleri satarak elde ettikleri kazançla sefahat seyahatlerinde kullandıklarını aktarmıştır[501].

Yıldız Sarayı'nın yağmalanması ile ilgili bu konular İttihat ve Terakki Partisi karşıtlarınca da Meclis-i Mebusan'a getirilmiş, meclis Yıldız'la ilgili hareretli tartışmalara sahne olmuştır. Sadrazam olan Mahmud Şevked Paşa ordunun bütün bu şaibelerden münezzeh olduğunu ve ordunun Yıldız Sarayı'nın korunması için gereken herşeyi yaptığını ifade etmiştir[502].

Yıldız Yağması olarak tarihe geçen 1909'daki bu üzücü hadise, ancak 1920'da yargı sürecine geçmiş, olaya karışan bazı kişiler yargılanmışlardır. I. Divan-i Örfi mahkemesi tarafından bu olaya karışanlar hakkında cezai yaptırım uygulanması meselesi gündeme gelmiştir. Hareket ordusundan bu yağmaya dâhili olan bir paşa kürek cezasına çarptırılmış, askerlikten men edilmiş, nişan ve madalyaları alınmışsa da daha sonra bu karar kaldırılarak, emekli maaşı tekrar ödenmeye başlanmıştı[503]. Yine bazı paşalar hakkında çıkan kararlar değiştirilerek beşer yıl kalebentlik görevine dönüştürülmüş, nişan ve madalyaları ise alınmıştır. İçlerinde Şevket Turgut Paşa'nın da bulunduğu bazı kişiler adice hareket esnasında askerin başında olmalarından başka suçları olmadığı gerekçesiyle rütbe, nişan ve madalyaları alınmamış ancak beş ay hapis cezası almışlardır. Daha sonra Yıldız Yağması'nda suçu bulunanlarla ilgili karar temyize gitmiş, bu kişilerin maaşları tekrar bağlanmıştır[504].

Yıldız Yağması Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra saraydaki her türlü eşyayı ve belgeyi tasnif ve tetkik için kurulan heyetlerin içinde de art niyetli

[499] Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957.'den aktaran Türkmen, **age**, 572.
[500] Türkmen, age, 571. Ayrıca bakınız. BOA, MVM.,nr:138, 19 Rebiyülevvel 1328/ 18 Mart 1326.
[501] A. Osmanoğlu, **age**, 197-198.
[502] Kumbaracılar, **age**, 75-76.
[503] Türkmen, **age**, 573.
[504] Türkmen, **age**, 573.

kişilerin teşebbüslerinin önlenemediğini, durumdan fayda çıkarmak isteyenlerin amaçlarına ulaştıklarını göstermektedir. Saray tasfiye edildiği için yüze yakın yapıyı barındıran bu büyük kompleks bölünerek parçalanmıştır. Mahmud Şevket Paşa yönetimindeki askeri idare imparatorluğu 3 yıl sıkıyönetimle yönetmiş, bu yağma süresince alınan kararlarla yapılanların bir kısmı kanuni zemine oturtulmuştur. Alınan kararlarla başta jurnaller olmak üzere tarihe ışık tutacak birçok belge yakılıp yok edilmiş, Yıldız Sarayı başta Hareket Ordusu'nun büyük bir bölümünü oluşturan fedailer ve Sultan II. Abdülhamid karşıtlarınca yağmalanmıştır. Sultan'ın şahsi servetinden sarayındaki koyunlara kadar herşey bu yağmadan nasibini almıştır. Elbette bu süreç içinde görevlerini kötüye kullanan, gözlerini hırs ve para hırsı bürüyen, kargaşa ve belirsizlik durumlarından istfiade etmeye çalışan kimselerin yanında namuslu ve dürüst bazı kişlerin gayretleri yadsınamaz.

Yıldız Yağması neticesinde Yıldız Sarayı'na ait pek çok eser yurtiçinde ve yurdışında satılarak, dağıldı. Sultan'a ait şahsi eşyalarla birlikte, II. Abdülhamid dönemini aydınlatacak tarihi belgelerin vesikaların yakılarak ortadan kaldırılması, geri döndürülmez bir kayıptır. Bu yüzden bu dönemdeki bazı hadiselerin hala aydınlanamaması bile söz konusudur[505].

2.3.3. Yıldız Sarayı'nın Tasfiye Edilmesi

Sultan II. Abdülhamid'in şahsıyla birebir özdeşleşen sarayı, Sultan'ın hâl'inin hemen akabinde yıllarca sürecek ve hiç bitmeyecek bir tasfiye sürecine girmiştir. Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapılar topluluğu, aradan geçen yüzyıldan fazla süreye rağmen günümüzde de dönüşmeye devam etmektedir. Bunun en önemli sebebi, Yıldız Sarayı'nın çok fazla yapıyı ve işlevi barındıran bir külliye niteliğinde kurgulanmasına rağmen bu kompleksin bütüncül bir yaklaşımla korunamamış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son saray kompleksi olan Yıldız Sarayı, tasfiye sürecinin başından itibaren barındırdığı yapı ve birimlerin farklı kurumlara tahsis edilmesi, yıllar içerisinde sürekli değişiklik yapılmasıyla birbirinden kopmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahtttan indirilerek Yıldız Sarayı'nı terketmek zorunda kalarak Selanik'deki Alatini Köşkü'ne sürgüne gönderilmesinden, Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmasına kadarki dönemde saraydaki yönetim değişikliği ve tasfiye süreci devam etmiştir. Yönetim değişikliğiyle Sultan II.

[505] Türkmen, **age**, 574.

Abdülhamid'den sonra 1909-1918 yılları arasında Yıldız Sarayı'nı ilk olarak yerine geçen kardeşi Mehmet Reşad kullanmıştır. Ardından 1918-1922 yılları arasında hüküm süren Sultan Vahideddin Dolmabahçe Sarayı'nda kalmayı tercih ederek, sadece ara sıra Yıldız Sarayı'nda da kalmıştır. Sultan Vahdeddin'in 1922'de imparatorluğu terketmesinden sonra saray 1924'e kadar boş kalmış, 24 Mart 1924'de Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin kullanımına tahsis edilmiştir[506].

3 Mart 1924'de çıkarılan Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Ülke Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun'la hanedana ait tüm saray ve kasırlar millete intikal ederek milletin malı olur[507]. Bu kanunla söz konusu saray ve kasırlar tespit ve muhafaza komisyonlarına geçerek, Yıldız Sarayı ve ekleri ile de herbirinin kullanma şekilleri ile tanzim edilmek üzere geçici olarak Maliye Vekâleti'ne bağlı olarak Milli Saraylar Müdürlüğü'ne bağlanır[508]. 1924 yılı Yıldız Sarayı'nı birebir ilgilendiren birçok kararnamenin alındığı bir yıl olur. 1 Haziran 1924'te alınan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet (İnönü) ve diğer vekillerin imzası da bulunan Bakanlar Kurulu kararıyla, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Maarif Nezareti'ne bağlanan ardından da Hazine-i Hassa'ya devredilen Yıldız Kütüphanesi'ne ait eserler eşyasıyla, Dar-ül Fünun'a verilir. 1933 yılında Dar-ül Fünun lağv edilir, alınan kararla bünyesindeki tüm kurumlarla birlikte Dar-ül Fünun Kütüphanesi de yeni ismiyle İstanbul Üniversitesi'ne verilir. Dolayısıyla koleksiyon son olarak kendisine Merkez Kütüphanesi'nin en eski koleksiyonu olarak ifade edilen Nadir Eserler Koleksiyonu içinde yer bulur[509]. 4 Haziran 1924'te Maarif Vekâleti Sultan II. Abdülhamid döneminde Topkapı Sarayı'ndan ziyafetlerde kullanılması için Yıldız Merasim Dairesi'ne getirilmiş 561 adet Sevres porseleninin Topkapı'ya geri gönderilmesini talep eder. 20 Temmuz 1924'de Bakanlar Kurulu'nca çıkan kararname ile bu eserlerin iadesi gerçekleşir. 27 Temmuz 1924 tarihinde çıkan bir başka kararname ile de sarayın

---

[506] İlgürel, **age**, 424., **Harp Akademileri 1970**, 31.

[507] **"Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun",** 1924, **Madde 9** – Mülga Padişahlık sarayları, kasırları ve emakini sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asarınefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir. **Madde 10 –** Emlaki Hakaniye namı altında olup evvelce Millete devredilen emlak ile beraber mülga Padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık Hazinei Humayun, muhteviyatlariyle birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi Millete intikal etmiştir.

[508] **Milli Saraylar Restorasyonu Mastr-Plan Ön Çalışmaları** (Ankara: 1977), 4.

[509] Candemir, **İstanbul Üniversitesi**, 143-145.

Yıldız Kütüphanesi'nde içinde çok değerli yazma eserler, çok kıymetli koleksiyon günümüzde halen İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'na bağlı Nadir Eserler Kitaplığı'nda muhafaza edilmektedir. Kütüphanenedeki söz konusu arşivin tekrar Yıldız Sarayı'na dönmesi için girişimler sürmektedir.

bahçesi (dış bahçe) İstanbul Belediyesi'ne kiralanır. 27 Ağustos 1924'de çıkan Bakanlar Kurulu kararı ile de Yıldız'da dans ve oyun salonları yapılmasına izin verilir. 14 Ekim 1925 tarihli bir kararname ile Saraydaki mefruşat deposundaki ve Mabeyn Dairesi'ndeki bazı eşyalar Yıldız Sarayı'nın mefruşat deposu ile Mabeyn Dairesi'nde bulunan bazı eşyalar, 14 Ekim 1925 tarihli bir kararname ile Müzeler Müdürlüğü'ne devredilir. Merasim Dairesi'nde bulunan bitki serasının 17 Ocak 1926'da Büyük Millet Meclisi'nin bahçesi için Ankara'ya gönderilmesine karar verilir[510].

25 Temmuz 1926'daki bir başka Bakanlar Kurulu kararı ile Dolmabahçe Sarayı'nın harem mutfağı ile Yıldız ve diğer sarayların mutfaklarında bulunan dökme yemek sobaları ve öteki dökme sobalar, satışa çıkartılır. 8 Ağustos 1926'da Yıldız Sarayı bünyesinde bir kumarhane açılması için, saraydaki eşyaların başka mekânlara taşınması veya müzeyade yoluyla satılması mümkün olmadığı için bu eşyaların da kumarhaneyi işletecek şahıs olan Mairo Serra'ya pazarlık usulüyle satışı kararlaştırılır ancak daha sonra satıştan vazgeçilerek kiralanmalarında karar kılınır. 29 Ağustos 1926'da çıkarılan kararnameyle sarayda yapılacak kumarhanenin hemen yakınındaki Dış Mabeyn, Musahipler, Bekçiler Dairesi ve yemekhanenin etrafındaki boş yerler geçici bir süre için Millî Müdafaa Vekâleti'ne tahsis edilir. Hazırlıkların bitmesiyle 26 Eylül 1926 akşamı Şale Kasrı Yıldız Gazinosu ismiyle uluslararası bir gazino ve kumarhane olarak büyük bir törenle açılır ve faaliyete geçer. 12 Ekim 1926 gecesi Macar Büyükelçiliği'nde çalışan 26 yaşındaki başkâtib Miklon Derepaş kumarhanede kendine ait ve zimmetindeki paraları kumarda kaybederek intihar eder. Bu tatsız hadiseden sonra olayın toplum nezdinde ve basında hararetli tartışma ve eleştirilere konu olmasıyla 12 Eylül 1927'de mühürlenir. Gazinosu mühürlenen işletmeciyle İstanbul Belediyesi arasında 1938'e değin sürecek dava süre süreci başlar. 12 Kasım 1938'de İsmet İnönü tarafından imzalanan kararname ile sözleşme tamamen fesh edilir[511].

24 Temmuz 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla Yıldız Sarayı'nın sadece Merasim Dairesi uluslararası kongre ve konferaslarda kullanılmak üzere TBMM Milli Saraylar Müdürlüğü'ne verilir. Şale 1956-1976 yılları arasında ilk yapılış amacına uygun

---

[510] Bardakçı, http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskaninin-bahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [26.10.2016].

[511]Gezgör, İrez, **age**, 66., Bardakçı, http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskaninin-bahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin belgeleri[26.10.2016].

biçimde devlet konukevi olararak kullanılır. Bu dönemde Merasim Dairesi'nde İran Şahı Rıza Pehlevi, Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle gibi pek çok önemli isim ağırlanır[512].

1937'de kurulan Teknik Okula II. Harem Avlusu yapıları tahsis edilir. Bu birimler 1937-1969'da İstanbul Teknik Okulu, 1969-1982'de İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, 1982-1992'de Yıldız Üniversitesi ve 1992'den itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi ismiyle kullanılmaktadır. Valide Sultan Köşkü günümüzde üniversitenin rektörlük binası olarak, Çukur Saray (Hanım Sultanlar Dairesi), Bekâr Sultanlar, Şehzade Köşkleri, Sünnet Köşkü, Damatlar Dairesi, Agavat, ve Kileri-i Hümâyun yapıları da üniversitenin çeşitli birimleri tarafından kullanılmaktadır. Damatlar Dairesi bir dönem Teknik Okul Merkez Binası olarak kullanılmış ancak daha sonra üniversitenin Mimarlık Fakültesi'nin yapımı için tümüyle yenilenerek ortadan kaldırılmıştır[513].

Yıldız Sarayı'na ait bazı yapılar 1946'da tekrar Harp Akademileri'ne verilir. Harp Akademileri 18 Nisan 1941'de Yıldız Sarayı'ndan Ankara'ya taşınır ve saray Beşiktaş Askerlik Şubesi'nin muhafazasına bırakılır. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında saray Birinci Ordu Tanksavar Alayı'na Ordu Ulaştırma Birlikleri'ne verilir. Bu dönemde saraya ait bazı eşyalar korunması için geçici olarak İstanbul Üniversitesi'ne götürülür. 13 Kasım 1946'da Harp Akademileri tekrar Yıldız'a dönerek 1974'e kadar burada kalır. Harp Akademileri burada kullandığı bazı yapılarda onarım çalışması da yapar. 1955'de akademilerce kullanılan bazı saray binalarından olan Küçük Mabeyn Köşkü esaslı bir onarıma sokulur. Kütüphane işleviyle kullanılan Çit Kasrı'nın önündeki camlı antresi yenilenerek, değiştirilir. Kumandanlık binası olarak kullanılan Büyük Mabeyn Köşkü'nün önündeki ahşap çerçeveli antre (rüzgarlık) de çürüdüğünden yenilenir ve değiştirilir. Ayrıca bu yıllarda (1946-1974) has bahçeye çok fazla türde ağaç dikilmiştir. 1974'de Harp Akademileri Ayazağa'ya taşınır ve Yıldız Sarayı'nı Harp Akademisi'ne bağlı bir hizmet bölüğünün korumasına

---

512 **Milli Saraylar Restorasyonu Mastr-Plan Ön Çalışmaları**, 5., Gezgör, İrez, **age**, 66.
513 Emre Dölen, "Yıldız Teknik Üniversitesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 528-529., Ezgü, **age** 82.

bırakırlar. 1978’de Yıldız Sarayı’nın bütününü oluşturan yapılar topluluğu değil, sadece bir bölümü Kültür Bakanlığı’na bağlanır[514].

Kiler-i Hümâyun sarayın 1946'dan itibaren Harp Akademileri tarafından kullanıldığı dönemde Polis Okulu idarecilerinin lojmanları olarak kullanılır, 1975'de Kültür Bakanlığı'na bağlanır, 2004'e kadar Bakanlık’a bağlı lojman olarak kullanılır[515]. Yapı 2004-2018 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından kullanılmıştır. Yapı günümüzde T.C. Cumhurbaşkanlığı himayesinde ve kullanımındadır.

Yıldız Sarayı’nın tasfiye sürecinden en çok etkilenen bölümlerinden biri de şüphesiz dış bahçedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupalı bahçe mimarlarına yaptırılan eşsiz çiçek tarlaları ortadan kalkarak, dökme demirden yapılmış özel köprüler sökülmüş, onların yerine beton ve demir borulardan yapılan köprüler konmuştur. Ağaçları yabani sarmaşık ve bitki türleri sararak, bahçe balta girmemiş bir orman haline gelmiş, dış bahçe farklı amaçlı ziyaretçilerin gayri meşru kullanımları ile ün yapmıştı. Park 1941’e kadar kapalı kalmış, Belediye Reisi ve Vali Lütfi Kırdar’ın girişimi ile Maliye Bakanlığı’ndan Belediye'ye devri sağlanmıştır[516]. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından alınan kararla 1950’de park haline getirilmiştir. Bu dönemde sayısız bitki çeşidini barındıran parktan söz konusu bitkilerin bir bölümü Ankara’daki Meclis bahçesiyle İstanbul’daki bazı parklara ilave edilmiştir[517]. 1950’lerde Çırağan Sarayı’nın arkasında İstanbul Belediyesi Botanikçi Lütfi Arif Kenber’le iş birliği yaparak Yıldız Sarayı ve Korusu ile özdeşleşmesi amacıyla “Yıldız Çiçeği Sergileri”ni açmış, ancak parkın tamamı ile alakadar olunamamıştır. 1979’da İstanbul Belediyesi Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile protokol yaparak bu protokol çerçevesinde parkın kapsamlı onarımı, çevre düzenlemelerinin yapılması, Malta ve Çadır Köşkleri'nin bahçeleriyle birlikte çay salonları olarak halka ve turizme açılması için yetkiyi bu kuruma vermiştir. Malta Köşkü halka açılmış ancak Çadır köşkünün sadece bahçesi düzenlenebilmiştir. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) tarafından Malta Köşkü'nün yanına Pembe Sera adı verilen yapı eklenmiştir. Asfaltlar sökülerek, yerler mozaik parke taşla kaplanmış, Yıldız Parkı olabildiğince araç trafiğine kapatılmıştır. Demir borudan yapılı elektrik direklerinin yerine ajurlu

---

[514] Ezgü, **age**, 78., Can Binan, Cengiz Can, “Yıldız Sarayı ve Yıldız Teknik Üniversitesi”, **Yıldızlar, Yıldız Teknik Üniversitesi Yaşam Kültürü Dergisi**, s.1. (2009): 38., **Harp Akademileri 1970,** 31.,Dağgülü, **age**, 9.

[515] Ezgü, **age**, 82., Arapoğlu, **age**, 47., Dağgülü, **Yıldız Sarayı- Selamlık Bahçesi**, 9.

[516] Erdem Yücel, **age**, 7.

[517] Evyapan, **age**, 29.

döküm direkler takılmış, ayrıca banklar yerleştirilmiştir[518]. Dolayısıyla parktaki en geniş kapsamlı onarımın ve düzenleme çalışmalarının bu dönemde yapıldığı gözükmektedir. Dış bahçenin bazı bölümleri günümüzde de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Yıldız Parkı adıyla halka açık olarak kullanılmaktadır. Yıldız Sarayı'nın özgün halinde dış bahçeye ait bazı kısımlar ziyarete kapalıdır. Dış bahçede halen onarımda olan ve ziyarete kapalı bölümler de mevcuttur. Malta ve Çadır Köşkleri 1995'den itibaren ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilerek onarılmış ve 1997 yılından beri kafeterya olarak işletilmek üzere BELTUR A.Ş.'ye verilmiştir[519]. Köşkler günümüzde kafetarya işlevi ile işletilmeye devam etmektedir.

Dış bahçedeki Çini Fabrika-i Hümâyunu Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinen sonra kapatılmış, sonra tekrar faklı tahsis ve işlevlendirmeler gerçekleşmiş, tezimizin Çini Fabrika-i Hümâyunu ile ilgili bölümünde detaylı olarak anlatıldığı üzere fabrikanın üretimi savaş ve darbelerin getirdiği bürokratik engellemelerle sürekli sekteye uğramıştır. Yıldız Çini Fabrikası Günümüzde TBMM Genel Sekreterliği'ne (Milli Saraylar) bağlı müze-fabrika işlevi ile kullanılmaktadır.

1940'lardan itibaren saraya ait bazı binaların Üniversiteye, dış bahçenin Belediye'ye, saraya bağlı kışlaların Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıyla iyice bozulan bütünlüğü Yıldız'ın bağrına hançer gibi saplanan imar hareketleri takip edecektir.

Yıldız Sarayı'nın içinde bulunduğu semt olan Yıldız, Cumhuriyet Dönemi boyunca imar hareketleri çerçevesinde yapılan değişiklerden en çok etkilenen semtlerden biri olmuştur. Semtin şekillenmesi Yıldız Sarayı'nın gelişimine bağlı şekilde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Serencebey yokuşunun doğusunda, Çırağan Sarayı'na ulaşan bölgelerde ahşap konaklar ve Hamidiye Camii'nin karşısına tekabül eden Ihlamur vadisine inen tepelerin üzerinde az sayıda bahçe içlerinde bulunan konaklar şeklinde ilerlemişti. Saray, cumhuriyetin ilk yıllarında Harp Akademilerince kullanıldığı için bu yıllarda bu bölgede daha çok askeri personel, memur aileleri ve Eski İstanbullular yaşamaktaydı. 1950'lere kadar Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapılar topluluğu ve çevresindeki bölgelere serpiştirilmiş konaklarla çevrili görünümdeki semt, 1957'de Barboros Bulvarı'nın yapılmasıyla büyük değişime uğradı. Beşiktaş Meydanı'ndan Balmumcu'ya kadar 50 metre genişliğinde olan Barboros Bulvarı'nın açılması için yapılan istimlakler çerçevesinde pek çok yıkım gerçekleşti. Bu yıkımlar Yıldız

---

[518] Gülersoy, "Yıldız Parkı", **Dünden Bugüne**, 518., Erdem Yücel, **age**, 7.
[519] http://www.beltur.com.tr/cadir-kosk.asp [26.10.2016].

Sarayı’na ait binaların bir kısmını da içermekle birlikte, sarayın özgün kurgusunu da elbetteki geri döndürülemeyecek şekilde bozmuştu. Yıldız Sarayı’na ait pek çok hizmet ve güvenlik yapısı bu imar faaliyeti sebebiyle yok oldu. Merkez öğesini Yıldız Sarayı oluşturan bu semt, önce bulvarın ve ardından yapılacak asma köprünün (15 Temmuz Şehitler Köprüsü) bağlantı yolları için sayısız düzenlemeye tabi tutuldu ve değiştirildi. 1958’deki imar hareketleri çerçevesinde sarayın önemli güvenlik yapılarından olan Ertuğrul Kışlası ortadan yıkılarak, ortadan kaldırıldı. Bulvarın açılmasını takip eden ilk on yıldan itibaren, yani 1960’larda özellikle Yıldız Sarayı’nın karşısında, batı yakasında bitişik düzen apartmanlar yapıldı, 70 ve 80’lerde Ihlamur’a inen tepeler üzerinde olağanüstü hızla yapılaşma gerçekleşti, Barboros Bulvarı üzerindeki yapılar da konut olma vasfından çıkıp iş yerlerine dönüştü. 1970’lerde 15 Temmuz Şehitler Köprüsü (Boğaziçi Köprüsü) için yapılan bağlantı yolları da Yıldız’dan geçince bu bölge İstanbul trafiğinin kavşak noktalarından biri haline geldi. Üstelik köprünün bağlantı yollarının yapımı için dış bahçe bölünerek Orhaniye Kışlası dışarıya alındı[520]. Barboros Bulvarı’nın doğusundaki Serencebey Yokuşu eski evlerini koruyamasa da yoğun bir konut bölgesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Yıldız Caddesi’nin solundaki Yıldız Sarayı’nın çevre yapılarını teşkil eden Şeyh Zâfir Külliyesi’ne ait yapılar korundu ancak tekkenin vakfiyesi olan içinde birçok ağaç ve çeşitli meyveler bulunan geniş arazisine 1988 yılında kurulan ve 1992’de faaliyete geçen Conrad Oteli yapıldı.

Sultan Vahdeddin döneminde yanarak kül olan Talimhane Köşkü’nün önündeki adını asker talimlerinin yapıldığı yerden alan Talimhane Meydanı da imar hareketlerinden nasibini almıştır. 1958’de yapılan imar harketleri çerçevesinde yıkılan Ertuğrul Kışlası’nın uzantısı üzerinde bulunan Talimhane Meydanı çevre yolu düzenleme çalışmaları ile kışla ile bağlantısı koparılarak tek bırakılmıştır[521].

Barboros Bulvarı’nın batı yakasında Yıldız Sarayı’nın karşısında günümüzde Beşiktaş Sakıp Sabancı Anadolu Lisesi bulunmaktadır. Burasının da ilk olarak 1929’de Sultan II. Abdülhamid’in başhekimine ait bir evde 50. İlkokul adıyla açıldığı, daha sonra Yıldız İlkokulu adını aldığı, Barbaros Bulvarı için yıkıldığı ve yerine yapılan yeni

[520] İstanbul, “Yıldız”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 513-514., Batur, **Dünden Bugüne**, 526., Batur, **Devr-i Hamid**, 132.
[521] Batur, **Devr-i Hamid**, 149.

binanın 1964'de açıldığı bilinmektedir[522]. Beşiktaş Sakıp Sabancı Anadolu Lisesi'nin olduğu alanın daha önce Öksüz ve Yetimler Tören Binası'nın (Sergi Binası) olduğu alan olduğunu düşünmekteyiz. Sergi Binası, Sultan II. Abdülhamid tarafından 1897'de gerçekleşen Osmanlı-Yunan Harbi'nin ardından Evlâd-ı Şüheda ve Mâlûleyn-i Guzat Âsâkir-i Şâhâne-i İane Sergisi adıyla düzenlenen sergi ve kermese ev sahipliği yapması için özel olarak yaptırılmıştı[523]. Bu binanın yeri tam Yıldız Sarayı'nın karşısında bulunan Talimhane Meydanı'ydı. Yapı aynı zamanda günümüzde Yıldız Teknik Üniversitesi'nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi olarak kullanılan Seçme Süvariler Kışlası) karşısında yer alıyordu. İane Sergisi'nin bu özel binası 1922'de Nisan ayında çıkan bir yangın sebebiyle ortadan kalkmıştı[524].

1980 yılında faaliyete geçen İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)'nın ilk kültürel alt organı olan İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin (IRCICA) Türkiye'de çalışmalarını sürdürebilmesi için Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından Yıldız Sarayı'nın Seyir Köşkü, Çit Kasrı, Yaveran Binası ve Silahhane Köşkü bu kurumun kullanımına tahsis edildi. Seyir Köşkü ve Çit Kasrı, IRCICA tarafından bir dönem hem kütüphane hem de yönetim binası olarak kullanıldı. Kütüphane bölümü 17 Mayıs 2009'da Silahhane Köşkü'ne taşınarak törenle açıldı[525]. Bu kütüphanede günümüzde orjinalleri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Yıldız Albümleri'nin de yeniden basımları bulunmaktadır. Seyir Köşkü, Çit Kasrı, Yaveran Dairesi 2017 yılına kadar İslam Konferansı Teşkilatı'nın çeşitli birimleri tarafından kullanılmıştı[526]. Bu yapılar günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı himayesinde ve kullanımındadır.

Yıldız Sarayı'nın tanıtımı, onarımı ve ihtiyaçlarının karşılanması için 1982'de dönemin Kültür Bakanı'nın da girişimiyle Yıldız Sarayı Vakfı kurulur. Vakıf önceliği hasbahçeye vererek öncelikle Hamid Havuzu adı verilen suni gölün temizlenip onarılmasını, havuzun üstündeki köprülerin yenilenmesini, bahçedeki ağaçların yaş ve cins tayinlerinin yapılmasını, has bahçedeki en eski yapı olan lll. Selim Çeşmesi'ni, namazgâhı ve Ada Köşkü'nün onarılmasını sağlamıştır. Vakfın girişimiyle 1983'de Yıldız Sarayı'nın bir bölümü halka açılmıştır. Elde edilen gelirlerle çatı onarımları gibi

---

[522]http://sabancilisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/03/455908/icerikler/tarihcemiz_94157.html?CHK=a1775e061fac06b3050226ba3831819d [19.01.2017].
[523] Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in,** 161.
[524] Batur, **TBMM Milli Saraylar**, 93., Örikğasızzade, **age**, 192.
[525] http://tr.ircica.org/about-us/irc380.aspx [19.01.2017].
[526] https://www.ircica.org/tr/hakkimizda [18.01.2007].

aciliyeti olan tamirler yapılmıştır. Devam eden süreçte Kültür Bakanlığı, Yıldız Sarayı Vakfı ve İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın ortak girişimleriyle Kışlık Kameriye Köşkü, bazı seralar, Kızlarağası Köşkü'nün iç kısmı, Kaskat Köşkü, hamam, tiyatro, Müsahip Ağalar Köşkü, Dış Karakol onarılmıştır. Yıldız Sarayı Vakfı tarafından Arabacılar yapısının çatı tamiri, boya ve badanası gibi basit bakım ve onarımları üstlenmiş, Silahhane Binası'nın içi düzenlenmiştir. 1985'de Silahhane Binası, Saray Tiyarosu Müzesi, 1986'da Sahne Sanatları Müzesi, 1994'de Güzel Sanatlar Binası müze işleviyle açılmıştır. Küçük Mabeyn Köşkü'nün alt katı ve Kaskat Köşkü de müze işlevi ile işlevlendirilmiştir. Vakıf sarayın tanıtılması için kitap, dergi, broşür, kartpostal gibi tanıtım metaryalleri hazırlamış, bu mekânlarda sergiler ve konferanslar düzenlenerek canlandırılması için çaba harcamıştır[527].

2015 yılından itibaren Hasbahçe dâhil içindeki 42 yapı ile birlikte Yıldız Sarayı kompleksinin T.C. Cumhurbaşkanlığı'na tahsis edilmiştir. Maliye Hazinesi tarafından yapılan tahsisde "Cumhurbaşkanlığı istediği kuruma tahsis edebilir" ibaresine yer verilmiştir. Günümüzde Arabalık, Kızlar Ağası, Musaip Ağalar, Harem, Cihannüma Köşkü ve Hamid Havuzunda restorasyon çalışmaları sürmektedir[528]. Büyük Mabeyn Köşkü Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Devlet Kabul Salonu ve ofis olarak kullanılmaktadır. Ancak Yıldız Teknik Üniversitesi, TBMM Milli Saraylar ve Kültür Bakanlığı'na ait bölümler bu kurumlara daha önce verilen aynı işlevleriyle kullanılmaya devam etmektedir.

2.3.4. Tasfiye Süreci'nde Yıldız Sarayı'ndan Götürülen ve Taşınan Kültür Varlıkları

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takip eden Yıldız Sarayı'nın tasfiye edilmesi sürecinde bazı somut kültür varlıklarının da saraydan götürüldüğü, taşındığı görülmektedir. Yıldız Sarayı kompleksinin birer parçası olan bu kültür varlıkları ait oldukları yerden taşınarak başka mekânlara nakledilmişlerdir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz sırasıyla;

---

527 http://www.yildizsarayivakfi.org.tr/tarihce/ [19.01.2017].
528Ömer Erbil, 10 Kasım 2015'de Radikal'de çıkan bir haber, "Yıldız Sarayı gerçeği: Cumhurbaşkanlığı istediği kuruma tahsis edebilir". http://www.radikal.com.tr/turkiye/yildiz-sarayi-gercegi-cumhurbaskanligi-istedigi-kuruma-tahsis-edebilir-1469330/ [26.01.2017].

Yıldız Sarayı'nın 1912'de Yıldız bahçelerinde bulunan bir havuzun fıskiyesi sökülerek Dolmabahçe Sarayı'na götürülmüştür[529]. Söz konusu fıskiye halen Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesini süslemektedir.

Çırağan Sarayı'nın Meclis-i Mebusan olarak kullanılığı yıllarda 19 0cak 1910'da Çırağan Sarayı'nda sebebi bilinmeyen bir yangın çıkmış ve sarayın, harem ve ağalar dairesi dışındaki tüm bölümleri yanmıştır. Bu yangında Yıldız Sarayı'ndan getirilen iki metre yüksekliğindeki dört adet şamdandan üçü sağlam şekilde, biri ise pencereden atıldığı için hurda halinde kurtarılmıştır. Sarayın yandığı günden bir gün öncesine kadar Şale Kasrı, Silahhane Köşkü, Mabeyn-i Hümâyun ve Hususi Daire'den Çırağan Sarayı'na nakledilen tüm eşyalar yanmıştır. Bu eşyalar, Şale Kasrı'ndan getirilen iki adet çinkâri vazo, İstanbul'un fethini anlatan bir tablo, üç adet elektrikli fener, balgami taşından yapılmış madeni dört kollu saksı, iki adet somaki ayaklı büyük vazo, iki adet madeni kulplu çinkari tekniğinde maun ayaklı vazo, Silahhane Köşkü'den getirilen beş adet sedef işlemeli rahle ve dolap, üç adet hüsn-i hat levhası, bir dürbün, Mabeyn-i Hümâyun'dan getirilenbir tane dört köşe sigara sehpası, bir hat levhası, iki çift gümüş şamdan, bir çift gümüş saat, sekiz adet yağlı boya tablo, iki adet on üç kollu şamdan, iki det yedi kollu şamdan, iki adet beş kollu şamdan, dört adet vazo, iki adet billur fener, Hususi Daire'den getirilen altı adet lake dolap, bir maun üstüne pirinç kaplama dolap, beş adet çinkari tekniğinde dolap, dört adet kadife koltuk, bir adet orta masası ve yazı takımı, üç adet camlı dolap, iki adet pirinç kaplama dolap, üç adet asma saat iki adet ipek seccade, bir camlı dolap, bir kitap dolu kütüphane, iki etajer, bir hareket eder kitaplık, on takım çay fincanı ve tabak, iki adet ayaklı elektrik şamdan, iki adet büyük barometre, bir adet hilye-i saadettir[530]. Görüldüğü gibi yangın neticesinde Yıldız Sarayı'ndan getirilen eser ve eşya sayısı fazla olup ne yazık ki zayiat büyüktür.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından, has bahçedeki inşaat işleri devam etmiş, bazı yapılar yıkılarak yeni bazı yapılar eklenmiştir. Dolmabahçe Sarayı Kitaplığı'ndaki belgeden kuş kafeslerinin sökülerek Dolmabahçe Sarayı'na getirildikleri öğrenilmektedir[531].

---

[529] Acaralp, **age**, 220. Ayrıca bakınız MSHHA. E-I 1993. (Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi)
[530] Can, **Belgelerle** Çırağan, 50.
[531] Dağgülü, **age**, 8.

2.3.5. Günümüzde Yıldız Sarayı

Sultan II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinden itibaren önce yağmalanan, ardından hızla tasfiye edilen Yıldız Sarayı'nın değişim ve dönüşüm süreci günümüzde halen devam etmektedir. Döneminde bir külliye niteliğinde kurgulanmış olan Osmanlı Sarayları'nın son örneği olan Yıldız Sarayı'na ait yapılar görüldüğü gibi günümüzde farklı kurumlar tarafından kullanılmakta ve yönetilmektedir. Batur'un da ifade ettiği gibi "Aslında çok da büyük olmayan yapılardan oluşan Yıldız Sarayı'nın o görkemli büyüklüğünü, anlamını ve tarihi ve artistik önemini oluşturan bütünlüğü, binaların çeşitli kurumlara dağıtılması ile sona ermiştir"[532].

Sarayın geçirdiği tüm düzenlemeler, tasfiye süreci, yıkımlar, yangınlar, taşınmalar, imar hareketleri, yıllar içerisinde verilen tahsisler, geri almalar, farklı kullanımlar sebebiyle Yıldız Sarayı kompleksini oluşturan kültürel mirasın bir bütün olarak, tek elden yönetimi maalesef ki artık imkânsız gözükmektedir. Yıldız Sarayı kendi dönemindeki özgün halini yitirmiştir. Yıldız Sarayı'nı oluşturan somut ve somut olmayan tüm kültürel miras, bu bitmek tükenmek bilmeyen değişikliklerle birbirinden kopmuştur.

110 yılda bu bölgenin geçirdiği değişim inanılmaz derecede büyük ölçeklidir. Çok farklı kurumlar tarafından kullanım ve her birinin ayrı kalkıştığı onarım veya düzenleme faaliyetleri de işin içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yıldız'ı mamur eden II. Abdülhamid'in sarayını maalesef ki bugün özgün haliyle ve bütüncül olarak anlamak imkânsızdır.

Günümüzde tezimizde ele aldığımız bütünlüğüyle Yıldız Sarayı ve bahçelerini ve çevre yapılarını kapsayan alan T.C. Cumhurbaşkanlığı, TBMM Genel Sekreterliği (Milli Saraylar), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıldız Sarayı Müdürlüğü, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli İstihbarat Teşkilatı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ve İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Yıldız Teknik Üniversitesi, BELTUR İşletmesi gibi kurumlarca kullanılmakta ve yönetilmektedir.

Yıldız Sarayı hakkında yapılan birçok kapsamlı araştırmaya rağmen günümüzde halen yerleşmenin ve kompleksi oluşturan yapıların tarihi ile ilgili önemli bilgi eksikleri

[532] Batur, **Dünden Bugüne**, 526.

bulunmaktadır. Bunun sebebi burasının sürekli belli bir program çerçevesine uymadan sürekli yeni yapılar eklenen bir alan olması, yangınlar, yıkımlar, taşınmalar ve belge kayıplarıdır[533]. Çalışmamızın Yıldız Sarayı ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

[533] Batur, **Dünden Bugüne**, 526.

3. YILDIZ ARŞİVİ VE II. ABDÜLHAMİD KOLEKSİYONU

Fotoğraf icadının arsından tüm dünyaya duyurulmasıyla eş zamanlı olarak Osmanlı topraklarında ilgiyle karşlanmış ve Osmanlı hanedanı tarafından da desteklenmiştir. Ancak Osmanlı'da fotoğrafçılığın en parlak devri Sultan II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde Sultan'ın fotoğrafa verdiği büyük değerin bir neticesi olarak, çağın en yeni ve en etkili bir anlatım dili olan fotoğrafın imkânlarından geniş ölçekte yararlanılmış, fotoğrafçılar ve fotoğrafhaneler desteklenmiş, saray fotoğrafçıları ve saraya fotoğraf albümleri sunan fotoğrafçıların yoğun üretimiyle, Yıldız Sarayı bünyesinde yaklaşık 35.000 fotoğrafı içeren çok kıymetli bir fotoğraf koleksiyonu oluşmuştur.

3.1. Fotoğrafın İcadı ve Osmanlı'nın Fotoğrafla Tanışması

1826'da Joseph Nicephore Niepce Paris'de ışığa duyarlı kimyasallarla kapladığı bir levhayı 8 saat pozlayarak tarihte bilinen ilk kalıcı görüntüyü kaydetmeyi başardı. Niepce'nin tarihe ilk fotoğraf olarak geçen bu buluşundan önce aslında fotoğrafik görüntünün nasıl oluşturulduğu keşfedilmiş ancak bu görüntü henüz bir yüzeye aktarılamamıştı. MÖ. 4. yüzyıl'da Aristo'nun mağara deliğinden içeri giren ışığın karşı duvarda ters görüntüsünü yansıttığını bulduğunu, MS. 10. yüzyılda İbn-i Heysem'in mum ışığından yararlanarak Camera Obscura'nın çalışma sistemini uyguladığını, 15. yüzyılda Leonardo Da Vinci'nin resim yaparken perspektif için karanlık odadan yararlanma fikrini ortaya koyduğunu ve Camera Obscura sisteminin taşınabilir boyutlara getirilerek 19. yüzyıla kadar kulanılmaya devam ettiğini biliyoruz. Niepce'nin buluşunu takip eden yıl benzer denemeler yapan Louis Daguerre, Nicephore Niepce'ye birlikte çalışmayı teklif etmesinin ardından ikili ortak olarak çalışmaya başlamış, Niepce 1833'de ölünce Daguerre çalışmaları sürdürmüş ve 1835'de gümüş iyodürle kapladığı levhanın civa buharından etkilendiğini keşfetmişti. Bu sayede poz süresini azaltmayı ve görüntülerde daha fazla detay elde etmeyi başaran Daguerre'in bu buluşu "Daguerréotype" adı ile 19 Ağustos 1839'da François Arago

tarafından Fransız Bilimler ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde duyurulmuştur. Bu tarihi açıklama ile fotoğraf resmen tüm dünyaya ilan edilmiş, aynı yıl yapılan ikinci oturumdan sonra ise Niepce ve Daguerre'in buluşunu Fransız Hükümeti'nin satın almasıyla tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken öne sürülen iddialar ise çarpıcıdır. Daguerre icadına yardım ettiği fotoğrafı tanıtırken ondan "zenginlerin eğlenebileceği bir oyuncak" olarak bahsetmiştir. Buluşu tanıtan afişte ise "yüksek sınıf" yazmaktadır[534].

Bu buluş bir anlama daha gelmektedir. Artık herkes resim becerisi olmasa dahi istediği yerin fotoğrafını çekebilecektir. Bu yüzden Fransız Bilimler ve Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki bu tarihi oturumda konuya ilişkin tepkiler hemen ortaya konulmuştur. Oturumun sonunda ressam Paul Delaroche "Resim sanatı ölmüştür" diye bağırmıştır. İlerleyen günlerde İngiliz ressam William Turner da endişesini "Bu sanatın sonudur" diyerek ifade etmiştir[535]. Resim ve fotoğraf ilişkisi ile ilgili bu hararetli tartışma fotoğrafın icadını takip eden ilk yıllardan itibaren devam etmektedir. Fotoğraflara günlük hayatta hala resim denmesinin sebeplerinden biri de belki bu bitmeyen karşılaştırmadır. Zira çalışmamızın konusu olan Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde de bazı fotoğrafların, fotoğraf altı açıklamalarında da "resim" ile ifade edildikleri görülmektedir.

Dezevantajlı yönü çoğaltılamaması olan Daguerréotype yöntemini, 1839'da William Henry Fox Talbot'un görüntünün çoğaltılabilmesini başaran Talbotype yöntemi izlemiş, 1840'da Calotype'lar, 1850'de Wet Collodion yöntemi derken fotoğrafla ilgili teknik gelişmeler hız kesmeden devam etmiş ve fotoğraf hızla yayılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'na fotoğrafın girişi de Daguerréotype'in ilan edildiği tarih olan 1839'da gerçekleşmiş, yani fotoğrafın bir icat olarak dünyaya Fransa'dan duyrulmasıyla eş zamanlı olmuştur. Bu yeni icat 1839'da Takvim-i Vekayi'de çıkan bir haberle duyurulmuş dolayısıyla fotoğrafın Osmanlı'ya girişi Sultan II. Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecid Dönemi'ne (1839 – 1861) rastlamıştır. Ancak fotoğrafın tüm dünyaya resmi olarak ilan edilmesinden yıllar önce Osmanlı'da da Avrupa'da olduğu gibi Camera Obscura resme yardımcı bir alet olarak

---

534 Alfred Nemeczek, Rolf Allan Paltzer, "Fotoğraf Yoksa Resim de Yok", **Adam Sanat**, s. 28, (1988): 53. ,François Arago, Rapport sur le daguerréotype, La Rumeur, des âges, La rochelle, 1995.'den aktaran Catherine Pinguet, **İstanbul, Fotoğrafçılar, Sultanlar**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 29.

535 Nemeczek, **age**, 53,54.

kullanılıyordu. Hatta Sultan III. Selim Dönemi'nde (1789-1807), 1805 yılında Osmanlı modernitesinin önemli çarklarından biri olan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'da (Kara Mühendisliği Okulu) resim derslerinde kullanılmak üzere İngiltere'den bir Camera Obscura getirilmişti[536].

Fotoğrafın bulunması tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da İmparatorluğu'nda da portre resminin geleceğini ve seyrini değiştirmiştir. Portre resminden fotoğrafa geçiş hanedan nezdinde de kabul görmüş ve resmi olarak kullanılmıştır. Osmanlı'da batılı tarzda portre resmi yaptırma geleneğinin en erken öncüsü Fatih Sultan Mehmet'tir (1432-1481). Fatih'in İtalyan ressam Bellini'ye portresini yaptırmasından sonra onu takip eden sultanlar onu bu anlamda model almamış, Fatih'ten III. Selim'e kadarki Osmanlı padişahları daha çok minyatürlerde resmedilmişlerdir. Sultan III. Selim Dönemi'nde ise padişah portreciliğinde yeni bir dönemin kapısı açılmış, çünkü Sultan III. Selim'in tahta çıkışıyla (1789) birlikte Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın başına değin sürecek Batılılışma Dönemi'ne girmiştir. Avrupa'da gerçekleşen Endüstri Devrimi'nin tüm dünyayı etkisine alan gelişmeleri Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Hareketleri olarak da ifade edilen yeniliklerle karşılık bulmuş, bu yenilikler sanat ve sanata bakış alanlarında da kendisini göstermiştir. Resim alanında Avrupa stili portre örnekleri III. Selim döneminde denenmiştir. III. Selim yaptırdığı portreleri Avrupa'da çoğaltarak Osmanlı devlet erkânına vermiş ve yabancı hükümdarlara göndermiştir. Sultan, Avrupa'lı hükümdarların diplomatik bir hareket olarak birbirlerine portrelerini hediye ettiklerinin bilincindedir. Yerli ve yabancı ressamlara en çok portre siparişi veren Sultan olarak bilinen III. Selim batıdaki gelişmelerin farkında olarak imparatorluk imgesini bu yolla güçlendirmiştir. III. Selim sadece portre resimleri değil, tören sahnelerini de anlatan pek çok yağlıboya tablo siparişi vermiştir. Bunların içerisinde en önemlilerinden biri kendisinden önceki 28 Osmanlı padişahının portrelerini içeren bir seriye sahip olmak amacıyla Rum kökenli ressam Kostantin Kapıdağlı'ya verdiği sipariştir. Kapıdağlı'nın yaptığı Osmanlı padişahları portre serisi, bastırılması için 1806'da Londra'ya gönderilmiş, baskı işi

[536] Engin Çizgen, "Fotoğrafçılık", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** c. 3. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 330., Engin Çizgen, **Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami 1866-1936**, (İstanbul: Haşet Kitabevi, 1989), 34. (19 Ekim 1805 /25 Receb 1220'ye göre: " Hendesehanelerde resim almak için Avrupa'da kullanılan Camera Obscura adıyla bilinen iki adet sandık, İngiltere'den Derssadet'e (İstanbul) gelmiş olup, sekiz yüz kuruşa satın alınmış olduğu, malum'u Devletleri buyurdukta, baş muhasebeye kaydı ile masrafı için sureti verilmek üzere emr-i ferman devletli, inayetli Sultanım hazretlerinindir."

John Young'a verilmiştir. Ancak Sultan III. Selim tahttan indirilince, bu proje ancak Sultan II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) tamamlanabilmiştir. Kapıdağlı Serisi olarak bilinen ve Young albümü adıyla albüm haline getirilen bu portrelerin etkisi 19. yüzyıl boyunca hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da devam eder[537]. II. Mahmud dönemiyle padişah portreciliği yeni bir ikonografik dile bürünür çünkü II. Mahmud da III. Selim'i takip ederek batlılışmayı kurumsallaştıracak, toplumun ve kültürel hayatın her yerinde yenileşme sürecine gidecektir. Sultan II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı tasfiye ederek, kurduğu yeni ordu için tasarlattığı kıyafetlerle Avrupa stili bir giyinişin öncüsü olur. Yeni ordu ile birlikte ceket, pantolon, çizme ve fes, sarık ve kaftanın yerini alarak sivil hayattta da kendisine yer bulur. II. Mahmud'da kendisini bu modern kıyafetlerle resmeden portrelerini yaptırarak devletin resmi kurumlarına astırır. Ayrıca üzerinde kendi portresinin yer aldığı Tasvir-i Hümâyun nişanları yaptırarak bunları döneminin en muteber taltif araçları olarak kullanır. II. Mahmud'un ayrıca Fatih Sultan Mehmet gibi kendi resminin yer aldığı sikkeler de bastırdığı bilinmektedir. II. Mahmud döneminde sanatsal üretim de önemli ilerleme kaydeder[538]. Sultan Abdülmecid de babasının reformlarını sürdürür, resimde anıtsal portelerin yapımı devam eder. Sultan Abdülmecid hiç Avrupa'ya gitmemiş olmasına rağmen Avrupalı hükümdarlarla yanyana resimleri yapılır. Sultan Abdülmecid'in büst, tam boy ve atlı fotoğrafları Avrupa'da çok sayıda baskıyla çoğaltılır[539]. Sultan Abdülaziz (1808-1839) ise yurdışına çıkarak resmi ziyaretlerde bulunan ilk sultan olma özelliğiyle birlikte batı sanatı ile de yakından alakadardır. Resimle ilgili olduğu kadar heykelle de ilgili olan Sultan, kendi heykellerini de yaptıracak kadar bu sanata meraklıdır. Sultan Aziz'in verdiği heykel siparişleri Osmanlı'da ilk resmi heykel örnekleridir. Sultan Abdülaziz döneminde fotoğraf iyice yaygınlaşır[540]. Yani diyebiliriz ki fotoğrafın gelişimi tüm dünyada olduğu gibi portre resmi geleneğini Osmanlı'da da etkilemiştir. Öyle ki Sultan Abdülaziz Dönemi'nde sarayın resmi fotoğrafçısı olan Abdullah Biraderler'in çektikleri bazı portre fotoğraflarına bakarak yağlıboya portreler yapılmıştı. Bu da

---

537 Renda, **age**, 442,443,444.

538 Edhem Eldem**, İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004)'den aktaran "Bir Onurlandırma Aracı olarak Osmanlı Nişan ve Madalyaları", http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/numismatik/osmanli_nisan_madalya.html [04.04.2017]., Renda, **age**, 449.

539 Renda, **age**, 452.

540 **age**, 446, 460,

gösreriyor ki fotoğrafçılık resim sanatının karşısında değildi, hatta ona yardım ettiği bile söylenebilirdi.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) de padişah portreciliği açısından yine önemli bir dönemdi. Çünkü Sultan II. Abdülhamid yerli ve yabancı sanatçılara kendinden önceki padişahların yağlıboya tablolarını sipariş etti. Ayrıca Yıldız Sarayı Müzesi'nde (Bakınız: Yıldız Sarayı Müzesi/ Güzel Sanatlar Binası) kurduğu müzenin eskizlerinde ayrıntılı biçimde işlendiği üzere bu müzede sikkeler, değerli madeni eşyalar, el yazmaları, Avrupa porselenleri, Çin ve Japon seramikleri ile birlikte babası Abdülmecid'in yaptırdığı 19. yüzyıl portre serisinden alındığı tahmin edilen 11 büst portre sergileniyordu[541]. Sultan II. Abdülhamid'in kendi sarayında kurduğu müze için bu seriyi tercih etmesi onun da batı stili resmi sevdiğinin göstergesidir. Zaten Sultan II. Abdülhamid'in kendinden önceki padişahların resimlerini batılı ressamlara sipariş etmesi onları da Yıldız'da sergilemeyi istediğinin bir kanıtıdır. Ancak bu resimlerin Yıldız Sarayı'nda veya diğer saraylarda tam olarak nerelere konuldukları bilinmemektedir. Çünkü bunların çoğu Topkapı Sarayı'na sonradan gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in seleflerinin portrelerini yaptırmaya düşkün oluşunun bir göstergesi de İtalyan sanatçı Fausto Zonaro'yu "saray ressamı" payesi vererek, Fatih Sultan Mehmed'in kendi döneminde Bellini'ye yaptırdığı portresini kopya ettirmesiydi. Ayrıca Yıldız Sarayı'ndaki Çini Fabrika-i Hümâyunu'nda padişahların portrelerinin bulunduğu tabak ve fincanlar da bu dönemin buluşu olmalıydı[542]. Sultan II. Abdülhamid seleflerinin portrelerini yaptırma konusunda gönüllü ve ilgili olmasına rağmen kendi portreleri konusunda cömert davranmamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in günümüze ulaşan çok fazla portresi yoktur. Sultan'ın bu davranışının nedeni şüpheci kişiliğine atfedilmiştir. Aynı durum fotoğraf için de söz konusudur çok büyük bir fotoğraf arşivine sahip olan Sultan, kendi fotoğrafının çekilmesinden ve görüntülenmekten pek hoşlanmamış, yerli ve yabancı basında saltanatı boyunca daha çok şehzadeliği döneminde çekilen fotoğrafları kullanılmıştır.

Osmanlı hanedanı nezdinde ilgiyle karşılanan fotoğraf yukarıda zikredildiği üzere hem mevcut portre resmi geleneğini değiştirmiş, hem de münferit bir alan olarak batılılaşma hareketleriyle çağdaş ve eş zamanlı olarak ilerlemiştir.

---

[541] Filiz Çağman, Zeren Tanındı, **Padişah Portreleri**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1984), 21.'den aktaran Renda, **age**, 461-462.

[542] Renda, **age**, 461,462.

Fotoğrafın Osmanlı'ya girişi ve ilerleyişi şöyle özetlenebilir: 28 Ekim 1839'da (Sultan Abdülmecid Dönemi) fotoğrafın icadı ile ilgili Avrupa'daki gazetelerinde çıkan haberler Moniteur Ottoman adıyla Fransızca olarak da yayınlanan ilk Osmanlı gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayınlanır, 25 Ağustos 1840'da Ceride-i Havadis'de de Daguerre'ın ticari amaçla çoğalttığı fotoğraf makinesi ile ilgili bir haber yayınlanır, 15 Ağustos 1841'de yine Ceride-i Havadis Daguerre'ın fotoğraf kitabının imparatorluğa geldiğini ve tercüme edildiğini duyurur[543]. Fotoğraf alanına ilk önce imparatorluk tebaasından daha çok eczacı ve kimyager olarak meslek tutan Ermeniler girer. Kimya bilgisi gerektiren Daguerréotype'lerle başlayan süreçte yeni açılan fotoğrafhanelerde daha çok Ermeni fotoğrafçılar ve onların yanına meslek öğrenmek üzere gönderilen Ermeni çıraklar çalışmaktadır. Bu dönemde stüdyolarda yetişen gençlerle birlikte Ermeniler'in fotoğrafçılıkta bir tekel olurlar. Ermenilerin ardından bu alana alaka gösteren ikinci teba ise Rumlar olmuştur. 19.yy'ın sonuna gelindiğinde bazı Levantenler'den de bu mesleği icra edenler olur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılı devletlerin elçilik binalarının buraya taşınması ile çehresi değişen ve büyük değişime uğrayan Grande Rue de Pera (İstiklal Caddesi) mağazaları, pastaneleri, tiyatroları vb. mekanlarıya birlikte kültürel ve sosyal hayatın buluştuğu önemli bir merkez haline gelir. Grande Rue de Pera'ya artık kültür sanat ortamının ve günlük hayatın da bir parçası haline gelecek fotoğrafın girişi 1850'li yıllarda buraya gelen fotoğrafçılar sayesinde olur. Fotoğrafın öncüleri olan bu kişiler Avrupa'da daha önce gravürlerle karşılık bulan Doğunun Gizemi'ni bu kez fotoğraflarla aktarma imkânı bulurlar. Bu fotoğrafçılar başta imparatorluk başkenti İstanbul olmak üzere, Anadolu'daki gizemli şehirler ve arkeolojik alanlara yönelirler. İlk gezgin fotoğrafçılar başlangıçta daha çok manzara fotoğrafları çekmişlerdir. Bu manzaralar arasında Anadolu şehirleri, İstanbul panaromaları, müslüman mezarlıkları gibi konular vardır. Fotoğrafın tüm dünyaya 1839'da duyrulmasından hemen sonra daguerretype yöntemi ile fotoğraflar çeken Frédéric Goupil-Fesquet (1806-1893), Fransız ressam Horace Vernet (1789-1893), Charles Marie Bouton (1781-1853) Marsilya'dan yola çıkarak dümyadaki ilk fotoğrafik yolculuğu yaparlar. Suriye, İskenderiye, Kahire, Sina, Filistin, Tyre, Saidon, Deir El Kamar, Şam, Kudüs, Nasıra, Beyrut ve Baalbek'i gezerek 4 Şubat 1840'da İzmir limanına gelirler. Frederic Goupil Fesquet'in burada

[543] Ekmeleddin İhsanoğlu, **İstanbul Geçmişe Bir Bakış**, (İstanbul: İslam Kültür Tarih ve Araştırma Merkezi, 1987), 7., Engin Özendes, **Abdullah Frères Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları**, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998), 13., Pinguet, **age**, 29.

gemiden çektiği fotoğraflar Anadolu topraklarının ilk fotoğrafları olur. Bu yolculukta çekilen fotoğraflar Avrupa'da gravür tekniği ile çoğaltılır. 1842-1845 yılları arasında İslam mimarisi özelinde çalışmaları olan Joseph Philbert Girault de Pirangey (1804-1892), Ortadoğu'da daguerretype yöntemi ile çok sayıda fotoğraf çeker. Bu çekimlerinden yararlanılarak üretilen illüstrasyonlar 1846'da basılır[544]. 16 Temmuz 1842'de Ceride-i Havadis'de Mösyö Daguerre'in öğrencilerinden biri olan Mösyö Compas'nın İstanbul'a geldiği duyurulur. Mösyö Compas Pera'da gezerek gün ışığında portre ve manzara çekimleri yapar. Fransız yazar Maxime Du Camp (1822-1894) 1843'de İzmir, Efes ve İstanbul'da çektiği fotoğraflarını 1848'de Paris'de çıkardığı kitabında yayınlar. Görüldüğü üzere bu yıllarda özellikle İstanbul, Anadolu ve Orta Doğu toprakları gezgin fotoğrafçıların ilgi odağı olmuştur. 1852'de İstanbul'da ve Anadolu'da calotype yöntemi ile fotoğraflar çeken Ernest de Caranza (1817-1868) çalışmalarını albüm haline getirerek Sultan Abdülmecid'e sunar. Caranza bu sayede Sultan Fotoğrafçısı (fotoğrafî-i hazreti şehriyârî) ünvanını alır. Yani fotoğrafçılara devlet nişanı verme geleneği de bu dönemde başlamış olur. Bu yıllarda ayrıca insan öğesi de fotoğrafçıların kadrajına dâhil olur. Fotoğrafçılar erken yılllardaki çekimserliklerinden kurtularak objetiflerini sokaklardaki insanlara yöneltirler. Böylece çevre ile birlikte insan unsuru da fotoğraf kompozsiyonlarının vazgeçilmez bir öğesi haline gelir. Böylece portre tekniği iyice gelişerek stüdyolar açılmaya başlanır. Stüdyoların sahibi olan kişiler padişahtan veya batılı hükümdarlardan aldıkları nişan ve madalyaları grafik desenlerle süsleyerek kendilerine stüdyo kartları yaptırırlar. Bu kartları çektikleri fotoğraflarla birlikte müşterilerine verirler. Carlo Naya (1816-1882) İtalya'dan İstanbul'a gelerek, Pera'ya yerleşir ve 1845'de burada fotoğraf stüdyosu açar. Naya'nın İstanbul'da yaptığı fotoğraf çalışmaları gazete ilanlarında da yer bulur[545]. 1850'de Rum asıllı Basile (Vassilaki) Kargopoulo (1826–1886) da bir fotoğraf stüdyosu açarlar. Kargopoulo İstanbul panaromaları ve şehir görüntüleri ile birlikte İstanbul'daki farklı meslek gruplarının fotoğraflarını çeker. 1852'de Alfred Nicolas Normand (1822-1894) calotype tekniği ile İstanbul fotoğrafları çeker. 1851-1852'de John Shaw Smith (1811-1873) İstanbul'da üç yüzün üzerinde calotype yöntemi ile fotoğraf çeker. 1857'de Pascal Sébah (1823-1886) Pera'da El Chark isimli fotoğrafhaneyi açar. Bu fotoğrafhanede yerel kıyafetleriyle Osmanlı insanını çeker. Kırım Savaşı (4 Ekim

[544] Çizgen, **Dünden Bugüne,** 329., Özendes, **age**, 14.
[545] İhsanoğlu, **age**,7., Özendes, **age**, 14-15.

1853-30 Mart 1856) olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı da James Robertson (1813-1888) tarafından fotoğraflarla belgelenir, üstelik bu fotoğraflar imparatorlukta ve dünyada çekilen ilk savaş fotoğrafları olma özellikleriyle tarihe geçer. Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'a gelen Alman kimyager ve daguerretype fotoğrafçısı Rabach'ın yanında yetişen Viçen Abdullah (1820-1902) daguerretypleri elle renklendirerek fotoğrafçıya yeni bir iş sahası açar. Daha sonra müslüman alarak Abdullah Şükrü Efendi adını alacak olan Viçen Abdullah, Rabach'ın 1858'de Almanya'ya dönmesi üzerine onun Pera'daki İngiltere Oteli karşısında bulunan stüdyosunu devralır[546]. Osmanlı fotoğrafının gözde isimleri olacak ve daha sonra dünyaca üne de sahip olacak Abdullah Biraderler'in Osmanlı Fotoğraf Tarihi sahnesine çıkışları burada başlar. Abdullah Biraderlerin en büyüğü olan Viçen birkaç yıl sonra kardeşi Kevork Abdullah'la birlikte fotoğraf hakkında bilgi ve tecrübelerini arttırma maksadıyla Fransız Elçiliği'nden aldıkları tavsiye mektubuyla Paris'e gider ve oradan da kendilerini öven bir tavsiye mektubu ile geri döner. Abdullah Biraderler 1860'lara gelindiğinde İstanbul'daki fotoğraf çalışmalarını hızla devam ettirirler[547]. Sultan Abdülmecid Devri'nde (2 Temmuz 1839 – 26 Haziran 1861) gerçekleşen tüm bu gelişmeleri fotoğrafçılığın erken yıllarındaki gezgin fotoğrafçılar ve stüdyolar döneminin başlangıcı olarak düşünebiliriz.

Sultan Abdülaziz Devri'ne (25 Haziran 1861 – 30 Mayıs 1876) gelindiğinde sosyal ve kültürel yaşamın buluşma noktası haline gelen Pera'da fotoğraf stüdyoları ve fotoğrafhanelerin artarak kümelenmeye devam ettiği gözlenir. Bu dönem açılan belli başlı stüdyolar arasında Tancrède R. Dumas (1830-1905), Guillaume Berggren (1835-1920) ve Gülmez Kardeşler'in stüdyoları vardır. 1862'de Galler Prensi Edward'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan geziye katılan Francis Bedford (1816-1894) wet collodion[548] ile fotoğraf çekimleri yapar ve ardından bu gezi ile alakalı bir

---

[546] Özendes, **age**,16., Yesayi Dayetsi, **Court Photographer Kevork Abdullah's Memoirs, Life and Work** (Ermenice), (Venedik: St. Lazarus Press, 1929), 23-24.'den aktaran Bahattin Öztuncay, **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler,** 2.bs. (İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011), 33.

[547] Reşad Ekrem Koçu, "Abdulllah Biraderler", **İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2. (İstanbul: Koçu Yayınları, 1971): 36. Yesayi, **age**, 31.'den aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 34. , Özendes, **age**, 33. Çizgen, **Dünden Bugüne** 329-330.

[548] Wet Collodion: Scott Ercher tarafından bulunan ve formülü 1851'de açılanan fotoğraf yöntemi. Bu yöntem toz pamuğun alkolde ve eterde çözülerek kollodyum denilen çökeltiye dönüşmesinden yararlanılarak ve kollodyumla kaplanan fotoğraf plakalarının da ışığa duyarlı hale gelebilmesi için ise gümüşlü bir çözeltiye sokulmasına dayalıydı. (Gilbert Beaugé, Engin Çizgen, **Images d'empire Aux Origines de la Photographie en Turquie Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri**, (İstanbul: Osmanlı Bankası, Institut d'Etudes françaises d'Istanbul, 1993), 270.

fotoğraf albümü hazırlar. Aynı yıl Fransız A. de Moustier'in çektiği fotoğraflar, 1864 yılında Le Tour du Monde isimli 15 ciltlik bir kitapta yayınlanır[549]. İmparatorlukta fotoğraf yaygınlaşınca Bab-ı Seraskeri, Bahriye Nezareti, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun bazı kurumlar da kendi fotoğrafhanelerini açarlar[550].

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Rabach'dan devraldıkları stüdyoda fotoğraf çalışmalarını sürdüren ve Paris'e gidip gelerek fotoğrafla ilgili tecrübeler edinen Abdullah Biraderler 1862'ye gelindiğinde dönemin gazetelerinde "fotoğraf ressamları" olarak nitelenmişlerdir. 1862 yılında çıkan haberlerden edinilen bilgiye göre Abdullah Biraderler ünlü Young Albümü'nden yapmış oldukları repredüksiyonlarını piyasaya sürmüşlerdi. 1862'de henüz bir Osmanlı Sultanı'nın veya hanedan mensuplarının çekilmiş bir portresi yokken Abdulah Biraderler Sadrazam Keçecizade Mehmet Paşa'yla olan yakın ilişkileri sayesinde devletin ileri gelen kişileri ve önemli askeri pozisyonlarda bulunan paşaların portre dizilerini yapmışlardı. Kartvizit fotoğraf formatında (6x9cm) olarak hazırladıkları bu devlet adamları portre dizisi Osmanlı fotoğrafında bir ilkti[551]. 1865'de Sultan Abdülaziz portresinin çekilmesi için Abdulah Biraderler'i İzmit'deki Av Köşkü'ne çağırmıştır[552]. Abdullah Biraderler İzmit Av Köşkü'nde çektikleri portrelerle Sultan Abdülaziz'den tam not alarak 19 Nisan 1865 tarihli fermanla Ressam-ı Hazret-i Şehriyârî (saray fotoğrafçısı) ünvanını resmi olarak sahip olmuşlardır. Sultan Abdülaziz, Berlin sefiri vasıtasıyla İmparatoriçe Augusta'ya, Abdullah Biraderler tarafından çekilen bir portresini göndermiştir[553]. Resme ve portreye büyük ilgisi olan Sultan'ın iftiharını arkasına alan Biraderler, stüdyo ve fotoğraf kartlarında, albüm kapaklarında, basına verdikleri ilanlarda padişah tuğrasını kullanmaya başlamışlardır. Sultan'ın fotoğrafçısı namıyla ticari anlamda atılım yapan Abdullah Biraderler dönemin tercih edilen fotoğrafhanesi olmuşlardır[554]. Daha önce Beyrut'ta bir fotoğraf stüdyosu olan Tancrède R. Dumas (1830–1905) 1866'da İstanbul'a gelmiş ve stüdyosunu Grande

---

549 Çizgen, **Dünden Bugüne**, 330.

550 Bahattin Öztunçay, **Dersaadet'in Fotoğrafçıları 19. Yüzyıl İstanbulunda Fotoğraf: Öncüler, Stüdyolar, Sanatçılar**, c. 1. (İstanbul: Aygaz A.Ş.,2003), 36., İhsanoğlu, **age**, 8.

551 Bahattin Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 34,35., Ayrıca bakınız: **Tercüman-ı Ahval**, 18 Aralık 1862

552 Teotik (Teotoros Labcinciyan), **Amenun Daretsuysı (Herkesin Yıllığı), (**İstanbul, 1912), 256-257'den aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 34.

553 Özendes, **Abdullah Frères,** 39. (Bu çekimden hoşnut kalan Sultan Abdülaziz: Yüzüm ve asıl görüntüm, Abdullah Biraderler'in çektiği gibidir. Emrediyorum, bundan böyle yalnızca onların çektiği fotoğraflarım resmi fotoğraf olarak tanınsın ve böyle kabul edilerek dağıtılsın" demişti)., Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329.

554 Koçu, "Abdulllah Biraderler", 36., Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 37.

Rue de Péra'da (İstiklal Caddesi) açmıştır. 1870'lerde İstanbul'un daha çok kırsal bölgelerini fotoğraflayan Gülmez Kardeşler ve Guillaume Berggren (1835-1920) de stüdyolarını Pera'da açmışlardır[555].

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde gerçekleşen önemli girişimlerden birisi de 1867 Paris Evrensel Sergisi'dir. Osmanlı İmparatoluğu, Avrupa'da Endüstri Devrimi'nin neticesinde hızla gelişen sanayi ve ticari faaliyetler için önemli bir tanıtım aracı olan evrensel sergilerin ilkine 1851'de Londra'da katılmıştı. Milli sanayiyi canlandırmak için 1863'de İstanbul'da At Meydanı'nda gerçekleştirilen Sergi-i Umumi-i Osmani'de sanat kategorisinde resim, gravür, desen gibi sanat eserlerinin arasında Abdullah Biraderler'in fotoğrafları da yer almıştı[556]. 1867 Paris Evrensel Sergisi imparatorluğun iştirak ettiği dördüncü sergiydi. Sultan Abdülaziz'in Fransa İmparatoru III. Napoléon tarafından şeref konuğu olarak davet edilerek bizzat sergiye katılmasından dolayı bu sergi diğerleri içinde ayrı bir öneme sahipti. Osmanlı sergiye tarım, sanayi, el sanatları ve güzel sanatlar kategorilerinde katılmıştı[557]. Sergide yer alan Abdullah Biraderler'in "Fotoğraflarla İstanbul Manzaraları ve Tarihi Türk silahları" isimli fotoğraf sergisi de hem güzel sanatlar kategorisinde hem de bir sanayi ürünü olarak silahları göstermesi açısından sanayi ürünleri kategorisinde göz doldurmuş olmalıydı[558]. 15 milyonun üzerinde ziyaretçinin izlediği sergide yer alan Abdullah Biraderler'in eserleri arasında Sultan Abdülaziz'in, Eski İstanbul Elçisi ve dönemin Dış İşleri Bakanı Marki de Moustier'nin, Cebel-i Lübnan Valisi Davut Paşa'nın 35x41 cm ölçülerinde basılmış ihtişamlı portreleri de vardı. Yine portre fotoğrafları sergilenen önemli isimler arasında Sadrazam Fuat Paşa, Hariciye Nazırı Ali Paşa, Kırım Savaşı kumandanı Ömer Paşa, Ermeni Katolik Patriği Andon Hasun da vardı[559]. Sultan Abdülaziz, Evrensel Sergi'ye katılmak için gerçekleştirdiği Avrupa seyahati esnasında kendisi onuruna verilen Crystal Palace'daki büyük konser ve baloya da iştirak etmiştir. İngiltere'de fotoğrafçı

---

555 Öztunçay, **Dersaadetin**, 307., Çizgen, **Dünden Bugüne**, 330.

556 Yeşim Duygu ERGÜNEY, Nuran KARA PİLEHVARİAN, Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti, MEGARON 2015;10(2):224-240. sayfa. 229., Engin Özendes, Abdullah Frères Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları, yapı kredi kültür sanat yayınclılık, 1998, istanbul, 17.

557 Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", **Megaron,** s. 10 (2015): 227.

558 Öztunçay, **Dersaadetin**, 36., İhsanoğlu, **age**, 8., Çizgen, **Dünden Bugüne**, 330., Aziz Tekdemir, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** s.9 (2013): 9. Ayrıca Bakınız: Ruznamçe-i Ceride-i Havadis, nr. 612, s. 2447 (7 Za. 1283/14 Mart 1867 Perşembe). İmparator Napolyon İstanbul sefiri vasıtasıyla Sultan Abdülaziz'i Paris'e resmi olarak davet etmiştir. Sultan Abdülaziz'de Şehzadeler ve maiyetiyle icabet edeceğini bildirmiştir: (Ruznamçe-i Ceride-i Havadis, nr. 656, s. 2621,(17 M. 1284/21 Mayıs 1867 Pazartesi)

559 Öztuncay, **Dersaadetin**, 199.

William Downey tarafından Sultan'ın ve Avrupa seyahati boyunca okendisine refakat eden şehzadeler Yusuf İzzeddin, Murad ve Abdülhamid Efendi'lerin ayakta ve oturur pozisyonda portre fotoğrafları çekilmiştir[560]. Bu portrelerde Osmanlı Fotoğraf Tarihi açısından büyük önem arzetmektedir. Çünkü özellikle II. Abdülhamid'in şehzadeyken çekilen bu fotoğrafları tahta geçişinden itiibaren aralıksız olarak yerli ve yabancı basında kullanılacaktır.

Paris Evrensel Sergisi (1867) sonrası saray fotoğrafçısı Abdullah Biraderler sergideki başarılı çalışmaları nedeniyle Avrupa'da da ünlenirler. Stüdyolarının antetli faturalarına, fotoğraf kartlarının arkalarına Sultan Abdülaziz'in tuğrasının yanında Paris Sergisi'nde kazandıkları İmparator III. Napoléon'unda portresinin olduğu madalyayının görselini de yerleştirirler. Abdullah Biraderler'e diğer hanedan mensuplarından da fotoğraf çekimi için talepte bulunulduğu ve bu çekimlerin sık sık tekrarlandığı bilinmektedir. Abdullahlar, 1874-1875'de Sultan Abdülaziz'in arzusuyla Pera'daki stüdyolarında devletin ileri gelenlerini, kabine üyeleri ve paşaların fotoğraflarını çekerek bunları bir seri haline getirmişlerdir. Fotoğrafçı kardeşler tüm bu çalışmaları ve bunlar neticesinde elde ettikleri imtiyazlarlarla Ressam-ı Hazret-i Şehriyari Abdullah Efendi ve Kardeşleri adıyla döneme damgalarını vurmuşlardır[561].

1873 Viyana Sergisi'nde ise sergi katoloğunun tüm fotoğraflarını Pascal Sébah çekmiş ve fotoğrafları phototype tekniği ile basmıştır[562]. Pascal Sébah 1876'daki Philadelphia Sergisi'ne de katılmış ve buradan da madalya ile dönmüştür[563].

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra başa geçen V. Murad'ın çok kısa süren hükümranlığının ardından, Osmanlı'da fotoğrafçılığın en büyük destekleyicisi ve koruyucusu olacak II. Abdülhamid'in dönemi başlar. Osmanlı Fotoğraf tarihi'nin en önemli dönemlerinden biri olan Sultan II. Abdülhamid dönemini ve bu dönemde fotoğrafla ilgili gelişmeleri Sultan II. Abdülhamid ve Fotoğraf adı altındaki ayrı bir başlıkta incelemek yerinde olacaktır.

560 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera,** 40.
561 **age**, 41-43.
562 Engin Çizgen, **Ali Sami**, 30.
563 Öztuncay, **Dersaadetin**, 272.

3.2. Sultan II. Abdülhamid ve Fotoğraf

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde de Osmanlı hanedanın ilgisine mazhar olan fotoğraf, bilhassa II. Abdülhamid döneminde altın çağını yaşamıştır. Sultan II. Abdülhamid sanayileşmenin getirdiği en etkili anlatım araçlarından biri olan fotoğrafa değer vermesinin yanında, sağladığı olanaklardan ve gücünden yararlanmıştır. Bu çerçevede fotoğrafın bir sanat olarak gelişimini desteklemiş, saray bünyesinde bir fotoğrafhane kurdurmuş, kendisi ile birebir çalışan, saray fotoğrafçılığı unvanı verdiği fotoğrafçı veya fotoğrafhane sahiplerini ödül ve nişanlarla mükâfatlandırmış, imparatorluğun dört bir yanında olan bitenden fotoğraflar aracılığıyla haberdar olmuş, Osmanlı'nın tıp, teknoloji, ulaşım, eğitim gibi konularda gösterdiği ilerlemeyi yaptırdığı fotoğraf albümlerini Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göndererek fotoğrafı aynı zamanda bir propaganda ve tanıtım aracı olarak kullanmıştır. Sultan'ın fotoğrafa gösterdiği bu alaka ve önemin bir sonucu olarak hususi ikâmetgahı ve devleti yönetim merkezi olan Yıldız Sarayı bünyesinde de çok değerli bir fotoğraf koleksiyonu oluşmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in fotoğrafa atfettiği bu değer ve manayı ifade ettiği meşhur bir sözü de vardır. Sultan'ın Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya ara ara söylediği bu sözü, Paşa hatıratında şöyle aktarmıştır: "Her resim (fotoğraf) bir fikirdir. Bir resim yüzlerce sahifelik yazı ile ifade olunamayacak, siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben, tahrir-i münderecattan (yazılı bilgilerden) ziyade, resimlerden istifade ederim."[564]. Sultan, fotoğraflardan bilgi edinmeye bu denli meraklı olmasına rağmen kendi fotoğrafının çekilmesinden ise çoğunlukla imtina etmiştir. Kendi fotoğraflarının çekilmesi konusunda gösterdiği ciddiyet ve hassasiyeti gösteren bir olay da 1900 yılında İran Şahı Muzafferüddîn'in ziyareti esnasında gerçekleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in çok nadir olarak poz verdiği bu portre fotoğrafının çekimi esnasında Febüs (Phebus) Fotoğrafhanesi'nin sahibi Boğos Tarkulyan, Sultan'a: "Biraz tebessüm buyurmaz mısız; Efendim? diye sormuş ve "Hayır, gayet ciddi olmak gerektir" cevabını almıştır[565]. Sultan bu gibi nadir olarak çektirdiği bir kaç portre

---

[564] Tahsin Paşa, **age**, 355-356.

[565] L'Orient Des Photographes Armeniens, Institut Du Monde Arabe et Editions Cercle d'Art, Paris, 2007, 74.'den aktaran Pinguet, **age**, 143., Feridun Kandemir, "Febüs Anlatıyor", Aydabir, s.7. (1936): 53-55.'den aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58.

örneği dışında saltanatının son senelerinde Cuma Selamlığı'na giderken fotoğraflanmıştır[566].

Sultan II. Abdülhamid, nadir portre fotoğraflarından ikisini de 1867'de şehzadelik döneminde amcası Sultan Abdülaziz'le birlikte gittiği Avrupa Seyahati'nde çektirmiştir. İngiliz fotoğrafçı William Downey (1829-1915) tarafından çekilen portreleri Sultan'ın saltanatı boyunca ulusal ve özellikle uluslararası basında kendisi ile ilgili çıkan haberlerde hep kullanılmıştır[567]. Sultan II. Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz'le birlikte şehzadelik yıllarında katıldığı bu seyahat kendisine çok şey katmış olsa gerektir. Çünkü orada Sultan Abdülaziz adına verilen balo ve konsere katılmış, 1867 Paris Evrensel Sergisi'ni yerinde görmüş ve hanedanı bizzat temsil etmiş, Avrupa'nın teşrifat, organizasyon yöntemlerini gözlemlemiş olması çok önemlidir. Bu seyahat çocukluğundan itibaren sanatla ilgili dersler de almış olan Sultan II. Abdülhamid'in sanata bakış açısını yüzyılın sanat ortamını bizatihi yerinde görmesi açısından etkilemiştir.

3.2.1. Yıldız Sarayı Fotoğrafhanesi

Sultan II. Abdülhamid'in sadece fotoğrafa değil resim, marangozluk, çinicilik gibi diğer sanat dallarına da ilgisi büyüktü. Sultan Yıldız Sarayı'nda iç bahçeye bakan, en sevdiği ve hususi istirahatgâhı olarak kullandığı köşklerden birini sanayi-i nefiseye (güzel sanatlar) mahsus ayrı ayrı odalar şeklinde tanzim ettirmiş, birini resim salonu, birini fotoğraf atölyesi, bir diğerini de müzik salonu yapmıştı. Kendisi iyi resim yapan ve musikiden de anlayan Sultan'ın hususi kütüphanesi, asar-ı atika (eski eser) ve nadir eser koleksiyonları da bu köşkteydi[568]. Sultan'ın fotoğraf sevgisinin en önemli göstergelerinden biri de vakit geçirmeyi en çok sevdiği yerlerden biri olan bu köşkte bir fotoğraf atölyesinin olmasıydı.

Yıldız Sarayı'nda 1893 yılında tam teşekkülü bir fotoğrafhanenin de kurulduğu bilinmektedir. Bu fotoğrafhanenin Osman Nuri'nin sözünü ettiği fotoğraf atölyesi mi yoksa münferit bir atölye mi olduğu belli değildir. Yıldız Sarayı'nda kurulan bu fotoğrafhanenin başına 1893 Chicago Sergisi'ndeki başarılı çalışmaları ile Sultan'ın ilgisine mazhar olan asker menşeili fotoğrafçı Ali Rıza Bey (1850-1907)

[566] Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 57.
[567] **age**, 26, 28.
[568] Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi**, c.2. (Osmanlıca), (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1909), 454.

getirilmiştir[569]. Hanedan mensubu şehzade ve sultanların fotoğraflarının büyük bölümünün bu fotoğrafhane tarafından çekildiği bilinmektedir[570]. Vesikalardan bu fotoğrafhanenin 1907'ye kadar devam ettiği anlaşılmaktadır[571].

Ayrıca, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde İstanbul şehremini ve valisi olarak görev yapan Ebubekir Hâzim Bey (1864-1947) de hatıratında Harem Dairesi'nde bir fotoğraf atölyesinin varlığından söz etmektedir. Ebubekir Hâzim Bey (Tepeyran) daha önce çeşitli devlet memurluğu görevlerinde bulunmuş bir isimdir, 1896-1898 yıllarında Dedeağaç Mutasarrıfı iken çektiği fotoğrafları II. Abdülhamid'e fotoğraf albümü olarak sunmuş ve çalışmaları saray nezdinde kabul görmüştür[572]. Ebubekir Hâzim Bey'in 1896-1898 yıllarında Dedeağaç'ta iken çektiği bu fotoğraflar ve fotoğrafa olan ilgisi hem kendi istikbalini etkilemiş hem de Yıldız Sarayı'nda Harem Dairesi'nde bir fotoğraf atölyesinin kurulmasına vesile olmuştur.

Ebubekir Hâzim Bey hatıratında aktardığına göre, kendisi fotoğraf çalışmaları sayesinde, memuriyetinde azledilmesine neden olacak jurnallerle mimlenerek, uzun yıllar görevinden uzak kalma ihtimalinden kurtulmuştur. Kendisi ile ilgili gönderilen olumsuz jurnaller neticesinde görevlerinden azledilecek olan Ebubekir Hâzim Bey bir ariza (istirahamname) ile birlikte Dedeağaç'ta yaptığı çalışmaların fotoğraflarını Kızlar Ağası Abdülgani Ağa'ya ile birlikte saraya göndermiştir[573]. Abdülgani Ağa daha sonraki görüşmelerinde Hâzim Bey'e Sultan'a ariza ile birlikte albümü verdiğini, hatta önce arizayı ardından albümü takdim ettiğini söylemiştir. Kızlarağası kendisinin, Sultan II. Abdülhamid fotoğrafa olan derin alakasından dolayı istirhamnameyi iyice okumaz diye özellikle böyle yaptığını belirtmiştir. Kızlarağası Abdülgani Ağa, Sultan II. Abdülhamid albümü incelerken, içerisinde Dedeağaç'ta Rumların çaldığı ancak Hâzim Bey'in meydana çıkardığı topun fotoğrafına işaret etmiş, fotoğrafta topun arkasında görünen kişinin Mutasarrıf Hâzim Bey olduğunu ve bu resimleri

---

[569] Salih Gülen, "II. Abdülhamid ve Fotoğraf", **Devr-i Hamid**, ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011): 380. Ayrıca Bakınız: BOA, Y.PRK.MYD., 48-13/ 04 Safer 1311. (17 Ağustos 1893) "Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Feriki Mehmed Şakir Paşa'nın, padişahın emri gereği Yıldız Sarayı'nda bir fotoğrafhane tesis olunduğu, gerekli alet ve edavatın getirtildiği ve fotoğrafhanenin başına da Ali Rıza Bey'in geçirildiğini bildirmesi"

[570] İhsanoğlu, **age**, 8.

[571] Adnan Genç, Orhan M. Çolak, **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları**, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, 2007), 655. Ayrıca Bakınız: Y.MTV. 234/157, 289/82.

[572] Ebubekir Hâzim Tepeyran, **Ebubekir Hâzim Tepeyran Hatıraları: 1**, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944), 237-238.

[573] **age**, 233-234.

(fotoğrafları) de bizzat kendisi çektiğini Sultan'a aktarmıştır. Bunun üzerine Sultan'ın söylediği söz II. Abdülhamid ve fotoğraf ilişkisi bağlamında çok önemlidir. Sultan II. Abdülhamid, Kızlar Ağası Abdülgani Ağa'ya Ebubekir Hâzim Bey için "Mademki, O böyle güzel resimler yapıyormuş, bir makine aldırarak ben de resim yapmaya çalışacağım" dediğini aktarmıştır[574]. Buradan Sultan II. Abdülhamid'in fotoğrafın büyük destekleyicisi olmasının yanında kendisinin de bir kameraya sahip olma ihtimalini ve bizzat kendisinin de fotoğraf çektiği sonucunu çıkarabiliriz.

Sultan II. Abdülhamid Ebubekir Hâzim Bey'in bu girişiminin neticesinde masum olduğuna kanaat getirmiştir. Rütbede terfi alan Hâzim Bey Musul Valiliği'ne yükselmiştir[575]. Sultan'ın tahttan indirilmesine kadar çeşitli devlet görevlerinde bulunmaya devam eden Ebubekir Hâzim Bey, Sultan tahttan indirildiğinde ise İstanbul şehremini ve valisi olarak görev yapmaktadır. Ebubekir Hâzim Bey'in yolu Yıldız Sarayı'nın tasfiye sürecinde önemli bir aktör olarak Yıldız Sarayı ile kesişmiştir. Bu kesişme sayesinde yine Sultan II. Abdülhamid'in fotoğraf atölyesine dair bir bilgi günümüze ulaşmıştır. Hazim Bey'in anılarında anlattığı üzere Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Sultan'ın meclis kararıyla parasına ve mallarına el koyulması için kurulan komisyonla birlikte kendisi de Yıldız Sarayı'na girmiştir[576]. Hatta 8 Mart 1909'da L'illustration'da çıkan haberde Ebubekir Hâzim Bey'in şehremini olarak Şale Köşkü'nün mühürlenirken orada olduğu görülmektedir. Çıkan haberin resim altında "Merdivenin altında: İstanbul Valisi Hâzim Bey kapıda, mühürleri eklerken: Dr. Mouhiddine Bey" ifadesi yer almaktadır[577]. Hazim Bey'in hatıratında Yıldız Sarayı'nın tasfiye sürecinde Harem Dairesi'ne Kızlar Ağası Abdülgani Ağa ile birlikte girdiklerini ve Kızlar Ağasının o esnada küçük bir fotoğraf atölyesini göstererek "bu camekân Padişah'a takdim ettiğiniz albümdeki güzel resimlerin uyandırdığı fotoğrafçılık hevesi ile yaptırılmıştı" dediğini aktarmıştır[578]. Bu bilgi bize haremde camekân içinde küçük bir fotoğraf atölyesinin varlığını göstermektedir. Bu, Sultan II. Abdülhamid'in özel fotoğraf atölyesi olabilir. Ayrıca Sultan'ın Dedeağaç'da çekilen fotoğraflardan oluşan albümünün etkisiyle bir fotoğraf

---

574 **age**, 235.
575 **age**, 236.
576 **age**, 235.
577 Youssouf Razi Bey, **L'illustration**, s. 3454 (8 Mart 1909): 324-325., https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=3758088&silo_library=GEN01 [04.07.2017].
578 Tepeyran, **age**, 235.

makinesi alacağını söylemesi ve tahttan indirildikten sonra Kızlarağası'nın Hâzim Bey'e haremdeki fotoğraf atölyesini göstererek bu atölyenin Dedeağaç albümünden sonra kurulduğunu aktarması bu atölyenin 1898 tarihinden sonra kurulduğunu göstermektedir. Çünkü Hazim Bey Dedeağaç'daki görevini 1896-1898 yılları arasında yapmıştır. Saraya söz konusu ariza ve albümü bu tarihler arasında göndermiş olmalıdır. Arizanın neticesinde terfi alarak Musul Valiliği'ne atanmıştır. Yıldız Sarayı bünyesinde başında Ali Rıza Bey'in bulunduğu fotoğrafhanenin 1893'de kurulduğu bilindiğinden, demek ki bu atölye daha sonra kurulmuştur. Dolayısıyla bu Sultan II. Abdülhamid'in özel fotoğraf atölyesi olabilir ve bu bilgi aynı zamanda sarayda birden fazla fotoğraf atölyesinin varlığını doğrular.

Yıldız Sarayı bünyesinde varlığı bilinen bir diğer fotoğrafhane de Çini Fabrika-i Hümâyunu Fotoğrafhanesi'dir. Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinde yer alan Çini Fabrika-i Hümâyunu'nun hususi fotoğrafhanesi olan bu fotoğrafhanenin çini fabrikasının ürünlerinin çekilmesi için kurulduğu düşünülmektedir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid Arşivi'nde bu fotoğrafhaneye ait olan albümlerde fabrikanın ürettiği eserlerin çekimlerinin yapıldığı görülmektedir.

Çini Fabrika-i Hümâyunu Fotoğrafhanesi 1897 Osmanlı Yunan Harib'nin akabinde Yıldız Sarayı'nda hazırlanan Evlâd-ı Şüheda ve Mâlûleyn-i Guzat Âsâkir-i Şâhâne-i İane Sergisi adıyla düzenlenen sergi ve kermesinde sergilenen eşyaların çekimini de yapmıştır[579]. Günümüzde Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nin dizinine bakıldığında bu fotoğrafhane "Yıldız Çini Fabrikası Fotoğrafhanesi (Hazırlayan)" ibaresi ile 90525 ve 90526 numaralı albümlerin müellifidir.

Fotoğrafhane'nin Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyun'undaki yeri tespit edilememiştir. Bu fotoğrafhanede görev yapan kişilerin kim oldukları konusunda ise sınırlı bilgi mevcuttur. Bunlardan birincisi Sadrazam Cevad Paşa'dır. Sanatla yakından ilgili bir sadrazam olan ve Osmanlı devlet ricali içerisinde fotoğrafçılık tutkusu önde gelen biri olarak anlatılan Cevad Paşa'nın Çini Fabrika-i Hümâyunu'nun kurucusu sayıldığı aktarılmaktadır[580].

---

[579] Genç, Çolak, **age**, 660.
[580] Taha Toros, "İlk Türk Fotoğrafhanesi ve Ferit İbrahim", http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/5811/001582408010.pdf?sequence=1 [06.07.2017].

Çini Fabrikası Hümâyunu Fotoğrafhanesi'nde çalışmış bir diğer isim ise Mehmet Rıfat Efendi'dir. Mekteb-i Harbiye'de 1893-1900 yıllar arasında fotoğraf hocalığı yapmış olan Mehmet Rıfat Efendi 1894'den itibaren Çini Fabrikası Hümâyunu'nda çalışmaya başlayarak burada fotoğraf ve kimya işlerinden sorumlu fotoğrafçı ve ressam olarak görev yapmıştır. 1896'da dördüncü dereceden Âli Osman nişanı almıştır[581].

Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde fotoğrafhanenin hangi yıllarda kurulmuş olabileceğine dair ipucu veren belgeler mevcuttur. Yıldız Çini Fabrikası Fotoğrafhanesi'nde 3 Haziran 1896 - 8 Mart 1897 tarihleri arasında yapılan yenileme amaçlı inşaat işlerini gösteren vesikalar: fotoğrafhane inşası için verilen malzemeleri gösteren irsaliyeler, pusulalar ve faturalardır[582]. Çini Fabrika-i Hümâyunu'nun ilk olarak 1892 yılında faaliyete geçtiği, ancak 1894'de depreminden büyük ölçüde zarar gördüğü için saray mimarı D'Aronco tarafından yapıya bazı ekler yapılması için proje hazırlandığı, Sultan'a sunulan bu projeler neticesinde fabrikanın bir dizi genişletme ve yenileme çalışmalarına tabi tutularak neredeyse yeniden yapıldığı bilinmektedir[583]. Fotoğrafhane bu yenileme ve genişletme döneminde kurulmuş olabilir. Fabrikada 1895'de çıkan bir yangından sonra da onarım ve yenileme çalışmaları yapıldığı bilinmektedir[584]. Dolayısıyla Yıldız Çini Fabrikası Fotoğrafhanesi 1895 yılındaki yangından zarar görmüş bu yüzden de 1896-1897'de yenileme amaçlı inşaat faaliyetlerine tabi tutulmuş olabilir. Böylece fotoğrafhanenin hemen hemen fabrikanın kuruluşundan itibaren eş zamanlı olarak burada üretilen mamulatın çekimlerini yaparak üretimi desteklediği görülmektedir.

Yıldız Sarayı'nda muhtelif fotoğrafhaneler olmasının yanında bazı hanedan mensuplarına fotoğraf derslerinin de verildiği bilinmektedir. Sarayda fotoğraf dersi veren isimler Aşil (Achille) Samancı (1870-1942) ve Ali Sami (Aközer) (1866-

---

Süleyman Kani Bey, "Saray ve Bâb-ı Âlî'nin iç Yüzü" adlı anılarında, Sadrazam Cevat Paşa'nın sanat sevgisine ve fotoğrafçılığına geniş yer vermektedir.

581 Fatih Damlıbağ, "Osmanlı Devleti'nde Porselen ve Çini Fabrikaları" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 114,115. Ayrıca bakınız: BOA HH.d. 7447, s.28b. , BOA İ.TAL 90/1313.Ş.098, 30 Şaban 1313, 2 Şubat 1311, 14 Şubat 1896., Genç, Çolak, **age**, 667. Ayrıca bakınız: İ.TAL. 112/1314 Z-097.

582 Sinem Serin, "Yıldız Çini/Porselen Fabrikası" (Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 20. Ayrıca Bakınız: MSHHA, E-I, dosya no. 85. : MSHHA, E-I, dosya no. 85, belge no. 4. (3 Haziran 1896 tarihli olanı Keresteci Avram'ın 1.209 kuruş 92 santimlik olan alacağını gösteren bir irsaliye), MSHHA, E-I, dosya no. 85, belge no. 55. (12 Şubat 1897 tarihli olup fotoğrafhane inşası için verilen çam ağaçlarının faturası)

583 Osman Nuri, **age**, 19, Batur, **Dünden Bugüne**, 525., Batur, Devr-i Hamid, 147., Demet Coşansel Karakullukçu, **age**, 62., Batur, **Dünden Bugüne**, 525.

584 Bakınız: Hazine-i Hassa Defterleri, 15 Cemâziyelevvel 1313 / 22 Teşrîn-i evvel 1311 (3 Kasım 1895) tarihli irade sureti: HH.d, no. 30667, s. 72/3.

1936)’dir. Dekoratör ve ressam Jacob Samancı’nın oğlu olan Aşil Samancı Abdullah Biraderler’in yanında çırak olarak yetişmiş, yine onların vasıtasıyla sarayda şehzadelere fotoğraf dersleri vermiştir[585]. Halil Kamil Paşa’nın torunu olan Üsküdarlı Ali Sami (Aközer) ise Mühendishane-i Hümâyun’un topçu bölümünden mezun olmuş, ilerleyen yıllarda da bu okulda resim ve fotoğrafçılık dersleri vermiş bir isimdir. Karakalem ve suluboya resim alanında da usta olan Üsküdarlı Ali Sami, Şehzade Burhaneddin Efendi’ye de sarayda fotoğraf dersleri vermiştir[586].

3.2.2. Devlet Kurumları /Askeri Okullar/ Asker Kökenli Fotoğrafçılar

Sultan II. Abdülhamid döneminde özel fotoğraf stüdyoları açılmaya devam ederken devlete bağlı idari, askeri, sağlık ve eğitim kurumlarında da fotoğraf tekniğinin kullanımı yaygınlaşır. Harbiye ve Bahriye Nezaretleri, Bab-ı Seraskeri, Mühendishane-i Berri Hümâyun, Dârülaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi ve Yıldız Çini Fabrikası’nın kendi bünyelerinde hususi fotoğrafhaneler kurulmuştur[587].

Askeri okullardaki resim dersleriyle birlikte fotoğraf derslerinin de verilmesi 1860’lı yıllarda başlamıştı. Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun 1773 yılında, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun 1795’de, Mekteb-i Harbiye ise 1834’de açılmıştı. 1805’de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun resim derslerinde kullanılmak üzere İngiltere’den bir Camera Obscura getirilmişti[588]. 1839’dan itibaren Osmanlı’ya fotoğrafın girişi ve hızlı bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla bu okullardan mezun olanlar arasından da fotoğrafçılıkla ilgili çalışmalar yapan askerler yetişti ve bu isimler Osmanlı fotoğraf tarihinin öncü isimleri oldular. Bunlar arasında Servili Ahmed Emin (1845-1892), Üsküdarlı Ali Sami (Ali Sami Aközer) (1866-1936), Yüzbaşı Hüsnü Bey (1844-1896), Bahriyeli Ali Sami (1867 - 1936), Yüzbaşı Sadullah İzzet, Ali Rıza Bey (1850-1907), Hüseyin Zekai Bey (1860-1919), Kenan Reşid Bey gibi isimler vardı. Bunlardan Bahriyeli Ali Sami Bey daha sonraki yıllarda Sultan’ın Fotoğrafçısı (serfotoğrafî) ünvanını da elde edecekti[589]. Sultan II. Abdülhamid döneminde Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun, Bahriye Okulu gibi bazı okulların müfredatlarına fotoğraf dersleri de eklendi. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun’da verilmeye başlanan fotoğraf derslerini

---

585 Beaugé, Çizgen, **age,** 258., Reşad Ekrem Koçu, “Apollon Fotoğrafhanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 887.
586 Beaugé, Çizgen, **age**, 249., Çizgen, **Fotoğrafçı Ali Sami**, 37.
587 Genç, Çolak, **age**, 33.
588 Çizgen, **Dünden Bugüne**,330.
589 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58.

daha önce bu okulun resim sınıfından mezun olan ve fotoğrafçılıkla ilgili çalışmalar yapan Servili Ahmed Emin, Ali Rıza Bey, Ali Sami, Yüzbaşı Hüsnü Bey gibi hocalar verdiler[590]. Mekteb-i Bahriye'yi Şahane'de (Deniz Harp Okulu) fotoğraf derslerini "Bahriye Nezaret-i Celilesi Serfotoğrafi" unvanıyla Bahriyeli Ali Sami verdi. Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle görevlendirilen bu fotoğrafçıların çalışmaları sayesinde Osmanlı'da belgesel fotoğrafçılığın da temelleri atıldı[591]. 1872'de Yüzbaşı Hüsnü Bey fotoğrafla ilgili teknik bilgilerin yer aldığı "Risale-i Fotografya" adlı kitabını Osmanlıca olarak yayınladı. Hüsnü Bey bu kitabı yazarken Osmanlı İmpatorluğu'nda Türkçe olarak yayınlanan ilk fotoğraf kitabı olarak 1866'da Sarkis Der Torosyan tarafından Ermeni alfabesiyle yazılan Risale-i Fotografya adlı eserden ilham almıştı[592]. Aynı zamanda iyi bir suluboya ressamı olan, gravür ve fildişi oyma sanatında usta olan Servili Ahmed Emin ise Bursa, Bozüyük, Eskişehir ve İznik'de çektiği fotoğrafları albüm halinde Sultan II. Abdülhamid'e sundu. Fotoğraf alanında elde ettiği başarılar neticesinde bir dönem yaverlik görevine de getirilen fotoğrafçı daha sonra mühendishanede hocalık yapmaya devam etti[593].

Askeri okullardan fotoğrafçı olarak çıkan bir isim de Üsküdarlı Hasan Rıza'ydı (1864-?). Kuleli Askeri Yüksek Okulu'nda 1888-1895 yılları arasında resim hocası olarak görev yapan Üsküdarlı Hasan Rıza 1893'de İstanbul'da ve Anadolu'daki askeri yapıların fotoğraflarının çekilmesi amacıyla kurulan komisyonda da görev aldı. Bu fotoğraflardan hazırladığı 51 adet albümü Sultan II. Abdülhamid'e sundu[594].

1886'da Mühendishane-i Berri Hümâyun'un topçu sınıfından mezun olmuş olan Üsküdarlı Ali Sami (Aközer) mezun olduktan sonra bu okulda resim ve fotoğraf hocalığı yaptı. Yine bu okullardan yetişen asker fotoğrafçılardan olan Servili Ahmet Emin Bey'in kızı ile evlendi ve Emin Bey'in mühendishane'de yardımcılığını yaptı. 1890'da yüzbaşılığa yükseldi ve Mühendishane-i Berr-i Hümâyun Fotoğrafhanesi'nde memur olarak görev yaptı[595]. 10 Eylül 1899'da binbaşlığa terfi etti, 1900 yılında

---

[590] Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58., Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329.
[591] Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329., Çizgen, **Ali Sami**, 33. Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58.
[592] Beaugé, Çizgen, **age,** 223.
[593] Çizgen, **Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami,** 37.
[594] Engin Özendes, "Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353074&/Osmanlıda-Fotoğraf-Sanatı-/-Engin-Özendes-, [06.07.2017]., Beaugé, Çizgen, **age,** 224.
[595] Genç, Çolak, **age**, 654., Ali Sami (Aközer) II. Abdülhamid Arşivindeki 1897 tarihli , konusunu "Yunan Harbi Esirleri ve Yunanlılardan Alınan Silahlar"ın fotoğraflarından oluşan albümde Mühendishane-i Berr-i Hümayun Fotoğrafhanesi'nde memur olan Topçu Kolağası Ali Sami olarak geçmektedir. Sultan bu albüm neticesinde, kendisine ve diğer albümde Mühendishane-i Berr-i

"Mühendishane-i Berr-i Hümâyun hocalarından Binbaşı Ali Sami Bey" ünvanı ile İran şahı Muzafferüddîn'in İstanbul ziyaretini fotoğrafla belgelemekle görevlendirilen komisyonda yer aldı. 1902'de Mavzer Fişek Fabrikası'nın açılışını çekti, 26 Şubat 1908'de Kaymakam (Yarbay) olarak Yaveran-ı Hazreti Şehriyari olarak görevlendirildi[596].

Asker ressamlardan biri olan Hüseyin Zekai Bey (Paşa) de aynı zamanda fotoğrafçılık yapan isimlerden biridir. 1892'de kaymakam (yarbay) olan Hüseyin Zekai Bey bu yıllarda sultanın iradesi ile askeri mekânların fotoğrafını çekmekle görevlendirilmiştir. Bu çekimlerden hazırladığı fotoğraf albümünü Sultan'a sunmuş, 18 Nisan 1893'de bir nişanla ödüllendirilmiştir[597]. 1900'de Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarî ünvanıyla İran Şah'ı Muzafferüddîn'in İstanbul ziyaretini fotoğrafla belgelemekle görevlendirilen komisyonun başkanlığını yapmıştır. Eski Türk sanatlarına ve eserlerine derin alakası olan ve devrin sanat akımlarına hâkim bir isim olan Hüseyin Zekai Bey ayrıca Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Suriye seyahatine eski eser uzmanı olarak katılmıştır. Yıldız Silah Müzesi'nin kuruluşunda da görev alan Hüseyin Zekai Bey 1906'dan itibaren sarayda mabeyn ressamı ve yabancı konuk teşrifatçısı olarak görev almıştır[598].

Medine Müdafii Fahrettin Paşa ünvanıyla tanınan Fahrettin (Türkkan) Paşa (1868-1948) ise çocukluğundan itibaren babasının (Tuna Vilayeti Posta ve Telgraf Müdürü Mehmed Nahid Efendi) yanında görevli olan Fransız mühendislerden, matematik ve Fransızca gibi dersler almış, aynı zamanda fotoğrafçılığı da öğrenme imkânı bulmuştu. Fahrettin Paşa Harp Okulu'nda öğrenci iken fotoğraf çekmeye devam etmiş, bu ilgisini daha da ilerleterek Febüs (Phebus) Fotoğrafhanesi'nin sahibi Boğos Tarkulyan'dan eğitim alarak onun fotoğrafhanesinde çalışmaya başlamıştı. Bürokrat bir babanın oğlu olan Fahrettin Paşa Harbiye'den mezun olduktan sonra yoluna asker ve devlet adamı olarak devam etti. Başta Balkan Savaşı olmak üzere pek çok askeri harekâtta önemli görevler üstlendi, özellikle kutsal topraklardaki görevi ile tarihe geçti. Medine'de Osmanlı'ya isyan eden Mekke emirine karşı Medine'yi savunan Fahrettin Paşa tarihte bu özelliği ile "Medine Müdafii Fahrettin Paşa" olarak bilinmektedir[599]. Paşa'nın

Hümayun fotoğrafçıları Yüzbaşı Hakkı ve Yüzbaşı Ahmed Raşid Efendi'lere üçüncü dereceden Mecidi Nişanı vermiştir. Bakınız : İ.TAL. 119/1315 R-161.

596 Genç, Çolak **age**, 654., Ayrıca Bakınız: İ.AS. 70/1326 M-27.

597 Genç, Çolak, **age**, 662. Ayrıca Bakınız: Y.EE.56/12., İ.TAL. 18/1310 L-014.

598 Genç, Çolak, **age**, s.662, 663.

599 Engin Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1987), 182., Beaugé, Çizgen, **age,** 185-187.

Osmanlı fotoğraf tarihine bir katkısı da yabancı yayınlardan derleme fotoğraf notları mahiyetindeki fotoğrafçılık kitabıdır[600]. Askeri vazifeyle gittiği yerlerin fotoğraflarını da çeken Paşa, böylece "Fahrettin Paşa Koleksiyonu" olarak adlandırılan 300 cam negatiften oluşan bir arşivin sahibidir. Bu koleksiyonu ailesi tarafından İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'ne (IRCICA) bağışlanmıştır[601].

Hususi fotoğrafhane sahibi devlet kurumlarından birisi de Bab-ı Seraskeri Fotoğrafhanesi'dir. Buradaki çalışmaları 1882'den 1894'e kadar Kolağası Mehmed Hüsnü yürütmüştür[602].

Kasımpaşa'daki Bahriye Matbaasında da Matbaa-i Bahriye Fotoğrafhanesi isimli bir fotoğrafhane olduğu bilinmektedir. Matbaa-i Bahriye Fotoğrafhanesi'nin II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda yer alan fotoğraflarının konuları Osmanlı donanması gemileri, tersane üretimi silahlar ve makinelerdir. Fotoğrafhane Moda'da yapılan kayık müsabakalarını ve 1894'deki Sırp Kralı Alexsander'in ziyaretini de belgelemiştir[603].

Harbiye Nezareti'ndeki Fotoğraf Dairesi'nin başındaki isim ise Yıldız Sarayı'ndaki fotoğrafhaneyi de yöneten Ali Rıza Bey olmuştur. Ali Rıza Bey, 27 Aralık 1866'da Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'den mezun olmuş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Fotoğrafhanesi'nde kaymakam (yarbay) olarak görev yapmış, 1 Kasım 1881'de ise miralaylığa (albay) yükselmiştir[604]. Ali Rıza Bey çektiği fotoğraflarla 1893'deki Chicago Sergisi'ne de katılmış, buradaki başarılarıya Sultan II. Abdülhamid'in ilgisini çekmiş ve Yıldız Sarayı'nda kurulan fotoğrafhanenin başına getirilmiştir. Ali Rıza Bey ayrıca Sultan'ın aynı yıl Amerika Kongre Kütüphanesi'ne gönderdiği fotoğraf albümleri içerisinde 2 adet albümün müellifidir. Albümlerin 2 adeti Ali Rıza Bey'e ait olup bunlar 60 fotoğraf içermektedir. Bu albümlerde Ali Rıza Bey için el yazısıyla Harbiye Nezareti Fotoğraf atölyesinin şef operatörü ibaresi geçmiştir. Buradan edinilen bilgiye göre Ali Rıza Bey Yıldız Sarayı'ndaki fotoğrafhanenin başında olduğu gibi aynı zamanda Harbiye Nezareti Fotoğraf Atölyesi şefliği de yapmıştır. Ali Rıza

---

600 Özendes, "Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353074
601 Haremeyn. Makka al-Mukarrama and al-Madina al-Munawwara in photographs from the Ottoman period selected from the albums of Sultan Abdulhamid II and the collection of Fahreddin Pasha (Türkkan), http://www.ircica.org/haremeyn-makka-al-mukarrama-and-al-madina-al-munawwara-in-photographs-from-the-ottoman-period-selected-from-the-albums-of-sultan-abdulhamid-ii-and-the-collection-of-fahreddin-pasha-turkkan/irc959.aspx, [06.07.2017].
602 Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329.
603 Genç, Çolak, **age**, 667.
604 **age**, 34, 655. Ayrıca Bakınız: İ.DH.838/67419

Bey, geniş formatlı kamera çalışarak İstanbul'daki anıt eserleri, boğaz kıyılarını görüntülemiş ve geniş format kameranın sağladığı detay sayesinde mükemmel fotoğraflar elde etmiştir[605]. Fotoğrafçı 15 Aralık 1895'de mirlivalığa (tuğgeneral) terfi etmiş 1899'da ikinci dereceden Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir[606].

Fotoğrafçılığın imkânlarından yararlanan bir başka kamu kurumu ise Dârülaceze'dir. Bir yandan Mekteb-i Bahriye'yi Şahane'de (Deniz Harp Okulu) Bahriye Nezareti Celilesi Serfotoğrafi unvanıyla fotoğraf dersleri vermekte olan Bahriyeli Ali Sami Dârülaceze'nin de fahri baş fotoğrafçısıdır. Bahriyeli Ali Sami bu unvanlarıyla hem Osmanlı Donanması'nın hem de imparatorluğu ziyarete gelen amirallerin ve yabancı donanmaların fotoğraflarını çekmiştir. Bahriyeli Ali Sami 1893'de fotoğraf tekniklerini ve ilkelerini anlatan "Mebadi-i Usuli Fotoğrafya" adlı bir fotoğraf kitabı da yayınlamıştır[607].

Bu dönemi Türk resim sanatındaki Asker Kökenli Ressamlar ekolüne benzer şekilde Asker Kökenli Fotoğrafçılar ekolü olarak adlandırabiliriz. Zaten bu fotoğrafçıların çoğu aynı zamanda ressamdır. Osmanlı modernleşmesinin en önemli dişlisi olan ordunun içinden çıkan asker fotoğrafçılar mühendishane ve askeri okullardaki fotoğraf derslerini yürütmekle birlikte, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in isteğiyle dönemin ordusu, donanması, fabrikaları, işçileri, memurları ve eğitim kurumlarını, karakolları, camileri, kültürel mekânları, arkeolojik alanları, doğa görünümlerini de fotoğrafla belgeleyerek, tüm gelişmeleri fotoğraf aracılığı ile aktarmışlardır. Sultan II. Abdülhamid savaşları da fotoğraf aracılığı ile takip etmiştir. 1897'deki Türk-Yunan Harbi'nin her aşaması irade-i seniyye ile görevlendirilmiş asker fotoğrafçılar aracılığıyla belgelenmiştir[608]. Sultan imparatorluğu ziyarete gelen yabancı hükümdarların gezilerini ve büyük kurumların açılış törenlerini çektirerek bunlar hakkında fotoğraflar aracılığıyla malumat sahibi olmuştur[609]. Yabancı hükümdarlara gönderdiği fotoğraf albümleri vasıtasıyla da imparatorlukta gerçekleşen tüm yeniliklerin bir anlamda tanıtımını yapmıştır.

---

605 William Allen, "Analyses of Abdul-Hamid's Gift Albums", **Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları**, vol.12 (1988): 35. Öztuncay, **Dersaadetin**, 342.

606 **age**, 655. Ayrıca Bakınız: İ.TAL. 87/1313 C-26), İ.TAL.187/1317Ca-027)

607 Öztunçay, **Dersaadetin**, 338., Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58., Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329.

608 İhsanoğlu, **age**, 8., Genç, Çolak, **age**, 33., Ayrıca bakınız: Fotoğraf işlerinde istihdam olunan Yüzbaşı Ziya ve Ahmed Nuri Efendiler ile beraber harp mevkiine gönderilen Hüsameddin Bey'in çekmiş olduğu resimlerin takdimine dair: 23.1.1315 tarihli belge BOA,Y.MTV.,161/43.

609 Çizgen, "**Dünden Bugüne**, 329.

Sultan'ın fotoğrafın gücünden nasıl yararlandığına dair bir örnek de yirmi beşinci cülus yıldönümünde (1900) çıkaracağı sınırlı af için mahkûmların fotoğraflarını çektirmesidir. Bu af için, imparatorluktaki tüm cezaevlerinde bulunan mahkûmların tek tek veya üçerli gruplar halinde boy fotoğrafları çekilerek albümlenmiş, albümlere fotoğraflarla birlikte mahkumların suçları, mahkumiyet süreleri gibi bilgiler de işlenmiştir. Sultan bu albümleri inceleyerek af kararı vermiştir[610].

Sultan II. Abdülhamid Mekteb-i Harbiye'ye öğrenci seçiminde de fotoğraflardan yararlanmıştır. İyi bir fizyonomi bilgisine de sahip olduğu anlaşılan Sultan, bu okula öğrenci seçerken Payitaht'ın önemli ailelerinin fotoğraf albümlerine bakmıştır[611].

Zaptiye Nazırlığı bünyesindeki fotoğrafhanede ise 1884'de İstanbul'daki hapishanelerdeki tüm mahkumların fotoğrafları çekilmiştir. Bu olay Osmanlı Polisiye tarihinde fotoğraftan yararlanmasına dair önemli bir başlangıçtır. Bu sayede fotoğraflı sabıka dosyaları oluşturularak tüm karakollara dağıtılmış ve suçluların takibinde kolaylık sağlanmıştır[612]. Bu uygulama da Sultan II. Abdülhamid fotoğrafa olan özel ilgisi ve onu her alanda kullanarak yararlanmasının iyi bir örneğidir.

Sultan II. Abdülhamid önemli olayların takibi ve fotoğrafla belgelenmesi için sadece tek tek veya ortaklıklardan oluşan fotoğrafçı veya fotoğrafhanelerle çalışmamış aynı zamanda fotoğraf çekmekle görevli konmisyonlar da kurdurmuştur. Örneğin İran Şahı Muzafferüddîn'in 1900'de gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinde bir komisyon kurulmuş, Hüseyin Zekai Bey (Paşa) Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarî ünvanıyla komisyonun başkanlığını yapmıştır[613]. Komisyonda Mekteb-i Mühendishane-i Berr-i Hümâyun hocalarından Binbaşı Ali Sami Bey (Üsküdarlı Ali Sami) ve fotoğraf hocalarından Ömer Fuad (Keskin) (1869-1949) görev almış, Hazım Bey ve Behcet Bey gibi isimler ise fotoğraf muavinliği (asistanlığı) yapmışlardır[614]. Yine 1897' deki Türk Yunan Harbi süresince fotoğraf çekimlerinin yapılması için bir heyet oluşturularak Teselya'ya gönderilmiştir. Bu komisyonda ise Hüsammedin Bey (?,1904), Yüzbaşı Ziya Efendi ve Ahmed Nuri Efendi, Kenan Paşa (1855-?) gibi isimler görev almıştır[615].

---

610 Çizgen, **Dünden Bugüne**, 329.
611 Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, 26.
612 Genç, Çolak, **age**, 665.
613 **age**, 662, 663.
614 **age**, 659, 661, 668.
615 **age**, 33, 661., Ayrıca Bakınız: Fotoğraf işlerinde istihdam olunan Yüzbaşı Ziya ve Ahmed Nuri Efendiler ile beraber harp mevkiine gönderilen Hüsameddin Bey'in çekmiş olduğu resimlerin takdimine

II. Abdülhamid fotoğraf arşivinde ağırlıklı olarak Yıldız Sarayı, Hamidiye Etfal Hastanesi ve İstanbul karakolları ile ilgili fotoğrafların sahibi olan Hüsameddin Bey, 1902'de yaveran sınıfına alınmış, 1904'den itibaren miralay olaerak görev yapmıştır. Hüsameddin Bey aynı zamanda Hamidiye Etfal Hastanesi'nde memur olarak da çalışmıştır. Hüsameddin Bey'in ayrıca Uzakdoğu'da Şangay, Singapur, Malezya, Borneo, Kore, Sibirya, Amur nehri gibi çok farklı bölgede fotoğraf çekmiştir[616].

Sultan II. Abdülhamid böylece, başta asker fotoğafçılar olmak üzere devlet kurumlarında görevlendirdiği fotoğrafçıların imparatorlukta olan hemen her şeyi belgelemelerini sağlamış, bu sayede sadece payitaht İstanbul'unun değil imparatorluğun her yerindeki gelişmelerden haberdar olmuştur.

3.2.3. Saray Fotoğrafçıları

İlk olarak Sultan Abdülmecid Dönemi'nde verilmeye başlayan saray fotoğrafçısı unvanı Osmanlı'da "Ressâmı- Şehriyâri", "Fotoğrafî-i Hazreti Şehriyârî" veya "Ser-Fotoğrafî-yi Hazret-i Şehriyârî" şeklinde ifade edilmiştir. Beraberinde bir çok imtiyaz ve prestij getiren saray fotoğrafçılığı ünvanı Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de uğrunda yarışılan bir unvan olur. Öyle ki Sultan Abdülaziz Dönemi'nde rakiplerine rağmen bu unvanı ellerinde tutan Abdullah Biraderler'in sarayla bağlantılı çalışmaları zaman zaman kesintiye uğrar. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında bu görevde olan Abdullah Biraderler Tersane Konferansı'nda (23 Aralık 1876) konferansa katılan yabancı devlet temsilcilerini ve elçileri fotoğraflamışlardır[617]. Tarihe 93 Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) neticesinde Kevork Abdullah'ın takındığı tutum ve yaptığı bazı davranışlar ise Abdullah Biraderler'i saray fotoğrafçılığı konusunda dezavantajlı duruma düşürür. Savaşı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması'nı kabul etmek zorunda kalır. Kevork Abdullah, bu anlaşmanın ardından bir süre daha Yeşilköy'de bir konakta kalan Grandük Nikolai Nikolayeviç (1831-1891) ve beraberindeki subayların fotoğraflarını çeker. Üstelik bu fotoğraf çekimi ilk değildir. Grandük Nikolai 1870'lerin başında Abdullah Biraderler'in atölyesinde bir portre çektirir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Grandük'ü bu kez beraberindekilerle birlikte fotoğraflayan Kevork Abdullah bununla

---

dair: 23.1.1315 tarihli belge BOA,Y.MTV.,161/43, Engin Özendes, **Türkiye'de Fotoğraf**, (İstanbul: Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), 20.

[616] Genç, Çolak, **age**, 661, 662.

[617] Pinguet, **age**, 129.

da kalmayarak işgalci Rus ordusu generallerine ve subaylarına Pera'daki evinde bir davet verir. Bunlardan haberdar olan Sultan II. Abdülhamid derhal Abdullah Biraderler'i saray fotoğrafçılığından azleder. Abdullah Biraderler Sultan II. Abdülhamid nezdinde düştükleri bu durumdan Grandük Nikolai Nikolayaviç ve Elçi Nikolay Pavloviç İgnatyev (1832- 1908)'in Sadrazam Ahmed Vefik Paşa'ya (1823-1891) ricaları sayesinde kurtulurlar. Saray fotoğrafçılığı görevini kaybeden Abdullah Biraderler bu imtiyazı Basile (Vassilaki) Kargopoulo'ya (1826–1886) kaptırırlar[618].

Fotoğrafçılığa 1850'de başlayan Basile Kargopoulo 1886'daki ölümüne değin mesleğini kesintisiz olarak icra eder ve Abdullah, Gülmez, Sebah gibi kardeşlerden veya ortaklıklardan oluşan güçlü rakipleri karşısında tek başına durur. Osmanlı Saray Fotoğrafçısı unvanını 1878'de alan Kargopoulo daha önceden de saraya fotoğraf işleri yapmıştır. Kargopoulo'ya fotoğraf işi yaptıran hanedan mensupları arasında Sultan Abdülmecid'in kızları Refia ve Naile Sultan gibi isimler vardır. Kargopoulo aynı zamanda Sultan V. Murad'a şehzadelik döneminde fotoğraf dersleri de vermiştir. Kargopoulo'nun 1878'de Abdullah Biraderler'i saray fotoğrafçılığı görevinden alarak bu görevi kendisine veren II. Abdülhamid Dönemi'nde yıldızı daha da parlar. II. Abdülhamid'in emriyle hanedan üyelerinin, devlet ricalinin fotoğraf çekimleri ve dağıtımları ile hanedana ait köşk ve yalıların iç ve dış mekânlarının fotoğraf çekimleri işi resmen kendisine verilir. Kargopoulo böylece sadece fotoğraf stüdyosunda değil sarayın içerisinde çekim yapabilen bir isim olur. Fotoğrafçının 1879'da saraya kesmiş olduğu faturadan edinilen bilgiye göre, Kargopoulo 1878 Haziran ayından itibaren saraya 1266 fotoğraf teslim etmiştir. Bu işler arasında 5 adet Boğaz panoraması, İstanbul manzaraları ve Yıldız Sarayı görüntülerini barındıran yaklaşık 160 fotoğraf, İstanbul'a ait 200 streograf, sarayda görevli olan yaverlerin tümünün belgelendiği 438 fotoğraf içeren portre albümü, 122 adet at fotoğrafı, 35 adet muhafız taburu subayı portresi, 269 Mısır fotoğrafı ve Plevne konulu üç adet resim vardır[619].

Kargopulo 1879-1885 tarihler arasında Sultan II. Abdülhamid'in isteğiyle Osmanlı Hanedanı ve Osmanlı Devlet Adamları fotoğraf dizilerini hazırlar. Sultan bu albümleri sarayda kullanmak, yerli, yabancı misafirlere hediye etmek ve hanedan üyelerine

---

618 Engin Çizgen, "Abdullah Biraderler", **İstanbul**, 72-73., Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 44,45. (Yazarın Notu: Kevork Abdullah'ın Grandük Nikolai'ye hitaben yapmış olduğu konuşmanın kendi el yazısı ile hazırlamış imzalı orjinal metni Ömer M. Koç koleksiyonunda bulunmaktadır.)

619 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 48-49. Ayrıca Bakınız: TCBOA: Y.PRK.MYD. 1/33., Pinguet, **age**, 165.

vermek niyetiyle hazırlatmıştır. Hanedan mensuplarının fotoğraf çekimleri belirli aralıklarla tekrarlanması Sultan'ın bu konuya verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Hanedan ve devlet adamlarına ait bu fotoğraf serileri incelendiğinde bunların bazılarının Yıldız Sarayı içerisindeki fotoğrafhane stilinde sade ve dekor olmayan bir mekânda, arka plan perdeleri ile çekilmiş oldukları görülmektedir. Bazı fotoğraflar ise Kargopoulo'nun Tünel Meydanı'ndaki stüdyosunda çekilmiş olsa gerektir. Çünkü Pera'daki stüdyosunda çekilen başka kişilerin fotoğraflarındaki stüdyo perdeleri; mobilya ve iç dekorasyonu fotoğraflardakilerle eşleşmektedir. Kargopoulo'nun stüdyosunda çekilen fotoğraflarda fonda deniz ve boğaz manzaralarının yer aldığı, mermer sütunlar ve büyük vazolarla süslü saray görünümü verilmiş görüntüler stüdyo perdelerine aktarılmıştır. Kargopoulo'nun fotoğraf stüdyosu pahalı halı ve mobilya seçimleriyle Sultan'ın fotoğrafçısı olmanın hakkını vermiştir[620]. Bu dönem de imparatorluğa yapılan resmi ziyaretleri fotoğraflama işi de yine Kargopoulo tarafından gerçekleştirilir. Fotoğrafçı, 1882'de II. Wilhelm'in heyetini, Avusturya imparatoru Franz Joesph'in ziyaretini, daha sonra da Avusturya veliahtı Rudolf'un ziyaretlerini fotoğraflar. Ayrıca Rasathane-i Amire tarafından bir ay tutulması fotoğrafı çekmekle görevlendirilir. Bu fotoğraf çekimi fotoğrafçılıkla astronominin iş birliğine gidildiği ilk örnek olması açısından önemlidir. Kargopoulo 1883'de Sanayi-i Nefise'nin açılışı töreniyle, bu tören sırasında okulda sanat, arkeoloji ve koruma dersleri verecek sanatçı ve hocalarla Osman Hamdi Bey'i (1842-1910) görüntüler[621]. 1884'de Zaptiye Nazırlığı bünyesindeki fotoğrafhanede İstanbul'daki hapishanelerdeki tüm mahkumların fotoğraflarını çeker[622].

Fotoğrafçının 1885'de kazandığı iki altın madalya Moniteur Oriental'de duyurulur. Kargopoulo bu madalyaların ilkini İsveç kral ve kraliçesinin çektiği fotoğraflar için ikincisini ise fotoğraf alanına yaptığı katkılardan ötürü Danimarka'dan alır[623]. Sultan II. Abdülhamid, Kargopoulo'nun fotoğraf sanatına vermiş olduğu bu üstün hizmetleri 29 Ocak 1886'da güzel sanatlar alanında çıkartılmış bir nişan olan "sanayi madalyası" ile mükâfatlandırır[624]. Basile Kargopoulo bu nişanı almasından kısa bir süre sonra 28 Mart Pazar geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat eder, mesleğinin zirvesinde olduğu bu dönemi yaşamaya ömrü vefa etmez. Fotoğrafçının ölümü Le Moniteur Oriental'da

[620] **age**, 49-50.
[621] Pinguet, **age**, 165.
[622] Genç, Çolak, **age**, 665.
[623] Pinguet, **age**, 165.
[624] Le Moniteur Oriental, 29 Ocak 1886.'dan aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 50.

"Zat-ı şahanenin fotoğrafçısı Vasilaki Kargopoulo Efendi'nin vefatını teessürlerimizle beyan ederiz" ifadeleri ile duyurulur. Sultan II. Abdülhamid çıkarttığı iradeyle Vasilaki Efendi'nin tüm defin masraflarının Hazine-i Hassa İdaresi tarafından karşılatır[625]. Sultan ayrıca 11 Nisan 1886'da çıkardığı bir iradeyle onun yerine oğlu Konstantin Kargopoulo'yu saray fotoğrafçısı olarak görevlendirir. II. Abdülhamid'in saray ressamı olarak görev yapan Josef Manas da 1886'da Konstantin Kargopoulo tarafından yönetilen saray fotoğrafhanesinde üretilen fotoğrafları elle renklendirir. Ressamın bu çalışmaları Sultan nezdinde de takdir görerek, güzel sanatlar altın madalyası ile mükâfatlandırılır[626]. Bu çalışma bir resim ve fotoğraf işbirliği örneği olması açısından önemlidir. Konstantin Kargopoulo saray fotoğrafçısı olarak çalışmalarına devam etse de bu unvanı tekrar elde edebilmek için uğraşan Abdullah Biraderler ve Sébah & Joaillier gibi deneyimli ortaklıkların rekabetine çok fazla dayanamayarak, 1889'da bu görevi kaybeder[627].

1886'da Mısır Hidivi Tevfik Paşa, saray fotoğrafçılığı görevi bu tarihlerde kesintiye uğramış olan Abdullah Biraderleri Kahire'de de bir fotoğraf stüdyosu açmaları için Mısır'a davet eder. Kardeşlerden Kevork ve Hovsep bu daveti kabul ederek Mısır'a giderler, hıdiv ile eşinin yoğun ilgi ve himayesine mazhar olarak burada da bir stüdyo açarlar. Sağlık nedeniyle İstanbul'a dönmek zorunda kalan Hovsep, yerine yeğeni Apraham'ı bırakır. Kevork ve Apraham Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Nil nehri üzerinden Mısır'ın kuzeyine yaptıkları gemi seyahatine iştirak ederler. 39 günlük bu yolculuğun neticesinde çektikleri fotoğrafları bir albüm halinde hidiv ve eşine sunarlar. 9 yıl boyunca aktif olarak çalışan fotoğrafhane 1895'de kapanır ve Kevork Abdullah İstanbul'a döner[628].

1889'da Sultan II. Abdülhamid Abdullah Biraderler'den Viçen Abdullah'a Serfotoğrafi Hazret-i Şehriyari (Sultan'ın Fotoğrafçısı) unvanını geri verir. Ayastefanos Anlaşması'ndan sonraki davranışlarıyla Sultan'ı kızdıran kardeşi Kevork zaten Kahire'dedir ve fotoğraf stüdyosunun çalışmalarını Viçen devam ettirmektedir. Vichen Abdullah tekrar saray fotoğrafçılığına getirildikten sonra 1889'da Sultan II. Abdülhamid'in çıkardığı irade üzerine talep edilen Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde

---

625 Öztuncay, **age**, 51., Bahattin Öztuncay, **Vasilaki Kargopulo : Hazret-i Pâdişâhi'nin Serfotoğrafı**, (İstanbul**:** Birleşik Oksijen Sanayi (BOS), 2000), 86-87.
626 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 18-19.
627 Le Moniteur Oriental, 11 Nisan 1886'dan aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 51-52.
628 Çizgen, "Abdullah Biraderler", **İstanbul**, 73-74.

silahhanede bulunan eski eser ve silahların fotoğraf çekimleri ile işe başlar[629]. Alman İmparatoru II. Wilhelm ve eşi Victoria'nın 2 Kasım 1889'daki İstanbul ziyareti de Viçen Abdullah tarafından belgelenir. Alman İmparatoru'na önce denizden yapılan karşılama törenini, ardından da Yıldız'da yapılan resmigeçidin fotoğraf çekimlerini gerçekleştiren Viçen Abdullah'ın, bunlarla hazırladığı fotoğraf albümü Kayzer ve eşinin İstanbul'dan dönüşlerinden önce kendilerine armağan olarak sunulur. Viçen Abdullah 1890'da sahip olduğu saray fotoğrafçılığı unvanının yanına bir de rütbe-i salise (üçüncü derece sivil memur) rütbesini alır. Konu ile ilgili arşiv belgelerinde kendisinden "Fotoğrafi Hazret-i Şehriyari (Sultan'ın Fotoğrafçısı) Abdullah Efendi diye bahsedilmektedir[630]. Abdullahlar'ın bir dönem kaybettikleri bu görevi tekrar elde etmiş olan Viçen bu dönemlerde canla başla çalışarak pek çok fotoğraf serisi hazırlar, adeta İstanbul'un envanterini çıkartır. 1890'da tüm Boğaz ve Haliç sahillerini fotoğraflar. Fotoğrafçı 1891-1894 yılları arasında çok yoğun bir fotoğraf üretimine girer. 1891'de İstanbul'a gelen Japon heyetinin ve iki kruvazörün fotoğraflarını çeker. Aynı yıl Tersane-i Amire'deki tarihi topların fotoğraflarını çekerek Müze-i Bahriye'ye teslim edeceği haberi gazetelerde geçer[631].

Sultan II. Abdülhamid 1893'de Amerika Kongre Kütüphanesi'ne (Library of Congress) hediye olarak gönderdiği 51 adet fotoğraf albümündeki fotoğrafların 1291 tanesi Viçen Abdullah'a aittir ve bu fotoğrafların büyük bölümü fotoğrafçının 1891-1892 yıllarında yaptığı çekimlerden oluşmaktadır[632].

1894'den itibaren Viçen Abdullah'ın saray nezdinde çalışmalarında bir azalma görülürken başka isimlerin yıldızı parlamaya başlayacaktır. Örneğin 1893'deki Chicago Sergisi'nde asker kökenli fotoğrafçı Ali Rıza Bey'in yaptığı çalışmalar ve elde ettiği başarılar Sultan'ın ilgisini kendisine çekmiştir. Aynı zamanda Amerika Kongre Kütüphanesi'ne gönderilen albümlerde de çekimleri yer alan Ali Rıza Bey'in başına getirildiği tam teşekküllü fotoğrafhane 1894 yılının Ocak ayında Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. Sultan'ın fotoğraf konusunda dikkatini çeken bir diğer isim de Bahriye Nezareti Baş fotoğrafçısı Ali Sami Bey'dir[633].

---

629 Sabah, 13 Şubat, 1889.'dan aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 52.

630 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 53. Ayrıca Bakınız: TCBOA: İrade-i Dahiliye, 92155.

631 Nezih Başgelen, **Tarihi Fotoğraflarla İstanbul**, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 17., Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 53, 54.

632 **age**, 54.

633 **age**, 54.

1894'deki Annuaire Oriental (Osmanlı Ticaret Yıllığı)'nda yer alan fotoğraf firmaları arasında hem Gülmez Frères (Biraderler) hem de Abdullah Biraderler saray fotoğrafçısı olarak yer almıştır[634]. Bu bilgi ışığında, o yıllarda saray fotoğrafçılığının artık tek bir kişi veya kurumda toplanmadığını eş zamanlı olarak bu unvanı taşıyan ve saraya işler yapan fotoğrafçıların olduğu anlaşılmaktadır.

Saray fotoğrafçısı ünvanıyla şereflenecek bir diğer fotoğrafhane de Gülmez Frères (Biraderler) stüdyosudur. İlk olarak 1870 yılında Pera'da bir stüdyo açan Gülmez Biraderler (Yervant, Kirkor, Artin) özellikle İstanbul'da çektikleri panoromalar, anıt eserler ve cadde fotoğraflarıyla dikkat çekerler. Fotoğrafçıların 24 Temmuz 1892'de çıkarılan bir irade ile Chicago Sergisi'nde (1893) Abdullah Biraderler'le birlikte çalışmaları da sergilenir. Gülmez Biraderler II. Abdülhamid'in tuğrasını Chicago'ya gönderecekleri albümlerin kapaklarında kullanmak için izin istemişlerdir[635]. Gülmezler, Chicago Sergisi için albümlerinin konusu olan İstanbul manzaraları ve tarihi eserlerinin çekim izinlerini alarak çalışmalarını tamamlarlar. Chicago Sergisi neticesinde jüriden bir takdir belgesi de alırlar. Bu başarılarının neticesinde Sultan'ın da ilgisini çeken fotoğrafçılar, 1894'den itibaren stüdyo kartlarında ve yapacakları tanıtımlarda kullanabilecekleri "sultanın fotoğrafçısı" unvanını elde ederler. Gülmez Kardeşler 1900'lerin başına gelindiğinde arşivlerini Achille (Aşil) Samancı'ya devrederler. Stüdyonun yeni isimi ise Apolllon Fotoğrafhanesi olur. Aynı zamanda sarayda şehzadelere fotoğraf dersleri veren Aşil Samancı fotoğrafçılığa oldukça meraklı bir devlet adamı olan Sadrazam Cevad Paşa'nın (1850-1900) da yardımcısı olur. Aşil Efendi özel izinle İstanbul'un belli başlı tarihi eserlerinin, camilerinin de fotoğraflarını çeker. Aşil Efendi, 1908-1909'da meydana gelen olayları neredeyse günü gününe fotoğraflar[636].

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sultan II. Abdülhamid'in saray fotoğrafçısı olarak tek bir fotoğrafçı ya da fotoğrafhaneyi değil, eş zamanlı olarak farklı fotoğrafhane veya fotoğrafçıları desteklediği görülmektedir. 1890'lara gelindiğinde sayıca artan fotoğrafhanelerle rekabetin iyice arttığı bir ortam söz konusu olmuştur. Bu durumdan etkilenen fotoğrafhanelerden birisi de Abdullah Biraderler'dir. Kevork Abdullah, Mısır'dan İstanbul'a dönmesinin ardından çalışmalarına devam ettiyse de bu rekabet

[634] **age**, 54.
[635] **age**, 56. Ayrıca bakınız: TCBOA: Hususi İradeler 188-1192.
[636] Beaugé, Çizgen, **age**, 258., Koçu, "Apollon Fotoğrafhanesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, 887.

ortamı fotoğrafhaneyi zorlamıştır. 1899'da Abdullah Biraderler stüdyolarını tüm ekipmanlarıyla birlikte Sebah & Joailier'e devretmişlerdir[637]. Viçen Abdullah Pera'daki stüdyolarını devretmelerine rağmen Ser Fotoğrafi Hazret-i Hilafet Penahi unvanıyla saray fotoğrafçılığı görevini sürdürmüştür[638]. 1900 yılına gelindiğinde Vichen Abdullah, Abdullah Şükrü Efendi adını alarak Müslüman olmuştur[639]. Bu dönemde Abdullah Şükrü Efendi birçoğu Yıldız Sarayı'nda ve bahçesinde olmak üzere fotoğraf çekimleri yapmış, bu fotoğrafları kendi el yazısıyla Osmanlıca olarak Abdullah Şükrü Kulları yazarak imzalamıştır. Abdullah Şükrü Efendi 1902'de vefat etmiş ve tıpkı Vasilaki Kargopulo gibi Sultan'ın iradesi ile tüm defin masrafları Hazine- Hassa Dairesi'nce karşılanmıştır[640]. Hovsep Abdullah 1908'de, Kevork Abdullah ise 1918'de ölmüştür[641].

Sultanın serfotoğrafi unvanını elde eden bir diğer isim de asker fotoğrafçılar arasındaki Bahriyeli Ali Sami'dir. Daha önce de zikredildiği üzere Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'da ve sarayda şehzade Burhaneddin Efendi'ye sarayda fotoğraf dersleri veren Bahriyeli Ali Sami 1889'da Sultan'ın yaverliğine atanmıştır[642]. 1897'deki Osmanlı- Yunan Harbi'nden gümüş madalya almış ve savaşın hemen ardından Evlâd-ı Şüheda ve Mâlûleyn-i Guzat Âsâkir-i Şâhâne-i İane Sergisi adıyla düzenlenen serginin müdürlüğünü yapmıştır[643]. Boğaz sahilleri, Osmanlı donanması, tersaneler ile ilgili geniş kapsamlı fotoğraf çekimleri yapan fotoğrafçı imparatorluğa yapılan çok önemli ziyaretleri de belgelemiştir. Bu ziyaretler arasında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ve Kutsal topraklar (1898) ziyareti vardır. Bahriyeli Ali Sami, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ve kutsal topraklar ziyareti (1898) boyunca İstanbul, Yafa, Nasra, Kudüs, Şam, Beyrut ve Baalbek'de çekimler yapmış, bu fotoğraf serilerinden hazırladığı albümleri Sultan II. Abdülhamid'e ve Kayzer'e sunmuştur[644]. Fotoğrafçı daha sonra Kayzer'in bu ziyareti anısına Sultan Ahmet Meydanı'na inşa edilen Alman Çeşmesi'nin imparator II. Wilhelm'in doğum gününde

---

637 Çizgen, "Abdullah Biraderler", **İstanbul**, 75.
638 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 55.
639 Koçu, "Abdulllah Biraderler", **İstanbul Ansiklopedisi**, 36.
Ayrıca Bakınız: Sabah 19 Nisan, 1900 ve Sermet Muhtar Alus, Not: **Sabah Gazetesi: Yevm-i Malumat Gazetesi** "Geçenlerde şerefi ile İslam ile müşerref olan Serfotoğrafii Hazreti Şehriyarî izeetlû Abdullah Şükrü Efendi ile üç nefer mahdumlarının hitan cemiyeti evvelki gün Hamidiye Etfal Hastanesi'nde icra edilmiştir."
640 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 55.
641 Çizgen, "Abdullah Biraderler", **İstanbul**, 75.
642 Beaugé, Çizgen, **age**, 249.
643 Alkan, **age**, 18., Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık**, 182.
644 Öztuncay, **Hanedan ve Kamera,** 60, Ayrıca Bakınız: **Sabah Gazetesi**, 30 Ocak 1901.

(27 Ocak 1901) yapılan açılışını da görüntülemiş ve bunları bir albüm haline getirerek Sultan'a takdim etmiştir[645]. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in oğlu Prens Adalbert'i 23 Ekim 1901'de gemiyle İstanbul'a gelişini de Bahriyeli Ali Sami görüntülemiştir[646]. Sultan II. Abdülhamid'in tüm bu hizmetlerinden ötürü kendisine miralay (albay) rütbesi verdiği, aynı zamanda saray yaverliği de yapan Bahriyeli Ali Sami üçüncü dereceden Osmanî ve dereceden Mecidî ve bir de sanat madalyası kazanmıştır[647]. Tüm bu nişanların sahibi fotoğrafçıyı, II. Meşrutiyetin ilanı ve Sultan'ın tahttan indirilmesi sürecinden sonra zor günler beklemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bahriyeli Ali Sami'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin hafiye teşkilatının üyesi olduğu iddia edilerek, saray yaverliğinden alındığı, yaverlik ücretinin kesildiği ve İskenderun Liman Reisliği'ne tayin edildiği bilinmektedir[648]. Bahriyeli Ali Sami'nin bu karardan sonra Mısır'a kaçtığı, giderken de yanında fotoğraf makinesini de götürdüğü iddia edilmiştir. Öyle ki 28 Ağustos 1909 tarihli İkdam gazetesinde, II. Abdülhamid devrinin harcamalarını incelemek için kurulan komisyonun, Bahriyeli Ali Sami'nin beraberinde Mısır'a götürdüğü devlet malı fotoğraf makinasının 1740 kuruş bedelinin kendisinin haciz edilen mallarından tahsil edileceği ifade edilmiştir[649].

Sultan II. Abdülhamid'in Ressam-ı Hazret-i Şehiryari ünvanını verdiği bir başka fotoğrafçı da Febüs (Phebus) Fotoğrafhanesi'nin sahibi Febüs Efendi (Boğos Tarkulyan)'dır. Daha önce zikrettiğimiz gibi Sultan II. Abdülhamid İran Şah'ı Muzafferüddîn'in İstanbul'u ziyareti (1900) vesilesiyle Febüs Efendi'yi fotoğraf çekmesi için davet etmiştir. Febüs Efendi çektiği fotoğrafların beğenilmesi üzerine Şah tarafından ikinci dereceden Şır-ü Hurşid (aslan ve güneş) nişanı ile ödüllendirilmiş, ayrıca Fotoğraf-i Şah-i rütbesi almıştır[650]. Febüs Efendi anılarında sarayla ilgili olarak şehzadelerin ise sık fotoğraf çektirdiklerini ve haremağalarının ise fotoğraf çektirmeyi çok sevdiklerini aktarmıştır[651].

---

645 **age**, 61.
646 Öztuncay, **Dersaadetin**, 340. Ayrıca Bakınız: **Sabah Gazetesi**, 23 Ekim 1901. Sayı 4397.
647 Özendes, **Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı**, [06.07.2017].
648Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, 182-183., Ayrıca Bakınız: **Tercüman-ı Hakikat Gazetesi**, 2 Ağustos 1909, Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 63. Ayrıca Bakınız TCBOA: ZB,393/24; Y.PRK. A.14/79; Y.PRK.SGE. 10/110; Y.PRK. SGE. 10/39.
649 Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, 182-183. Ayrıca Bakınız: **İkdam Gazetesi**, 28 Ağustos 1909.
650 Öztuncay, **Derssadetin**, 286. Ayrıca Bakınız: **Sabah Gazetesi,** 6 Ekim 1900, sayı 3915., Genç, Çolak, **age**, 673.
651 Kandemir, **age**, 53-55'den aktaran Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 58.

Saray fotoğrafçılarına tanınan imtiyazların 1900'lerden itibaren azaldıkları, hanedan üyelerinin farklı fotoğrafhaneleri istekleri doğrultusunda kullandıkları görülmektedir[652] .

Saray fotoğrafçılığı Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Sultan Mehmed Reşad döneminde devam etse de altın çağını kapatmıştır. Çünkü Sultan II. Abdülhamid çağdaşı olan bu sanat dalının Osmanlı'daki en büyük koruyucusu ve destekçisi olmuş, fotoğrafın getirdiği yenilik ve olanaklardan önemli ölçüde yararlanmıştır. Böylece, günümüzde II. Abdülhamid Koleksiyonu olarak adlandırılan ve çektirdiği binlerce fotoğrafı da barındıran büyük arşivi günümüze miras kalmıştır.

3.2.4. Özel Stüdyolar/ Fotoğrafhaneler

Sultan II. Abdülhamid Osmanlı modernleşmesinin her aşamasını fotoğraflarla belgeleterek, yapılan atılımların tanıtımını bu yolla yaparken, açılan özel stüdyolar da fotoğrafçılığın hızla ilerlemesini sağlamıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, imparatorlukta Sultan Abdülmecid döneminden itibaren açılmaya başlayan stüdyolara yenileri eklenmiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan fotoğrafhaneler arasında Sébah & Joaillier Fotoğrafhanesi, Febüs Fotoğrafhanesi, Andriyomenos Fotoğrafhanesi, Apollon Fotoğrafhanesi gibi stüdyolar vardır.

1850'lerde Pera'da bir fotoğrafhane açmış olan Pascal Sébah 1873'de Mısır'a gitmiş ve burada da bir fotoğrafhane işletmiştir. 1880'lerin başında tekrar İstanbul'a dönen Sébah, Polycarpe Joallier ile birlikte Sébah & Joallier firmasını kurarak çalışmalarına devam etmiş, stüdyo oldukça meşhur olmuştur. Bu ortaklık 1899'da Abdullah Biraderler'in arşivlerini devralmıştır[653]. Abdullah Biraderler'in stüdyoları ve arşivleri Polycarpe Joallier de ölünce Sébah ve Joallier ortaklığının varisleri tarafından elde tutulmaya çalışıldıysa da ekonomik nedenlerle 1905'de elden çıkarılmıştır[654].

Pera'da 1870'de stüdyo açmış olan Guillaume Berggren (1835-1920) Sultan II. Abdülhamid dönemindeki demir yolları ve liman projelerinin yapıldığı coğrafyalarda fotoğraf çekimleri yapma imkânı bulmuştur. Guillaume Berggren birden fazla dil biliyor olmasının avantajıyla ve sağladığı bağlantılar sayesinde demiryolu ve liman

---

652 **age**, 58.
653 Beaugé, Çizgen, **age**, 262.
654 Öztuncay, **Dersaadetin**, 279.

projelerinin yapıldığı alanlarını belgelemiştir. İzmir, Konya, Eskişehir, Dedeağaç ve Selanik'e gitmiş, dolayısıyla Frig Vadisi'nin güzergâhında gerçekleşen demiryolu projesi sayesinde Frigya lahitlerini çekmiştir. 1888-1895 tarihlerinde yayınladığı Demiryolları Albümü'nde demiryolu projesinin işleyişini gözler önüne sermiştir. Bergrren ayrıca 1890'lı yıllarda kendisinden İstanbul Limanı inşaatının gelişimini anlatan bir albüm istenmesi üzerine inşaat sürecini de fotoğraflamıştır [655]. Berggren 1885'de İstanbul'u ziyaret eden İsveç kralı II. Oscar ve ailesini de fotoğraflamış, çektiği fotoğrafları krala sunmuş, bu sayede kendisine İsveç Kraliyet Fotoğrafçısı ünvanı verilmiştir[656].

Özellikle portre fotoğraflarıyla ünlü Boğos Tarkulyan (?-1940) fotoğrafçılığa önce Karakaş Biraderler'in stüdyosunda başlamış ardından Abdullah Biraderler'in yanında asistanlık yapmıştır[657]. Tarkulyan'ın ilk firmasını ilk olarak nerede açtığı tam olarak bilinmemekle birlikte 1882'deki Annuaire Oriental'deki (Osmanlı Ticaret Yıllığı) en eski kayıt stüdyosunun Pangaltı'da olduğunu göstermektedir[658]. Boğos Tarkulyan, daha sonra bu stüdyoyu kapatarak 1886'da Pera'da Febüs (Phébus) Fotoğrafhanesi'ni açmıştır. Aynı zamanda bir portre ressamı olan Tarkulyan ilerleyen yıllarda fotoğrafhanesinin adıyla müsemma olmuş, Febüs Efendi olarak tanınmaya başlamıştır[659]. Özellikle portre fotoğrafları konusunda ünlü olan fotoğrafçı rakipleri gibi manzara fotoğrafına da yönelmiştir. Saraya da çekimler yapan ve saray fotoğrafçısı ünvanı da elde etmiş olan Febüs Efendi'nin stüdyosu 1900'de çıkan bir yangında tamamen yanmıştır. Bu üzücü hadiseden sonra fotoğrafçı stüdyosunu başka bir yere taşımıştır. Febüs Efendi saray fotoğrafçısı olduğu için hanedan üyelerinin de fotoğraflarını çekmiştir. Fotoğrafçının son dönem Osmanlı tarihi ve belgesel fotoğraf açısından önemli bir çalışması da Bomba Hadisesi fezlekesinde yer alan fotoğraflarıdır. 21 Temmuz 1905'de Ermeni komitacılar tarafından Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen, 26 kişinin öldüğü, 56 kişinin yaralandığı suikastten sonra hazırlanan fezleke için Febüs Efendi suikastten sonra ele geçirilen fünye, fitil, dinamit, bomba gibi mühimmatın ve kullanılan arabanın bir benzerinin fotoğrafını çekmiştir[660].

---

[655] Beaugé, Çizgen, **age**, 203, 206.
[656] Genç, Çolak, **age**, 660.
[657] Öztuncay, **Dersaadetin**, 282. Ayrıca Bakınız: **Malumat Gazetesi**, 12 Eylül 1895), Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık**, 175.
[658] **Annuaire Oriental**, 1882, Fotoğrafçılar Bölümü
[659] Çizgen, "Fotoğrafçılık", **Dünden Bugüne**, 330., Özendes, **Abdullah Frères**, 17.
[660] Öztuncay, **Dersaadetin**, 289.

Andriomenos Fotoğrafhanesi tarihi yarımadada açılan ilk büyük fotoğrafhane olması açısından önemlidir. Fotoğrafhanenin sahibi Nikolai Andriomenos (1851-1929) fotoğrafçılığı Abdullah Biraderler'in kardeşi olan ama onlardan ayrı olarak 1870'lerde Beyazıt'ta bir fotoğrafhane işleten Kosmi Abdullah'ın Beyazıt'taki stüdyosunda öğrenmiş, 1879'da bu stüdyoyu devralarak yoluna devam etmiştir. Andriomenos Fotoğrafhanesi başlangıçta Pera'da kümelenen fotoğrafçılarla tarihi yarımadadan rekabet etmiş, 1895'de ise Pera'da bir şube açarak çalışmalarını sürdürmüştür[661].

1890'larda Pera'da stüdyosu olan bir diğer isim de Mihran İranyan'dır. Bilinen ilk stüdyosunu Pera'da 1891'de açan İranyan daha sonra yoluna ortaklıklarla devam etmiştir. Fotoğrafçı ağırlıklı olarak İstanbul'daki anıt eserleri, surları, caddeleri, sokak satıcılarını belgelemiştir[662].

Sultan II. Abdülhamid döneminde fotoğrafçılık yapmış bir isim de İlyas'dır. II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda Kâğıthane ve Beşiktaş semtlerinde çektiği fotoğraflar bulunmaktadır. Özellikle Yıldız Sarayı'ndan Beşiktaş iskelesi yönüne çektiği Beşiktaş panaroması tezimizin konusu açısından önemlidir[663]. İlyas isimli fotoğrafçı ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşılamadığından bu fotoğrafçının bir stüdyosunun olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda İlyas (Fotoğrafçı) ibaresi ile 90854 numaralı albümün müellifi olarak görünmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'e albüm takdim edenler arasında Fransız Haber Ajansı Havas'ın bir temsilcisi Jules Sandoz da vardır. 1894'de Havas ajansı adına İstanbul fotoğrafları çekerek elle renklendiremk için izin isteyen Jules Sandoz İstanbul'da ve Mısır'da çektiği fotoğrafları elle renklendirimiş ve albüm haline getirerek Sultan'a sunmuştur[664].

Fotoğrafçılığın böylesine yaygın ve aktif kullanıldığı bu dönemde fotoğraf malzemelerinin nereden temin edileceği de önemli bir konudur. Dönemin fotoğrafhanelere fotoğraf malzemesi temin eden firmalarının başlıcaları Onnik

661 Reşad Ekrem Koçu, "Fotoğraf, fotoğrafhaneler", **İstanbul Ansiklopedisi**, (İstanbul: Koçu Yayınları, 1958): 5825, Öztunçay, **Dersaadetin**, 307.
662 Başgelen, **age**, 19., Öztunçay, **Dersaadetin**, 307.
663 Genç, Çolak, **age**, 663.
664 **age**, 671.

Diraduryan, Caracache Biraderler (Karakaş Kardeşler) ve Nadir Fotoğrafhanesi'nin sahibi G. Paboudjian'dır[665].

Fotoğrafçılığın mesleki olarak teşkilatlanma süreci de II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. O yıllarda basında yer alan haberlerden edinilen bilgilere göre fotoğraf başlı başına bir sanat dalı olarak ele alınmış, düzenlenen fotoğraf yarışmaları ile de teşvik edilmiş ve mesleki teşkilatlanması da gerçekleştirilmiştir[666].

İlk korsan yayın önleme girişimi de yine Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde olmuş, Abdullah Biraderler tarafından çekilen bir fotoğrafın izinsiz çoğaltılarak çok ucuza satılması üzerine bu fotoğraflar toplatılmıştır[667].

Özel stüdyoları olan fotoğrafçıların bir kısmı bağımsız olarak çalışırken bir kısmı da sarayla bağlantılı veya doğrudan saraya bağlı işler yaparak Osmanlı'da fotoğrafçılığın gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid'in fotoğrafa olan yoğun alakası ve desteği nispetinde bu döneme Osmanlı'da fotoğrafçılığın altın çağı diyebiliriz.

3.2.5. Uluslarası Arenada Fotoğraf ve Dış İlişkiler

Sultan II. Abdülhamid imparatorluğun dört bir yanında çektirdiği fotoğraflarla bir yandan kendisi malumat sahibi olurken, bir yandan da fotoğrafı uluslararası arenada bir tanıtım ve propaganda aracı olarak kullanmıştır. Özellikle de İngiltere Kraliçesi'ne, Fransa Kralı'na, Amerika Kongre Kütüphanesi'ne ve British Museum'a gönderdiği fotoğraf albümleri bunun ispatıdır. Ayrıca Sultan'ın çalıştığı fotoğrafçıların çalışmaları evrensel sergilerde yer almış, Osmanlı'daki gelişmelerin fotoğraflar aracılığıyla yurtdışında da izlenmesi sağlanmıştır.

III. Selim döneminden itibaren diplomatik bir hareket olarak Osmanlı padişahlarının Avrupa'daki mevkidaşları gibi yaptırdıkları portreleri çoğaltarak, devlet erkânına ve yabancı hükümdarlara hediye verdiklerini zikretmiştik. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise bu kez fotoğraf albümleri devlet başkanları arasında alınıp verilen bir hediye türü olmuştur. Fotoğraf albümlerinin o yıllarda diplomatik bir

---

665 Özendes, **Abdullah Frères**, 17.
666 Fotoğraf müsabakası haberi için bakınız: 28 Mart 1312R (1896M), Servet-i Fünun sayı 265. Sayfa 66.
Cemiyet-i Mahsusa için bakınız: Sabah Gazetesi, sayı 2292, 8.10.1311 R (1895 M)
667 Gülen, **age,** 389.

hediye türü olarak kullanıldığı konu ile ilgili gazete haberlerinden de anlaşılmaktadır[668].

Evrensel sergilerin Osmanlı pavyonlarında güzel sanatlar bölümleri, 1862'deki Londra Sergisi'nden itibaren yer almaya başlamıştı. 1863'deki İstanbul Sergisi'nde (Sergi-i Umumi-i Osmani) yazı, desen, gravür, kitap ve cilt örnekleriyle birlikte fotoğraflar da sergilenmişti[669]. Sultan II. Abdülhamid döneminde katılınan en önemli sergilerden biri 1893 Chicago Sergisi'ydi. Amerika'nın Christophe Colomb tarafından keşfinin 400. yılı münasebetiyle düzenlenen Chicago Sergisi'ne Sultan II. Abdülhamid, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin özel olarak gönderdiği heyetle davet edilmişti. Bu davete bir komisyon kurarak icabet edilmiş, Osmanlı İmparatorluğu resmi olarak bu sergiye katılmıştı. Serginin komiserliğini Hakkı Paşa ve yardımcısı Fahri Bey yapmış, Osmanlı pavyonu olarak ayrılan alana örnek bir Türk köyü kurularak, el sanatları ürünleri, zanaat ve sanayi ürünleri ile mimari eserlerin maketleri sergilenmişti[670]. Chicago Sergisi'nde çalışmaları sergilenen fotoğrafçılar Abdullah Biraderler, Gülmez Biraderler, Ali Rıza Bey ve Hüseyin Zekai Bey'dir. Çıkarılan iradeyle Abdullah Biraderler'le birlikte Chicago Sergisi'ne katılma hakkını elde eden Gülmez Kardeşler buradan jüriden aldıkları bir takdir belgesiyle geri dönmüşlerdir[671]. 1889'da Abdullah Biraderler adına Serfotoğrafi Hazret-i Şehriyari (Sultan'ın Fotoğrafçısı) unvanını geri almış olan Viçen Abdullah'ın Chicago sergisinde fotoğrafları yer almıştır[672]. Asker fotoğrafçılar ekolünden bir isim olan Ali Rıza Bey ve fotoğrafçılığından çok ressamlığı ile tanınan Hüseyin Zekai Bey de sergiye fotoğraf çalışmalarıyla katılmışlardır[673]. Servet-i Fünun'da çıkan bir habere göre Chicago Sergisi esnasında Milletlerarası Fotoğraf Kongresi yapılacağı duyurulmuştur[674]. Tüm bu bilgiler Chicago Sergisi'nin fotoğrafçılık açısından oldukça verimli geçtiğini göstermektedir. Chicago Sergisi (1 Mayıs 1893- 30 Ekim 1893) münasebeti ile Sultan II. Abdülhamid'in Amerika Birleşik

---

[668] Genç, Çolak, **age**, 42. Ayrıca Bakınız: (İrade-i Hususiye, Genel 246, Hususi 16), işaret ve Rebiülahir, 1325(R), (1907M) tarihli belgeden Saksonya Kralı'nın kendi tebasından Dr. Mösyö Avrili'nin İstanbul mimarisine ait fotoğraflardan oluşan bir albümü Halife hazretlerine sunduğu anlaşılmaktadır.

[669] Selahaddin Bey, **La Turquie a l'exposition universelle de 1867**, (Paris: 1867), 12-13'den aktaran Semra Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", **Tarih ve Toplum**, s. 95 (1991): 291.

[670] Germaner, **age**, 295.

[671] Öztuncay, **Dersaadetin**, 302. Ayrıca Bakınız: TCBA: Hususi İradeler, 878-123., TCBA: Hususi İradeler, 188-1192.

[672] **age**, 302. Ayrıca Bakınız: TCBA: Hususi İradeler, 188-1192., TCBA: Y.MTV 70/69.

[673] **age**, **Dersaadetin**, 342.

[674] Genç, Çolak, **age**, 40. Ayrıca Bakınız: Servet-i Fünun, 30.10.1309, R (1893 M), sayı 148, sayfa 288.

Devletleri Ulusal Kütüphanesi'ne 51 adet de fotoğraf albümü göndermiştir[675]. 1893 yılında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile olan ilişkilerde fotoğrafın önemli rol oynadığı görünmektedir.

Sultan II. Abdülhamid 1893'de Amerika'daki Ulusal Kütüphane'ye (National Library) gönderdiği 51 adet büyük formatlı fotoğraf albümü 1880-1893 yıllarına tarihlenen toplam 1819 adet fotoğrafı ihtiva etmektedir[676]. Albümler günümüzde Amerikan Kongre Kütüphanesi'nin (Library of Congress) baskılar ve fotoğraflar bölümünde bulunmaktadır ve koleksiyona çevrimiçi olarak da erişilebilmektedir. Sultan II. Abdülhamid 1894'de hemen hemen aynı koleksiyonu British Museum'a da göndermiştir[677].

Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne gönderilen albümlerin temaları dört ana kategoride sınıflandırılmıştır. Birinci kategori: Görünüşler, Binalar, Anıtlar ve Eski Eserler, ikinci kategori: Harbiye, Bahriye, Kurtarma, Ek Hizmetler, Askeri ve Sinai Kuruluşlar, üçüncü kategori: Eğitim Kuruluşları, dördüncü kategori ise Atlar, Has Ahırlar, Yatlar'dan oluşmaktadır[678]. Böylece Amerika'ya gönderilen albümlerin içeriklerine bakıldığında özellikle Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu doğal güzelliklere, tarihi ihtişamına, modernleşme hareketlerine ve sahip olduğu güce vurgu yapıldığı görülmektedir[679].

Gönderilen albümlerde imparatorluğun her alanda modernleşmesini gösteren fotoğraflar başı çekerken, Sultan II. Abdülhamid'in sureti sadece Hamidiye Camii'ndeki Cuma selamlıklarını gösteren bir dizi fotoğrafla uzak mesafeden temsil edilmiştir[680]. Sultan II. Abdülhamid'in kendi fotoğrafının çekilmesinden ve yayınlammasından imtina eden bir kişiliği olduğunu daha önce zikretmiştik. Yurtdışına gönderilen albümlerde de Sultan'ın sadece Cuma selamlıklarını gösteren fotoğraflarda yer alması bilinçli tercih edilmiş olmalıdır. Çünkü Cuma selamlıkları Sultan II. Abdülhamid'in bir iki istisna dışında mutlaka katıldığı, halkın, bürokratların,

---

[675] Carney E.S. Gavin, "Imperial Self-Portrait: The Ottoman Empire As Revealed in The Sultan Abdul Hamid II's Photographic Albums", **Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları**, vol.12 (1988): 6.
[676] Allen, **age**, 33., https://www.loc.gov/collections/abdul-hamid ii/?fa=contributor%3Aabdulhamid+ii%7Ccontributor%3Asebah+%26+joaillier , [13.07.2017].
[677]https://www.loc.gov/collections/abdulhamid%20ii/?fa=contributor%3Aabdulhamid+ii%7Ccontributor%3Asebah+%26+joaillier [13.07.2017].
[678] Gavin, **age**, 47-50.
[679] Allen, **age**, 33.
[680] **age**, 34.

askerlerin, elçilerin, yabancı konukların izlediği ve genellikle seyrek ayrıldığı Yıldız Sarayı'na çok yakın bir mesafede bulunan Hamidiye Camii'nde icra edilen buluşmalardı ve Sultan'ın iradesini yansıtması bakımından etkili bir görsel oluşturmaktaydı.

Amerika'ya hediye olarak gönderilen albümlerde fotoğrafları yer alan fotoğrafçılar ve fotoğrafhaneler ise Abdullah Biraderler, Sébah & Joaillier, Febüs (Phébus) Fotoğrafhanesi, (Miralay) Ali Rıza Bey ile Mühendishane-i Berr-i Hümâyun Fotoğrafhanesi'dir[681].

Gönderilen fotoğrafların yaklaşık olarak yüzde yetmişi saray fotoğrafçısı Viçen Abdullah'a aittir. Çünkü Abdullah Biraderler 35 albümde yer alan, 1291 adet fotoğrafın sahibidirler. Fotoğrafların büyük bölümü Viçhen Abdullah'a 1891-1892 yıllarında yaptığı çekimlerden oluşmaktadır[682].

Albümlerin 2 adeti Sebah & Joaillier'e ait olup bu albümler 60 fotoğraf içermektedir. Bu albümlerde İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun, İzmir, Trabzon, Rodos, Midilli, Selanik, Bağdat, Halep gibi farklı bölgelerinden ilkokulların ve öğrencilerinin fotoğrafları yer almaktadır[683].

Toplam 66 fotoğrafı ihtiva eden 2 adet albüm Febüs (Phébus) Fotoğrafhanesi'ne aittir. Bu fotoğraflarda orta ve yüksek dereceli askeri okullara ve bu okulların öğrencilerinin fotoğraflarına yer verilmiştir. Fotoğrafhanenin sahibi Febüs Efendi'nin bu çekimleri yaptığı yıllarda dönemin asker fotoğrafçılarıyla da yakınlık kurduğu tahmin edilmektedir. Zira asker fotoğrafçı Bahriyeli Ali Sami bey'in yabancı misafir amirellerin fotoğraf çekimlerinde yardım ettiği rivayet edilmektedir[684].

Albümlerin 2 adeti Ali Rıza Bey'e ait olup bunlar 60 fotoğraf içermektedir. Ali Rıza Bey bu albümlerde anıt eserleri ve boğaz kıyılarını görüntülemiştir[685].

Koleksiyonda Mühendishane-i Berr-i Hümâyun Fotoğrafhanesi'ne ait bir adet albüm bulunmaktadır ve 55 fotoğraftan oluşmaktadır. 286 fotoğraf içeren toplam 9 albümün ise fotoğrafçı veya fotoğrafhane bilgisi yoktur[686]. Bu 9 albümün içeriklerine bakıldığında çoğunlukla asker fotoğrafçılar tarafından çekildikleri düşünülmektedir.

---

681 **age**, 35.
682 **age**, 35., Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 54.
683 **age**, 35., Öztuncay, **Dersaadetin**, 278.
684 **age**, 35., Öztuncay, **Dersaadetin**, 286.
685 **age**, 35., Öztuncay, **Dersaadetin**, 342.
686 **age**, 35

Çünkü bu imzasız albümleri Bahriye Nezareti, Kasımpaşa Tersanesi ve Heybelada Denizcilik okulu askeriye ile alakalı yerlerin fotoğrafları oluşturmaktadır[687].

1800- 1899 yılları arasına tarihlenen bu fotoğraflar aracalığıyla Sultan II. Abdülhamdi'in dışarıya karşı nasıl bir imaj oluşturmak istediği ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Allen'a göre; koleksiyon Sultan'ın Türk topraklarını ilerici bir ifade ile sunmak için tasarlanmış, resmi bir 19. yüzyıl propaganda çabasını temsil etmektedir[688]. Beaugé'ye göre, fotoğrafın icadını takip eden süreçte imparatorluk bünyesinde hızla gelişen fotoğrafçılık daha önceleri daha çok Batı'nın Doğu'ya bakışını yansıtırken daha sonra bunun yerini Doğu'nun kendisi için vermek istediği görüntü almıştır[689]. Pinguet'e göre Sultan II. Abdühamid bu fotoğraflarla Osmanlı modernleşmesini her yönüyle gözler önüne sermeyi planlamıştır. Okullar, sanayi ve ordu kurumları, inşa edilen köprüler ve yolların fotoğrafları modernleşmenin ve atılımların ispatıdır. İçlerinde siyahi öğrencilerin de bulunduğu fotoğraflara yer verilmesi o yılllarda Amerika'da siyahi beyaz ayrımcılığnın yaşanıldığı düşünüldüğünde Amerika'ya verilmek istenen bir mesaj olarak da algılanabilir[690]. Birbirini destekleyen tüm bu görüşlerin ortak noktası Sultan II. Abdülhamid'in bir imaj politikası güderek fotoğraflar aracılığıyla uluslararası arenada Osmanlı'ya yönelik algıyı yönlendirmek istediği yönündedir. Ancak belki de çağın getirdiği yeniliklere birer birer adapte olan modernleşme sürecindeki Osmanlı'ya ait bu görüntüler sadece bir imaj çalışmasının ürünü değildir. Bu fotoğraflar bize imparatorluktaki okulllarda siyahilerin veya kız çocuklarının okumaları örneklerinde olduğu gibi bir fırsat eşitliği sağlandığını göstermektedir. Yani bu fotoğrafları mevcut durumun tezahürü olarak da okuyabiliriz. Fotoğraflarda kendini gösteren ilerleme ve modernleşme gerçektir, fotoğraflar da bu gerçekler tesbit edilmiş, sabitlenmiştir.

Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümlerini yabancı ülkelere göndermesi, Doğu- batı yüzleşmesi sürerken Doğu'nun kendi gözünden kendi imajını nasıl inşa etmek istediğinin iyi bir örneği olarak okunabileceği gibi imparatorluktaki eğitim, öğretim, askeriye, kurumsallaşma, ulaşım alanlarındaki ilerlememenin

---

[687] S. Pertev Boyar, **Türk Ressamlar Hayatları Eserleri**, (Ankara: Jandarma Basımevi, 1948), 49.'den aktaran Öztuncay, **Dersaadetin**, 342.
[688] Allen, **age**, 33.
[689] Beaugé, Çizgen, **age**, 192.
[690] Pinguet, **age**,156., Georgeon, **age**, 386.

fotoğrafla belgeleme yöntemiyle kaydedilmesi ve bu kayıtlardan sunulan bir seçkinin dışarıya sunulması olarak da yorumlanabilir.

Görüldüğü gibi Sultan II. Abdülhamid adeta fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hamisi olmuş, ilerlemesine destek olarak onun güçlü teknik ve estetik değeri olan bir alan olmasının imkânlarından önemli ölçüde yararlanmış, diğer devletlerle olan dış ilişkilerinde de fotoğrafı yaygın bir medya olarak kullanmıştır.

3.3. Yıldız Arşivi ve II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu

Yıldız Arşivi, II. Abdülhamid'in 1876 –1909 tarihleri arasındaki 33 yıllık saltanatı süresince Yıldız Sarayı'nda toplanan belge, kayıt ve defterlerden oluşan büyük ve çok zengin bir saray arşivdir. Sultan II. Abdülhamid'in devletle ilgili evrakların düzenli şekilde kaydedilmesi ve muhafaza edilmesine çok önem vermesinin neticesiyle oluşan bu büyük arşiv, Sultan'ın tahttan indirilmesini takip eden Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi sürecinde Yıldız Evrakı Harbiye Nezareti'ne götürülmüştür. Kurulan Tedkîk-i Evrâk Komisyonu arşivi incelemiş ve kitaplar, albümler ve jurnaller dışındaki resmi ve hususi evraklar Bab-ı Ali'deki Hazine-i Evrak'a gönderilmiştir. Jurnaller komisyonun kararı ile yakılarak imha edilmiştir. Kitaplarla ve albümler ise ilk olarak Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne, daha sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredilmiştir[691].

Yıldız Esas Evrakı, Sadaret Hususi Maruzatı, Sadaret Resmi Maruzatı, Mütennevi Maruzat, Yıldız Perakende Evrakı, Değişik Defterler olmak üzere 6 ana bölümden oluşan, Yıldız Arşivi olarak ifade edilen Yıldız Tasnifi günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesindedir.

Yıldız Sarayı Koleksiyonu veya Sultan II. Abdülhamid Arşivi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümü Koleksiyonu isimleriyle anılmakta olan fotoğraf koleksiyonu ise Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki eserlerin bir bölümüdür. Yıldız Sarayı Kütüphanesi veya II. Abdülhamid Koleksiyonu olarak isimlendirilen bu zengin koleksiyonda fotoğraf albümleri ile birlikte el yazmaları, matbu eserler, pafta ve rulolar halinde haritalar, gazete, mimarı çizimler, sergi,

[691] Atilla Çetin, "Yıldız Arşivine Dair", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s. 32 (1979): 563, 566. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023003284/1023002891 [28.09.2017].

mobilya, kumaş, desen katalogları, gravür albümleri, masalar, dolaplar, porselen ve cam eserler, antika eserler, nota kitapları gibi çok kıymetli eserler vardı[692].

Sultan'ın tahttan indirilmesinin akabinde gerçekleşen Yıldız Yağması'nda kütüphane Baş Hâfız-ı Kütüb Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) Efendi'nin gayretiyle yağmalanmaktan kurtarılmıştır[693] Kütüphane yağmadan kurtulmuş ancak Yıldız Sarayı'nın diğer yapıları ile birlikte tasfiye edilmiştir. Tasfiye sürecinde kütüphane önce Maarif Nezareti'ne bağlanmış, eserlerin sayımı için heyet kurulmuş ve sayım çalışmaları sonucunda kitaplar iki nüsha halinde deftere kaydedilmiştir[694]. Yıldız Kütüphanesi 14 Mart 1910'da Maarif Nezareti'ne devredilmiştir[695]. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında, Yıldız Kütüphanesi'ne ait eserler, reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal, başvekil İsmet (İnönü) ve diğer vekillerin kararıyla Dar-ül Fünun'a devredilmiştir. Sultan Abdülhamid'in Yıldız Kütüphanesi kitaplıklarıyla birlikte Kadılar Medresesi olarak 1913 yılında inşa edilen 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatıldığında Dar-ül Fünun'a kütüphane olarak tahsis edilmiş olan Medreset-ül Kuzat'a (Kadılar Medresesi) taşınmıştır. Dar-ül Fünun'un 1933'de lağv edilerek bünyesindeki tüm kurumlarla birlikte İstanbul Üniversitesi'ne devredilmesiyle Sultan II. Abdülhamid'in Kütüphanesi de İstanbul Üniversitesi'ne devrolmuştur. 1981'de üniversite bünyesindeki kütüphane birimleri Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlıkları'na verilmiştir. 1988'de bir yönetmelikle üniversite kütüphanesi birimlere ayrılmış, Yıldız Sarayı Kütüphanesi Koleksiyonu da bu birimler içinde Merkez Kütüphanesi'nin en eski koleksiyonu olarak ifade edilen Nadir Eserler Koleksiyonu içine alınmıştır[696]. Nadir Eserler Müze ve Kütüphanesi olarak kullanılan Kadılar Medresesi 1999 Marmara Depremi'nde hasar gördüğü için koleksiyon geçici bir süre İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası'na aktarılmıştır. Yıldız Sarayı Kütüphanesi Koleksiyonu 2003'den itibaren Bilim ve Sanat Merkezi Kitap Galerisi adıyla sergilenmiş, Nadir Eserler Kütüphanesi'nin onarım çalışmaları tamamlandıktan sonra tekrar buraya getirilmiştir. Nadir Eserler Kütüphanesi'nin 2007 yılı Ocak ayından itibaren tekrar açılmış ve hizmet vermeye başlamıştır[697].

---

692 Candemir, **İstanbul Üniversitesi**, 145.
693 İlgürel, **age**, 437.
694 Karatepe, **DİA**, 545.
695 Candemir, **Prof. Dr. Mübahat**, 412-414., 428.
696 Candemir, **İstanbul Üniversitesi**, 143-145.
697 **age**, 144-146.

Yıldız Sarayı'nın tasfiye sürecinde kütüphanedeki diğer eserlerle birlikte nihai olarak İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'na devredilen fotoğraf koleksiyonu, günümüzde halen İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı'na bağlı Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Ayrıca İslam Konferansı Teşkilatı, Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından üniversite ile yapılan bir protokol çerçevesinde bir kopyası IRCICA'ya bir kopyası Nadir Eserler Kütüphanesi'ne verilmek üzere iki kopya halinde yeniden basımları yapılmıştır[698].

Ayrıca İstanbul Üniversitesi bünyesinde araştırmacıların faydalanabilmesi ve fotoğrafların zarar görerek yıpranmaması için albümlerin 18 ciltlik bir katoloğu ve indeksi hazırlanmıştır[699].

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi'nin verdiği bilgiye göre kütüphanedeki II. Abdülhamid Koleksiyonu 911 adet albüm ve bunların içindeki yaklaşık 36.585 fotoğraftan oluşmaktadır. Üniversitenin elindeki bu koleksiyonun dizin ve düzenleme çalışmaları "II. Abdülhamit Dönemine Ait Fotoğraf Albümlerinin Düzenlenmesi ve Dizin Çalışmaları" adıyla İstanbul Üniversitesi hocaları Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Prof. Dr. Hüsamettin Aksu, Dr. Nur Taviloğlu ve Dr. Nihat Ergin tarafından yapılmıştır[700]. IRCICA ise albüm ve fotoğraf sayısını yapılan tespite göre mükerrerler dâhil 962 albüm ve 38.599 fotoğraf olarak belirtmiştir. Bu görsel malzemenin 2000 adede yakınının gravürlerden, az kısmının basılı fotoğraflardan, büyük kısmının da özgün fotoğraflardan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Yapılan tespitlere göre koleksiyonda yer alan fotoğraflar 1862-1917 tarihleri arasına tarihlenmişlerdir[701]. Yani Sultan II. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıktığını göz önüne alırsak bu koleksiyonda Abdülhamid Han öncesi (Sultan Abdülaziz) dönemde çekilen fotoğraflarında varlığından söz edebiliriz. İhsanoğlu'nun verdiği bilgiye göre bunlar, yani Yıldız Sarayı Koleksiyonu'nun en eski albümleri: 1862 tarihli İran, 1865 tarihli Kudüs, 1866 tarihli Cebel-i Lübnan, Mısır- Suriye, 1867 tarihli Paris Umumi Sergisi, 1867 tarihli Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde Tuna Nehri kıyısında köprücü talimlerini izlerken çekilen fotoğraf albümleridir. Koleksiyona ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu gezen bazı seyyahların çektikleri ilgi uyandıran fotoğrafların da eklendiği

[698] Genç, Çolak, **age**, 44, http://tr.ircica.org/library/irc426.aspx [02.01.2017].
[699] Nihat Ergin, "Yıldız Sarayı'nda Müzik" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 46.'dan aktaran Candemir, "**Yıldız Sarayı Kütüphanesi**", 148.
[700] http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?page_id=6462 [02.01.2017].
[701] Genç, Çolak, **age**, 45.

bilinmektedir. Yine mahalli ve yerel yönetimler de açılış, temel atma gibi törenleri kendi içlerinde belgeleyerek saraya göndermişlerdir. Koleksiyonda yabancı devlet başkanlarının Sultan'a gönderdikleri albümler ve Avrupa'daki teknik gelişmelerin takibi için payitahta getirtilen albümler de yer almıştır[702].

Görülüyor ki Sultan II. Abdülhamid seleflerinden aldığı fotoğraf koleksiyonunu inanılmaz derece genişletmiştir. Bu koleksiyonu büyütmekle kalmamış aynı zamanda fotoğrafı istihbarat, envanter, hüvviyet tespiti, kriminoloji, savaşların takibi, kamu kurum ve kuruluşlarının takibi, tanıtımı gibi farklı alanlarda kullanarak gücünden yararlanmış, kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Fotoğraf Albümlerinin İçeriği

II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu konularına göre sınıflandırıldığında çok geniş bir skalada konu ve içerik barındırdığı görülmektedir. Koleksiyonda, Osmanlı donanmasına ait gemilerin, askeri kurumların, mimari eserlerin ve binaların, sarayların, sanayi yapılarının, fabrikaların, hastanelerin, karakolların, demiryolu inşaatlarının, eğitim yapılarının, imar ve inşaat faaliyetlerinin, açılış törenlerinin, köprü ve liman projelerinin, arkeolojik alanların, müzelerin, Osmanlı hanedanına mensup şehzade ve sultanların, ordu, donanma ve hassa alayına mensup üniformalı kişilerin, zabitlerin, yaverlerin, haremağalarının, şahısların, cezaevlerindeki mahkumların, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki toprakların, çeşitli yerleşim yerlerinin, bazı Avrupa ve Uzak Doğu şehirlerinin, İstanbul'daki cami ve mescitlerin, askeri malzemelerin, bazı teknik aletlerin, sanat eserlerinin, çini ve porselen eserlerin, saray mücevherlerinin, sergilerin, atların, çiftlik ve haralardaki hayvanların, silahların ve çeşitli konuların fotoğrafları yer almaktadır[703]. Albümlerin içinde Osmanlı tiyatro tarihi açısından önemli bir belgeler olan bazı piyeslerin fotoğrafları yer almaktadır[704]. Ayrıca cuma selamlıkları, surre alayı, yabancı ülke imparatorluklarının ziyaretleri gibi önemli olaylar (ritüel, tören gibi etkinlikler) da fotoğrafla belgelenerek albümlerde yerini almıştır.

Fotoğraflara çekildikleri coğrafyalar açısından bakıldığında ise bunun sadece imparatorluk toprakları ile sınırlı olmadığı görülür. Amerika, Almanya, Belçika, Çin,

---

[702] İhsanoğlu, **age**, 9.
[703] Koçu, "Fotoğraf, Fotoğrafhaneler", **İstanbul Ansiklopedisi**, 5825., Genç, Çolak, **age**, 45-46., Atasoy, Nurhan Atasoy, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul** (İstanbul: Akkök Yayınları, 2007), 168.
[704] Koçu, "Fotoğraf, Fotoğrafhaneler", **İstanbul Ansiklopedisi**, 5825.,

Doğu Türkistan, Fransa, İngiltere, İran, İspanya, İtalya, Portekiz, Rusya, Kırım, Tataristan, Türkmenistan, Japonya gibi farklı coğrafyalara ait fotoğraflara rastlanır. Almanya ve Japonya'ya ait fotoğrafların birçoğu elle renklendirilmiştir. Yurt dışı fotoğraflarını içeren albümler Sultan'ın yurtdışına gönderdiği fotoğraf albümlerinin karşılığında gönderilen albümlerdir. Albümlerin büyük kısmını ise Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki yerler oluşturmaktadır[705].

Fotoğraf Albümlerinin Nicelik ve Nitelikleri

Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümü Koleksiyonu'nda 990 civarındaki fotoğraf albümü genellikle 10-80 arası fotoğraf içermekte, 40 adet albüm yüzden fazla fotoğraf içermekte, 4 adet albüm sadece 1 fotoğraftan oluşmakta, 4 adet albüm 300-450 arası fotoğraftan oluşmakta, 11 albümde ise elle renklendirilmiş fotoğraflar bulunmaktadır. En fazla fotoğraf içeren albümdeki fotoğraf sayısı ise 507'dir[706].

II. Abdülhamid Albümleri'nde albüm içlerindeki fotoğraf sayısı açısından bir standart olmadığı gibi albüm boyutlarında ve ciltlerinde de farklı tercihler söz konusudur. Bir metreyi aşan uzunluktaki büyük albümlerden daha küçük boyutlara kadar çok çeşitli ebatlarda hazırlanan albümlerin fotoğrafların boyutlarına göre ayarlanmış olduğu düşünülmektedir[707]. Genellikle kadife, deri veya standart cilt beziyle kaplanan albümlerin ciltlerinde farklı renkler kullanılmakla beraber ağırlıklı olarak bordo veya yeşil renk tercih edilmiştir. Koleksiyonda o dönemin yaygın üsluplarından Art nouveau stilinde tasarlanmış albüm örnekleri vardır. Yıldız Sarayı'ndaki yapılarda da etkisini gösteren art nouveau uslubunün albüm ciltlerinde ve iç sayfalarında da kullanıldığı görülmektedir. Albüm ciltlerinin içleri kırmızı atlas, kırmızı canfes ve kadife gibi değerli kumaşlarla kaplanmıştır[708].

Albüm ciltlerinde soğuk baskı tekniği, yaldız baskı tekniği, tezhip, telkâri, sedef kakma, ahşap kakma, mine tekniği, aplike yöntemi, maden işleri gibi tezyinat tekniklerine ve Sultan II. Abdülhamid Tuğrası, Osmanlı Arması, "Padişahım Çok Yaşa" ibaresi, ay-yıldız motifi, şeritler, cetveller, kıvrık dal ve yaprak motifli köşe bentler, kabaralar, sim şerit ile süslü çerçeveler, defne dalları ile çevrili ay yıldız

---

[705] **Sultan II. Abdülhamid'in Arşivi'nden Dünya**, ed. Hakan Yılmaz, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2008), 9., Atasoy, **Yadigar-ı İstanbul**, 12-13.
[706] **age**, 12.
[707] **age**, 12.
[708] Salih Gülen, "II. Abdülhamid ve Fotoğraf", **Devr-i Hamid**, ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011):389. , Atasoy, **Yadigar-ı İstanbul**, 32.

motifleri, küçük dallardan oluşan bordürler gibi süsleme elemanlarına yer verilmiştir[709].

Albümlerin bazılarında albümü tanıtan bir takdim sayfası konulmuştur. Takdim sayfalarında genellikle Sultan II. Abdülhamid'in tuğrasına, albümdeki fotoğrafları çeken fotoğrafçı veya fotoğrafhanenin bilgisine, bazılarında albümün üretim yılına, nadiren de albümün cildini yapan cilt ustasının adına yer verilmiştir. Bu sayfada yer alan bilgiler bazen cilt kapağında da tekrarlanmıştır[710].

Fotoğraflar albüm yaprakları içine yapıştırılmıştır. Genellikle albümlerin yapraklarına yerleştirilen fotoğraflar yaldız baskı süslü cetveller içeresine alınmış, bazı örneklerde ise etraflarına art nouveou üslubunda çerçeveler çizilmiştir. Ayrıca paspartulu fotoğraf örnekleri de vardır. Koleksiyonda bazı fotoğrafların farklı albümlerde tekrar yer aldığı görülmektedir. Mükerrer fotoğraflar genellikle aynı fotoğrafçı tarafından hazırlanan farklı albümlerde yer almaktadır[711].

Fotoğrafların altlarında genellikle çekildikleri yer ve konuları ile bilgilere yer verilmiştir. Fotoğraf altı bilgisine sahip olmayan örnekler de vardır. Fotoğraf altı yazıları genellikle Osmanlıca olmakla birlikte, bazılarında Latin Alfabesi ile Türkçe, Fransızca veya Almanca olarak yazılmıştır.

Fotoğrafçılar

Atasoy'un verdiği bilgiye göre Yıldız koleksiyonunda 370 adet civarında fotoğrafçı yer alır. Ancak bazı fotoğrafçıların isimlerinin değişik şekillerde de yazıldığına da rastlanmaktadır[712]. Bu yüzden fotoğrafçı ve fotoğrafhane sayısı farklı kaynaklarda değişkenlik göstermektedir. Örneğin, bir başka kaynağa göre ise koleksiyonda yer alan fotoğrafçı ve fotoğrafhane sayısı 263 olarak tespit edilmiştir[713]. Bu veriler oldukça zengin bir skalaya işaret etmektedir. Albümlerin bir kısmında fotoğrafçıların adı yazarken bazılarında yazmamaktadır. Yani fotoğrafçısı bilinmeyen anonim olarak niteleyebileceğimiz fotoğraflar da vardır.

Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu'nda yer alan fotoğrafçıların ve fotoğrafhanelerin en bilinenleri başta saray fotoğrafçıları Abdullah Biraderler ve Vasilaki Kargopoulo

---

709 **age**, 32-36.
710 **age**, 32.
711 **age**, 13, 33.
712 **age**, 347.
713 Genç, Çolak, **age**, 46., İhsanoğlu, **İstanbul Geçmişe**, 11.

olmak üzere, Pascal Sébah ve ortağının fotoğrafhanesi Sébah & Joaillier, Gülmez Kardeşler, Apollon Fotoğrafhanesi, Phébus Fotoğrafhanesi, Guillaume Berggren, asker fotoğrafçılar ekolünden Yüzbaşı Hüsnü Bey, Ali Rıza Bey ve Bahriyeli Ali Sami Bey'dir. Koleksiyonda ismini burada zikretmediğimiz onlarca fotoğrafçı ve fotoğrafhane daha vardır[714].

Fotoğraf Koleksiyonunun Önemi

Sultan II. Abdülhamid'in fotoğrafa gösterdiği büyük ilgi ve ehemmiyetin bir sonucu olarak saltanatı süresince Yıldız Sarayı içerisinde oluşan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu çok değerli ve hacimli bir arşivin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'ndaki tek bir stile bağlı kalmaksızın, 370 civarında farklı fotoğrafçı ve fotoğrafhane tarafından hazırlamış ve yaklaşık 36.585 fotoğraf içeren 911 adet fotoğraf albümünün her biri biriciktir.

Koleksiyonda yer alan fotoğrafların görüntü kalitelerinin yüksek olması, ışığın çok iyi kullanılması, fotoğrafların net ve keskin olması, fotoğrafların günümüze bozulmadan ulaşması gibi veriler Osmanlı'da fotoğrafın ulaştığı teknik ve estetik seviyenin üstünlüğünü ispatlamaktadır.

Fotoğrafın icadını takip eden süreçte bu tekniği hemen alımlayan Osmanlı'da fotoğrafın kullanımı en çok Sultan II. Abdülhamid döneminde olmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne ışık tutan II. Abdülhamid Koleksiyonu'daki bu albümler Osmanlı ve Dünya Fotoğraf Tarihi için çok kıymetli vesikalarıdır. Sadece fotoğraf tarihi alanı değil, sosyal tarih, siyasal tarih, sanat tarihi, kültür tarihi ve mimarlık tarihi alanları için de II. Abdülhamid ve dönemini yansıtan bu fotoğraflar, araştırmacılar için zengin bir hazine niteliğindedir.

Sultan II. Abdülhamid albümleri hem somut kültür mirasına ait yapıları, eserleri günümüze taşırken, bir yandan da sosyal ve gündelik hayatın parçaları olan törenler, bayramlar, surre alayları, kandil günleri, cülüs törenleri, cuma selamlıkları, giyim-kuşam alışkanlıkları, meslekler gibi somut olmayan kültürel mirasa dair unsurlarıyla da dönemi aydınlatmaktadır.

[714] Yıldız Albümleri'nde tespit edilen 370 civarında fotoğrafçının listesi için bakınız: Atasoy, **Yadigar-ı İstanbul**, 347-351.

4. II. ABDÜLHAMİD FOTOĞRAF KOLEKSİYONU’NDA YILDIZ SARAYI

II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri’nde başta İstanbul olmak üzere, o dönemki imparatorluk topraklarına ait hem de Osmanlı imparatorluğu sınırları dışında ülkelerden pek çok yerin fotoğrafları bulunmaktadır. Bu bölümde özellikle Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri’nde Yıldız’a, Yıldız Sarayı ve Bahçeleri’ne ait fotoğraflar değerlendirilecektir.

Koleksiyonu özellikle Yıldız Sarayı ekseninde incelemek istememizin sebebi Yıldız’ın, Sultan II. Abdülhamid’in resmi ikâmetgahı özelliği taşıması, içindeki fotoğrafhanesi(leri) ile ve yıllarca devam eden saray fotoğrafçılığı mekanizmasıyla bu projenin merkezi olmasıdır.

4.1. Yıldız Sarayı’nın Bütüncül Olarak Anlaşılmasında Arşiv Fotoğraflarının Önemi

Sultan II. Abdülhamid döneminde 500.000 metrekarelik bir alanı içeren Yıldız Sarayı ve bahçelerine ait bu fotoğrafik vesikalar, Osmanlı Sarayları’nın son örneği olan Yıldız’ı, Sultan’ın Cuma selamlıklarının yapıldığı, imparator ve dış ülkelerden gelen önemli ziyaretçilerin ağırlandığı, pek çok önemli olaya tanıklık etmiş bir mekân olarak göstermeleri bakımından çok önemlidir.

Sultan II. Abdülhamid’in 33 yıllık saltanatına damgasını vuran, onun adeta şahsiyetiyle özdeşleşen Yıldız Sarayı o dönemde (Büyük ve Küçük Mabeyn) ana yapı olmak üzere, kışlaları, camisi, karakolları, idari ve hizmet yapıları, müteaddit köşkleri, bahçeleri, has ahırları, dinlenme yapıları, tiyatrosu, hizmet yapıları, saat kulesi, çini fabrikası, yapay gölleri, zengin fauna ve florası ile pek çok yapı türünü barındıran büyük bir kompleks niteliğindeydi. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra yağmaya uğrayan ve tasfiye edilen sarayını günümüzde de farklı kurumlar tarafından kullanıldığını ve bu kullanımların günden güne değişiklik gösterdiğini daha önce zikretmiştik.

Yıldız Sarayı'nın kendi dönemindeki özgün halini imar hareketleri, yıkımlar, gerçekleşen yangınlar, yıllar içerisinde verilen tahsisler, geri almalar, farklı kullanımlar, taşınmalarla yitirmiştir. Bu sebeplerden ötürü Yıldız'ı mamur eden II. Abdülhamid'in sarayını maalesef ki bugün özgün haliyle ve bütüncül olarak anlamak imkânsızdır. Bu açılardan özellikle bu alana ait arşiv fotoğraflarının ayrıca tespitinin ve analizinin kültürel mirasın korunmasına, Yıldız Sarayı'nın özgün halinin daha iyi kavranmasına ve burada cereyan eden hadiselerin arşiv fotoğraflarıyla çakıştırılmasıyla, mekânın tarihinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı inancındayız.

Arşiv fotoğrafları de şüphesiz ki pek çok hatırata da konu olan Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin Yıldız'ını aydınlatan en önemli verilerdendir. Tezimizin konusu olan "19. yüzyıl Osmanlı Dönemi II. Abdülhamid Albümleri'ndeki Yıldız Sarayı Fotoğrafları" Sultan II. Abdülhamid Dönemi ile ilgili yazılmış olan hatırat eserlerindeki bilgiler ve bu konuda yapılmış sanat tarihi araştırmaları ile birleşince daha da anlam kazanmaktadır. Tezimiz Fotoğraflarda görülen imgelerle hatıratlara konu olan Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ni çakıştırma ve Yıldız Sarayı'nı anlama çabamızı içerir.

Ayrıca, tez çalışmamız boyunca Yıldız Sarayı ile ilgili yapılan çok değerli araştırmaların genelinde Yıldız Sarayı'nın II. Abdülhamid Dönemi'ndeki özgün haliyle, bütüncül olarak ele alınmadığını gözlemledik. Bazı çalışmalarda sarayın tanımlanabilmesi için yapılan tasniflerde, kimi yapılar veya yapı grupları saray kompleksi içerisine dâhil edilmezken, bazı çalışmalarda bu yapıların dahil edildiğini ancak bu sefer başka yapıların veya eserlerin dahil edilmediğini gördük.

Bu durum sarayın yüzyıldan fazla süredir devam eden tasfiye sürecinin bir sonucu olabilir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda sarayla ilgili yapılan tasniflerin süreç içindeki köklü değişiklik ve tahsislerden etkilendiği fikrine vardık

Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde Yıldız'a ait bu fotoğraflar, sadece mimari yapılar ekseninde değil, Yıldız Sarayı çevresinde icra edilen, yaşanan, sosyal ve gündelik hayatın parçaları olan törenler, bayramlar, surre alayları, kandil günleri, cülüs törenleri, cuma selamlıkları, giyim-kuşam alışkanlıkları, meslekler gibi sarayın somut olmayan kültürel mirasına dair de pek çok okuma yapabileceğimiz fotoğraflardır.

Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid'in kendi ismiyle günümüze ulaşan koleksiyonu Sultan'ın alamet-i farika'sı olan sarayına dair bilgi veren en önemli ve güçlü kaynaklardan biridir. Sultan II Abdülhamid'in başkâtibine sıkça söylediği gibi: "Her

resim (fotoğraf) bir fikirdir. Bir resim yüzlerce sahifelik yazı ile ifade olunamayacak, siyasi ve hissi manaları telkin eder.”

Yıldız Sarayı denilince, günümüzde zihinlerde sadece sarayın Valide Kapısı’ndan girildiğinde ulaşılan Birinci Avlu olarak nitelenen bölgesindeki bir kaç yapı algılanmaktadır. Yıldız Sarayı Müzesi olarak gezilebilen alan ise sadece Sultan II. Abdülhamid döneminde Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılan binadaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nce kurulmuş olan Yıldız Şehir Müzesi ve Kültür Bakanlığı’na bağlı Yıldız Sarayı Müzesi’nin sınırlı bölümleridir.

Bu yüzden çalışmamızda fotoğraflar ışığında, Yıldız Sarayı’nı asıl saray yapılarını oluşturan köşk ve kasırlarla birlikte, güvenlik çemberini oluşturan kışla ve karakol, hastane, fabrika, cami, tekke gibi tüm çevre yapılarıyla, içinde barındırdığı zengin fauna ve florası, peyzaj öğeleri ile ele alarak bütüncül bir algı oluşturmaya çalışıyoruz.

Çalışmamız şu soruları sormaktadır: Fotoğrafın aktarım gücü ve belge değeri sayesinde Yıldız Sarayı’nın fotoğraf haritası çıkarılabilir mi? Saraydaki tüm geri alınamaz bazı imar hareketlerine (köprü bağlantı yolu gibi) rağmen arşiv fotoğrafları bu büyük kompleksi dönemindeki gibi algılanmasına yardımcı olabilir mi? Özgün haliyle günümüze ulaşamayan bu çok değerli kompleksin aslında neresi olduğunun gelecek nesiller tarafından bilinmesi bile bizim için ziyadesiyle önemli ve araştırmaya değer değil mi?

4.2. II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu’ndaki Yıldız Sarayı Fotoğraflarının Dizini

Fotoğraf koleksiyonu tarandığında, albümlerde mükerrerler ile birlikte 931 adet Yıldız Sarayı ile ilgili fotoğraf olduğu görülmektedir. Bunların 203 adedinin konusunu atlar, 149 adedinin Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilmiş olan eserler, diğerlerinin ise Yıldız Sarayı'na ait alanlardaki iç ve dış mekânlar oluşturmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid Albümlerindeki Yıldız Sarayı fotoğraflarının arşiv taraması neticesinde tesbit edilen albüm ve fotoğraf dizini:

KONU BAŞLIĞI	YER NUMARASI
Yıldız Çini Fabrikası (İstanbul)	779-54/28
Yıldız Çini Fabrikası (İstanbul)	90508/32 - 90509/25
Yıldız Çini Fabrikası (İstanbul)	90552/23,83-86
Yıldız Çini Fabrikası Fotoğrafhanesi	90525 - 90526
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90552
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90867
Yıldız Sarayı (İstanbul)	779-23/14-21 - 779- 34/57,62
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90407/31,43
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90468 - 90469 - 90474/1-19 - 90479/4a-5a - 90508/8-15,34-37 - 90509/8,26,29-31
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90614/1-24,28,33-39
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90751/3,13,15,17,51-52,65,76,79-80,82
Yıldız Sarayı (İstanbul)	90815/1-12,14-36,40 - 90817/1-12 - 90818/1-12 - 90819/1-8 - 90836/1-32 - 90839/12 - 90853/1-34,41-58 - 90854/1-3
Yıldız Sarayı Bahçesi	90407/35-43
Yıldız Sarayı Kütüphanesi	90552/24-25,36-37
Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin Çatısı	90552/20
Yıldız Sarayı-Bahçesi	779-34/57,62
Yıldız Sarayı-Bahçesi	90552/4,22-23,27-31,42-43,46,82,87,90
Yıldız Sarayı-Bahçesi	90614/14-15,17
Yıldız Sarayı-Bahçesi	90867/5-22,25-29,31-43
Yıldız Sarayı-Bahçesi (İstanbul)	90751/3,29,31,34,44-45,47-49,52,66-70,72-74,77-78,81-82,86

Yıldız Sarayı-Bahçesi (İstanbul)	90815/13,15,17-18 - 90853/1,3-4,6-8,10-25,27-28,30-34,42-58
Yıldız Sarayı-Güvercinlik	90552/30
Yıldız Sarayı-Güvercinlik	90751/70
Yıldız Sarayı-Güvercinlik	90867/27
Yıldız Sarayı-Güvercinlik (İstanbul)	90853/1
Yıldız Sarayı-Kütüphanesi (İstanbul	90751/15
Yıldız Sarayı-Kütüphanesi (İstanbul)	90815/15,17 - 90853/9
Yıldız Sarayı-Limonluk	90552/2,39-41
Yıldız Sarayı-Limonluk (İstanbul)	90853/29
Yıldız Sarayı-Marangozhane	90552/38
Yıldız Sarayı-Sera	90867/6-7,15,19,30
Yıldız Sarayı-Sera (İstanbul)	90751/13,51

II. Abdülhamid Albümleri "Yıldız"'ı görüntüleyen fotoğrafçılar ve fotoğrafhaneler açısından tasnif edilirse, bu fotoğrafçılar veya fotoğrafhaneler Abdullah Biraderler (Abdullah Frères), Vasilaki (Basile) Kargopoulo, Römmler&Jonas, Hüsameddin Bey, Binbaşı Ali Sami, Komisyon (Zekai, Rıfat, Sami, Hazım Bey'ler), Çini Fabrika-i Hümâyunu Fotoğrafhanesi'dir. Bunlardan Abdullah Biraderler ve Vasilaki Kargopoulo ve Binbaşı Ali Sami'nin saray fotoğrafçılığı yapmış olduklarını zaten biliyoruz. Çini Fabrikası Fotoğrafhanesi de saray bünyesinde üretim yapan bir fotoğrafhane olduğu için, ağırlıklı olarak fabrikanın çini ve porselen mamulatının fotoğraflarını çekmişlerdir.

Yıldız Sarayı ve çevresinde fotoğraf çeken isimlerden Abdullah Biraderler ve Vasilaki Kargopoulo'nun saray kompleksini oluşturan ana yapıları, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti dolayısıyla sarayda yapılan geçit törenlerini, Hamidiye Camii'nde gerçeakleşen Cuma selamlıkları, surre alayları gibi önemli olayları belgelemiş oldukları görülmektedir. Ayrıca Kargopoulo Osmanlı Hanedanı mensubu sultan ve şehzadeleri Yıldız Sarayı'ndaki köşklerde fotoğraflamıştır.

Komisyon (Zekai, Rıfat, Sami, Hazım Bey'ler)'den oluşan komisyonun çektiği fotoğraflar ise İran Şahı Muzaffereddin'in 1900'de gerçekleştirdiği İstanbul

ziyaretinde çekilmiştir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu proje için Hüseyin Zekai Bey (Paşa) komisyonun başkanlığını yapmış, Binbaşı Ali Sami Bey (Üsküdarlı Ali Sami) ve Hazım Bey ve Behcet Bey gibi isimler ise fotoğraf asistanlığı yapmışlardır[715].

[715] **age**, 659, 661, 668.

5. FOTOĞRAF ANALİZLERİ

Bu bölüme kadar Yıldız Sarayı'nın II. Abdülhamid Dönemi'ndeki özgün halini, bu külliyeyi oluşturan kültür varlıklarını, II. Abdülhamid'in fotoğrafla olan yakın ilişkisini, çalıştığı ve desteklediği fotoğrafçılarla fotoğrafhaneleri, Yıldız Arşivi'nin hatırı sayılır bir parçasını oluşturan II. Abdülhamid Albümleri'nin içeriğini ve bunlar içerisinde Yıldız'a ne kadar yer verildiğini anlamaya ve anlatmaya gayret ettik. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden itibaren çeşitli sebepler, farklı tahsis ve kullanımlarla özgün bütünlüğünü yitiren Yıldız Sarayı'nın bir anlamda şemasını çıkarmayı denedik. Fotoğraf Analizleri başlıklı bu bölümde ise, arşiv fotoğrafları aracılığıyla bu bütünden geriye kalan parçaları, Yıldız Sarayı kompleksi sınırları içerisinde daha önce var olan, ancak çeşitli siyasi, sosyal sebepler, imar düzenlemeleri ve farklı tahsislerle sarayın asıl algısından kopan kültür varlıklarını, sarayda ve çevresinde icra edilen merasimleri ele alacağız. Dolayısıyla bu bölümde II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda Yıldız Sarayı ile ilgili tespit edilen 931 fotoğrafın tamamını değil, bizim için öne çıkan konuları inceleyecek ve analize tabi tutacağız.

Fotoğrafları analiz ederken kullanacağımız yöntem, Yıldız Sarayı bünyesindeki mimari yapılar ve bunların çevresinde gelişen önemli olayları tarihi kaynaklar ve hatıratlardaki bilgilerle eşleştirerek bunlarla ilintili olan arşiv fotoğraflarını yorumlamak, fotoğrafları bu bilgiler ışığında yeniden okumak, değerlendirmek olacaktır. II. Abdülhamid Dönemi'ne ışık tutan tarih ve sanat tarihi okumaları ile edinilen bilgilerle fotoğraflar çakıştırılmaya, yorumlanmaya, anlaşılmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

İlk bakıldığında sadece iki boyutlu bir yüzeye kaydedilmiş tarihi bir görüntüden ibaret olan bu fotoğraflar, dönemi anlatan bilgilerle birlikte tekrar ele aldığımızda cismi görünümlerin başka bilgiler de içerdiğini göstermekte ve her fotoğrafın tarihsel olarak olaylar ve olgular açısından değerlendirilecek farklı bilgi katmanları sunduğunu görüyoruz. Bu nedenle de önceki benzer çalışmalarda hep yapıldığı gibi arşiv

fotoğraflarını sadece tarihi bir bilgiye örnek göstermek için kullanmayı değil, fotoğrafın bizatihi kendisinin tarihi açıklayan, orada ne olduğunu gösteren bir materyal olduğuna işaret etmek istiyoruz. Bunu yaparken onları önce parçalara ayırmayı yani fotoğraf kâğıdı yüzeyine kaydedilen görüntüdeki tüm unsurları tek tek ele almayı ve daha sonra fotoğrafı tekrar bütünüyle okumayı hedeflemekteyiz. Bu sayede bizlere hatıratların söylemediklerini fotoğraflar, fotoğrafların söyleyemediklerini veya eksik bıraktıklarını ise yazılı kaynaklar söyleyebilecektir kanaatindeyiz. Analizler kısmı, bir anlamda bilgi, tahmin bazen de içgüdülerimizin yönlendirmesi ile yapacağımız bir fotoğraf okuma sürecidir.

II. Abdülhamid'in şahsıyla özdeşleşen, onun gözbebeği olan, 33 yıllık evi, devletin yönetim merkezi ve inşa tarihi açısından son Osmanlı Sarayı olma özelliğiyle önemini hala koruyan Yıldız Sarayı'nı bu fotoğraf okumalarıyla birlikte daha iyi anlayabileceğimizi ve bu okumaların Yıldız Sarayı ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı ümidindeyiz.

5.1. Merasim Fotoğrafları

Bir külliye olarak kurgulanan Yıldız Sarayı ve çevresi, hem imparatorluğun idare merkezi hem de Sultan II. Abdülhamid'in yaşadığı yer olması sebebiyle pek çok merasime ev sahipliği yapmıştır. Elbette bu törenlerin saray çevresinde şekillenmesi, Sultan'ın hem özel yaşamında hem de yönetimde "Yıldız" odaklı tercihlerinin de tezahürüdür. Merasim başlığı altında görülebilecek bu etkinlikler arasında surre (mahmil) alayları, cuma selamlıkları, cülus şenlikleri, özel misafir ziyaretleri için yapılan resmigeçit ve karşılama törenleri, açılışlar ve de mevlid alayları olarak bilinen özel törenler yer almaktadır.

Söz konusu törenlerin Yıldız Arşivi'ndeki fotoğraf albümlerinde ne sıklıkta ve yoğunlukta yer aldığına bakıldığında, başta Hamidiye Camii'nde olmak üzere, Yıldız Yokuşu'nda veya Ertuğrul Tekkesi'nde yapılan cuma selamlıklarında pek çok fotoğraf çekildiği görülmekte, fotoğrafların da daha çok Saltanat Kapısı, Harem Kapısı, Büyük Mabeyn Köşkü, Hamidiye Camii, Hamidiye Saat Kulesi ve Seyir (Set) Köşkü arasındaki alanı gösterecek şekilde çekildiği görülmektedir. II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'ndaki albümlerde merasim fotoğrafları bu törenlerin genel görüntülerine işaret ederken, Sultan'ın bizzat kendisinin göründüğü bir fotoğrafa rastlanmamaktadır. Bu durum, Sultan II. Abdülhamid'in kendi fotoğrafının çekilmesinden genellikle

imtina etmesiyle ve dolayısıyla merasimleri gösteren fotoğraf albümlerinde de kendi fotoğrafına yer vermemesi ile açıklanabilir.

Merasimlerle ilgili arşiv fotoğrafları, Osmanlı İmparatorluk geleneğinde öne çıkan merasimlerin ne denli önem arz ettiği ve buna binaen de ne denli özenle tertip edildikleri konusunda bir kere daha bilgilerimizi doğrular niteliktedir. Merasimler bu açıdan bakıldığında Osmanlı devletinde sadece devletle bütünleşmiş sultanın gücünü göstermez, bu törenler sultanların Fatih'le başlayan Avrupa'ya da hükmeden imparator olmaları fikrini taşıdıkları gibi, Yavuz'la beraber halifelik unvanıyla İslam coğrafyasını da içine alan koruyucu gücü ve Kanuni ile de dünyaya hükmeden sultanların iktidarını da temsil eden en önemli temaşa alanlarıdır. II. Abdülhamid döneminde de merasimler bu yüklü anlamlarını korumaktaydı. Nitekim merasimlerdeki alaylar saray halkının, askeri ve yönetici sınıfından kişilerin, ulemanın, farklı milletlerden müslümanların, sivil halkın halifeyle buluştuğu, toplu olarak katılım sağladığı olaylardı. Aynı zamanda kendilerine ayrılan alanlarda bu törenleri izleyen sefirler, sefir eşleri, ecnebiler de bu törenlerin bir parçasıydı. Fotoğraflar da böylece dönemin teşrifat usullerini, adetlerini, dönemin giyim kuşamını, araçlarını, mimari atmosferini yansıtan birer belge olarak kabul edildiler. İnceleyenler için de bazen tek fotoğrafla, bazen de seri halinde okunduğunda hayli anlamlı ifadeler içeren görseller olarak kıymetlendiler. Tezimizde merasim fotoğraflarından özellikle surre alayları, cuma selamlıkları sebebiyle yapılan törenleri gösteren fotoğraflar incelenecektir.

5.1.1. Surre Alayı / Mahmil-i Şerif Alayı / Surre-i Hümâyun Alayı Fotoğrafları

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nun albüm ve fotoğraf dizini incelendiğinde 779-23 numaralı albümün 14-21 (14,15,16,17,18,19,20,21) numaralı fotoğrafları Yıldız Sarayı'nda yapılan Mahmil Alayı'nı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu fotoğrafları surrenin ne olduğunun ve surre alaylarının nasıl yapıldığını anlatan kaynaklarla birlikte değerlendirerek okumak fotoğrafların çözümlenmesinde yardımcı olmaktadır.

İçine altın veya para gibi değerli eşyanın konulduğu kese anlamına gelen surre, İslam ülkelerinde Abbasilerden itibaren başladığı düşünülen, her sene Hac vaktinden evvel kutsal topraklar olan Haremeyn'in (Mekke ve Medine) ileri gelenlerinden yoksullarına

kadar dağıtılmak üzere gönderilen maddi yardımlar ve hediyelerdir[716]. Osmanlı İmparatorluğu'nda Haremeyn'e ilk surre gönderen padişah ise Çelebi Mehmed'di (1389-1421). 1517'de Mekke ve Medine'nin Osmanlı yönetimine dâhil edilmesiyle, Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn (Haremeyn-i Şerif'in hizmetkârı) sıfatını alan Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları surreyi düzenli biçimde göndermişlerdi. Surre ile gönderilenler arasındaki önemli bir parça olan Kâbe örtüsünün (Kisve-i Şerif) gönderilmesi ise Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamıştı[717].

Sultan II. Abdülhamid de seleflerinden aldığı bu geleneği devam ettirdi. Onun döneminde Payitahttan kutsal topraklara surre gönderilmesine çok önem verildiği görülmektedir. Bunun en belirgin göstergelerinden birisi de Sultan'ın Hac yolculuğunu kolaylaştırmak için Hicaz'a kadar yaptırdığı (1900-1908) demiryolu hattıydı. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında surre mukaddes topraklara demiryolu ile gönderilmişti. Surre maddi sıkıntıların olduğu dönemlerde bile ihmal edilmemiş, gerekirse borç alınarak gönderilmişti[718].

Saraydan gönderilen surre, saray erkânı için olduğu kadar sivil halk için de son derece önemliydi. Çünkü surre ile hediye ve para göndermek sadece saraya ve sarayla ilişkili kişilere mahsus değildi. İsteyen herkes kutsal topraklara surre gönderebilirdi. Surre göndermek isteyenlerin hediyeleri her yıl Evkaf Nezareti tarafından toplanır, bir yüzüne alacak kişinin diğer yüzüne veren kişinin adreslerinin yazıldığı feraşet çantalarına konurdu. Hediyeleri gönderenlere, dönüşte aynı çantayla hurma, zemzem, kına, akik yüzük gibi küçük hediyeler gelirdi. Bunların kayıtları da o senenin surre ve ferâşet defterlerine yazılarak tutulurdu[719].

Surre'nin kutsal topraklara gönderilmesi özel bir törenle yapılırdı. Bu törene Surre Alayı, Mahmil-i Hümâyun Alayı veya Mahmil-i Şerif Alayı denirdi. Mahmil-i Şerif, surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin yüklendiği ve surre devesinin taşıdığı dörtgen ahşap çerçeve üzerinde dört yüzlü piramit biçimindeki bir tür araçtı. Mahmil-i Şerif, adını ve anlamını, Hz. Muhammed'in levazımını taşıyan deveye verilen

---

716 Tufan Buzpınar, , "Surre", **DİA**, c. 37. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 567., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke- i Mükerreme Emirleri** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 35., Münir Atalay, **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları**, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 2.

717 Buzpınar, **age**, 567-569., Uzunçarşılı, **age**, 35, Ercüment Ekrem Talu, "Sürre Alayı", **Resimli Tarih Mecmuası**, s. 29 (1952): 1480.

718 Yusuf Çağlar, Salih Gülen, **Dersaadetten Haremeyn'e Surre-i Hümayun** (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2009), 96, 102.

719 Talu, **age**,1481.

"Mahmel" isminden alıyordu[720]. İstanbul ve Mısır'dan yollanan surrelerin en önemli unsurlarından biri olan mahmillerin İstanbul'dan gönderilenine Mahmil-i Hümâyun, Kahire'den gönderilenine ise Mahmil-i Mısrî denirdi. İstanbul'dan gönderilen Mahmil-i Hümâyun'un öncekileri siyah renk atlasla, son dönemlerdeki örnekleri ise yeşil renk atlasla kaplanırdı. Bu kumaş altın ve gümüş simli yazılar, nakışlar, ipek püsküller ve değerli taşlarla süslenirdi[721].

Surre-i Hümâyun Alayı yapıldığında Mahmil-i Şerif ve onu taşıyan deve adeta bu merasimin yıldızı olurdu. Mahmil-i Şerif'in yanı başında İslam âlemi için kutsal anlam ifade eden Sancak-ı Şerif[722] de taşınırdı. Mahmil-i Şerif ve onu taşıyan deve Osmanlı'daki peygamber sevgisinin sembolüydü. Çünkü Surre-i Hümâyun alayının en önünde giden süslü dişi deve Hz. Muhammed'in kutlu devesi Kusva'yı ve ona yüklenen Mahmil-i Şerif ise ailesini taşıyan mahmili simgeliyordu[723].

Surre alayı 19. yüzyılın sonlarına kadar (1864) Receb ayının on ikisinde veya onu takip eden günlerde, bu tarihten sonra ise Şaban ayının on beşinci gününde (Berat Kandili'nde) yola çıkardı. Yani bu bilgiye göre, Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan Surre alayları Şaban ayı içerisinde yapılmaktaydı. Surre önceleri kara yoluyla katır ve develerle birlikte gönderilirken, 1864'den itibaren deniz yoluyla gönderildi. Beşiktaş iskelesinden vapurla Beyrut'a gelen surre, Beyrut'tan Şam'a götürülür, buradan da kutsal topraklara karayoluyla ulaştırılırdı. 1908'den itibaren demiryolu hattı tamamlanınca surre demiryolu ile gönderilmeye başlandı ve yolculuk daha kısa sürdüğü için gönderimi Şevval Ayı'na alındı[724].

Surre'ye, Surre Emîni adı verilen, doğruluk ve dürüstlüğünden emin olunan bir bürokrat (devlet adamı, asker veya ilim adamı) başkanlık ederdi. Surre Emîni, surrenin yol boyunca güvenliğinden ve Haremeyn'e ulaştıktan sonra dağıtımından da sorumlu kişiydi. Surre Emîni, surre defterinde yazılı olduğu şekilde para ve hediyeleri

[720] Mehmet Zeki Pakalın, "Mahmil-i Şerif", **Tarih Deyimleri Sözlüğü, c.2** (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993): 384, Buzpınar, **age**, 569.
[721] Buzpınar, **age**, 568.
[722] * Sancak-ı Şerif: Hz. Peygamber'in sancağı için kullanılan tabir. Sancak-ı Şerif Osmanlılar'da devlet protokolünde en önemli "teberrükât" eşyası olarak yer almıştır. Fırat Boztaş, "Sancak-ı Şerif", **DİA**, c. EK-2. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016): 473-475.
[723] Çağlar, Gülen, **age**, 16,20, İsmail Çolak, "Sevgi Alayı: Surre-i Hümâyûn", **Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi,** s. 155 (2013): 53.
[724] Uzunçarşılı, **age**, 35., Buzpınar, **age**, 568., Nigar Ayyıldız, **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008): 107.

sahiplerine teslim eder, hac süresince kafilenin ibadet usulünü idare eder, sonra İstanbul'a dönerdi[725].

II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nda yapılan Surre-i Hümâyun Alayı şu seyirle gerçekleşirdi: Alay her yıl Şaban Ayı'nın on beşinci gününde yapılacağı için Mahmil-i Şerif bundan bir gün önce yani Şaban ayının on dördüncü günü tekbir ve ilahiler eşliğinde Harem Dairesi'nin bahçesine getirilirdi. Bu görevi en önde elinde fildişi ve altınla süslenmiş bir asa tutan Kızlarağası ve onu takip eden Harem Ağaları yapardı. Mahmil, Harem Bahçesi'ne gelince haremdeki tüm sultanlar, kadınefendiler ve kalfalar onu ziyaret ederler, sarayda görevli iki kalfa da kadınefediler ve sultanların hediye ettikleri işlemeli ustufalarla (kumaşlar) mahmili süslerdi. Mahmil süslendikten sonra Kızlarağası ve beraberindeki diğer harem ağaları onu tekrar alarak, bu kez Kızlarağası Dairesi'ne getirirlerdi. Alaya katılacak olan kişiler saray bahçesinde kendilerine kurulan süslü çadırlarda geceyi geçirir, harem ağaları, enderun ağaları ve saray bendegânın huzurunda hafızlar sabaha dek aşr-ı şerif[726] okur, gece boyunca ilahiler söylenir, buhurdanlıklarda kokular yakılırdı. Ertesi gün öğleye doğru surre alayında görev alacak herkes Yıldız Sarayı'nda toplanır, bahçeye kurulmuş olan çadırlarda yemek yenir, kurbanlar kesilirdi[727]. Nihayet, öğle namazından sonra surre alayı başlardı. Surre Emîni, Evkaf Nazırı ile birlikte Yıldız Sarayı'na gelir, Sultan'ın huzuruna çıkar, kutsal topraklara ve bu toprakların mülki amirleri olan Mekke Emiri, Hicaz Valisi, Medine Muhafızı gibi kişilere gönderilecek olan hediyeler sandıklar içerisinde Kızlarağası Dairesi'nde bulunan büyük ve süslü bir devenin sırtına konurdu. Deve üzerindeki yüklerle beraber Kızlarağası tarafından Harem'den sarayın bahçesine çıkartılırdı. Sultan bu ritüeli Mabeyn'in penceresinden izlerdi. Evkaf Nazırı ile Surre Emîni de bahçede devenin olduğu yere geçerlerdi[728]. Önde süslenmiş develerle birlikte alay Kızlarağası Dairesi'nden Sultan'ın bulunduğu daire önüne geldiğinde burada akkâmlar[729] tarafından kılıç kalkan oyunu yapılır, padişah bu oyunu izler ve bitince

---

[725] Talu, **age**, 1481, Uzunçarşılı, **age**, 35., Buzpınar, **age**, 568, Atalay, **age**, 171.
[726] Aşr-ı Şerif: bir cemaat içinde sesli olarak okunan Kur'ân-ı Kerîm'den genellikle orta uzunlukta on âyet kadar olan bölümlerineTürkler tarafından aşr-ı şerif denmiştir. (Muhammed Eroğlu, , "Aşr-ı Şerif", **DİA**, c. 04. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013): 24.)
[727] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 68,69., Ahmet Salahaddin Bey, **Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları**, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 34-35.
[728] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 68,69., Örikağasızzade, **age**, 211-212.
Burada "Mabeyn" ifadesi ile Büyük Mabeyn Köşkü kastediliyor olsa gerektir. Ayşe Osmanoğlu alayın Yıldız Yokuşu'nda yapıldığını ve babasının Mabeyn'in penceresinden paşalarıyla beraber alayı izlediğini aktarmıştır.
[729] Akkâm: Arapça deveci manasına gelen akkâm, özelikle Surre-i Hümâyun'da vazife gören Hicazlı, Şamlı, Halepli, Mısırlı Araplar kafilesiydi. Halk arasında hekkam da denilen bu kişiler Şaban ayının on

ihsanda bulunurdu. Kızlarağası Mahmil-i Şerif'i taşıyan deveyi meydanda üç tur dolaştırır ve Sultan'ın deveyi Evkaf Nazırı'na teslim etmesi yönünde emrini beklerdi. Eğer bu emir gelmezse durum Kızlarağası'nın azledildiği anlamına gelirdi. Eğer azledilmez de bu emri alırsa Evkaf Nazırı'na devenin yularını verir, Nazır da deveye bir tur attırdıktan sonra o da Surre Emîni'ne teslim ederdi. Emîn de deveyi üç kez bahçede dolaştırırdı. Geleneksel olarak surre ile gönderilen, Sultan'ın Mekke Emiri'ne yazdığı mektup olan Name-i Hümâyun da kırmızı atlastan bir kese içerisinde Surre Emîni'ne verilirdi. Ardından Surre Emîni padişaha veda eder, develere Kutsal topraklara gidecek olan surre sandıklarla yüklenirdi[730].

Surre Alayı vapura binmek üzere Yıldız Yokuşu'ndan Beşiktaş'a doğru hareket ederdi. Surre Alayı'nda sıralama şöyleydi: En önde has ahırdan bir atın üzerinde alayı idare eden teşrifatçı, onun arkasında kaftancıbaşı, müjdecibaşı, kâhya, Surre Emîni, Mahmil-i Hümâyun ve sandıkların yüklendiği develer, akkâmlar[731] bulunurdu. Ayrıca iki taraflı piyade askerleri, muhafız askerler ve polisler alayın çevresini kuşatırlardı. Saray mensubu hanımlar da lando ve kupa tipi arabalarıyla alayı takip ederlerdi. Beşiktaş'a inen alay, deniz yoluyla Üsküdar'a ulaştığında top atılarak kafilenin Üsküdar'a ulaştığı haber verilmiş olurdu[732]. Surre Alayı senenin en önemli, en çok ilgi gören ve büyük kalabalıklarca katılım sağlanan dinî bir merasim olarak İstanbul'dan böylece gönderilirdi[733].

II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda surre alaylarını bize aktaran arşiv fotoğraflarına baktığımızda ilk etapta gözümüze çarpan şey, bu fotoğrafların sınırlı sayıda olmasıdır. Surre alaylarının her yıl Şaban ayının on beşinde yapıldığı kabul

---

beşinde Tahtakale'den çıkıp İstanbul'u köşe bucak dolaşan hac yolcularıydı. Küçük davul ve dümbelek çalarak evlerin önünde kılıç kalkan oynarlar sonra sürre alayının da önüne düşüp bu gösterilerini onlara da yaparlardı. (Talu, **age**, 1481-1482.)

[730]Ahmet Salahaddin, **age**, 34-35. Örikağasızzade, **age**, 211-212.

[731] Akkâm: Arapça deveci manasına gelen akkâm, özelikle Surre-i Hümâyun'da vazife gören Hicazlı, Şamlı, Halepli, Mısırlı Araplar kafilesiydi. Halk arasında hekkam da denilen bu kişiler Şaban ayının on beşinde Tahtakale'den çıkıp İstanbul'u köşe bucak dolaşan hac yolcularıydı. Küçük davul ve dümbelek çalarak evlerin önünde kılıç kalkan oynarlar sonra sürre alayının da önüne düşüp bu gösterilerini onlara da yaparlardı. (Talu, **age**, 1481-1482.)

[732] Talu, **age**, 1481-1482., Ahmet Salahaddin , **age,** 36., Örikağasızzade, **age**, 211-212.

Lando: Dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, üstü açılıp kapanabilen çift körüklü binek arabası. (Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b49eca81bbdd8.01350951 [14.07.2018].

Kupa: Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği dört tekerlekli araba. (Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b49ed4b445d85.40392116 [14.07.2018].

[733] Buzpınar, **age**, 568.

edilirse Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca (31 Ağustos 1876 H 10 Şaban 1293- Rabiulahir 1327) 31 kez surre alayı yapılmış olmalıdır. Surre alayı her yıl yapılmasına rağmen, II. Abdülhamid Koleksiyonu'nda 911 adet albüm içerisinde Yıldız Sarayı özelinde surre alaylarını gösteren tek bir adet albüm içerisinde 8 fotoğraf mevcuttur. İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre II. Abdülhamid Koleksiyonu'nda Mahmil (Surre) Alayı'nı gösteren toplam 5 adet albüm mevcuttur. Bunlar sırasıyla Mahmil Alayı 91313/1-15, Mahmil Alayı (İstanbul-Yıldız Sarayı'nda) 779-23/14-21, Mahmil Alayı (Kahire'de) 90612/29, Mahmil Alayı (Şam'da) 91276, Mahmil Alayı (Şam'da) 90778/22 konu başlıklı ve numaralı albümlerdir. Biz tezimiz kapsamında bunlardan Mahmil Alayı (İstanbul-Yıldız Sarayı'nda) 779-23 numaralı albümdeki 14-21 numaralı fotoğrafları inceliyoruz.

Surre-i Hümâyun'un Yıldız Sarayı'ndan hareketi esnasında yapılan merasimi gösteren 779-23 numaralı albümün 14-21 numaralı fotoğraflarına bakıldığında bunların aynı günde çekildiği görülmektedir. Yani fotoğraflar dikkatle incelendiğinde fotoğrafların birbirini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu albümdeki yer alan 8 fotoğrafın hemen hepsinin Valide Kapısı'nın dışında, Hamidiye Camii, Seyir Köşkü ve günümüzdeki Yıldız Caddesi ve devamındaki Saray Caddesi'ni kapsayan alanda çekildiklerini görülmektedir. Ancak surre alaylarını anlatan tarihi kaynak ve hatıratlar incelediğinde bu merasimin ilk faslının (Mahmil-i Şerif'in hareme getirilmesi, mahmilin haremde süslenmesi) Harem dairelerinin Kızlar Ağası Köşkünün bulunduğu İkinci Avlu olarak nitelediğimiz Hususi Bölüm'de, ikinci faslının (devenin dolaştırılması, kurbanların kesilmesi, surre alayının yapılması, akkâmların kılıç kalkan oyunları, deveye bahçede tur attırılması, Birinci Avlu ve İdari Bölüm'de (Selamlık Bölümü), üçüncü faslının (alayın Beşiktaş iskelesine doğru hareketi) saray kapısından günümüzdeki Yıldız Caddesi ve devamındaki Saray Caddesi üzerinde gerçekleştiği açığa çıkmaktadır. Elimizdeki fotoğraflar daha ziyade üçüncü fasılda yani saray kapısından (Valide Kapısı) çıktıktan sonraya tanıklık etmektedir.

İÜNEK'den aldığımız bu fotoğraflara ek olarak, II. Abdülhamid Koleksiyonu'nda yer almayan ancak başka kaynaklarda rastladığımız surre alayı fotoğrafları törenle ilgili diğer parçaları tamamlamaktadır. Engin Özendes'in arşivinde yer alan ve "Fotoğrafçı Ali Sami" ve "Photography in the Ottoman Empire" isimli kitaplarında yer verdiği surre alayı fotoğrafı (Bakınız Photographer Ali Sami, Engin Özendes, s.107, Surre Alayı Genel Görünüş, 1890, 11,2 x 9 cm cam negatif) İÜNEK'deki albümün

fotoğrafları ile benzerlik göstermektedir. Engin Özendes Arşivi'nde 1890 yılına tarihlenen ve Ali Sami (Aközer) tarafından çekilen surre alayı fotoğrafları elimizdeki fotoğrafları ve merasimi anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu aşamada Ali Sami'nin fotoğraflarının bizim için iki önemi olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi onun çektikleriyle elimizdeki fotoğraflar kıyaslandığında fotoğrafların aynı surre alayında çekildiklerini görülmektedir. Bu durumda 779-23 numaralı albümdeki fotoğrafları da Ali Sami çekmiş olabilir. Zira 779-23 numaralı albümün müellifi belli değildir. Ayrıca İÜNEK'İN fotoğrafçılara göre yaptığı albüm dizini çalışmasında Ali Sami'nin çektiği fotoğrafların yer aldığı fotoğraf albümleri arasında bu albüme rastlanmamaktadır. Arşivde fotoğrafçısı belli olmayan pek çok fotoğraf albümü olduğu için bu fotoğrafların müellifini anonim olarak düşünebiliriz. Veya o yıllarda sarayla bağlantılı çalışmalar yapanlar açısından konuyu değerlendirecek olursak, zaten bu fotoğrafları ya Ali Sami ya da Abdullah Biraderler çekmiş olmalıdır. Albümdeki fotoğrafların fotoğrafçısı hakkında kesin bir yargıya varamasak da Engin Özendes arşivinde yer alan surre fotoğraflarında yer alan şahıslar ve konumları göz önüne alındığında (surre emîni, buhurdanlık tutan görevliler, alayda bulunan kişiler ve konumları vb.) dikkatle incelendiğinde II. Abdülhamid Albümleri'ndeki fotoğraflarla örtüşmektedir. Yani bunların 1890'da gerçekleşen aynı surre alayında çekildikleri aşikârdır. Böylece İÜNEK'den aldığımız 779-23 numaralı albümün 14-21 numaralı fotoğraflarının çekilmiş oldukları tarihi tespit etmiş olmamız bize başka bilgilerin de kapısını da aralamaktadır. Tarihi bilgiler, hatıratlarda yazılanlar, II. Abdülhamid Koleksiyonu fotoğrafları ve diğer arşivlerdeki fotoğraflar bir araya getirilince parçalar birleşmekte ve fotoğrafların hikâyesi ortaya çıkmaktadır.

Özendes Arşivi'ndeki Ali Sami tarafından çekilen surre alayı fotoğraflarının aydınlattığı ikinci konu alayın ikinci faslı olan, devenin bahçede dolaştırılması, kurbanların kesilmesi, surre alayının yapılması, akkâmların kılıç kalkan oyunları, devenin bahçede tur attırılması ritüellerini içeren Birinci Avlu ve İdari Bölüm (Selamlık Bölümü)'de icra edilen kısmı bize göstermeleridir. (Bakınız: Photographer Ali Sami, Engin Özendes, s.105, Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesinde, 1890, 11,2 x 9 cm cam negatif, Photographer Ali Sami, Engin Özendes, s.106, Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesindeki Yaveran Köşkü Önünde, 1890, 11,2 x 9 cm cam negatif) Bu fotoğrafların Birinci Avlu'da çekildikleri çok belirgindir. Zira Birinci Avlu'da yer alan Yaveran Dairesi bu iki fotoğrafta da net bir şekilde gözükmektedir. Yani bunlar surre

alayı Valide Kapısı'ndan henüz çıkmadan çekilmiş fotoğraflardır. Üstelik alay Valide Kapısı'ndan çıktıktan sonra fotoğrafçı Yıldız Caddesi'nde onları tekrar görüntülemiştir (Bakınız: (Photographer Ali Sami, Engin Özendes, s.107, Surre Alayı Genel Görünüş, 1890, 11,2 x 9 cm cam negatif). Özellikle, surre emini olduğunu düşündüğümüz kaftanlı ve sarıklı kişi hem Ali Sami'nin bu fotoğrafında hem de İÜNEK'den aldığımız 779-23 nolu albümün 21 numaralı fotoğrafında görülmektedir. Peki bu tarihte surre emini olan kişi kimdir? Yıllarına göre surre eminleri listesine baktığımızda en yakın tarih olarak, 1888'de Mehmed Bey (Ali Bey)'in Surre Emîni olarak görevlendirdiğini görüyoruz[734]. Ancak bu listeden 1890'da kimin Surre Emîni olduğunu öğrenemiyoruz. Öte yandan yine o tarihte yazılan bir hatırat bu konuyu aydınlatıyor. 1890'daki Surre Emîni'nin Ali Kemâlî Paşa (1818-1898) olduğunu oğlu Süleyman Şefik Paşa'nın (Söylemezoğlu) o yıl babasıyla birlikte gittiği hac yolculuğunda yazdığı Hicaz Seyahatnamesi isimli eserinden öğreniyoruz[735]. Ali Kemâlî Paşa'nın ayrıca bulduğumuz portre fotoğrafıyla da (bakınız Ali Kemâlî Paşa'nın portre fotoğrafı) önde giden üzerinde kaftan giyen (surre emînleri hil'at adı verilen bir kaftan giyerlerdi[736]) Surre Emîni olduğunu anladığımız kişi benzerlik gösteriyor. 1890'da Ali Kemâlî Paşa'nın 72 yaşında olduğunu da düşünürsek bu fotoğraftaki kişiyle fiziksel görünüş, yaş özellikleri bakımından örtüştüğünü görüyoruz. Böylece İÜNEK'den aldığımız fotoğrafların çekildiği tarih, bu bilgiler ışığında surre alayının en önemli figürlerinden biri olan surre eminin kim olduğu ve bu fotoğraflarda yer alıp almadığı konusu aydınlanmış oluyor. Hicaz Seyahatnamesi'nden öğrendiğimiz ikinci husus da 1890'daki Surre-i Hümayûn'un surre ile kaynaklarda genel olarak aktarıldığı şekilde Şaban Ayı'nın 15. gününde değil, Ramazan ayının 13. gününde yani 2 Mayıs 1890 Cuma günü İstanbul'dan yola çıkmasıdır[737]. Süleyman Paşa'nın seyahatnamesinden surre alayının o yıl Girit Vapuru'na bindirilerek, Beyrut'a kadar deniz yoluyla, Beyrut'tan Mekke'ye kadar ise karayoluyla gidildiğini öğreniyoruz. Ulaşım imkânları kolaylaştıkça hac vaktine yetişmesi gereken surre gönderim tarihinin daha ileriye atıldığını biliyorduk ancak bu konu ile edindiğimiz genel kanı o yıllarda sürrenin mu'tad olarak Şaban Ayı'nın on

[734] Atalay, age, 182. Nigar Ayyıldız, **age**, 110.
[735] Süleyman Şefik Söylemezoğlu, **Hicaz Seyahatnâmesi**, yayına hazırlayanlar, Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 31.
[736] Uzunçarşılı, **age**, 37.
[737] "1307 Ramazan-ı Şerif'inin On üçüncü ve 1(306) sene-i Mâliyyesi Nisan'ının yirminci Cum'a günü (02 Mayıs 1890 M. Cuma günüdür) gurûb-u şemsle müsta'înen bi'l-llâhi te'âlâ Der-sa- âdet'den hareket edildi." (Söylemezoğlu, **age**, 32.)

beşinci günü yola çıkmasıydı. Dolayısıyla İÜNEK'den aldığımız 779-23/14-21 numaralı fotoğrafların 2 Mayıs 1890 Cuma günü çekilmiş olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.

Bu bölümde İÜNEK'de Mahmil Alayı (İstanbul-Yıldız Sarayı'nda) olarak tanımlanan 779-23 numaralı albümdeki 14-21 numaralı fotoğrafları tek tek analiz edilecektir.

779-23 Numaralı Albüm 14 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 1: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 90614 Numaralı Albüm, 39 Numaralı Fotoğraf

1307 Ramazan-ı Şerif'inin on üçüncü ve 1(306) Sene-i Mâliyyesi Nisan'ının yirminci Cum'a günü 2 Mayıs 1890 (13 Ramazan 1307) cuma günü çekildiğini tespit ettiğimiz bu fotoğraf aynı albümdeki surre alayını anlatan 8 fotoğraftan birincisidir (Şekil 1). Fotoğrafçısı belli olmamakla birlikte o tarihlerde saray fotoğrafçılığı açısından değerlendirdiğimizde fotoğraf serisinin Ali Sami (Aközer) veya Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş olması muhtemeldir.

Bu fotoğrafta Surre Alayı, Yıldız Sarayı'nın Valide Kapısı'nın hemen karşısından, Mahmil-i Şerif sarayın Birinci Avlusu'ndan henüz çıkarılmışken görüntülenmiştir. Valide Kapısı'nın aralığından Yaveran Dairesi net bir şekilde seçilmektedir. Kapının fotoğrafa göre sağ tarafında surreleri taşıyan iki adet surre devesi ve beraberinde görevli kişiler görülmektedir. Develerden en sağdakine işlemeli kumaşlarla kaplanmış olan Mahmil-i Şerif yüklenmiştir, devenin yularını bir görevli tutmaktadır. Kapıya daha yakın olan ikinci deveye de surre hediyeleri yüklenmiştir. Fotoğrafta develerin bir hayli süslendiği görülmektedir. Halit Ziya Uşaklıgil de Saray ve Ötesi isimli eserinde surre develerinin çanlarının olduğunu, hatta halk arasında haddinden fazla süslenen hanımlar için surre devesi ifadesinin kullanıldığını aktarmıştır[738]. Fotoğrafta kapıya yakın olan devenin üzerine bir çıngırak tahtasının takıldığı görülmektedir. Salahaddin Bey bu çıngırak tahtasının ne olduğundan detaylı olarak bahsetmiş ve hatıratında "Para sandıklarından en önde gidenin üstüne konmak için üzerinde yirmi beş adet çıngırak takılı bir metre eninde ve boyunda bir tahta yapılmıştı. Buna çıngırak tahtası denirdi. Deve yürüdüğü zaman tahta sallanır, çıngıraklar mutarrid ve ahenkli bir ses çıkarırlardı."[739] diye aktarmıştır. Bu fotoğrafta da devenin üstünde çıngırak tahtası açık şekilde görülmekte ve yirmi beş adet çıngırak da sayılmaktadır.

Surre develerinin bu merasimin yıldızı olduğunu, süslendiğini ve alayın en önündeki dişi devenin Hz. Peygamber'in devesini sembolize ettiğini daha önce zikretmiştik. Mahmil-i Şerif'in yanı başında İslam âlemi için kutsal anlam ifade eden Sancak-ı Şerif'in de taşındığı[740] bilindiğinden, fotoğrafta devenin arka kısmında görünen bayrağın Sancak-ı Şerif olması muhtemeldir veya bu surre develerini süslemek için takılan kırmızı veya yeşil renkteki bayraklardan biridir. Salahaddin Bey yine hatıratında surre alayında develerin al, yeşil bayraklar ve birçok tüylerle süslendiklerini yazmıştır[741]. Fotoğrafta görülen ikinci devede bu süs amaçlı takılan tüyler de belirgin bir biçimde görülmektedir.

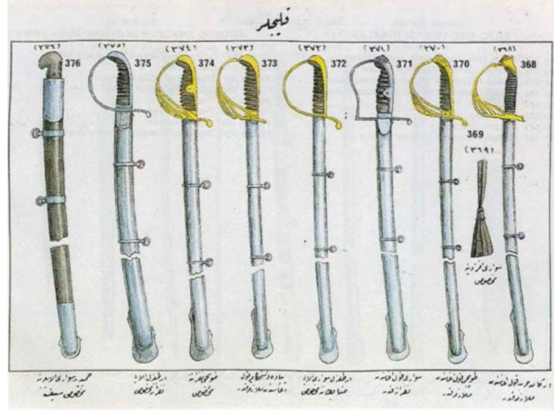
[738] "Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takıştırmış, hadden aşın süslü püslü kadınlar için «surre devesi» demek halk lisanında sık sık tesadüf olunan bir tâbir idi" , (Uşaklıgil, **age**,172-173.)

[739] Ahmet Salahaddin, **age**, 32.

[740] * Sancak-ı Şerif: Hz. Peygamber'in sancağı için kullanılan tabir. Sancak-ı Şerif Osmanlılar'da devlet protokolünde en önemli "teberrükât" eşyası olarak yer almıştır. (Fırat Boztaş, , "Sancak-ı Şerif", **DİA**, c. EK-2. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016): 473-475.)

[741] Ahmet Salahaddin, **age**, 36.

Kapının sol tarafında güvenlik kulübesi ve ellerinde tuttukları tüfeklerden muhafız olduklarını anladığımız dört kişi vardır. Ayrıca iki devenin arasında arkada havaya kaldırılmış kılıçlar görünmektedir. Bu kılıçlar da Ertuğrul Süvari alayı askerlerine mahsus kılıçlar (Şekil 2'de 372 numaralı kılıç) olabilir[742].

Şekil 2: Ertuğrul Süvari Alayı Zabitanına Mahsus Kılıç

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 79,80.

Kapının fotoğrafa göre sol tarafındaki aydınlatma direğinin solunda da bazı paşalar ve devamında da bando ve mehter çalmak üzere orada hazır bulunan Muzika-i Hümâyun'a ait unsurlar olduğu görülmektedir.

Bu fotoğraf, 779-23 nolu albümün sıralama açısından 14. fotoğrafı olarak, dolayısıyla Yıldız Sarayı'ndaki mahmil törenini gösteren ilk fotoğraf olarak albüme yerleştirilmiştir. Ancak seriyi oluşturan fotoğrafları incelediğimizde bunların oluş sırasına göre sıralanmadığını görüyoruz. Çünkü Mahmil-i Şerif'in yüklendiği deve daha önde olduğundan aynı albümdeki 21 numaralı fotoğrafın bu fotoğraftan önce çekildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fotoğraflar aynı günde çekilmişse de albümdeki sıralamaları karışık dizilmiştir.

---

[742]**Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908**, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 79,80

779-23 Numaralı Albüm 15 Numaralı Fotoğrafın Analizi

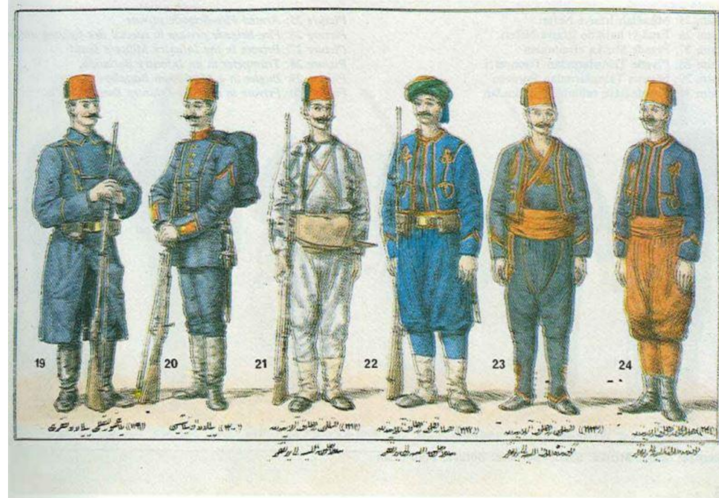
Şekil 3: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 15 Numaralı Fotoğraf

Bu fotoğraf Yıldız Sarayı'nın Valide Kapısı'yla Hamidiye Camii arasındaki Yıldız Caddesi'nde çekilmiştir (Şekil 3). Fotoğrafın sağında görülen pencereleri kepenkli yapı Büyük Mabeyn Köşkü, solunda bir bölümü görülen yapı ise Seyir/Set Köşkü'dür. Büyük Mabeyn Köşkü'nde surre alayını binanın caddeye bakan pencerelerinden izleyen kişiler görülmektedir. Ama asıl alayın seyredildiği yer, bu tür törenleri elçiler ve yabancı misafirlerin izlemeleri amacıyla yapılmış olan Seyir /Set Köşkü'dür. Seyir Köşkü ile Büyük Mabeyn arasında kalan set üzerinde de merasimi izlemek için orada oldukları anlaşılan pek çok kişi vardır. Setin üzerinde bizim için en ilginç unsurlardan birisi buradaki bir fotoğrafçının varlığıdır. Setin hemen hemen tam ortasında üçayak ve kamerasını yerleştirmiş ve elinde şemsiye tutan bir figür görülmektedir ve bu şahıs fotoğrafın çekildiği esnada kameraya bakmaktadır. Surre alayını Set Köşkü tarafından görüntüleyen bir fotoğrafçı olduğunu düşündüğümüz bu figürün sağ ve solundaki iki

kişi de yardımcıları olabilir. Fotoğrafçının sağ yanındaki kişi tripodun ayaklarından birini tutmaktadır. Bu fotoğraf sayesinde merasimin bu mevkiden de bir fotoğrafçı tarafından belgelendiği ve o yılki surre alayını birden fazla fotoğrafçının görüntülediği anlaşılmaktadır. Setin üzerinde bulunan diğer kişileri incelediğimizde, fotoğrafçının sağ tarafında başları fesli olduğundan yerli olarak niteleyebileceğimiz kişiler, sol tarafında ise başları fötr, melon şapka gibi Avrupai tarzda şapkalar takılı, ellerinde bastonlar tutan ve dolayısıyla ecnebi olduklarını düşündüğümüz kişiler yer almaktadır. Ortada duran fotoğrafçı da olduğu gibi seyir terasının en solunda da bir kişinin elinde şemsiye tuttuğu görülmektedir. Fotoğrafın kadrajına sadece biri bölümü dâhil edilmiş olan Seyir Köşkü'nün en sağ penceresinde yine töreni izleyen başı fesli bir adam ile iki çocuk vardır. Ortadaki pencere de ise pelerinli ve şapkalı bir kadın köşkün içindeki birileri ile sohbet etmektedir.

Setin hemen altındaki duvarın önünde de kıyafetlerinden anladığımız üzere, Fesli Zuhaf Alayı'ndan selamlık elbiseli neferler dizilmiştir (Şekil 4'de 21 Numaralı neferin kıyafeti). Fesli Zuhaf Alayı askerleri saray korumasında görevli süvari birliklerinden biridir[743]. Süvari oldukları için atları da yanlarında veya arkalarında açık bir şekilde görünmektedir.

Şekil 4: Fesli Zuhaf Alayı'ndan selamlık elbiseli nefer

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 35.

---

[743] **age**, 35.

Valide Kapısı'ndan Hamidiye Camii'ne doğru inen yokuşun üzerinde görülen cübbeli ve sarıklı kişilerin de dönemin şeyhleri ve imamları olması muhtemeldir. Çünkü Osmanlı'da geçmişteki surre alaylarından beri alayı iskeleye kadar götürenlerin arasında şeyhler, imamlar ve hatiplerin de olduğu bilinmektedir[744]. Bu kişilerin bazılarının göğüslerinde, bazılarının da zincire takılmış şekilde boyunlarında nişanlar taktıkları görülmektedir. Demek ki bu hocalar, Sultan tarafından da taltif edilmiş kişilerdir.

Son olarak, albümde serinin ikinci fotoğrafı olarak yer alan bu fotoğraftaki kişileri konumları, yürüdükleri ve baktıkları yön açısında değerlendirdiğimizde fotoğrafın Surre Alayı sarayın Valide Kapısı'ndan çıktıktan sonra kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

779-23 Numaralı Albüm 16 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 5: Yıldız Sarayı Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 16 Numaralı Fotoğraf

[744] Uzunçarşılı, **age**, 39.

Bu fotoğrafın, kadrajında yer alan kişiler ve konumları dikkatle incelendiğinde 15 ve 18 numaralı fotoğraflarla peş peşe çekildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır (Şekil 5). Fotoğrafa göre sol tarafta bulunan bina Yaverler (Seçme Süvariler, Hünkâr Çavuşları) Dairesi'dir. Sağ taraftaki bina ise yine Seyir/Set Köşkü'dür. Yaverler (Seçme Süvariler, Hünkâr Çavuşları) Dairesi'nin alt tarafında, bahçesini çevreleyen demir parmaklıklar ve bu parmaklıkların arasına gerilmiş üzerinde yıldız amblemi olan bez bir flama asıldığı görülmektedir. Aynı flamadan bir tanesi daha üstte binanın üst kat pencerelerinin hizasında uzaktan da olsa seçilmektedir. Fotoğrafın en sol tarafındaki parmaklıkların hizasında kalabalıkların arasında yüksek bir görünüm arz eden şey de surrenin yüklendiği deve ve katırlardan biri olabilir.

Fotoğrafta yer alan kişilerin çoğu saray yönüne bakmakta, surre alayının saraydan çıkıp aşağıya doğru inişlerini seyretmektedir. Fotoğrafta üniformalı görevliler ve merasimi izlemek için gelmiş kişiler görülmektedir. Özellikle Seyir Köşkü'nün geniş ve yüksek pencerelerinden merasimi izleyen kişiler, kılık kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere yabancı misafirlerdir. Bu izleyeciler arasında değişik şapkalar takan hanımlar, fötr şapkalı beyler, fes takan erkekler, hatta çocuklar da vardır. Setin önünde yine sarayı korumakla yükümlü süvari birliklerinden Fesli Zuhaf Alayı askerleri atlarıyla birlikte dizilmişlerdir. Bunların aralarında ve yanlarında da yine üniformalı, ellerinde kılıç tutan görevliler ve sivil olduğunu düşündüğümüz kişiler de durmaktadır.

Son olarak, serinin üçüncü fotoğrafı olarak yer alan bu fotoğraf, kişilerin konumları, yürüdükleri ve baktıkları yön açısından değerlendirdiğinde, görüntünün Surre Alayı sarayın Valide Kapısı'ndan çıktıktan sonra Yıldız Caddesi'nde alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

779-23 Numaralı Albüm 17 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Yıldız Sarayı'nın Valide Kapısı'nın karşısından çekilmiş olan bu fotoğrafta, kapının iç kısmında bir kalabalık göze çarpmaktadır (Şekil 6). Bu kalabalığın içerisinde yer alan kişilerin çoğunun kapının iç kısmına doğru yönelmiş oldukları görülmektedir. Fotoğraf muhtemelen alay saray kapısından henüz çıkmadan törenin Birinci Avlu'da gerçekleşen ikinci faslı esnasında çekilmiştir. Valide Kapısı'nın sol tarafındaki güvenlik kulübesinin önünde muhafızlar, muhafızların hemen yanında bir aydınlatma direği, aydınlatma direğinin fotoğrafa göre sol tarafında da bando ve mehter çalmak

üzere orada hazır bulunan Muzika-i Hümâyun yer almaktadır. Muzika-i Hümâyun mensuplarının pozisyon ve görüntülerinden o esnada bir bando çaldıkları anlaşılmaktadır.

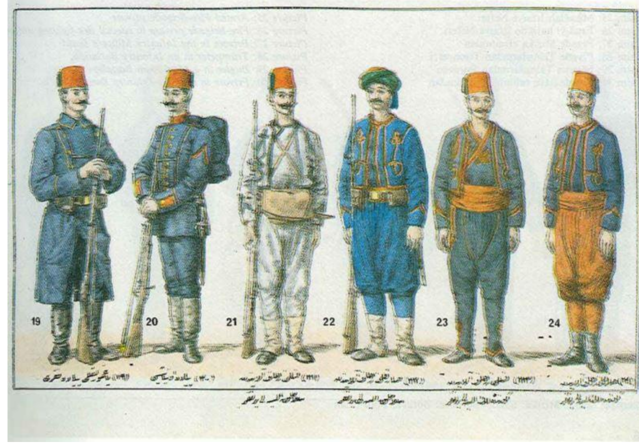
Şekil 6: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 17 Numaralı Fotoğraf

Saray duvarının arkasından boydan boya Yaveran Dairesi uzanmaktadır. Fotoğrafın en solundaki aydınlatma direğinin yanında kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere iki adet Sarıklı Zuhaf Alayı askeri durmaktadır (Şekil 7'de 22 numaralı kıyafet)[745].

Saray kapısının önündeki toprak yolda araba izleri belli olmaktadır. Buradan daha önce bir at arabası geçmiş olmalıdır. Fotoğraf muhtemelen surre alayı henüz saray kapısından çıkmadan çekilmiş olmalıdır.

[745] **Osmanlı Askeri,** 35.

Şekil 7: Sarıklı Zuhaf Alayı'ndan selamlık elbiseli nefer

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 35.

779-23 Numaralı Albüm 18 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 8: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 18 Numaralı Fotoğraf

Bu fotoğraf surre alayını Seyir Köşkü'nden ve bu köşkle Büyük Mabeyn Köşkü'nün arasındaki setin üzerinden izlemek için gelen izleyicileri göstermektedir (Şekil 8). En solda ucu görünen bina Yaverler (Seçme Süvariler, Hünkâr Çavuşları) Dairesi'dir. Setin arkasında uzanan bina da Kiler-i Hümâyun'dur. Seyir Köşkü'nün pencerelerinden, serinin diğer fotoğraflarında da analiz ettiğimiz üzere merasimi izleyen kadınlar ve erkekler seçilmektedir. Setin ortasında bulunan ağacın sol tarafında fötr şapka ve Avrupai tarzda kıyafetler giyen misafirler, onların yanında fesli ve bir bölümü üniformalı göreviler, onların yanında da kameralarını bağladıkları tripod ile bir fotoğrafçı ve ekibi görülmektedir. Fotoğrafa göre kameranın sağ yanındaki kişi yine tripodun ayaklarından birini tutmaktadır, bu kişi fotoğrafçının asistanı olabilir.

Fotoğrafta herkes saray kapısı yönüne dikkat kesilmiş durumdadır. Setin üzerinde ve önünde kümelenen kalabalığın arasında askeri üniformalarıyla paşalar, öğrenciler, çocuklar, başı sarıklı oldukları için hoca olduklarını tahmin ettiğimiz kişiler, genciyle yaşlısıyla her yaştan insan, hem ecnebi hem de yerel halktan misafirler bir arada görülmektedir**.**

Yokuşun üzerinde, ortada ve kalabalığın bir adım önünde duran kişinin kıyafeti incelendiğinde Hademe-i Hassa-i Şahane Kolağaları'ndan birinin (padişahın hususi işlerini gören birlikten bir yüzbaşı) kıyafetine (Şekil 9'daki 6 numaralı kıyafet) benzemektedir[746]. Fotoğrafa göre hemen sağında benzer kıyafette bir kişi daha görünmektedir.

Şekil 9: Hademe-i hassa-i şahane kolağalarından (padişahın hususi işlerini gören birlikten bir yüzbaşı)

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 29.

[746] **Osmanlı Askeri,** 29.

Son olarak, bu fotoğraf saray yönünden gelen veya gelecek olan alayın Seyir/Set Köşkü'nde seyrini anlatması ve aynı zamanda bu geçişi fotoğrafla belgelemek üzere orada bulunan başka bir fotoğrafçı ekibinin varlığını bize göstermesi açısından önemlidir.

779-23 Numaralı Albüm 19 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 10: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 19 Numaralı Fotoğraf

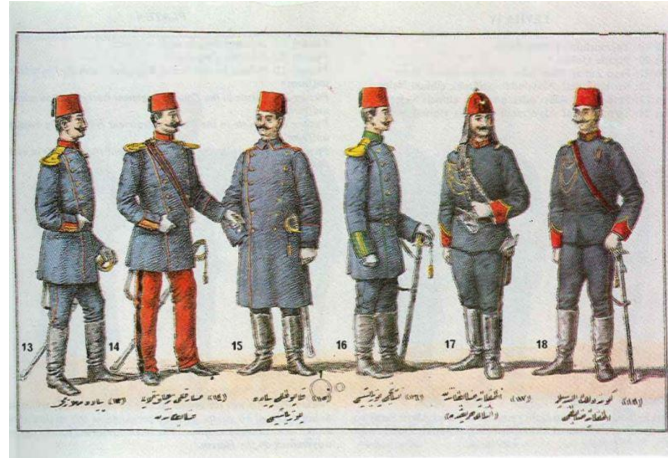
Yıldız Sarayı Valide Kapısı'nın tam karşısından çekilmiş olan bu fotoğrafta iki atın çektiği bir saltanat arabasının çıkmakta olduğu görülmektedir (Şekil 10). Bu araba harem mensubu hanımlara ait olabilir. Zira Ahmet Salahaddin Bey, harem mensubu hanımların at arabalarıyla surre alayını takip ettiklerini aktarmıştır[747]. Veya bu Sultan

[747] Talu, **age**, 1481-1482., Ahmet Salahaddin , **age,** 36., Örikağasızzade, **age**, 211-212.
Lando: Dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, üstü açılıp kapanabilen çift körüklü binek arabası. (Güncel Türkçe Sözlük,

II. Abdülhamid'in saltanat arabası olabilir. Fotoğraf serisinin 2 Mayıs 1890 (13 Ramazan 1307) cuma günü çekildiğini tespit ettiğimizden saltanat arabası belki de Sultan II. Abdülhamid Cuma Selamlığı için saltanat arabasıyla Hamidiye Camii'ne inerken görüntülenmiş olabilir. Valide Kapısı'nın aralığından görünen yapı ise Yaveran Dairesi'dir.

Fotoğrafa dikkatle bakıldığında özellikle kapının sağ tarafındaki üniformalı kişilerin bazılarının görüntülerinde hareket netsizliği olduğu görülmektedir. Yani başka bir deyişle bu fotoğraf uzun pozlanmış, bu yüzden çekim esnasında hareket eden öğelerde netsizlik oluşmuştur.

Kapının fotoğrafa göre sağ tarafındaki güvenlik kulübesinin önünde belirgin olarak seçilen dört kişi üniformaları incelendiğinde piyade mülazım (teğmen) üniformaları ile benzerlik göstermektedir (Şekil 11'deki 13 numaralı kıyafet). Bu kişilerin göğüslerinde de arma ve nişanlar ve ellerinde kılıçlar dikkat çekmektedir.

Şekil 11: Piyade Mülazım

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908**, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 33.**

Kapının fotoğrafa göre sağ tarafında ve piyade mülazım olduklarını tahmin ettiğimiz kişilerin yine sağ tarafında bu kez tüfekli görevlilerin oldukları görülmektedir.

---

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b49eca81bbdd8.01350951 [14.07.2018].
Kupa: Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği dört tekerlekli araba. (Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b49ed4b445d85.40392116 [14.07.2018].

Bunların da üniformalarını incelediğinde piyade onbaşı oldukları anlaşılmaktadır (Şekil 12'de 20 numaralı kıyafet).

Şekil 12: Piyade Onbaşı

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 35.

Valide Kapısının fotoğrafa göre sol tarafındaki güvenlik kulübesinin önünde yine tüfekleri yere dayalı piyade onbaşılar, aydınlatma direğinin sol tarafında ise piyade mülazımlar ve devamında da Muzika-i Humayun'a ait unsurlar görülmektedir.

779-23 Numaralı Albüm 20 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 13: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 20 Numaralı Fotoğraf

Fotoğrafta görülen yapı Büyük Mabeyn Köşkü'dür (Şekil 13). Köşkün kepenkli pencerelerinden birinde saray yönüne doğru bakan ve ellerini ağzına doğru götürmüş bir kişi bulunmaktadır. Köşkü çevreleyen parmaklıkların alt tarafında Sarıklı Zuhaf Alayı askerleri sıralanmışlardır. Ortada yan yana duran iki Sarıklı Zuhaf Alayı askerinin arkasında yere dayalı bir ahşap merdiven vardır.

Fotoğrafın en sol yanında ise yan yana Fesli Zuhaf Alayı'na mensup iki asker durmaktadır. Fesli ve Sarıklı Zuhaf Alayı askerleri arasındaki alanda da hem üniformalı hem de sivil kıyafetli kişiler sıralanmıştır. Bunların arasında bir çocuk da olduğu görülmektedir. Soldaki aydınlatma direğinin arkasında çoğunluğu başları fesli, bir tanesi sarıklı, bazıları sivil bazıları ise üniformalı kişiler ve çocuklar, saray yönüne doğru bakmakta ve muhtemelen alayın saray kapısından inişini izlemekte veya beklemektedirler.

779-23 Numaralı Albüm 21 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 14: Yıldız Sarayı'nda Surre Alayı

İÜNEK 779-23 Numaralı Albüm, 21 Numaralı Fotoğraf

Bu fotoğraf Yıldız Sarayı'ndaki Mahmil Töreni'ni gösteren 779-23 numaralı albümün sıralama açısından son fotoğrafıdır (Şekil 14). Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi seriyi oluşturan fotoğrafları incelediğimizde bunların oluş sırasına göre sıralanmadığı görülmektedir. Çünkü Mahmil-i Şerif'in yüklendiği deve fotoğrafta daha önde olduğundan bu fotoğrafın aynı albümdeki 14 numaralı fotoğraftan önce çekildiği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf, Mahmil-i Şerif'in Surre Alayı tarafından Yıldız Sarayı'nın Birinci Avlu'sundan Valide Kapısı'nın dışarısına çıkarılırken kaydedilmiştir. Valide Kapısı'nın boşluğundan Birinci Avlu'da bulunan Yaveran Dairesi görülmektedir. Kapının tam ortasında Mahmil-i Şerif'in yüklendiği deve onun arkasında da, tüylerle ve bayraklarla süslenmiş ve surrelerin yüklendiği diğer deve seçilmektedir. Devenin etrafını çevreleyen kalabalığın arasında ağırlıklı olarak üniformalı görevliler vardır. Görevlilerin arasında önde iki de çocuk görülmektedir. Sağdaki güvenlik kulübesinin hizasında, önde elinde buhurdanlık tutan bir görevli dikkat çekmektedir. Surre alaylarında buhurdanlıklarda buhur yakıldığını, bunun surre alayına ait geleneklerden biri olduğunu daha önce de zikretmiştik[748].

Buhurdanlık taşıyan görevlinin fotoğrafa göre sağ yanında ellerini karnının üzerine kavuşturmuş bir paşa, onun sağ arka yanında da başında selimî sarık[749] takan bir kişi görülmektedir. Ten rengi koyu olduğu için Arap olduğunu tahmin ettiğimiz bu kişi Kızlarağası olabilir. Her sene Hicaz'a gönderilen Surre-i Hümâyun'un düzenlenmesinde en önemli figürlerden biri olan Kızlarağası'nın bu aşamada da alayın içerisinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kişinin kıyafeti, başındaki sarık ve giydiği hil'at (kaftan) ile Tahsin Paşa'nın Kızlarağası'nın kıyafetine dair yaptığı tarifle benzerlik göstermektedir[750].

Ayrıca Özendes'in arşivinde yer alan Surre Alayı Genel Görünüş, 1890 tarihli fotoğrafında (Şekil 15) da bu başında sarık takan Arap şahıs vardır. Üstelik önünde

---

748 Ahmet Salahaddin, **age,** 5.

749 Selimî sarık: Bir tür başlık, serpuş (Tahsin Paşa, **age**, 164,165.)

750 **age**, 164, 165. " Eskiden Kızlarağası'na Büyük Ağa derlerdi. Bunların kendilerine ait özel üniformaları selimî bir başlık, kenarı sırmalı bir hil'at bir de sincabi kürkten ibaretti. Bellerinde mücevherli ve altın zincirli bir hançer bulunurdu. Her sene Hicaz'a giden Surre-i Hümayun'un düzenlenmesi görevi de Kızlarağası'na verilmişti. Surre hazırlanıp hareket edeceği gün Kızlarağası üniformasını giyer, eline Darüssaade Ağalığı'na ait uzun asayı alır ve surrenin önünde giderdi. Bu asa, harem ağalarının terbiyesiyle görevli olduklarının simgesi olmak üzere icat olunmuştur. Kızlarağası bu asayı sadece surrenin hareket edeceği gün taşıyabilirdi. Sultan Mahmut'tan sonra Kızlarağası'nın kıyafeti değişmiş ve gitgide azaltılarak nihayet alelade bir süs haline getirilmişti"

yine 779-23/ 21 numaralı fotoğrafımızda görülen Paşa ve sol yanında da buhurdanlık taşıyan görevli görülmektedir. Zaten bu figürler iki fotoğraf arasındaki benzerlikleri bulmamızı sağlayan ve dolayısıyla fotoğrafın çekildiği tarihi de tespit etmemiz sağlayan figürlerdir. Ayrıca Özendes arşivindeki Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesinde isimli fotoğraf da buhurdanlık taşıyan aynı görevlileri görebildiğimiz bir başka arşiv fotoğrafı (Şekil 16) olarak ve Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesindeki Yaveran Köşkü Önünde (Şekil 17) isimli fotoğraf da 1890 yılının surre alayını gösteren bir başka fotoğraf olarak konuyu aydınlatmaktadır.

Şüphesiz 779-23 / 21 numaralı fotoğrafın anahtar figürü fotoğrafın en sağ tarafında konumlanan, giydiği hil'at (kaftan) ve başındaki sarığı ile Surre Emîni olduğunu tespit ettiğimiz kişidir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu kişi 1890 senesinin Surre Emîni Ali Kemâlî Bey'dir (Şekil 18) . Fotoğrafta Surre Emîni Mahmil-i Şerifi taşıyan deveye ve kafileye önderlik edecek şekilde önde yer almaktadır. Surre Emîni, alay Yıldız Caddesi'nden aşağı inerken de Ali Sami (Aközer) tarafından görüntülenmiştir. Özendes Arşivi'nde yer alan bu fotoğraf sayesinde Surre Emini konusunu aydınlatmış bulunuyoruz.

Fotoğrafta yer alan diğer öğeler ise, en solda Muzika-i Hümâyun'a ait parçalar, saray kapısında sıralanmış üniformalı görevliler ve sağ arkada kılıçlarını havaya dikmiş askerlerdir.

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nde Yıldız Sarayı'nda Mahmil Alayı'nı gösteren bu fotoğraf serisinin hangi tarihte çekildiğini bulmamız açısından en çok ipucu içeren fotoğraf olduğundan, bu fotoğraf için serinin kilit fotoğrafı diyebiliriz. Son olarak, seriyi oluşturan fotoğrafları çekim noktaları açısından sınıflarsak, 9, 14, 17 ve 21 numaralı fotoğrafların Valide Kapısı'nın tam karşısından saraya doğru, 15 numaralı fotoğrafın Set Köşkü'nün karşısından saray yönüne doğru, 16, 18 ve 20 numaralı fotoğrafları ise Büyük Mabeyn Köşkü'nün karşısından aşağıya doğru çekildiğini görüyoruz. Ağırlıklı olarak Surre alayının saraydan çıkışına ve izlenmesine dair bilgi veren belgeler niteliğindeki fotoğrafları böylece surre ile ilgili tarihi kaynakların, hatıratların ışığında tekrar okumaya ve anlamaya çalıştık.

Şekil 15: Surre Alayı Genel Görünüş, 1890, 11.2 x 9 cm cam negatif

Engin Çizgen (Özendes), Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami 1866-1936, (İstanbul: Haşet Kitabevi, 1989), 107.

Şekil 16: Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesi'nde, 1890, 11.2 x 9 cm cam negatif

Engin Çizgen (Özendes), **Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami 1866-1936**, (İstanbul: Haşet Kitabevi, 1989), 105.

Şekil 17: Surre Alayı Yıldız Sarayı Bahçesi'ndeki Yaveran Köşkü Önünde, 1890, 11.2 x 9 cm cam negatif

---

Engin Çizgen (Özendes), **Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami 1866-1936,** (İstanbul: Haşet Kitabevi, 1989), 106.

Şekil 18: Ali Kemâlî Paşa'nın portre fotoğrafı

Süleyman Şefik Söylemezoğlu, **Hicaz Seyahatnâmesi**, haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 11.

5.1.2. Cuma Selâmlığı Fotoğrafları

İslam ülkelerinde hükümdarlığın en önemli işaretleri hükümdar adına sikke bastırılması ve hutbe okunmasıdır. Cuma namazlarında hutbe hükümdar adına okunur, hükümdar da bulunduğu yerdeki bir camide cuma namazını halkla birlikte kılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda hem hükümdar hem de İslam halifesi olan Sultan'ın saraydan cuma namazı için camiye gidişi ve dönüşü Cuma Selâmlığı adı verilen bir merasime dönüşmüştür[751]. Böylece Osmanlı'da padişahların, Müslümanlara farz olan cuma namazını büyük camilerde halkla bir araya gelerek kılmaları bir gelenek olarak devam etmiştir. İslam dininde Müslümanların bayramı olarak da kabul edilen cuma gününe ve o gün kılınan namaza ayrı bir önem atfedilmiştir. Cuma selâmlığı ayrıca, Selâmlık Resm-i Âlîsi, Selâmlık, Selâmlık Alayı, Selamlık Resmi isimleriyle de anılmıştır.

Cuma selâmlığı merasimleri dini olduğu kadar, sosyal, kültürel ve siyasi önem de taşırdı. Cuma selâmlıklarının bir önemi de halkın görüş, talep, arzu ve şikâyetlerini doğrudan Sultan'a yazılı veya sözlü olarak iletebildikleri bir mecra olmasıydı. Zaten İslâm hukukunda halkın hükümdara ulaşabilmesi önem verilen bir konuydu. Dolayısıyla cuma selâmlıkları bu buluşmalar için önemli bir vesileydi[752].

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Abdülhamid öncesi dönemde padişahların cuma namazlarını başta Ayasofya Camii'nde ve İstanbul'daki selâtin camilerinde kıldıkları bilinmektedir. Önceleri padişahlar cuma selâmlığına at üzerinde giderlerken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren araba ile gitmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid de selâmlığa hep saltanat arabası ile gitmiştir[753]. Sultan, 1886'da Hamidiye Camii'ni yaptırmasına kadar, cuma selamlıkları için Yıldız Sarayı'na en yakın camiler olan Mecidiye Camii veya Sinan Paşa Camii'ne gitmiş, 1886'dan itibaren ise selâmlıklar ekseriyetle Hamidiye Camii'nde nadiren de Sinan Paşa Camii veya Şazeli Tekkesi'nde yapılmıştır[754]. Cuma selâmlığının o hafta nerede yapılacağı konusu cuma namazından

---

[751] Mehmet İpşirli, "Cuma Selâmlığı", **DİA**, c. 8. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993): 90.
[752] İpşirli, "Cuma Selâmlığı", **DİA**, 90, 91.
[753] **age**, 90, 91.
[754] Celal Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, haz. Ekrem Işın (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 77,78.

yarım saat öncesine kadar tebliğ edilmediğinden selamlıkta görev alacak askerlerin hazır kıta bekletildiği aktarılmıştır[755].

II. Abdülhamid Dönemi'nde yapılan cuma selâmlıkları açısından Hamidiye Camii çok önemlidir. Bir saray camii olarak 1885-1886 yıllarında, Yıldız Sarayı'na ortalama elli metre mesafede, yapılan Hamidiye Camii, cuma selâmlıklarında binlerce kişinin avlusunu, bahçesini ve çevresini doldurduğu bir yapı olarak o günlerin önemli bir tanığıdır.

Cuma günleri Hamidiye Camii ve çevresinin mahşer yeri gibi olduğu, herkesin selâmlık temaşası için geldiği aktarılmaktadır. Çünkü herkes Yıldız Sarayı'ndan ayrılmayı pek tercih etmeyen Sultan II. Abdülhamid'i uzaktan da olsa görebilme hevesi içindedir. Sefirler, Set Köşkü yapıldıktan sonra hemen her cuma selâmlık seyrine gelmeye başlamışlardı[756]. Yabancılar için Sultan'ın cuma namazına gidişi görülmeye değer bir olaydı. Selâmlığa katılmak için elçilik ya da konsolosluktan mutlaka bir izin belgesi almak gerekliydi. Yine çok özel bir ödül ya da nişan verildiği zaman, Sultan'a şükranlarını sunmak üzere cumaları Yıldız Sarayı'ndaki selâmlığa gitmek adettendi[757].

Cuma selâmlığında Büyük Mabeyn Köşkü'nün misafir dairesinde sefirlerden bir kaçı muhakkak olur, dairenin önündeki setlerde de yabancı misafirler selâmlık alayını seyrederlerdi[758]. Selamlıklara bürokratlar (asker, idareci, ilim adamı) resmi üniformaları ile katılırlardı. Kısacası herkes orada olurdu. Yabancı devlet erkânı da (elçiler) selâmlığı ilgiyle takip ederdi.

Her hafta icra edilen cuma selâmlığı için hem teşrifat, hem inzibat (güvenlik) ile ilgili bir dizi hazırlık yapılırdı. Cuma selâmlığından önce Yıldız Sarayı'nda yapılan hazırlıklardan biri de saatlerin ayarlanmasıydı. Bunun için cuma günleri Fransız Kambara Efendi rasat aletleri ile Sultan'ın dairesinin önüne gelirdi ve saatleri ayarlardı[759].

---

[755] Arseven, **age**,78
[756] Örikağasızzade, **age**, 198.
[757] Anna Groser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a Bir Hoş Seda**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 149-150.
[758] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 65.
[759] **age**, 63, 64.

Esvapçıları Sultan'ın giyeceği kıyafet ve takacağı nişanları hazırlardı. Cuma selâmlıklarında küçük üniforma[760] giyilirdi. Sultan II. Abdülhamid selamlığa vaktinde çıkmaya önem verdiğinden, giyinirken arabası hazır bekletilir, dairenin kapısını önüne çekilmiş olurdu[761]. Sultan'la birlikte cuma selâmlığına inmek üzere saltanat arabasına binmek üzere önceleri Gazi Osman Paşa (1832-1900), Gazi Osman Paşa'nın vefatından sonra ise Serasker Rıza Paşa (1844-1920) kapının önünde beklerlerdi. Gazi Osman Paşa'nın vefatından sonraki dönemde Sultan II. Abdülhamid, Şehzade Burhanettin Efendi ile birlikte Hususi Daire'den çıkar, arabada karşısına Serasker Rıza Paşa ile birlikte şehzadeyi de oturturdu[762]. Emir-i Ahur Faik Paşa ve diğer bendegân (padişahın hizmetinde olanlar) da burada olurlardı[763].

Harem arabaları ise Sultan II. Abdülhamid saltanat arabasına binmeden yarım saat evvel saraydan çıkarılırdı. Haremden Valide Sultan ve Hazinedar Usta muhakkak cuma selâmlığına katılırlar, sultanlar ve kadın efendiler ise eğer arzu ederlerse giderlerdi. Saray dışından evli olan sultanlar ve vekil eşleri de selâmlığa katılabilirlerdi. Harem kadınlarını taşıyan arabalar Hamidiye Camii'nin avlusuna atları çıkarılarak, en başta Valide Sultan'ın en sonda Hazinedar Usta'nınki olacak şekilde sıralanırlardı[764].

Şehzadeler taburlarının başında bulunup Sultan'ı selamlamak üzere, oğulları ile birlikte mutlaka alaya katılırlardı. Şehzadelerden Bahriyeli olan Burhaneddin Efendi (1885-1949) ve İbrahim Tevfik Efendi (1874-1937) Bahriye Alayı'nın önünde, Mehmed Selim Efendi (1871-1938) İkinci Fırka'nın önünde, Abdülkadir Efendi (1877-1944) Ertuğrul Süvari Alayı'nın önünde, Ahmed Efendi (1901-1943) Mızraklı Süvari Alayı'nın önünde, Abdürrahim Efendi (1894-1952) Topçu Alayı'nın önünde, Cemaleddin Efendi (1891-1947) ve Abdülhalim Efendi (1894-1926) Maiyet Bölüğü önünde selama dururlardı[765].

---

[760] Küçük Üniforma: Küçük veya diğer bir ismiyle cumalık üniforma, cuma selamlıklarında ve resmî nitelikteki daha az önemli ziyaret ve törenlerde kullanılır, günlük faaliyetlerde kullanılan askeri üniformadır.
(Kadir Türker Geçer, "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, s.411 (2012): 73.)
[761] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 63.
[762] Tahsin Paşa, **age**, 46.
[763] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 63.
Emir-i Ahur Faik Paşa (Mehmed Faik Paşa): Süvari Feriki-Istabl-ı Amire Müdürü
Bakınız İÜNEK 91046/38 - 91058/28 http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/kutuphane.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2012/03/m.htm [08.01.2019].
[764] **age**, 64.
[765] **age**, 64.

II. Abdülhamid'in cuma selâmlıklarında bir kaç tabur piyade, bir iki alay süvari, topları ile birlikte bir veya iki batarya topçu hazır bulunurdu. Selamlıkta askerlerin elbiselerinin temiz ve düzgünlüğüne, ayak talimlerinin ve her türlü hareketlerinin mükemmel olmasına dikkat edilirdi. Yıldız Sarayı'nın korunmasından sorumlu sarayın civarında bulunan İkinci Piyade Fırkası taburları ikişer üçer tabur halinde, Harbiye Nezareti'ndeki Birinci Fırka Taburları, Rami Kışlası'ndan süvari asker, Kasımpaşa'daki Tersane-i Amire'den Bahriye Silahendaz (Deniz Piyade) Taburları, Sefain-i Harbiye (Harp Gemileri) Taifesi de selâmlığa katılırlardı. Uzaklardan gelen bu askerler cuma günleri erkenden yola çıkardı[766].

Selamlık iradesi buyrulana kadar selâmlıkta görevli olan zabitler, memurlar arabalarla akın akın Yıldız'a yetişmeye çalışırlardı. Örikağasızzade'nin ifadesine göre, selâmlıktan önceki yarım saat içerisinde Beşiktaş ile Yıldız arasındaki araba kafesi halkaları noksansız siyah bir zincire benzetilse abartı olmazdı. Bu arabalar selâmlık iradesi verildikten sonra oldukları yerden hareket edip cami civarında daha önceden belirlenmiş yerlere gelerek dururlar ve böylece cami ile güzergâh-ı hümâyun ortada kalacak şekilde mükemmel bir muhafaza halkası meydana getirirlerdi. Bu vakitten sonra o daireyi yarıp girmek kim olursa olsun neredeyse imkânsız olurdu[767].

Sultan II. Abdülhamid cuma selâmlığına devlet adamları ve komutanların geniş katılımını arzulardı. Öyle ki bir defasında bu kişiler selamlıkta sayıca az olduğu için rahatsız olmuş ve buna özen gösterilmesini istemişti[768].

Cuma selâmlıkları için çok sıkı güvenlik önlemleri alınırdı. Bunun sebeplerinden biri cuma selâmlıklarının padişahlara suikast yapmak veya olay çıkarmak isteyenler için fırsat oluşturmasıydı. Sultan II. Abdülhamid'den önce de böylesi bir suikast girişimi (10 Temmuz 1792) Sultan III. Selim'e Ayasofya'da düzenlenmişti[769]. Cuma selâmlığı törenlerinden birinde Sultan II. Abdülhamid'e de tarihe Bomba Hadisesi (21 Temmuz 1905) olarak geçen suikast girişimi yapıldı[770]. Bu yüzden güvenlik konusu hep çok önemli oldu. Her cuma ordu ve donanmadan hangi subaylar selamlığa katılacaksa bir gün öncesinde bağlı bulundukları devlet dairelerinden saraya yazı gönderilirdi. Özel

---

[766] Örikğasızzade, **age**, 195.
[767] **age**, 196.
[768] Tahsin Paşa, **age**, 379.
[769] İpşirli, "Cuma Selâmlığı", **DİA**, 91.
[770] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60

memurlar cuma günleri gelenlerle bu listeleri kıyaslayarak gizlice kontrol ederlerdi. Cuma selâmlığı için gelen yabancıların arasına da sivil görevliler yerleştirilirdi[771].

Ayrıca cumadan bir gün önce Yıldız'a çıkan sokakların başları zabıtalar tarafından sıkıca kontrol edilir, şüpheli kişilerin buralardan geçmeleri engellenirdi[772]. Padişahın camiye gideceği yollardaki bozukluklar da kum dökülerek düzeltilirdi[773].

Cuma selâmlığı merasiminde güvenlik kadar teşrifat da önemli bir meseleydi. Teşrifat törene katılacak olan kişilerin hazır bulunup bulunmadıklarının öğrenilip Sultan'a iletilmesiydi. Güvenlikle ilgili hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan II. Abdülhamid'e bilgi verilmesi görevi Tahsin Paşa'ya aitti[774].

Sultan II. Abdülhamid'e güvenliğin tamamıyla sağlanarak selâmlık hazırlıklarının tamamlanmış olduğu bilgisi verildikten sonra Sultan yanında Şehzade Burhanettin Efendi ile Hususi Daire'den çıkar, saltanat arabasına binerdi. Istabl-ı Amire ve musahiplerden oluşan bir grupla hareket eden araba Yıldız Sarayı'nın Saltanat Kapısı'ndan selâmlığa çıkardı. Bu sırada Muzika-i Hümâyun Hamidiye Marşı'nı çalmaya başlardı[775]. Kapıda damat paşalar, mabeynciler ve yaverler de gruba dâhil olurlardı. Sultan'ın saltanat arabası görününce müezzin öğle ezanını okurdu[776]. Selam borusu çalınıp, asker bağırıp, ikinci ve üçüncü defa marş çalınmaya devam edip, bu alay saflar halinde sıralanan devlet adamları ve askeri komutanların arasından geçip, "Padişahım çok yaşa" nidaları arasında Hamidiye Camii'ne ulaşılırdı. Bu esnada Sultan'a arzuhal iletmek isteyenler arzuhallerini havaya kaldırır ve bunlar görevliler tarafından toplanırdı[777]. Hünkâr Mahfili girişindeki binek taşına ulaşarak arabadan inen Sultan, etrafı selamladıktan sonra camiye girerdi. Sadrazam'ın selamlıklara katılması adet olmadığı için caminin kapısında Sultan'ı Şeyhülislam Efendi, Evkaf Nazırı ve Feraşet-i Şerife Vekili[778] karşılardı. Padişah içeri girer girmez namaz başlardı. Sultan II. Abdülhamid namazını Hamidiye Camii'nde daima Hünkâr Mahfili'nde kılardı. Dışardan gelen hacılar, Yemen ve Arabistan'dan gelen

---

771 Tahsin Paşa, **age**, 106.
772 Örikağasızzade, **age**, 195.
773 İpşirli, "Cuma Selâmlığı", **DİA,**, 91.
774 Tahsin Paşa, **age**, 201, 202.
775 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 65, Örikağasızzade, **age**, 196,197., Tahsin Paşa, **age**, 201, 202.
776 Arseven, **age**,79.
777 Tahsin Paşa, **age**, 46, 201, 202., Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65., Ayyıldız, **age**, 42.
778 Feraşet-i Şerife Vekili: Kabe-i Muazzama ve Hazreti Muhammed'in kabrine bakım ve temizlik görevini yerine getiren kimse. (Tahsin Paşa, **age**, 202.)

Müslümanlar ise namazı Hamidiye Camii'nin avlusuna serilen hasırlarda kılarlardı. Cuma namazı bittikten sonra hazır bulunan askerler Mahfil-i Hümâyun'un penceresinin önünde resmigeçit yaparlardı. Sultan, bu askerleri pencereden selamlar, askerlerin kışlalarına dönmelerine müsaade edilir ve padişah camiden dışarı çıkardı[779]. Sultan, namazdan sonra bazen Şeyhülislam Efendi ve Evkaf Nazırı ile kısa bir görüşme yapar, dönüşe geçerdi[780].

Selâmlıktan saraya dönüş resmî olmadığı için Sultan II. Abdülhamid iki atın çektiği başka bir faytona biner ve atları kendi idare ederek saraya çıkardı[781]. Saraya dönüşte arabasına oğlu Burhaneddin Efendi'yi de alır, diğer şehzadeleri Abdülkadir Efendi sağında, Ahmed Efendi solunda olacak şekilde atlarıyla saraya giderlerdi. Selamlık alayı dönüşünde sefirler Çit Kasrı'nda veya Büyük Mabeyn Köşkü'nde kabul edilirlerdi. Elçi ve ecnebilere Mabeyn'de ikramlar verilirdi[782].

Cuma Selâmlığı'nın ertesi günü yani cumartesi günleri Selâmlık Töreni'ne Takvîm-i Vekâyi'de detaylı şekilde birinci haber olarak yer verilirdi[783]. Tüm bunlar Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde cuma selâmlıklarına verilen önemin göstergeleriydi.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca 1600 kere devamlı surette icra edilen[784] bir merasim olan cuma selamlıkları için yapılan hazırlıkları, teşrifat usullerini, alayın nasıl icra edildiğini, kimlerin katıldığını, alaya gösterilen ilgiyi ve alayın düzenlenmesine yönelik gösterilen ihtimamı dönemi aydınlatan tarihi kaynaklardan aktarmaya çalıştık. Tüm bu bilgiler selamlıkları gösteren arşiv fotoğraflarını daha anlaşılır hale getirdi.

II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'ndaki cuma selamlıklarını gösteren fotoğraflarda Sultan II. Abdülhamid'in doğrudan göründüğü herhangi bir fotoğrafa rastlamıyoruz. Sultan II. Abdülhamid dönemi ile adeta özdeşleşen cuma selamlıkları ile ilgili zihnimize kazınan fotoğraflar başka fotoğraf arşivlerine aittir. Örneğin Sultan'ın mahşeri kalabalık içerisinde apaçık şekilde saltanat arabasının içinde görüntülendiği fotoğrafları 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden hafta 31 Temmuz 1908'de gerçekleşen Cuma selamlığında çekilen fotoğraflardır.

---

779 Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65., Tahsin Paşa, **age**, 46.
780 Tahsin Paşa, **age**, 201, 202.
781 Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65., Tahsin Paşa, **age**, 46.
782 Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 65., Tahsin Paşa, **age**, 46, 191,192.
783 Mehmet İpşirli, "Sultan II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2014) : 394.
784 İpşirli, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, 394.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan albüm ve fotoğraf dizini incelendiğinde Yıldız Sarayı ve çevresinde cuma selamlıkların gösteren fotoğraflara farklı albümlerde seri halinde rastladığımız gibi, fotoğrafların bazılarına koleksiyonun farklı albümlerinde mükerrer olarak yer verildiğini de görüyoruz.

90614 numaralı albümün 28 numaralı fotoğrafı Hamidiye Camii Önünde Cuma Selâmlığı'nı ve 779-67 numaralı albümün 7, 10 ve 19 numaralı fotoğrafları Yıldız Sarayı'nda Cuma Selâmlığı'nı ve 90479/5a numaralı fotoğraf da Yıldız Sarayı Önünde Hamidiye Camii-Cuma Selamlığı'nı göstermektedir. İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre bu fotoğraf Emil Römmler (1842-1941)'e aittir[785]. 90614 numaralı albümün müellifi ise Abdullah Biraderler'dir. Bu fotoğrafların hangi tarihte çekilmiş olduklarını bilmemize rağmen, Abdullah Biraderler'in hangi tarihlerde saray fotoğrafçılığı yaptıklarını biliyor olmamız işimizi kolaylaştırmaktadır. 1876'da Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Abdullah Biraderler saray fotoğrafçılığı görevindelerdir. 1878'deki Osmanlı–Rus savaşı sonrasında Abdullah Biraderlerden Kevork'un takındığı tutum yüzünden bu görevden azledilmişlerdir. 1886'ya kadar saray fotoğrafçılığını Kargopoulo yapmış, onun ölümünden sonra oğlu Konstantin Kargopoulo ise bu görevi 1889'a kadar sürdürmüştür. 1889'den itibaren ise kardeşlerden sadece Viçen Abdullah tekrar saray fotoğrafçısı ünvanı geri verilmiş, Vichen Abdullah bu görevi 1902'ye kadar devam ettirmiştir. Ancak 1894'den itibaren Vichen'e verilen işlerde azalma görüldüğü ve saraya bağlı olarak eşzamanlı çalışan farklı fotoğrafçılar olduğunu biliyoruz. Fotoğraflarda Hamidiye Camii'nin varlığını da göz önüne alırsak, cami 1885-1886'da yapılmış olduğundan, tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde bu fotoğraflar demek ki 1889- 1902 arası bir tarihte çekilmiş olmalıdır. 779-67 nolu albümdeki fotoğrafların fotoğrafçısı ise İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre Fuad'dır. Fotoğrafçının sadece Fuad ismi ile verilmiş olması fotoğrafın müellifinin Ömer Fuad (Keskin) (1869-1949) olabileceğini düşündürmektedir. Zira Ömer Fuad (Keskin) aynı zamanda Mekteb-i Mühendishane-i Berr-i Hümâyun fotoğraf hocalarından olup İran Şahı Muzafferüddîn'in 1900 senesindeki İstanbul ziyaretinde kurulan komisyonda da görevli kişilerden biridir[786].

Bu bölümde İÜNEK'den aldığımız ve Yıldız Sarayı ve çevresinde gerçekleşen cuma selâmlığı fotoğraflarından bazılarını tek tek analiz edilecektir.

---

[785] Genç, Çolak, **age**, 511.
[786] Genç, Çolak, 659, 661, 668.

90614 Numaralı Albüm 28 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 19: Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlığı

İÜNEK 90614 Numaralı Albüm, 28 Numaralı Fotoğraf

Bu fotoğrafın içinde bulunduğu 90614 numaralı albümün Yıldız Sarayı, Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler, Alman İmparatoru II. Wilhem'in ziyareti, Topkapı Sarayı, İstanbul ve Boğaz manzaraları gibi konuların fotoğraflarını içeren, adeta dönemin İstanbul'unu tanıtan karma bir albüm olarak hazırlandığı söylenebilir. Albümün 25. fotoğrafından itibaren Yıldız Sarayı ve çevresinde gerçekleşen cuma selamlığı fotoğraflarına yer verilmiştir. Serinin Abdullah Biraderler tarafından çekilen 90614/28 numaralı fotoğrafı da Hamidiye Camii önünde yapılan cuma selâmlığını göstermektedir (Şekil 19). Fotoğraf baskısının sol altında "Abdullah Frères 896" yazmaktadır. Hamidiye Camii'nin yapım tarihi 1885-1886 olduğundan bu fotoğraf, Vichen Abdullah'ın saray fotoğrafçılığı görevinde olduğu 1889-1902 yılları arasında çekilmiş olmalıdır.

Fotoğrafın merkezini bütün ihtişamıyla bir saray cami olma özelliğini taşıyan Hamidiye Camii doldurmaktadır. Caminin hünkâr mahfiline girişini sağlayan camekânlı kapısının önünde merdivenlerin en üst basamağında dışarıya doğru yönelmiş, elinde baston veya kılıç tutan bir kişi görülmektedir. Yüzü seçilemeyen bu kişi Sultan II. Abdülhamid olabilir. Elinde tuttuğu şey muhtemelen kılıçtır. Çünkü Sultan cuma selâmlığına kılıçla çıkmaktadır[787]. Sultan'ın cuma namazını caminin hünkâr mahfilinde kıldığını bildiğimizden, bu fotoğraf Sultan II. Abdülhamid namazdan sonra mahfilden dışarıya çıkmak üzereyken çekilmiş olabilir. Zira kapıdan çıkmakta olan kişinin yönü de dışarıya dönüktür, yani içeriye girmekte değil, dışarıya çıkmak üzere yönelmiş gibidir. Aşağıda merdivenlerin sağ kanadında, görevli oldukları anlaşılan üç kişi vardır. Onların yüzleri de hünkâr mahfilinden çıkmakta olan bu kişiye dönüktür. Caminin ana giriş mekânının önünde duran ve kıyafetlerinden paşalar olduklarını tahmin ettiğimiz kişiler de yüzleri ve bedenleri dışarıya dönük şekilde beklemektedirler. Bunlar da yine fotoğrafın cuma namazı kılındıktan sonra çekildiğini düşündürmektedir.

Hamidiye Camii'nin avlusunda fotoğrafa göre sol tarafta, sırtları kameraya dönük başlarında sarık benzeri başlıkları ve tüfekleri olan bir tabur görülmektedir. Askerlerin önlerinde ortada ise kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere 4 adet baltacı asker vardır. Celal Esad Arseven (1875-1971) cuma selâmlıklarında taburların önünde deri önlükler giymiş, baltaları omuzunda sakallı dört baltacı asker yürüdüğünü ve baltacıların askerin önünde yol açmak ve mani olan ağaçları kesmek için öteden beri tatbik olunan bir adet olarak onlara eşlik ettiğini aktarmıştır[788]. II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'ndaki bir başka fotoğrafta da (İÜNEK 90614/39) baltacıların kıyafetleri net bir şekilde görülmektedir (Şekil 20). İncelemekte olduğumuz 90614/28 numaralı fotoğrafa dönersek, önlerinde baltacıların yer aldığı askerlerin baltacıları takip ettikleri ve dolayısıyla askerlerin cuma selâmlığının ardından kışlalarına dönüşe geçtikleri anlaşılmaktadır. Zira Örikağasızzade de cuma namazının akabinde askerlerin cami avlusunda resmigeçit yaptıklarını, Sultan'ın hünkâr mahfilinin penceresinden onları

---

[787] Müller, **age**, 43.
"…Arabada küçük fakat muhteşem bir insan oturuyor. Üstünde hiçbir apolet herhangi bir süs bulunmayan askeri bir ceket giymiş. Belinde sadece ucu kıvrık bir kılıç ve başında diğerleri gibi bir fes var."
[788] Celal Esad Arseven, Sanat ve Siyaset Hatıralarım yayına hazırlaayan ekrem ışın, iletişim yayınları 1993, 78.

selamladığını, ardından askerlerin dönüşe geçtiğini ve sonra da Sultan'ın camiden çıktığını aktarmıştır[789].

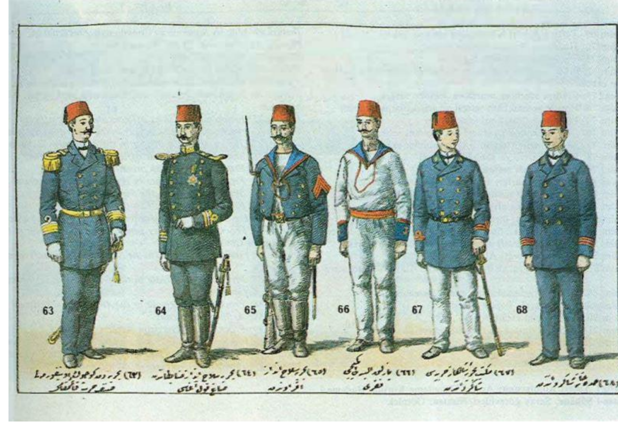

Şekil 20: Yıldız Sarayı'nda II. Wilhelm için Yapılan Karşılama Töreni

İÜNEK 90614 Numaralı Albüm, 39 Numaralı Fotoğraf

Caminin dışında parmaklıkların önünde boydan boya Bahriye Silahendaz Neferleri (Deniz Piyade Erleri) sıralanmışlardır (Şekil 21'de 65 numaralı kıyafet). Bahriye Silahendaz Neferleri donanmaya bağlı tüfekli askerlerdir[790]. Fotoğrafta da tüfekleri ellerinde açık bir şekilde görünmektedir. Bayan Müller de hatıratında cuma selâmlığını seyrettiği Seyir Köşkü'nün karşısında yani Hamidiye Camii tarafında geniş yakalı üniformalarıyla Bahriye Alayı'nın durmakta olduğunu aktarmıştır[791].

[789] Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65., Tahsin Paşa, **age**, 46.
[790] **Osmanlı Askeri,** 48.
[791] Müller, **age**, 41.
Georgina Adelaide Müller (1835-1916): Alman asıllı İngiliz filoloğu ve oryantalisti Frederich Max Müller'in (1823-1900) eşi olan Georgina Adelaide Müller, eşiyle birlikte İngiliz Büyükelçiliği'nde memur olan oğullarını ziyaret etmek için 1893'de İstanbul'a gelmiştir. Aile bu ziyaretleri süresince Sultan II. Abdülhamid'in ilgisine ve misafirperverliğine mazhar olmuştur. Bayan Müller, 1894 yılında yazdığı İstanbul'dan Mektuplar isimli eserinde Payitaht'a yaptıkları bu ziyaretindeki izlenim ve tecrübelerini detaylı biçimde aktarmıştır.

Şekil 21: Bahriye Silahendaz Neferi (Deniz Piyade Eri)

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 48.

Bunlar dışında fotoğrafta dikkati çeken diğer unsurlardan birisi de cami avlusunda hünkâr mahfilinin sol tarafındaki 4 adet saltanat arabasıdır. Bunlar muhtemelen harem hanımlarına ait arabalardır. Çünkü harem arabalarının da Cuma günleri Valide Sultan'ın, kadın efendilerin ve sultanların cuma selamlığını izlemesi için avluya girdikleri aktarılmıştır. Zira Bayan Müller, cuma selamlığında altı tane seçkin kapalı arabanın Yıldız'dan inerek önlerinden geçerek, caminin demir kapılarından avluya girdiğini, arabaların burada sıraya dizildikten sonra atların arabalardan çözülerek dışarıya çıkarıldığını, hanımların saltanat arabalarının yarıya indirilmiş perdelerinin arkasından selamlığı seyrettiklerini ve Valide Sultan'ın arabasının bu arabaların en önünde durduğunu aktarmıştır[792].

Fotoğrafın sol tarafında yukarıda görülen yapı ise Dış Karakol Binası'dır. Dış Karakol binası ile camiyi çevreleyen demir parmaklılar arasında da merasimi izleyen kişiler veya görevliler vardır.

Son olarak, Hamidiye Camii'ni çevreleyen demir parmaklıkların arkasında, cami avlusunun içerisinde (fotoğrafın sağ altında) bir çeşme görünmektedir. Bu çeşme II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın hatıratında bahsettiği Hamidiye Çeşmesi olsa gerektir. Hasan Fehmi Paşa hatıratının Cuma selamlığını anlattığı bölümünde Hamidiye Camii'nin avlusunda bulunan Hamidiye Çeşmesi'nden

[792] Müller, **age**, 42.

söz etmiştir[793]. Bu çeşme günümüzde yerinde değildir. Fotoğraf bu sebeple günümüzde var olmayan bir çeşmenin varlığını ve konumunu göstermesi açısından önemlidir.

779-67 Numaralı Albüm 10 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 22: Yıldız Sarayı'nda Cuma Selamlığı

İÜNEK 779-67 Numaralı Albüm, 10 Numaralı Fotoğraf

İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre 779-67 numaralı fotoğraf albümünün müellifi fotoğrafçı Fuad'dır. Albümdeki 779-67/10 numaralı bu fotoğraf da Yıldız Sarayı'nda Cuma Selâmlığı'nı göstermektedir (Şekil 22). Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları kitabında ise fotoğrafın resim altı bilgisi "Yıldız Sarayı'nda Cuma selamlığından sonra yapılan resmi geçit" olarak verilmiştir[794]. Fotoğrafçı Fuad olarak ifade edilen kişi Ömer Fuad (Keskin) (1869-1949) olsa

793 **II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Paşa ve Hatıratı**, haz. Osman Öndeş (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2013), 60.
794 Genç, Çolak, **age**, 510.

gerektir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ömer Fuad (Keskin) Mekteb-i Mühendishane-i Berr-i Hümâyun fotoğraf hocalarından biridir[795].

779-67/10 numaralı fotoğrafın çekim tarihi ise bilinmemektedir. Ancak kadrajda Hamidiye Saat Kulesi'nin varlığı -kulenin 1890 senesinde tamamlandığı bilindiğinden- fotoğrafın 1890'dan sonra çekildiğini düşündürmektedir[796].

Fotoğraf Yıldız Sarayı'nın Valide Kapısı, Büyük Mabeyn Köşkü, Hamidiye Camii, Hamidiye Saat Kulesi, Seyir Köşkü ve günümüzdeki Yıldız Caddesi ve devamındaki Saray Caddesi'ni kapsayan alanda çekilmiştir. Fotoğrafta en tepede görünen yapı Büyük Mabeyn Köşkü olup, onun altında Seyir Köşkü'nün üzerinde bulunduğu set görünmekte bu setin sol tarafında da boydan boya Kiler-i Hümâyun yapısı uzanmaktadır. Kiler-i Hümâyun camlarının yarıya kadar açık oluşu ve fotoğrafın kadrajında yer alan ağaçların yapraklarının dökmemiş oluşu yaz mevsimi olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Seyir Köşkü'nün yanındaki set üzerinde ellerinde şemsiyeler olan kadınlar seçilmektedir. Şemsiyelerin güneşten korunmak amacıyla kullanıldıklarını düşünülürse bu da mevsimin yaz olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Yine gölgelerin sertliği de güneşin keskin geldiğini göstermektedir.

Yıldız Sarayı'ndan aşağıya doğru uzanan yokuşun ortalarından aşağıya doğru bir süvari birliğinin indiği görülmektedir. Bu süvari birliğinin kıyafetleri incelendiğinde, birliğin Hamidiye Süvari Alaylarına mensup oldukları anlaşılmaktadır (Şekil 23'de 35 numaralı kıyafet). Çünkü Kara Papak ve Türkmen aşiretlerinden kişilerden oluşturulan bu süvariler Çerkez elbisesi biçiminde geniş kollu, göğsün iki tarafında fişekliği içine alan uzun bir setre giyip palaskaları ile Hamidiye Süvarilerine özel olarak yapılan kılıç kayışlarını setrelerinin üstünden bağlar, ön taraflarında bir de kama taşırlardı. Ayrıca bu süvariler başlarına kalpak giyer ve kalpaklarının ön taraflarına da sarı madenden yapılmış bir Osmanlı Arması takarlardı[797].

[795] Genç, Çolak, **age**, 659, 661, 668.
[796] Batur, "Yıldız Sarayı Saat Kulesi", **Dünden Bugüne**, 527.
[797] Mehmet Akçakoca, "Mahmud Şevket Paşa'nın Osmanlı Teşkilat Ve Kıyafet-İ Askerıyesi Adlı Eserinin III. Cildi Tenkitli Metin Neşri" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 119.

Şekil 23: Kara Papak Aşiretine Mensup Hamidiye Süvarisi Ümerasından

---

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 38-39.

Fotoğrafta özellikle Hamidiye Camii'ni ve Hamidiye Saat Kulesi'ni çevreleyen parmaklıkların dış kısmında, üniformalı görevliler dışında sivil kıyafet giyen, dolayısıyla halktan olduğunu anlaşılan kişiler de vardır. Parmaklıkların iç tarafındaki alanda ve Hamidiye Saat Kulesi'nin arkasında pek çok arabanın park halinde olduğu görülmektedir. Altta, fotoğrafa göre soldaki arabanın yanında başı fesli, kıyafeti ve ayakkabıları yıpranmış olarak görülen bir çocuk doğrudan fotoğrafçıya bakmaktadır. Süvari birliğinin yönü ile etrafta üniformalı ve sivil halkın karışık haldeki mevcudiyetleri cuma selamlığının bitmiş olduğunu düşündürmektedir.

90815 Numaralı Albüm 5 Numaralı Fotoğrafın Analizi

90815 numaralı albümün tamamı Fransızca olarak tasarlanmış olup, müellifi Abdullah Biraderler'dir. Kırmızı ciltli, kenarları sırmalı, 4 köşesine hilal sembolleri nakşedilmiş olan albümün kapağında II. Abdülhamid'in tuğrasına yer verilmiştir. Kapakta ortada Fransızca olarak Palais Imperiaux (İmparatoluk Sarayı) yazmaktadır. Özel bir cilde sahip olduğu anlaşılan albümün ciltçisi ise İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre Them. C. olarak verilmiştir.

Albümdeki 90815/ 5 numaralı fotoğraf İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre "Selamlık Alayı" olarak adlandırılmış olup, ağırlıklı olarak cuma selamlığının merkez yapısı Hamidiye Camii'ni ve avlusunu göstermektedir (Şekil 24). Fotoğraf Abdullah Biraderler tarafından çekilmiştir. Caminin yapım tarihi ve Abdullah Biraderler'in saray fotoğrafçılığı görevi yılları göz önüne alındığında fotoğrafın çekim tarihi 1889-1902 arasıdır.

Şekil 24: Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlığı

İÜNEK 90815 Numaralı Albüm 5 Numaralı Fotoğraf

Fotoğraf baskısının üzerinde sol altta 696 rakamı, sağ altta ise Fransızca Mosqueé Hamidié yazılmıştır. Baskı dört kenarından eşit boşluk bırakacak şekilde içi içe iki kırmızı çizgiyle cetvellenmiştir. Fotoğrafın altındaki beyaz paspartu alanında Fransızca olarak resim altı bilgisine yer verilmiştir. Resim altında "Cérémonie du Selamlik de vendredi de S. M. I. le Sultan à la Mosqué Hamidié" yani "Sultan'ın

Hamidiye Camii ziyaretinde Cuma Selamlık Seremonisi" ifadesi yer almaktadır. Tüm bunlar fotoğrafın yer aldığı fotoğraf albümünün tasarımı ve gönderileceği yerler ile ilgili bir tercih gibi görünmektedir. Zira Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nde resim altı bilgileri genellikle Osmanlıca olup bazıları Latin Alfabesi ile Türkçe, Fransızca veya Almanca olarak yer verilmiştir. Bu fotoğraf Fransızca resim altı bilgisi verilen örneklerden birisidir.

Fotoğrafın ana temasını Hamidiye Camii'nde Cuma selamlığı oluşturduğundan fotoğrafa ilk bakıldığında göze çarpan şey, bu saray camiidir. Camiyi çevreleyen parmaklıkların dışında sırtları bu kez camiye dönük şekilde Bahriye Silahendaz Neferleri (Deniz Piyade Erleri) sıralanmışlardır. Askerlerin bedenleri Yıldız Sarayı'ndan camiye inen rampa yönüne dönüktür. Cami avlusunda sağ tarafta, caminin harim bölümünün kapısı hizasından avluya girişi sağlayan demir kapıların önüne kadar paşalar sıralanmışlardır. Ayrıca harim kısmına girişi sağlayan kapının önünde de bir kalabalık olduğu görülmektedir.

Avluda Hünkâr Mahfili ile Hamidiye Çeşmesi arasındaki alanda 3 tane saltanat arabası vardır. Bunlar harem hanımlarına ait arabalardır. Harem hanımlarının da cuma selamlığı için saltanat arabalarıyla avludaki yerlerini aldıkları ve selamlığı bu arabaların içerisinden izlediklerini daha önce zikretmiştik[798].

Hünkâr Mahfilinin fotoğrafa göre sol tarafında, sağdan sola doğru bir sarıklı zuhaf askeri ile onun yanında da tüfekli piyadeler sıralanmışlardır. Saltanat arabaları ile Hamidiye Çeşmesi'nin arasında da bir dizi üniformalı görevli dizilmiş, beklemektedir.

Bu fotoğrafta dikkat çeken bir diğer unsur da fotoğrafın yüksek bir seviyeden çekilmiş olmasıdır. Öyle ki sağ tarafta Sarayburnu uzanmakta, Topkapı Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı seçilmekte, denizde gemiler görülmektedir. Fotoğrafın caminin zemin seviyesinden yüksekte çekilmiş olması ve çekim açısı değerlendirildiğinde Seyir Köşkü'nden veya yanındaki üstü açık setten çekilmiş olması muhtemeldir.

Paşaların, askerlerin ve arabaların konumları ve yönleri fotoğrafın II. Abdülhamid'in cuma selamlığı için saraydan çıkıp henüz Yıldız Hamidiye Camii'ne ulaşmadan selamlık öncesi bir hazırlık anında çekildiğini düşündürmektedir.

---

[798] Müller, **age**, 42.

90817 Numaralı Albüm 40 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 25: Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlığı

İÜNEK 90817 Numaralı Albüm 40 Numaralı Fotoğraf

İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre "Selamlık Alayı" olarak adlandırılan bu fotoğraf, Hamidiye Camii'nin parmaklıklarla çevrili avlusunun ve bahçesinin Yıldız Sarayı'na yakın olan tarafını göstermektedir (Şekil 25). Hamidiye Camii'nin küçük bir bölümünün çerçeveye alındığı fotoğrafta daha çok cami ile Yıldız Sarayı arasındaki alan gözükmektedir.

Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğraf 1889- 1902 arasında çekilmiş olmalıdır. Çünkü Hamidiye Camii'nin yapılışı ve Abdullah Biraderler'in saray fotoğrafçılığında oldukları seneler dikkate alındığında bu tarihler arasına karşılık gelmektedir.

Fotoğraf baskısının üzerinde sol altta 802 rakamı, sağ altta ise Fransızca olarak "Cérémonie du Selamlik" (Selamlık Seremonisi) yazılmıştır. Baskının etrafı içi içe

iki kırmızı çizgiyle cetvellenmiş, dört tarafından eşit boşluk bırakacak şekilde beyaz paspartu alanı bırakılmıştır. Fotoğrafın altındaki paspartu alanında resim altı bilgisi olarak Fransızca “ La Cérémonie du Selamlik de vendredi à la Mosqueé Hamidié” yani Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlık Seremonisi yazmaktadır.

Üstte görülen yapı Dış Karakol Binası’dır. Dış karakol binası ile Hamidiye Camii’ni çevreleyen demir parmaklıklar arasındaki alanda da üniformalı kişiler olduğu seçilmektedir. Ancak uzakta ve belirsiz oldukları için kim olduklarını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Bahriye Silahendaz Neferleri (Deniz Piyade Erleri) her zamanki yerlerinde camiyi avlusunu çeviren parmaklıkların Seyir Köşkü’ne bakan tarafına yerleşmişlerdir. Bahriye Silahendaz Neferleri yüzleri cami tarafına dönüktür. En önde yokuştan aşağı inmekte olan 4 adet baltacı asker ve onların arkasında ise Nişancı Taburları Muzikası’dan boruzenler görülmektedir (Şekil 26). Piyade askerler olan nişancı taburları boruzenleri kayışlarını boyunların geçirdikleri tüfeklerinin omuzlarında taşırlarken, borazanlarını da ellerinde tutmaktadırlar[799].

Şekil 26: Nişancı taburları boruzenlerinden (29 numaralı kıyafet)

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986) 37.

[799] Akçakoca, **age,** 115., Üflemeli bir çalgı olan ve daha ziyade askerî bandolarda kullanılan keskin sesli, boru şeklinde mâdenî çalgılar bu müzik aletini çalan kişilere boruzen denilmektedir. Türk. boru ve Fars. zen “çalan” ile boru-zen , http://www.lugatim.com/s/boraza [30.01.2019].

Caminin avlusunda 4 tane saltanat arabası atlarından çözülmüş halde beklemektedir. Bunlar daha önceki fotoğraflarda da yorumladığımız gibi Valide Sultan ve hanım sultanlara ait arabalardır. Yine cami avlusunda, saltanat arabalarının fotoğrafa göre sol yanında, caminin arka tarafına ilerlemekte olan bir tabur piyade görülmektedir. Yine onların önünde de aynı yöne ilerlemekte olan ve başlarında sarık benzeri başlıklar olan bir piyade taburu daha seçilmektedir. Bu taburların sırtları dönük olduğundan ve üniformaları tam seçilemediğinden ordunun hangi sınıfına mensup olduklarına dair yorum yapmak mümkün olmamıştır. Bunlar belki sarıklı zuhaf alayı askerleri olabilir.

Son olarak fotoğrafın selamlıkta cuma namazı kılındıktan sonra yapılan resmi-i geçit esnasında çekilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi namaz bittikten sonra avluda hazır bekleyen askerler caminin hünkâr mahfilinin penceresinin önünde resmigeçit yapar ve Sultan II. Abdülhamid bu askerleri pencereden selamlardı. Bu seremoniden sonra askerlerin tekrar bağlı oldukları kışlalarına dönmelerine izin verilirdi[800]. Fotoğrafta hünkâr mahfilinin pencerelerinden en soldakinin kepenklerinin açık olduğu görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid resm-i geçiti az önce bu pencereden izlemiş ve askeri selamlamış olabilir.

90817 Numaralı Albüm 6 Numaralı Fotoğrafın Analizi

İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasına göre "Yıldız Hamidiye Camii'nde Selamlık Alayı" olarak adlandırılmış olan bu fotoğraf 90817 numaralı albümün içerisinde yer alan 66 fotoğraftan birisidir. İstanbul'u tanıtan bir fotoğraf albümü niteliğinde hazırlanmış olan bu albümün, kırmızı kadife ile kaplı cildi, tuğra ve motiflerle bezeli kapağı ile oldukça gösterişli bir şekilde hazırlandığı dikkat çekmektedir. Kapağına ayrıca Fransızca "Vues Et Monuments Antiques Et Modernes De Constantinople" ve "Photographies Executees Par Abdullah Freres" yazılmıştır. Yani Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş olan bu fotoğraf albümünde İstanbul'un Antik ve Modern Anıtsal Eserlerinin Görünümleri'ni gösteren fotoğraflar vardır. Albümde 90817/ 6,9 arası fotoğraflarda ise Hamidiye Camii'nde gerçekleşen cuma selamlığı fotoğraflarına yer verilmiştir.

[800] Örikğasızzade, **age**, 195-197., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 60-65., Tahsin Paşa, **age**, 46.

Şekil 27: Hamidiye Camii'nde Cuma Selamlığı

İÜNEK 90817 Numaralı Albüm 6 Numaralı Fotoğraf

90817/6 numaralı ve çekim tarihi tam olarak belli olmayan bu fotoğraf için Abdullah Biraderler'in saray fotoğrafçılığı görevinde oldukları yıllar ve Hamidiye Camii'nin yapım tarihi göz önüne alındığında 1889- 1902 çekilmiş olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 27). Fotoğrafta görülen ağaçların yapraklarını dökmemiş olması, güneşin tepede ve gölgelerin sert oluşu, mevsimin bahar veya yaz olduğunu düşündürmektedir.

Fotoğrafın çerçevesini ağırlıklı olarak Hamidiye Camii ve avlusu doldurmaktadır. Caminin yolun karşı tarafından ve yüksek bir noktadan çekildiği göze çarpmaktadır. Sağda deniz, açıkta gemiler görünmekte ve Sarayburnu uzanmaktadır. Bu fotoğraf büyük ihtimalle Seyir Köşkü'nden veya yanındaki üstü açık setten çekilmiştir.

Fotoğrafta Hamidiye Camii'nin avlusunun oldukça kalabalık olduğu görülmektedir. Özellikle caminin harim kısmına girişi sağlayan kapının önündeki yoğunluk dikkat çekmektedir. Fotoğraftaki hemen herkesin yönü hünkâr mahfiline dönüktür. Valide Sultan ve hanım sultanların arabaları her zamanki yerlerinde - avluda ortada fotoğrafa göre sağda - yerlerini almışlardır. Hünkâr mahfilinin önünde bu kez Sultan II. Abdülhamid'in iki atlı saltanat arabası durmaktadır. Hünkâr mahfiline çıkan merdivenlerin hemen önünde duran arabanın kepengi yarıya kadar kapalıdır. Arabanın önünde bu kepenge doğru eğilmiş bir kişi görülmektedir. Ayrıca caminin hünkâr

mahfiline girişini sağlayan camekânlı kapısının önünde ayakta ve bedeni fotoğrafa göre hafif sola dönük bir kişi daha seçilmektedir. Onun yanında da atların iplerini tutan ve fotoğrafa göre sırtı dönük bir görevli vardır. Sırt kısmı sırmalı kıyafetinden anlaşıldığı üzere bu kişi saltanat arabasını çeken atları kontrol eden Istabl-ı Amire'den görevli bir kişidir. Bayan Müller de eserinde saltanat arabasını kullanan ve yanında yürüyen görevlilerin altın sırmalı elbiseler giydiklerini yazmıştır[801]. Hünkâr mahfiline girişi sağlayan camekânlı kapının iç tarafında da siluet halinde iki kişi daha seçilmektedir. Bu kişilerin kim olduklarına dair net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak muhtemelen bunlardan hiç biri Sultan II. Abdülhamid değildir. Sultan'ın Cuma selamlıkların genelde koyu renkli sade bir setre giydiği, göğsüne genel olarak tek bir nişan taktığı aktarılmıştır[802]. Sultan'ı caminin giriş kapısında Şeyhülislam, Evkaf Nazırı ve Feraşet-i Şerife Vekilii'nin karşıladığı[803], daha sonra Sultan'ın yanına aldığı birkaç kişiyle kırmızı halı döşeli iki taraflı merdivenin solundan çıkarak hünkâr mahfiline geçtiği bilinmektedir[804]. Bu durumda Sultan saltanat arabasından henüz inmemiş olabilir.

Avluda, hünkâr mahfilinin ön tarafında kılıçlarını yukarı kaldırmış vaziyette ayakta duran askerler vardır. Yine cami avlusunun hemen hemen tamamı erkân ve ümera (devlet ileri gelenleri ve yüksek rütbeli zabitler) ile doludur. Harem kadınlarına ait arabalar avluda yerlerini aldıktan sonra Mabeyn Bahçesi'nde toplandıkları yerden hareket ederek, küçük rütbeliler önde ve Ferik'e kadar büyük rütbeliler arkada olacak şekilde ikili sıra halinde yokuştan aşağı inip cami avlusuna gelen ve cami kapısından bahçe kapısına kadar avluyu dolduran kişiler görülmektedir[805]. Cuma selamlıklarında Hamidiye Camii'nin avlusuna vezir ve müşirlerden müteşekkil başka bir grubun da gösterişli üniformalarıyla avludaki konumlarına yerleştikleri, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın ve mabeyncilerin bir kısmının da avlunun sağ tarafına yerleştikleri bilinmektedir. Dolayısıyla avluya giren kapıdan cami girişine kadar vekiller, müşir rütbesi olan yaver-i ekremler (yüksek rütbeli memurlar), diğer paşalar, kaymakamlar gibi devlet erkânının sağlı sollu yerleşerek adeta bir yol oluşturdukları fotoğrafta da

801 Müller, **age**, 43.
802 Ayşe Osmanoğlu, **age**, 62.
803 Tahsin Paşa, **age**, 202.
804 Mehmet Tevfik, Hatıralar I, 49.dan aktaran Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 117.
805 Hakan T. Karateke, **age**, 111.

görülmektedir.[806] Avluyu çevreleyen parmaklıkların dışında da Bahriye Silahendaz Neferleri (Deniz Piyade Erleri) her zamanki yerlerinde sıralanmışlardır.

Dolayısıyla, bu fotoğraf muhtemelen Sultan II. Abdülhamid saltanat arabasıyla camiye vasıl olduğunda çekilmiştir. Caminin avluya girişini sağlayan demir kapıları da açık olup, saltanat arabası bu kapıdan henüz geçmiş gibidir. Demir kapıların hizasında dışarıdan avluya henüz girmiş bir beyaz at ile dışarıdan avluya girmek üzere olan bir beyaz at daha görülmektedir.

Fotoğraftaki en ilginç detaylardan birisi de minarede görülen müezzindir. II. Abdülhamid dönemi cuma selamlıklarında cuma günü öğle vakti minareye çıkan müezzinin öğle ezanını okumak için Sultan'ın saray kapısından çıkmasını bekler, yüzünü ezan okumak için güney yönüne döndüğü için, minarenin arka tarafına geçer ve daha sonra padişah cami avlusuna gelip arabadan indiği zaman minareden aşağı doğru sarkarak; "Gururlanma padişahım senden büyük Allah var" diye son çağrısını yapardı[807]. Tüm bu anlatılanların bir fotoğrafta bu denli görünür olması fotoğraf analizi açısından heyecan vericidir.

Son olarak bu fotoğrafın özellikle cuma selamlığının Hamidiye Avlusu'nda icra edilen kısmını, II. Abdülhamid dönemi Cuma selamlıklarını anlatan tarihi kaynaklardaki bilgilerle büyük ölçüde örtüşecek şekilde göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

5.2. Kaybolan, Yok olan, Taşınan, Yeri Değişen Kültür Varlıklarının Fotoğrafları

Sultan II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesini takip eden ve günümüzde de devam eden süreçte Yıldız Sarayı'nın ve çevre yapılarının bitmek bilmeyen bir dizi tasfiye sürecine girdiğini, dolayısıyla sarayın II. Abdülhamid Dönemi'ndeki özgünlüğünü ve bütünlüğünü yitirdiğini görmekteyiz. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bir külliye gibi kurgulanan, pek çok farklı türde ve işlevde yapıyı bünyesinde barındıran, doğal parkı, kendine has fauna ve florası ile bir bütünlüğü olan Yıldız'da, sarayın tasfiyesiyle başlayan değişim, dönüşüm, onarım, taşınma, gerek

806 Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani II, 491-492.'den 'den aktaran Karateke, **age**, 111-112.
807 Müller, **age**, 42.

yönetim gerekse kullanım açısından farklı kurumlara tahsis edilme durumunun halen devam ettiğini görmekteyiz.

Tezimizin bu bölümünde Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı bünyesinde olan, ancak sarayın tasfiye sürecinin getirdiği sebeplerle günümüze ulaşmayan mimari eser ve kültür varlıklarını Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri içerisindeki fotoğrafları aracılığıyla inceleyeceğiz. Kaybolan veya taşınarak özgün mekânından kopan kültür varlıklarının arşivde yer alan fotoğraflarını irdelerken elbette yine dönemi aydınlatan tarihi kaynakların bize verdiği bilgilerden istifade edeceğiz.

Zira doğrudan veya dolaylı olarak Yıldız Sarayı'nı etkileyen pek çok imar ve taşınma hareketi, bu kültür varlıkları ve tarihi önem taşıyan mimari eserler için geri dönüşü olmayan tamamen yok olarak ortadan kalkma veya konum değişikliklerine sebep olmuştur. Bu eserlerin özgün yerlerinin ve konumlarının tespit edilmesi, belirtilmesi ve bu bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması için arşiv fotoğrafları çok önemli bir kanıt niteliğindedir.

Bu bölümde kaybolan kültür varlıklarından Talimhane Köşkü, Acem Köşkü, Boğa Heykeli ve Kuğulu Fıskiye fotoğrafları analiz edilecektir.

5.2.1. Talimhane Köşkü Fotoğrafları

Talimhane Köşkü, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nın arka kısmında yani, Ortaköy'ün üst tarafındaki sırtlar üzerinde Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman İmparatoriçesi Augusta Victoria'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaretlerinde kendilerine yapılan resmigeçidi izleyebilmeleri için hususi olarak yapılmıştı[808]. Köşk aynı zamanda II. Wilhelm'in ziyaretleri için Yıldız Sarayı bünyesinde yapılan üç yapıdan (Merasim Dairesi, Seyir Köşkü, Talimhane Köşkü) birisiydi.

Yıldız Sarayı'nın arka tarafında askerlerin talim yaptıkları yer olan Talimhane Meydanı'nda inşa edilen Talimhane Köşkü'nün yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, II. Abdülhamid Dönemi'ndeki ziyaretlerinin birincisinin 1889'da ikincisinin ise 1898'de gerçekleştiği[809] göz önüne alınırsa köşkün yapım tarihi bu tarihlerden birisine yakın olmalıdır. Alman İmparatoru'nun ziyaretinde kullanılmak üzere yapılan diğer iki yapının yapım

---

808 Örikağasızzade, **age**, 54-56, 190., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55., Osman Nuri, **age**, 17.
809 Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları** (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005), 483.

tarihlerini de dikkate alırsak, ilk olarak Seyir Köşkü 1889'daki ziyaret sebebiyle imparator ve imparatoriçenin cuma selamlığını izleyebilmeleri için Hamidiye Camii'nin tam karşısına inşa edilmiştir[810]. Bu önemli misafirlerin konaklamaları için Şale Köşkü'nün bir parçası olarak hazırlanan Merasim Dairesi ise 1898'de tamamlanmıştır[811]. Yani Seyir Köşkü birinci ziyaret, Merasim Dairesi ise ikinci ziyaretle aynı senelerde yapılmıştır. Talimhane Köşkü'nün yapım tarihi ile ilgili bir ipucu Ayşe Sultan'ın hatıratında yer almaktadır. Ayşe Sultan, Alman İmparatoru'nun 1889'daki ilk ziyaretini hiç hatırlamadığını çünkü o vakitlerde iki yaşlarında olduğunu kaydetmiştir[812]. Ancak daha sonraki yaşlarında hatırladıklarından Talimhane Meydanı'nda yapılan resmigeçitleri Sultan II. Abdülhamid'in misafir gelen hükümdarlarla birlikte Talimhane Köşkü'nün balkonundan izlediğini, harem arabalarının da oraya gidip bir kenarda durduğunu, harem mensubu hanımların da arabalarından töreni izlediklerini, Almanya İmparatoru'ndan sonra veliaht Prens Wilhelm'in ve ikinci oğlu Eitel Fredrich'in de sarayda misafir edildiklerini aktarmıştır[813]. Talimhane Köşkü'nün yapım tarihine ilişkin daha güçlü bir ipucu ise Örikağasızzade tarafından aktarılmıştır. Örikağasızzade İstanbul'daki Büyük Deprem (1894) olduğunda, Sultan II. Abdülhamid'in eski fahri yaveri Fransız Dresse Paşa'nın İstanbul'a gelerek Yıldız Sarayı'nın bahçesi içinde bulunan Talimhane Köşkü'nde misafir edildiğini belirtmiştir[814]. Demek ki 1894 yılında Talimhane Köşkü mevcutsa, Alman İmparatorunun 1889'daki ilk ziyareti için o yıl içerisinde yapılmış olabilir.

Talimhane Köşkü'nün Alman İmparatoru'nun ziyaretinden sonra da benzer işlevi sürdürdüğü, aynı isimle anılan meydanda yapılan resmigeçitlerin seyri için kullanıldığı anlaşılmaktadır[815]. Köşkün bir başka işlevi de Sultan II. Abdülhamid'in askerlerin bu meydanda yaptıkları talimleri izlediği, kontrol ettiği bir yer olarak kullanılmasıdır. Ayşe Sultan'ın aktardığına göre, Sultan II. Abdülhamid bazı akşamlar bu köşke giderek asker talimlerini, askerlere verilen yemek dağıtımlarını takip etmiş, hatta karavana yemeklerinin tadına bakarak eksik gördüklerini söylemiştir[816]. Örikağasızzzade'nin aktardığına göre Talimhane Köşkü'nün tarihi süreç içerisindeki

[810] Georgeon, **age**, 177.
[811] **age**, 179.
[812] Ayşe Osmanoğlu, age, 53.
[813] **age**, 55.
[814] Örikağasızzade, **age**, 67.
[815] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55.
[816] **age**, 56.

ev sahipliklerinden birisi de II. Wilhelm'in ziyaretinde imparator ve eşinin Şale Köşkü'nün Merasim Dairesi bölümünde ağırlanırken, kendisinin (Örikağasızzzade'nin) bizzat refakat ettiği Alman askeri ve idari kabinesinin Talimhane Köşkü'nde kalmış olmasıdır[817]. Son olarak Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 31 Mart Vakası'nda (1909) Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'nı kuşatmış, sarayın dışarısıyla ile iletişimi tamamen kesilmiş, son raddede Hareket Ordusu'na karşı teslim bayrağı Sultan II. Abdülhamid'in emriyle bu köşkte çekilmiştir[818]. Bu olay da yapıyı tarihi açıdan ayrıca önemli kılmaktadır.

Birçok önemli misafiri konuk etmiş, tarihi olay ve anlara tanıklık etmiş bir yapı olan Talimhane Köşkü'nden geriye sadece bir fotoğrafı kalmıştır. Çünkü yapı Sultan Vahdeddin döneminde (1918- 1922) çıkan bir yangınla ortadan kalkmıştır[819]. Ayrıca sadece Talimhane Köşkü yok olmamış, önünde gösterilerin yapıldığı Talimhane Meydanı da günümüze ulaşmamıştır. 1957'de Barbaros Bulvarı'nın açılmasıyla köklü değişiklikler yapılan bölgede, 1958'deki imar hareketleri çerçevesinde Ertuğrul Kışlası yıkılarak Talimhane Meydanı da çevre yolu düzenleme çalışmalarından etkilenerek önce tek kalmış[820], 1970'lerde 15 Temmuz Şehitler Köprüsü (Boğaziçi Köprüsü) için yapılan bağlantı yolunun yapımı nedeniyle dış bahçe bölünmüş, Orhaniye Kışlası dış bahçenin dışına alınmış, dolayısıyla dış park ile kışla arasından yol geçirilmiştir[821]. Dolayısıyla bu alanları içeren Talimhane Meydanı da ortadan kalkmıştır. Günümüzde burada Talimhane veya Talimhane Meydanı adıyla anılan bir yer kalmamıştır.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nda önemli olaylara ev sahipliği ve tanıklık yapmış olan bu yapı kaybolan mimari eserler arasında yerini almıştır. Tahta çıkışından bir yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu'na ilk ziyaretini gerçekleştiren II. Wilhelm için yapılan hususi hazırlıklardan sadece birisi olan bu köşkün, dönemin Türk-Alman yakınlaşması ve işbirliği sürecinin göstergelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

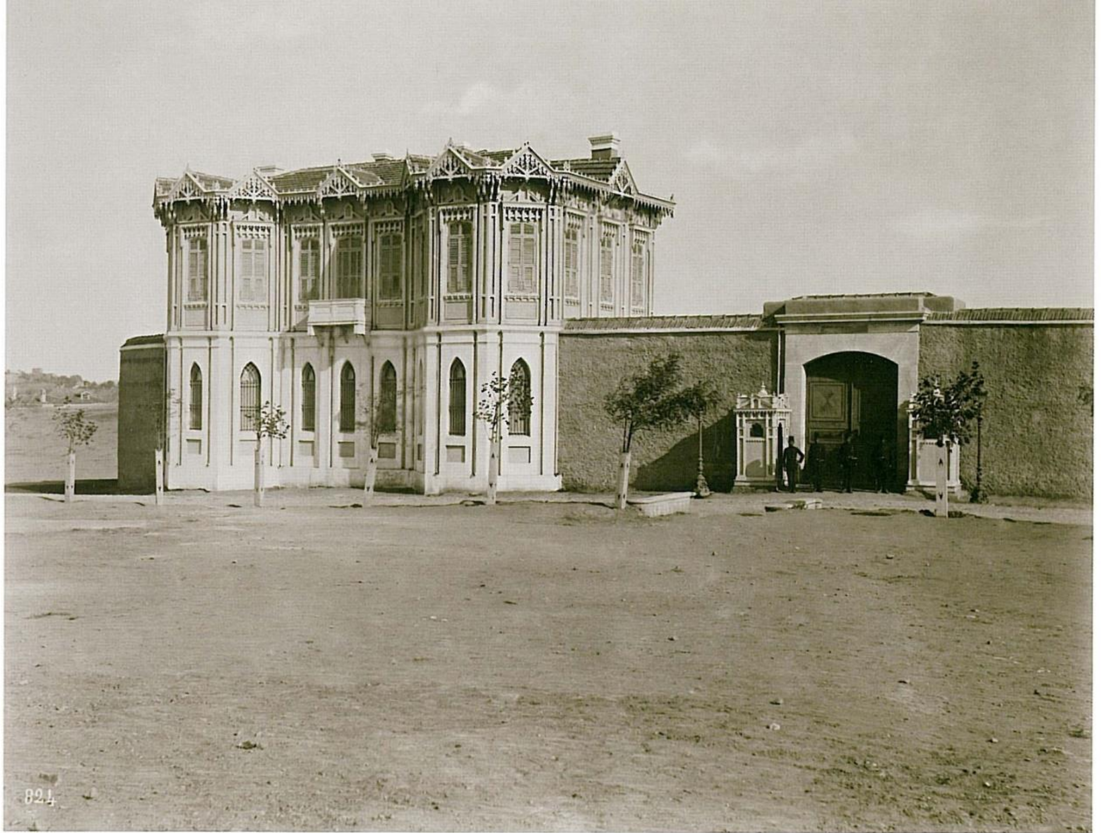
---

[817] Örikağasızsaze, **age**, 56, 57.
[818] Ezgü, **age**, 46, 53., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55.
[819] age, 56.
[820] Batur, **Devr-i Hamid**, 149.
[821] İstanbul, "Yıldız", **Dünden Bugüne**, 513-514., Batur, **Dünden Bugüne**, 526., Batur, **Devr-i Hamid**, 132.

İÜNEK’in yaptığı dizin çalışmasına göre Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu’nda Talimhane Köşkü ile ilgili fotoğraflar, 90614/22 numaralı Talimhane Köşkü (İstanbul-Yıldız Sarayı) ve 90815/9 Talimhane Köşkü (İstanbul-Yıldız Sarayı) fotoğraflarıdır. Farklı albümlerde yer alan bu iki fotoğraf birebir aynıdır.

Sultan II. Abdülhamid Arşivi’nde Talimhane Köşkü’nü gösteren bu fotoğraf dışarıdan çekilmiştir. Büyük bir kaç odası ve geniş bir salonu olduğu aktarılan Talimhane Köşkü’nün[822] köşkün içinin nasıl olduğuna dair elimizde herhangi bir fotoğraf yoktur.

90614 Numaralı Albüm 22 Numaralı Fotoğraf veya 90815 Numaralı Albüm 9 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 28: Talimhane Köşkü

İÜNEK 90614 Numaralı Albüm 22 Numaralı Fotoğraf

Talimhane Köşkü’nü dışarıdan gösteren bu fotoğraf, köşkten elimizde kalan tek fotoğraftır (Şekil 28). Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu’nda bu fotoğrafa iki farklı albümde mükerrer olarak yer verilmiştir. Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğrafın çekim tarihi, Talimhane Köşkü’nün yapım tarihini 1889 (Alman

[822] Örikağasızzade, **age**, 54-56, 190., Ayşe Osmanoğlu, **age**, 55., Osman Nuri, **age**, 17.

İmparatoru'nun ilk ziyaret yılı) olarak kabul edersek ve Abdullah Biraderler'in saray fotoğrafçılığında oldukları yılları da göz önüne alırsak 1889-1902 yılları arasında olmalıdır.

90614/22 ile 90815/9 numaralı fotoğrafların tek farkı, 90815/9 numaralı fotoğrafın altında resim altı bilgisine yer verilmiş olmasıdır. Fotoğrafın altında Fransızca olarak "Vue du Talimmone Kiosque situe dans le Parc Imperial de Yildiz" yazmaktadır. Yani resim altı olarak "Yıldız Sarayı Parkı'nda Bulunan Talimhane Köşkü'nün Görünümü" bilgisi verilmiştir.

Fotoğrafa bakıldığında köşkün bir cephesinin Yıldız Sarayı dış bahçesini çevreleyen duvara oturduğu görülmektedir. Sağda, bahçe duvarına açılan kapının yanlarında yapım stili Talimhane Köşkü ile uyumlu, iki tane beyaz renkli ahşap güvenlik kulübesi vardır. Kapının önünde içeriye giriş çıkışları denetleyen ve güvenlikten sorumlu olduğunu düşündüğümüz dört tüfekli muhafız görülmektedir. Fotoğraf köşkün Talimhane Meydanı'na bakan dış cephesini gösterecek şekilde çekilmiştir.

Fotoğraftan köşkün kâgir bir zemin üzerine ahşap olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Süsleme özellikleri dikkate alındığında, köşkün eklektik stili yansıttığı görülmektedir. Köşkün giriş kapısı arkada yani dış bahçeye bakan tarafta olmalıdır. Zaten fotoğrafta görülen cephe üzerinde köşke girişi sağlayan herhangi bir giriş kapısı mevcut değildir. Bu cephede alt kata sivri kemerli pencereler açılmıştır. Üst katta düz atkılı pencereler ve üstlerinde yer alan ahşap işlemeli alınlıklarla zemin kattaki kemer formu yinelenmiştir. Yapının köşelerinin bu cephede çokgen form ile dışarı taşırılarak vurgulanması, çatı formunda da ahşap süslemeli detaylarla bezenerek devam ettirilmiştir. Yine bu cephede üst katta görülen mermer balkon, talimlerin ve resmigeçitlerin izlendiği balkon olmalıdır.

Ön tarafta görülen toprak yol Talimhane tarafı olsa gerektir. Fotoğrafta en solda çok küçük olarak bir yapı seçilmektedir. Bu taraf manej ve Ferhan Köşkü'nü içeren ahırlar tarafına benzemektedir. Yapı fotoğrafta çok küçük yer kapladığından ve sadece çatısı, çatı penceresi ve ağırlık kuleleri göründüğünden yapının Ferhan Köşkü'ne benzediğini söyleyebiliriz.

Fotoğraf, II. Abdülhamid Dönemi Yıldız Sarayı'nın önemli olaylarına tanıklık etmiş olan ve günümüzde varlıklarından hiçbir iz kalamayan Talimhane Meydanı ile aynı isimle anılan köşkün konumu hakkında fikir vermekte ve cephesinde kullanılan

süsleme ve yapı elemanlarıyla dönemin mimari stilini yansıttığını açık bir şekilde bize göstermektedir.

5.2.2. Acem Köşkü Fotoğrafları

Acem Köşkü, İran hükümdarı Muzafferüddîn Şah'ın 1900 yılındaki İstanbul ziyareti için hususi olarak Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinde yapılan tek katlı küçük bir pavyondu[823]. Şah'ın ziyaretinde karşılamanın sarayda başladığı yer olması sebebiyle tarihi öneme sahip bu yapı uzun ömürlü olmamıştır. Ayşe Sultan, Acem Köşkü'nün Sultan V. Mehmet (Sultan Reşad) döneminde yıktırıldığını aktarmıştır[824]. Sultan Reşad'ın saltanat yılları 1909-1918 olduğundan, demek ki Acem Köşkü bu dokuz yıllık süre zarfında yıkılarak ortadan kalkmış olmalıdır.

Acem Köşkü Yıldız Sarayı bünyesinde yabancı bir hükümdar ziyaretine ev sahipliği yapmış bir mekân olması açısından önemli bir yapıdır. Zira imparator ziyaretleri ve karşılamaları için Yıldız Sarayı ve bahçeleri içerisinde hususi binalar (Talimhane Köşkü, Merasim Dairesi, Seyir Köşkü gibi) yapıldığını ve Acem Köşkü'nün bunun tek örneği olmadığını biliyoruz. Bununla birlikte Alman imparatoru ve imparatoriçesinin ziyareti için Şale Köşkü'nün bir bölümü olarak inşa edilen Merasim Dairesi gibi gösterişli bir yapı da olmadığı aşikârdır. Zaten Muzafferüddîn Şah Yıldız Sarayı'na ulaştığında kendisine resmikabul Acem Köşkü'nün salonunda yapılmış, ardından bir haftalık ziyareti süresince Şale Köşkü'nde kalmıştır[825.] İran şahı Sultan II. Abdülhamid tarafından sadece Şale Köşkü'nde misafir edilmekle kalmamış ziyareti boyunca sarayın farklı bölümlerinde hususi olarak ağırlanmıştır. Öyle ki bu ziyaret sebebiyle özel olarak Mabeyn'in incesaz takımı hazırlanmış ve Şah'ın onuruna verilen ziyafetler sırasında İran müziğine ait parçalar çalınmış, Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda hem ortaoyunu hem de batı eserleri oynanmıştır. Yine Küçük Mabeyn Köşkü'nde Sultan II. Abdülhamid ve Muzafferüddîn Şah özel bir öğle yemeği de yemişlerdir[826]. Muzafferüddîn Şah'ın Yıldız Sarayı'ndan uğurlanma merasimi de kabul merasiminde olduğu gibi Acem Köşkü'nde yapılmıştır[827]. Dolayısıyla Acem Köşkü'nün İran

---

[823] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 58.
[824] **age**, 60.
[825] **age**, 58-59.
[826] **age**, 59.
[827] İkdam Gazetesi, nr.2252'den aktaran Fatmagül Demirel, "II. Abdülhamid Dönemi'nde İran Şahı'nın İstanbul Ziyareti", **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, ed. Feridun. M. Emecen, (İstanbul: Kitabevi, 2010): 285.

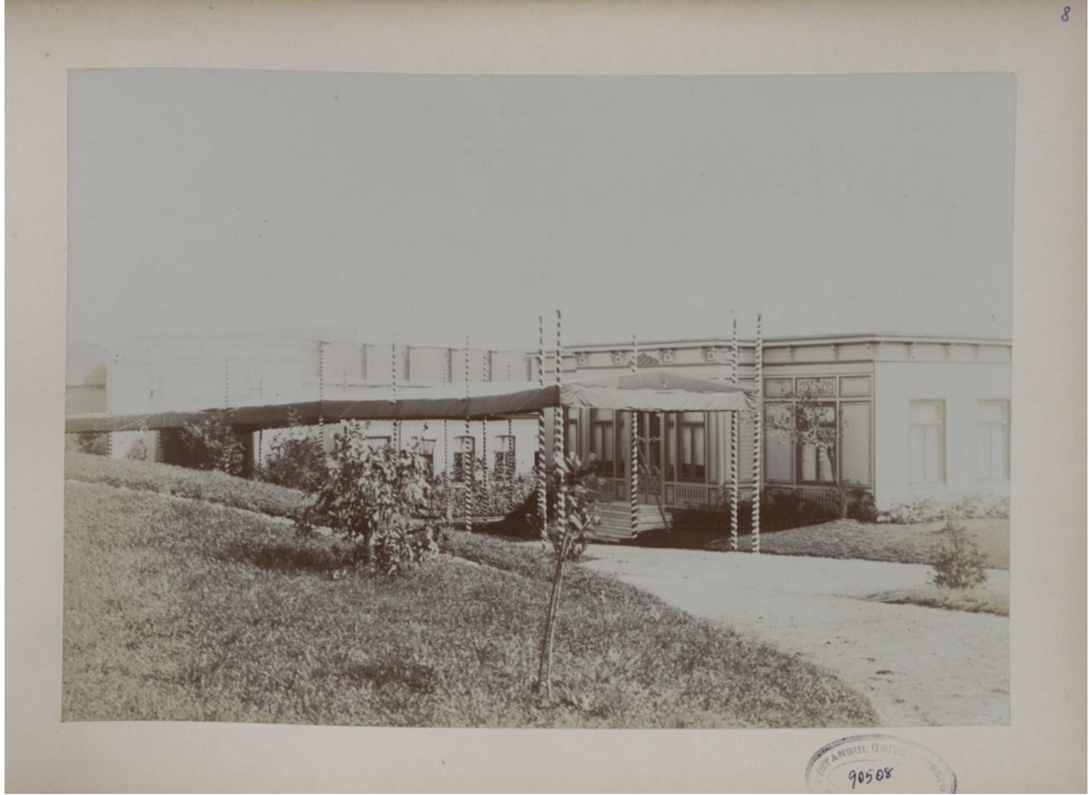
Şahı'nın konaklaması için değil, karşılanması ve uğurlaması merasimleri için yapıldığı anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda Acem Köşkü ile ilgili fotoğrafları taradığımızda,-İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasında Muzafferüddîn Şah İçin Yapılan Kasır (İstanbul-Yıldız Sarayı) olarak isimlendirilen 90508 numaralı albümdeki 8 numaralı fotoğraf ile 90509 numaralı albümün 8 numaralı fotoğrafı karşımıza çıkmaktadır. Acem Köşkü'nü gösteren bu iki fotoğraf da birbirinin aynısıdır. Bu yüzden fotoğrafçı bilgisi ve resim altı bilgilerini de içerdiği için bu fotoğrafları birlikte analiz edeceğiz. 90508 numaralı albümdeki 9 numaralı fotoğrafta ise Acem Köşkü'nün sadece küçük bir bölümü görünmektedir ancak köşkün bulunduğu yerine dair fikir verdiğinden bu fotoğraf bizim için önemlidir. Doğrudan Acem Köşkü'nü gösteren bir diğer fotoğraf da İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasında Kasr-ı Âli (İstanbul-Yıldız Sarayı) olarak isimlendirilen 90552/91 numaralı fotoğraftır. Bu fotoğrafın önemi Acem Köşkü'nün bir diğer isminin Kasr-ı Âli olduğunu öğrenmemizi sağlamasıdır. Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu'nda yer alan Acem Köşkü fotoğraflarının tamamı köşkü dışarıdan göstermektedir. Köşkün içeriden fotoğrafı veya Muzafferüddîn Şah'a köşkün salonunda yapılan kabul veya uğurlama merasimlerini gösteren herhangi bir fotoğraf yoktur. Koleksiyonda Acem Köşkü'nü gösteren fotoğrafları tek tek analiz edersek:

90508 Numaralı Albüm 8 Numaralı Fotoğraf veya 90509 Numaralı Albüm 8 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Bu fotoğrafa hem 90508 numaralı albümde hem de 90509 numaralı albümde mükerrer olarak yer verilmiştir. Her iki albüm de sadece İran Şah'ı Muzafferüddîn'in 1900 yılında İstanbul'a yaptığı ziyareti gösteren fotoğraf albümleridir. Özellikle 90508 numaralı albüm İran Şahı'nın Avrupa Seyahatinin son durağı olarak planladığı Osmanlı İmparatorluğu ziyaretinin Edirne'de başlayan karşılama merasiminden, Bakırköy Tren Garı'na inişini, Bakırköy İskelesi'nden Ortaköy İskelesi'ne ulaşmak için bindiği İzzettin Vapuru'nu, Ortaköy'de yapılan karşılama merasimini, Yıldız Sarayı Bahçesi'nde karşılama merasimi için özel olarak yapılan köşkü, Şah'ın Şale Köşkü'nden İran Sefarethanesine gitmek üzere köşkün kapısından çıkışını ve arabaya binişini, Cağaloğlu'ndaki Sefarethane ziyaretini, Tophane İskelesi'nden Tarihi Yarımada'ya geçişlerini, Ayasofya ziyaretini ve Ortaköy'den uğurlanışı gibi ziyaretin

pek çok aşamasını gösteren fotoğrafları içermektedir. Albümün sonuna tek tek albümdeki her fotoğrafın numarası ve resim bilgileri eklenmiştir.

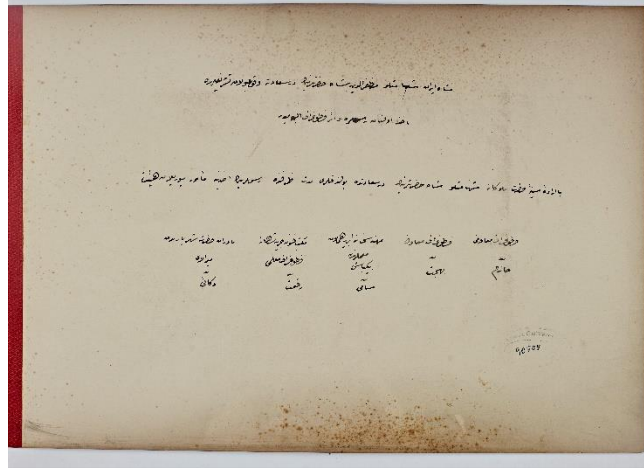

Şekil 29: Acem Köşkü

İÜNEK 90508 Numaralı Albüm 8 Numaralı Fotoğraf veya 90509 Numaralı Albüm 8 Numaralı Fotoğraf

90508/8 numaralı Acem Köşkü'nü gösteren bu fotoğraf için albümün arkasında verilen resim bilgisi Osmanlıca olarak "mülakat mahalli" şeklinde yazılmıştır (Şekil 29). 90508 numaralı albümdeki fotoğrafların kime ait olduğu bilgisi verilmemiştir. Ancak bu albümün müellifi 90509 numaralı albümün müellifi ile aynı olabilir. Çünkü aynı Acem Köşkü fotoğrafını içeren 90509 numaralı albümün de tamamı İran Şahı'nın ziyaretini gösteren fotoğraflardan oluşmaktadır. Bu albümün sonuna da resim bilgileri eklenmiş, ayrıca albümün hazırlanma sebebinin ve komisyon üyeleri bilgilerinin yer aldığı Osmanlıca bir vesikaya yer verilmiştir (Şekil 30). Bu vesikada Komisyon üyeleri Fotoğraf Muavini Hazım, Fotoğraf Muavini Behçet, Mühendishane-i Berr-i Hümâyun muallimlerinden Binbaşı Sami, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Fotoğraf Muallimi Rif'at ve Yâveran-ı Hazret-i Şehriyarî Miralay Zekai olarak yazılmıştır. Zaten, İran Şahı Muzafferüddîn'in 1900'de gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretini fotoğrafla belgelemek için bir komisyon kurulduğu ve Hüseyin Zekai Bey (Paşa)'in

komisyonun başkanlığını yaptığını bilinmektedir[828]. Dolayısıyla 90508-8 veya 90509-8 numaralı fotoğrafların müellifi asker kökenli fotoğrafçılardan oluşan bu komisyondur.

Şekil 30: 90509 Numaralı Albümdeki Fotoğrafları Çeken Komisyon Üyelerini Gösteren Belge

---

İÜNEK 90509 Numaralı Albüm 65 Numaralı Fotoğraf

Fotoğraf 1900 yılında Eylül ayı sonunda veya Ekim ayı başında çekilmiş olmalıdır, çünkü Muzafferüddîn Şah'ın İstanbul ziyareti 30 Eylül 1900'de Edirne'den karşılanmasıyla başlamış, 30 Eylül'de Bakırköy'e gelen Şah, saltanat yatı olan İzzettin Vapuru ile Ortaköy iskelesine oradan da Yıldız Sarayı'na ulaşmış[829], 1 Ekim Pazartesi, 2 Ekim Salı, 3 Ekim Çarşamba olmak üzere İstanbul içinde ziyareti devam etmiş ve 4 Ekim Perşembe günü ise Yıldız Sarayı'ndan uğurlanmıştır[830].

90508-8 veya 90509-8 numaralı fotoğrafı biçimsel ve içerik açısından analiz edersek, fotoğrafın merkezinde Acem Köşkü'nün ön cephesinin yer aldığı, köşkün tarihi kaynaklarda aktarıldığı üzere tek katlı bir yapı olduğu, ön cephesindeki pencere üstlerinin ve saçak altlarının mütevazı süslemelerle bezendiği görülmektedir. Dışarıdan 5 basamakla çıkılan kapı girişine kadar uzanan direkli bir karşılama yolu yapılmıştır. Taşıyıcısı sıra direkler olan bu karşılama yolunda direkler açık renk şerit kurdele benzeri bir malzeme ile helezon şeklinde sarılmış veya açık renk bir boya ile

[828] Genç, Çolak, **age**, 662,663.
[829] İkdam gazetesi nr. 2247, 2248.'den aktaran Fatmagül Demirel, **İmparatorluk Başkentinden**, 281.
[830] İkdam gazetesi nr. 2250, 2251, 2252'den aktaran Fatmagül Demirel, **İmparatorluk Başkentinden**, 284-285.

boyanarak bu görünüm verilmiştir. Ayrıca direklerin üstü kumaş benzeri bir malzeme ile kapatılarak üst kısmı örtülmüş, sundurma biçiminde direkler arasından geçilen bir geçit alanı oluşturulmuştur. Bu helezonik süslemeli direklerin bir benzerine aynı albümdeki 90508-31 numaralı fotoğrafta da rastlanmaktadır (Şekil 31). 90508-31 numaralı bu fotoğraf da İran Şah'ını karşılama merasimi esnasında Bakırköy Tren İstasyonu'nda çekilmiştir. Bayrakların asıldığı direkler ve sağ tarafta askeri bandonun içerisinde yer aldığı alanı çevreleyen çitler de aynı şekilde sarmal görünümü verilecek biçimde kurdele benzeri bir malzeme ile sarılmıştır. Bunun İran Şah'ını karşılama merasimi için yapılan hazırlıklarda tercih edilen görsel bir süsleme unsuru olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 31: İran Şah'ına Bakırköy Tren İstasyonu'nda Yapılan Karşılama

---

İÜNEK 90508 Numaralı Albüm 31 Numaralı Fotoğraf

90508-8 veya 90509-8 numaralı fotoğraflar da Acem Köşkü'nün fotoğrafa göre sol tarafında yakınında bir yapı daha uzandığı, bu yapının da arkasında yüksekçe bir duvar olduğu dikkat çekmektedir. Bu fotoğraf bize Acem Köşkü'nün Yıldız sarayı dış bahçesinin neresinde olduğu hakkında fikir vermese de albümlerdeki diğer fotoğraflar bu konu hakkında tahminde bulunmamızı kolaylaştırmaktadır.

90508 Numaralı Albüm 9 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Şekil 32: Yıldız Sarayı Dış Bahçesi'nde Acem Köşkü'nün Bulunduğu Yer

İÜNEK 90508 Numaralı Albüm 9 Numaralı Fotoğraf

90508/ 9 numaralı bu fotoğraf 90509/26 numaralı fotoğrafla birebir aynıdır. 90509 numaralı albümün müellifinin İran Şahı'nın ziyaretini belgelemek için görevlendirilen komisyon olduğu bilindiğinden, 90508/9 numaralı bu fotoğrafında komisyon tarafından çekilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf için albümün sonunda fotoğraf bilgilerinin yer aldığı bölümde "mülakat mahalli" ifadesi kullanılmıştır (Şekil 32). Mülakat mahalli denmesinin sebebi burasının İran Şahı'nın Yıldız Sarayı'na Mecidiye Kapısı'ndan girdikten[831] sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine kabul merasiminin yapıldığı yer olan Acem Köşkü'nün olduğu alan olmasıdır. Fotoğrafta Acem Köşkü'nün küçük bir bölümü görünmekte, fotoğrafın ilgi merkezini yolun orta tarafındaki kameriye doldurmaktadır. Bu fotoğrafın bizim için önemi, hem Acem Köşkü'nü göstermesi hem

[831] Ayşe Osmanoğlu, **age**, 59.

de fotoğrafta görülen diğer yerler sayesinde köşkün Yıldız Sarayı dış bahçesindeki konumu hakkında fikir vermesidir.

Fotoğraf dikkatle incelendiğinde orta hizada sağda görülen Acem Köşkü, karşılama merasimi için hazırlanan geçidinin süslenen direklerinden seçilmektedir. Direklerin hemen arkasında Çırağan Sarayı ile Yıldız Sarayı dış bahçesini bağlayan köprünün kemeri görünmektedir. Köprünün yivli kemeri ve kapının kenarlarındaki sütunların dantel biçimindeki başlıkları net şekilde seçilmektedir. Bu kapının oturduğu ve Çırağan Sarayı ile Yıldız Sarayı dış bahçesini ayıran yüksek duvarın arkada boylu boyunca uzandığı görülmektedir. Ayrıca bu dış duvarın arkasında sol tarafta Çırağan Sarayı da seçilmektedir. Bu köprünün Sultan Abdülaziz döneminde Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi olarak kullanılan Yıldız Parkı ile Çırağan'ı birbirine bağlamak için yapıldığını daha önce zikretmiştik. Acem Köşkü de öyle görülüyor ki bu köprüye dolayısıyla dış bahçenin Çırağan'a yakın bir bölgesinde yapılmıştır. Ayrıca Ayşe Sultan'ın hatıratında Acem Köşkü'nün bulunduğu yerin adeta bir hayvanat bahçesi niteliğinde olduğunu,[832] Osman Nuri'nin de Sultan Abdülaziz Dönemi'nde bu bahçenin Avrupa'dakilere benzer bir hayvanat bahçesi gibi olduğunu aktarmış olmaları[833], Acem Köşkü'nün de dış bahçede Sultan Abdülaziz döneminden devralınan ve Sultan II. Abdülhamid döneminde de genişleyen hayvanat bahçesine yakın olabileceğini düşündürmektedir.

90552 Numaralı Albüm 91 Numaralı Fotoğrafın Analizi

Bu fotoğraf doğrudan İran şahı Muzafferüddîn'in ziyaretini gösteren bir albümde değil Yıldız Sarayı'nı gösteren fotoğrafların yer aldığı 90552 numaralı albümde yer almaktadır. İÜNEK'in yaptığı dizin çalışmasında Kasr-ı Âli (İstanbul-Yıldız Sarayı) olarak isimlendirilen bu fotoğrafın altında yer alan Osmanlıca bilgide "Hadika-i Hümâyun dâhilinde İran şahı merha-metlû Muzafferüddin Şah Hazretleriyle Mülakatı Hümâyun Cenâb-ı Hilâfet-penâhîye'ye Kasr-ı Âli" yazılmıştır (Şekil 33). Bu fotoğraf sayesinde Acem Köşkü'nün bir diğer adının da Kasr-ı Âli olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

832 **age**, 124.
833 Osman Nuri, **age**, 9., Ali Said, **age,** 22.

Şekil 33: Yıldız Sarayı Dış Bahçesi'nde Kasr-ı Âli (Acem Köşkü)

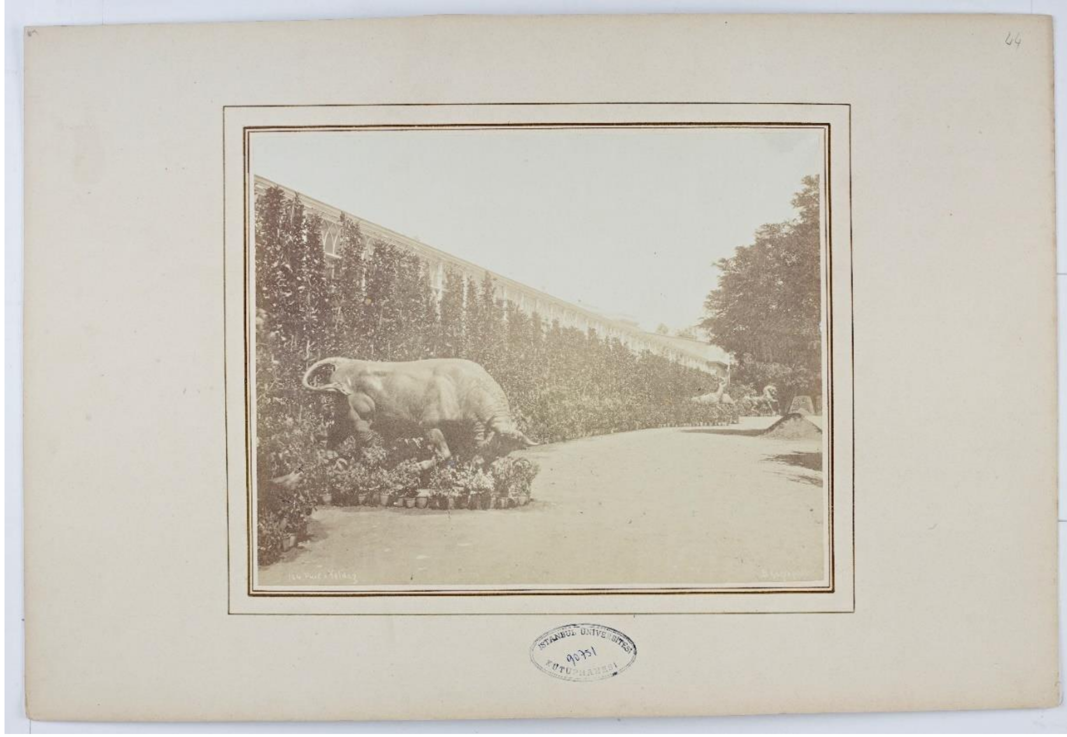
İÜNEK 90552 Numaralı Albüm 91 Numaralı Fotoğraf

Bu fotoğrafta Kasr-ı Âli yani Acem Köşkü ön cephesi de görünecek şekilde 45 derecelik açıyla köşeden çekilmiştir. Bu kez 90508-8 numaralı fotoğrafta olduğu gibi bahçeden köşkün girişine uzanan, direklerle geçilen ve sundurma şeklinde üstü tenteli geçit yolu yoktur. Sadece sarmal görünümlü iki adet ince direk mevcuttur. Diğer fotoğraflarda çatı örtüsü çok belli olmayan Acem Köşkü'nün bu fotoğrafta kırma çatılı bir üst örtüsüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğrafa göre sol tarafta Acem Köşkü'nün yanında bir yapı uzanmakta, en arkada da yine Çırağan Sarayı ile Yıldız Sarayı dış bahçesini ayıran yüksek duvar görünmektedir. 90508-8 numaralı fotoğrafla kıyaslandığında her iki fotoğrafta da bulunan bitkilerin ve ağaçların boyları hemen hemen aynı göründüğünden demek ki bu iki fotoğraf birbirine yakın tarihlerde çekilmiştir. Temel fark karşılama için yapılan sundurmalı geçit yolunun olmamasıdır. Dolayısıyla fotoğraf bu geçit yapılmadan önce veya sundurmalı geçit söküldüğüne göre İran Şahı'nın ziyaretinden sonraki bir tarihte

çekilmiştir. Bu yüzden bu fotoğrafın da yine 1900 yılı içerisinde çekilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Fotoğrafın kime ait olduğu ise bilinmemekte olup, İÜNEK'in fotoğrafçılara göre yaptığı albüm dizininde de albümün müellifine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

5.2.3. Dövüşen Boğa Heykeli Fotoğrafları

Şekil 34: Yıldız Sarayı Dış Bahçesi'nde Dövüşen Boğa Heykeli

İÜNEK 90751 numaralı albüm 44 numaralı fotoğraf

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda Dövüşen Boğa Heykeli'ni (Taureau Combattant) gösteren fotoğraflar 90751/44 ve 90867/31 numaralı fotoğraflardır. Farklı albümlerde yer alan bu iki fotoğraf birbirinin aynısıdır, yani heykel fotoğrafına farklı albümlerde mükerrer olarak yer verilmiştir. Fotoğraf, saray fotoğrafçısı Kargopoulo tarafından çekilmiştir. Kargopoulo'nun saray fotoğrafçılığı yılları 1878-1886 olduğundan[834], fotoğraf bu tarihler arasında çekilmiş olmalıdır. Ayrıca, Kargopoulo'nun 1879'da Yıldız Sarayı için kestiği makbuza göre, fotoğrafçı 1878 yılında saraya 1266 adet fotoğraf teslim etmiştir. Teslim ettiği fotoğraflar arasında

[834] Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 48-49.

Yıldız Sarayı'nı gösteren yaklaşık 160 fotoğraf vardır[835]. Dolayısıyla Dövüşen Boğa Heykeli'ni gösteren bu fotoğrafın çekim tarihi 1878-1879 yılları arası olmalıdır. Fotoğrafın yer aldığı 90867 kodlu albüm Yıldız Sarayı dış bahçesini gösteren fotoğraflardan oluşmaktadır. Albümün kapağında Fransızca olarak "Vues de Yeldez Kiosque Et Parc" yazılmıştır. Yani fotoğraf albümü "Yıldız Köşkü ve Parkı Manzaraları" olarak isimlendirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı dış bahçesinde sergilenen Dövüşen Boğa Heykeli Yıldız Sarayı'nın tasfiye edilmesi sürecinden etkilenen kültür varlıklarından sadece birisidir. Günümüzde Kadıköy'de Osmanağa Mahallesi Altıyol Meydanı'ndaki kavşakta bulunan bronz heykel, bulunduğu yerin sembolü olmuş, aynı zamanda Kadıköy'de bir buluşma noktası haline gelmiştir. Günümüzde, "Boğa'nın orada buluşalım" veya "Boğa'da buluşalım" denildiğinde kast edilen yer Dövüşen Boğa Heykeli'nin önüdür.

Dövüşen Boğa Heykeli, Sultan Abdülaziz tarafından Fransa'dan özel olarak sipariş verilerek, saray bahçelerine yerleştirilen vahşi hayvan konulu heykellerden birisidir[836]. Sultan Abdülaziz, İmparatorluk toprakları dışına sadece sefer yapmak amacıyla değil gezi amacıyla giden padişahların ilki olarak bilinmekte olup, 1863 yılında Mısır'ı, 1867'de de Paris, Londra ve Viyana'yı ziyaret etmiştir[837]. 1867'de Fransa İmparatoru III. Napolyon'un (1808-1873) özel davetiyle Paris Uluslararası Sergisi'nin açılışına katılan[838] Sultan Abdülaziz Avrupa Seyahati esnasında hem sarayları hem de evrensel sergiyi gezerek, dönemin üslubuyla üretilen sanat eserlerini yerinde izlemiştir[839]. Sultan Abdülaziz aynı zamanda heykelini yaptıran ilk padişah unvanına sahiptir[840].

---

[835] **age**, 48-49. Ayrıca Bakınız: TCBOA: Y.PRK.MYD. 1/33.
[836] Klaus Kreiser, "Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840-1916", **Muqarnas, an Annual on the Visual Culture and Islamic World**, Vol. 14 (1997): 109-110.)
[837] Nihat Karaer, **Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003) 67, 100, 128.
[838] **Tasvir-i Efkâr**, 23 Muharrem 1284, (27.5.1867), No: 486.'den aktaran Karaer, **age**, 45.
[839] **Ruznamçe-i Ceride-i Havadis**, nr. 687, s. 2745, (1 Ra. 1284/3 Temmuz 1867); **Ruzname-i Ayine-i Vatan**, nr 26, s. 1 (1 Ra. 1284/3Temmuz 1867)'den aktaran Tekdemir, **age**, 13.
[840] Mustafa Cezar, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, c.1 (İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, 1995), 151.
Sultan Abdülaziz C.F. Füller isimli bir heykeltraşı İstanbul'a getirterek, kendisini at üzerinde tasvir eden bir heykel sipariş etmiştir. Bu heykel 1871'de İstanbul'da yapılan heykelin bronz dökümü ise Münih'te yapılmıştır. Sultan Abdülaziz heykelini Beylerbeyi Sarayı'nın salonuna yerleştirmiştir.

Sultan Abdülaziz saray bahçelerine yerleştirmek üzere Fransız heykeltıraş Pierre Louis Roillard (1820-1881) ve ekibine toplam 24 adet bronz ve mermer hayvan heykeli, anıtsal özellikli vazolar ve 2 adet mermer friz sipariş etmiştir[841]. Pierre Louis Roillard'in başkanlık ettiği ve (1820-1881), Isidore Jules Bonheur (1827-1901), Louis Joseph Doumas (1801-1887), Hippolyte Heizler (1828,1872), Joseph Leboeuf (1792 –1865), Paul-Edouard Delabrière (1829-1912), Antoine-Louis Barye (1795 –1875) gibi heykeltıraşlardan oluşan bir ekibin ürettiği[842] bronz ve mermer heykellerin tamamı 1864 tarihlidir[843]. Yapıldığı dönemin sanat akımı olan Romantizm üslubunu yansıtan bu heykel türü konularını ağırlıklı olarak tarih, edebiyat gibi disiplinlerden alarak, yaban hayvanları, av sahneleri gibi konuları betimlemektedir[844].

Bu heykeller arasında Sultan Abdülaziz döneminde Yıldız Sarayı bahçesine konan ve heykeltıraş Pierre Louis Roillard ve Isidore J. Bonheur ve tarafından[845] imzalanan Dövüşen Boğa heykelinin eşi olan Böğüren Boğa Heykeli (Taureau Combattant) ise Beylerbeyi Sarayı bahçesine yerleştirilmiştir[846]. 1864'de Thiébaut Dökümhanesi'nde yapılan[847] ikiz boğa heykelleri ilk olarak 1865'teki Salon Sergisi'nde teşhir edilmişlerdir[848]. Sultan Abdülaziz'in saray bahçelerine yerleştirmek üzere heykel sipariş etmesi 1865'de Fransa basınında ilgi ve övgüye de mazhar olmuştur[849].

---

841 Bernard-Yves Cochain, **Pierre Louis Rouillard (1820-1881) Sculpteur Animalier, Professeur De Sculpture Et D'anatomie**, Dea De L'ecole Du Louvre, Paris 1997.'den aktaran Emine Altay Seçen, "Son Dönem Saray Bahçelerini Süsleyen Heykeller", **Milli Saraylar Dergisi,** s. 7 (2011): 20.

842 Seçen, **age**, 19.

843 Günsel Renda, "Osmanlılarda Heykel", **Sanat Dünyamız**, s. 82 (2001): 142., Seçen, **age**, 19.,

844 Vildan Çetintaş, "Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri", **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Özetleri Kitabı**, 10-15 Eylül 2007 (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008): 929-930.

845 Isidore Jules Bonheur: 1827, Bordeaux doğumlu olan heykeltraş özellikle hayvan figürleri konusunda uzmanlaşmıştır.
(Emmanuel Bénézit, **Dictionnaire Critique et Dokcumentaire Des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs**, Tome Quatriéme Doughet-Gillet, Librairie Gründ, 1976, 149. 'dan aktaran Çetintaş, **age**, 931.)
Pierre Louis Roillard: 1820, Paris doğumlu heykeltıraş, özellikle yaptığı anıtsal hayvan heykelleri ile ünlüdür. Roillard, bu heykellerin yapımında heykeltıraşlardan oluşan bir ekibi de yönetmiştir. 1840'dan 1881'deki ölümüne değin Ecole des Arts Decoratifs'de heykel bölümünde profesör olarak görev yapmıştır. Sanatçının Sultan Abdülaziz'den aldığı 24 adet bronz ve mermer hayvan heykeli siparişi aldığı en önemli heykel siparişlerden olarak görülmektedir.
(Cochain, **age**.'den aktaran Seçen, **age**, 20.)

846 Seçen, **age**, 21.

847 Elmas Erdoğan, Parisa Göker, "Geç Osmanlı Döneminde Heykel; İstanbul Saray Bahçeleri", **Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR),** Vol. 5, Issue: 24, (2018):1429.

848 Kreiser, **age**, 109-110.

849 Victor Borie, "Le Jardin Du Sultan", **L'Illustration: Journal Universel,** Vol. 45., no. 1141, (1865): 16. ("Je trouve que le Grand Turc, comme on disait autrefois, a montre un gout parfait, bon et salutaire exemple aux autres monarques de l'Europe, moins absolus et plus civilise.")

Dövüşen Boğa Heykeli'nin ve fotoğrafının önemi, 19. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'da parkların yapıldığı ve heykellerle süslendiği bir dönemi yansıtmasıdır. Bu dönemde saray bahçeleri dışında İstanbul'un çeşitli semtlerinde bahçelerin ve parkların yapıldığı bilinmektedir[850]. Ayrıca son dönem Osmanlı saray ve millet bahçelerinde heykellere yer verilmesi, heykel sanatının Osmanlı hanedanı nezdinde nasıl kabul ve değer gördüğünün de örneğidir.

Arşiv fotoğrafı ayrıca Sultan Abdülaziz Dönemi'nde sipariş edilerek Yıldız Sarayı dış bahçesine yerleştirilen bronz heykellerin Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de korunduğunu ve bronz heykelin Yıldız Sarayı dış bahçesindeki özgün yerini göstermektedir. Amcası Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati esnasında şehzade olarak bu yolculuğa katılmış[851] ve Paris Evrensel Sergisi'nde benzer eserleri yerinde görmüş olan Sultan II. Abdülhamid'in de bu heykellere değer verdiğini, fotoğraflarını çektirdiğini ve koruduğunu söyleyebiliriz.

Dövüşen Boğa Heykeli'nin eşi olan Böğüren Boğa Heykeli günümüzde halen Beylerbeyi Sarayı üst bahçesindeki Sarı Köşk'ün önündedir, yani herhangi bir yere taşınmamıştır. Günümüzde Altıyol Kavşağı'nda bulunan Dövüşen Boğa Heykeli'nin özgün yeri arşiv fotoğrafında da görüldüğü üzere Yıldız Sarayı dış bahçesindeki seranın önüdür.

Yıldız Sarayı'nın tasfiye edilmesinden sonra Dövüşen Boğa Heykeli, arşiv fotoğrafında da gördüğümüz diğer heykeller gibi (Şaha Kalkmış At Heykeli, Su İçen Dişi Geyik ve Yavrusu Heykeli) farklı yerlere taşınmıştır. Dövüşen Boğa Heykeli'nin ilk olarak taşındığı yer için ulaşılan bilgiler heykelin Yıldız Sarayı'ndan sonraki ilk durağının Abraham Paşa'nın (1833-1918)[852] Büyükdere sırtlarındaki Bilezikçi Çiftliği olduğunu göstermektedir. Münevver Ayaşlı, Dersaadet isimli kitabında bu çiftlikte

---

[850] Refik Fidan, "Saray Bahçelerinde Kullanılan Ağaç Türleri", **Millî Saraylar Dergisi**, s. 1, (1987): 71.'den aktaran
Çetintaş, **age**, 929.
İstanbul'da şehir içinde bahçe ve parkların yapılması Abdülaziz devrinde başlamıştır. Örneğin 1871'de Tepebaşı'nda halka açık için bahçelerin meydana getirilmesine dair haber yapılmıştır. Basiret Gazetesi, 3 Recep 1287., No: 174.
[851] Ali Kemali Aksüt, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944), 98-99'dan aktaran Karaer, **age**, 53.
[852] Abraham Paşa: 1833-1918 yılları arasında yaşamış, asıl adı Abraham Eramyan olan bürokrat ve diplomat.
Edhem Eldem, "Abraham Paşa", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 1. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993): 59.

kaldığı günlerde müstesna güzellikte bronz at, boğa ve geyik heykelleri gördüğünden ve bunların bir kısmının daha sonra Mahmud Muhtar Paşa'nın[853] (1867-1935) Moda'daki köşkünün bahçesine taşındığından söz etmiştir[854]. Ayaşlı, bu çiftliği Abraham Paşa'dan veya varislerinden önce Enver Paşa'nın[855] (1881-1922), Enver Paşa'nın ülkeden ayrılışından sonra ise Mahmud Muhtar Paşa'nın satın aldığını aktarmıştır. Ayaşlı, Bilezikçi Çiftliği'ne Mahmud Muhtar Paşa'nın sahip olduğu dönemde gitmiş ve heykelleri bahçede görmüştür[856]. Ancak, Dövüşen Boğa Heykeli'nin Bilezikçi Çiftliği'ne çiftliğin sahibi Abraham Paşa iken mi, Enver Paşa iken mi yoksa Mahmud Muhtar Paşa iken mi getirildiği belli değildir. Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid 1909'da tahttan indirilmiş ve Yıldız Sarayı bu tarihten sonra tasfiye sürecine girmiştir. Aralarında Dövüşen Boğa Heykeli'nin de olduğu seranın önündeki heykellerin tasfiye sürecinin hangi aşamasında Yıldız Sarayı dış bahçesinden çıkarıldıklarını tam olarak bilemiyoruz. Ancak bronz heykellerin daha sonraki yıllarda taşındıkları yerler ve buralara nasıl götürüldükleri dikkate alındığında, bunların önce Bilezikçi Çiftliği'ne daha sonra farklı yerlere taşındıkları anlaşılmaktadır.

Bilezikçi Çiftliği'nin tarihçesine kronolojik olarak bakarsak, Bilezikçiyan isimli Ermeni bir sarraf tarafından av korusu olarak kullanılan çiftliği Abraham Paşa 1910'da satın almıştır. Bilezikçi Çiftliği'nin mülkiyeti 1913'de Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a (1896-1957), I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Mahmud Muhtar Paşa'nın eşi Nimetullah Hanım'a (1876-1945) geçmiştir[857].

Ayaşlı'nın Bilezikçi Çiftliği'ndeki bronz at, boğa ve geyik heykellerinden bazılarının Mahmud Muhtar Paşa'nın ve eşi Nimetullah Hanım'ın Moda'daki Köşkü'nün

---

853 Mahmud Muhtar Paşa (Katırcıoğlu): 1866-1935 yılları arasında yaşamış asker ve devlet adamıdır. Aynı zamanda Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın oğludur. Eşi Nimetullah Hanım (1876-1945) Hidiv İsmail Paşa'nın kızıdır.
Necdet Sakaoğlu, "Katırcıoğulları"**, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994): 489.
854 Münevver Ayaşlı, **Dersaadet**, (İstanbul: Bedir Yayın Evi, 1993), 106.
855 Enver Paşa: 1881-1922 yılları arasında yaşamış asker ve devlet adamıdır. Enver Paşa 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmıştır.
Enver Paşa**, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 8. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1995): 138.
Bilezikçi Çiftliği'nin mülkiyeti 1917 yılında Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a (1898-1957) geçmiştir. Faik Yaltırık, "Bilezikçi Çiftliği", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994): 229.
856 Ayaşlı, **age**,106.
857 Yaltırık, **age**, 229.

bahçesine taşındığını aktardığını daha önce zikretmiştik[858]. Bir başka kaynakta aktarıldığına göre ise bu heykellerden biri olan Şaha Kalkmış At Heykeli ilk olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın (Mahmud Muhtar Paşa'nın babası) Feneryolu'ndaki köşkünün bahçesine getirilmiştir. Günümüzde Tahir Ekdal Sokağı, Numara: 7, Kibar Apartmanı'nın olduğu yere getirilen heykel o vakitlerde kestane, çam ve çitlembik ağaçlarıyla kaplı bir arazidir ve heykel bu arazideki ağaçların arasına yerleştirilmiştir[859]. Daha sonra, Mahmud Muhtar Paşa heykelin Moda'daki kendi konağına (Mermer Konak) taşınmasını istemiştir. Şaha Kalkmış At Heykeli böylece Mahmud Muhtar Paşa'nın Mermer Köşkü bahçesine yerleştirilmiştir[860]. 1950'de özel mülk olmaktan çıkarılarak kamulaştırılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilen Mahmud Muhtar Paşa Köşkü'nün içindeki eşyalar için müzayede yapılmıştır. Bu müzayedede Şaha Kalkan Özgürlük Atı Heykeli için Hacı Ömer Sabancı ve Vehbi Koç arasında çekişmeli bir açık arttırma yaşanmış, neticede heykeli Hacı Ömer Sabancı satın almıştır. Bugün Emirgan'daki Sabancı Müzesi olarak kullanılan köşkün bahçesinde bulunan heykel, köşkün Atlı Köşk adıyla anılmasını sağlamıştır. Vehbi Koç ise bu köşke ait açık arttırmadan bronz bir geyik heykeli almış, bu heykel de Divan Oteli önüne yerleştirilmiştir[861]. Tüm bu bilgilere istinaden Dövüşen Boğa Heykeli de eğer Moda'daki köşke getirilmiş olan heykellerden birisi ise, o da köşkün kamulaştırılmasından sonra yer değiştirmiş olabilir.

Dövüşen Boğa Heykeli'nin bir sonraki durağı 1951-1969 yılları arasında ise Harbiye'deki Spor Sergi Sarayı'nın (günümüzde İstanbul Kongre Merkezi) önüdür[862]. Heykel, 1953'de Hilton Oteli yapılırken Hilton Oteli ile Spor Sergi Sarayı'nın arasındaki meydana yerleştirilmiştir[863]. Oradan da Taksim Gezi Parkı'na götürüldüğü aktarılan Dövüşen Boğa Heykeli, 1969'da ise Kadıköy Şehramaneti ile Sokoni Benzin İstasyonu arasındaki alana konmuştur[864]. Heykel nihai olarak 1990'da Altıyol'daki mevcut yerine getirilmiştir[865]. Günümüzde Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı tarafından

---

[858] Ayaşlı, **age**, 106.
[859] Müfid Ekdal, **Bizans Metropolü'nde İlk Türk Köyü Kadıköy**, (İstanbul: Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1996), 55.
[860] Ekdal, **age**, 55.
[861] Ekdal, **age**, 56., Mine Akverdi, "Tarihi Köşk Vali'nin İmzasını Bekliyor", **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 2008. http://v3.arkitera.com/h27371-tarihi-kosk-valinin-imzasini-bekliyor.html [01.04.2019].
[862] Ömer Faruk Şerifoğlu, "İstanbul'da Başıboş Bir Boğa", **İstanbullu**, s. 5, (1999): 52-53.
[863] Anais M. Martin, **Her Yeri Resim Gibi Küçük Moda**, (İstanbul: Heyemola Yayınları, 2010), 14.
[864] Sokoni Benzin İstasyonu, günümüzde Kadıköy'deki Kadıköy-Beşiktaş İskelesi'nin karşısındaydı. (Martin, **age**, 15.)
[865] Şerifoğlu, **age**, 52-53.

Sultan Abdülaziz Dönemi'ne ait diğer heykellerle birlikte Dövüşen Boğa Heykeli'nin de ilk yerine dönmesi için çalışmalar yapılmaktadır[866].

Dövüşen Boğa Heykeli, saray bahçesine arslanhane ve geyikhaneler yaptırdığı[867] bilinen Sultan Abdülaziz'in vahşi hayvan ve heykel sevgisinin bir tezahürü olarak, Osmanlı saraylarını süslettiği heykellerden biri olması ve günümüze ulaşabilmesi açısından önemlidir. Sultan II. Abdülhamid döneminde fotoğraflanarak arşive alınan Dövüşen Boğa Heykeli ve diğer heykel grubunu gösteren fotoğraf, bunların Yıldız Sarayı'na ait olduklarının ve zaman içerisinde buradan farklı yerlere taşındıklarının en önemli kanıtıdır. Üstelik Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden sonra yer değiştirerek farklı mekânlarda boy gösteren bu heykeller birbirinden çok farklı noktalara taşınarak, taşındıkları yerlerin simgesi haline gelmiş, buralarda da farklı yaşanmışlıkların şahidi olmuşlardır.

Bu heykellerden günümüzde Yıldız Parkı olarak kullanılan parkta sadece tek bir geyik heykeli kalmıştır[868]. Oysa Beylerbeyi Sarayı'na da birer eşleri ve benzerleri yerleştirilmiş olan bronz heykeller (Böğüren Boğa Heykeli, Dinleyen Geyik, Yavrusunu Emziren Geyik, Şaha Kalkmış Özgürlük Atı) halen Beylerbeyi Sarayı'ndaki yerlerindedirler. Konumuz olan Dövüşen Boğa Heykeli, günümüzdeki konumu itibariyle hem Kadıköy'ün simgesi haline gelmiş, hem de çok tercih edilen bir buluşma noktası olarak günlük hayatın önemli bir parçası olmuş ve kamusal belleğe dâhil olmuştur. Ancak açık bir alanda bulunması sebebiyle de maalesef tahribata da açık hale gelmiştir. Nitekim heykel üzerine yazılar yazıldığı için[869] defalarca boyanmıştır. Heykelin üzerine çıkılarak fotoğraf çektirilmesi gibi durumlar da sıkça görülen şeylerdir. Heykelin sevilmesi ve benimsenmesinin de göstergesi olan bu tür temasların orijinal eseri yıpratması nedeniyle, yapılması gereken heykelin replikasının yapılıp konması ve orijinalin de hak ettiği şekilde korunması gerektiğini düşünüyoruz. Hali hazırda da bu konu tartışılmaktadır[870].

---

[866] "Milli Saraylar'ın Heykel Avı", 01.01.2015, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1025652-milli-saraylarin-heykel-avi# [02.04.2019].
[867] Nurhan Atasoy, **Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek**, (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2002), 302, 316.
Ayrıca Bakınız BOA., HH.d., 21899
[868] Çetintaş, **age**, 934.
[869] "Kadıköy'ün boğasına Lazio yazdılar!", Altıyol'daki heykeli Lazio-Fenerbahçe maçı öncesinde mavi-beyaza boyanarak üstüne Lazio yazıldığına dair haber, https://www.posta.com.tr/kadikoyun-bogasina-lazio-yazdilar-172253 [08.04.2019].
[870] Seçen, **age**, 21.

Dövüşen Boğa Heykeli, 2018 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından tescillenerek çevresindeki alanla birlikte Boğa Heykeli ve Koruma Alanı adıyla imar planına işlenmiştir. Bu tarih itibarıyla heykelle ilgili kararlar T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıklarını Yüksek Kurulu'nun yetkisindedir[871].

5.2.4. Kuğulu Fıskiye Fotoğrafları

Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'nda Yıldız Sarayı dış bahçesine ait olan Kuğulu Fıskiye'yi gösteren fotoğraflar 90751/29 ve 90552/46 dizin numaralı fotoğraflardır. Günümüzde Dolmabahçe Sarayı has bahçesindeki havuzu süsleyen ve adeta bu bahçenin simgesi haline gelen Kuğulu Fıskiye'nin Yıldız Sarayı'ndan getirilmiş olduğunun en önemli kanıtı bu iki arşiv fotoğrafıdır.

Şekil 35: Yıldız Sarayı Dış Bahçesi'ndeki Kuğulu Fıskiye

İÜNEK 90751 Numaralı Albüm 29 Numaralı Fotoğraf

90751/29 dizin numaralı arşiv fotoğrafı saray fotoğrafçısı Kargopoulo tarafından çekilmiştir (Şekil 35). Fotoğrafın sağ alt köşesine B. Kargopoulo Phot., sağ alt köşesine ise Fransızca olarak "Jet d'eau dans le Jardin de Yeldéz Kiosk" yazılmıştır.

[871] "Kadıköy'deki Boğa Heykeli koruma altına alındı", 17.02.2018, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kadikoydeki-boga-heykeli-koruma-altina-alindi-351247.html [08.04.2019].

Yani fotoğraf bilgisi "Yıldız Köşkü Bahçesi'nde Fıskiye" olarak verilmiştir. Kargopoulo'nun saray fotoğrafçılığı yaptığı yıllar 1878-1886 olduğundan[872] ve daha önce de belirttiğimiz gibi Kargopoulo'nun 1879'da Yıldız Sarayı'na kestiği faturaya göre, fotoğrafçının 1878'de teslim ettiği fotoğraflardan 160 tanesi Yıldız Sarayı'nda çekilmiştir[873]. Bu yüzden dış bahçede görüntülenen Kuğulu Fıskiye fotoğrafının çekim tarihi de 1878-1879 yılları arası olmalıdır.

Fotoğrafta Kuğulu Fıskiye'nin fidan biçiminde ağaçlardan oluşan iki yolun kesişim noktasındaki bir havuzu süslediği görülmektedir. Arşiv fotoğrafından bu havuzun Yıldız Sarayı dış bahçesinin tam olarak neresinde olduğu anlaşılmamaktadır. Ancak, yine dış bahçedeki köşklerden biri olan Malta Köşkü'nün içerisinde, havuzlu orta sofanın ortasındaki, kuğu ve balık figürleri ile bezenmiş olan mermer fıskiye ile aynı sofadan üst kata çıkılmasını sağlayan merdivenin iki tarafındaki duvarlara simetrik olarak yerleştirilmiş olan selsebiller, biçimsel olarak Kuğulu Fıskiye ile benzerlik göstermektedir (Şekil 36). Bu durum, dış bahçedeki bir havuzu süsleyen Kuğulu Fıskiye'nin, Malta Köşkü'ndeki bu fıskiye ve selsebillerle aynı dönemde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Malta Köşkü'nün orta sofasındaki bu su ve süsleme unsurlarının varlığı, dışarıdaki fıskiyenin yerinin de Malta Köşkü'ne yakın bir mevkide olabileceğini akla getirmektedir.

Şekil 36: Malta Köşkü'ndeki Kuğulu Fıskiye ve Selsebiller

Fotoğraf: Dilruba Kocaışık, (07.04.2019)

Fıskiyeyi gösteren diğer arşiv fotoğrafı 90552/46 dizin numaralı fotoğraftır. Altında Osmanlıca olarak "Hadika-i Şahane'den Bir Manzara" yazan fotoğrafın etrafı ağaçla

[872] Öztuncay, **Hanedan ve Kamera**, 48-49.
[873] **age**, 48-49. Ayrıca Bakınız: TCBOA: Y.PRK.MYD. 1/33.

çevrili iki toprak yolun kesişim noktasındaki fıskiyeye ulaşan bu iki yoldan birinin biraz gerisinden çekildiği anlaşılmaktadır (Şekil 37). 90751/29 dizin numaralı fotoğrafa göre daha uzaktan çekilmesine rağmen dikkatle incelendiğinde Kuğulu Fıskiye'nin formu ve süsleme elemanları belirgin biçimde seçilmektedir.

Şekil 37: Yıldız Sarayı Dış Bahçesi'ndeki Kuğulu Fıskiye

İÜNEK 90552 Numaralı Albüm 46 Numaralı Fotoğraf

Yıldız Sarayı dış bahçesine ait Kuğulu Fıskiye, 19. yüzyıl sonunda saray bahçelerini süsleyen su unsurlarının nadide bir örneğidir. Fıskiyede deniz demonlarından yükselen bir istiridye kabuğu içinde kuğular tasvir edilmiştir[874]. Su hayvanı figürleri ile birlikte bitkisel bezemeler de kullanılmış olan fıskiye barok stilde yapılmıştır[875].

Kuğulu Fıskiye'nin yapım tarihine ilişkin bilgiler Sultan Abdülmecid Dönemi'ne işaret etmektedir. Sultan Abdülmecid'in Ihlamur Kasrı'ndaki havuz için ısmarlandığı bu fıskiyenin, sonra Yıldız Sarayı bahçesine yerleştirildiği aktarılmıştır[876].

Fıskıye'nin Yıldız Sarayı dış bahçesinden Dolmabahçe'ye tam olarak ne zaman getirildiğine dair bilgiler ise birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu konuda ulaşılan kaynaklar ağırlıklı olarak Sultan Mehmed Reşad Dönemi'ne işaret etmektedir. Milli

---

[874] Deniz Esemenli, **Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe** (İstanbul: Homer Kitabevi, 2002), 202.
[875] Betül Kartal, "İstanbul'daki Tarihi Saray Bahçeleri'nin Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009), 67.
[876] Kartal, **age**, 138

Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde yer alan bir belgeye göre 1912'de Yıldız bahçelerinde bulunan bir havuzun fıskiyesi sökülerek Dolmabahçe Sarayı'na götürülmüştür[877]. Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nda bir dönem Park ve Bahçeler Müdürü olarak görev yapmış olan Refik Fidan'a ait bir rapora (2001) göre de Kuğulu Fıskiye Dolmabahçe Sarayı'na Mehmet Reşad döneminde getirilmiştir[878]. Tarihçi ve aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı Turist Rehberi olarak görev yapan Osman Nihat Bişgin de, has bahçedeki havuza ismini veren bu fıskiyenin Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Mehmed Reşad döneminde yapılan onarım ve düzenlemeler kapsamında Mimar Vedat (Tek) (1873-1942) tarafından Yıldız Sarayı dış bahçesindeki yerinden sökülerek getirildiğini aktarmıştır[879].

Kuğulu Fıskiye'nin Dolmabahçe'deki havuza ne zaman yerleştirildiğine dair bir başka bilgi ise çok daha geç bir tarihi göstermektedir. Başçınar tarafından yazılan yayınlanmamış bir yüksek lisans tezinde Yıldız Sarayı'na ait Kuğulu Fıskiye'nin Dolmabahçe'deki havuzun ortasına 1968 yılında getirildiği ifade edilmiştir[880]. Bir başka kaynakta yer alan bilgiye göre ise çeşme önce Harem Bahçesi'ndeki havuzdadır, 1965 yılında ise günümüzdeki yerine yerleştirilmiştir[881].

Günümüzde halen Dolmabahçe Sarayı has bahçesindeki sekizgen formlu büyük havuzun ortasında yer alan fıskiye zaman içerisinde bu bahçeyle adeta özdeşleşmiştir (Şekil 38). Kuğulu Fıskiye Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Yıldız Sarayı'ndan taşınarak yer değiştiren kültür varlıklarından birisidir, ancak sonradan getirildiği yerdeki işleviyle de aktif olarak kullanılmaya devam etmiştir. Dolmabahçe Sarayı'na Hazine Kapısı'ndan girildiği vakit ilgiyi üstüne çeken bir saray bahçesi ve havuz süsü olarak yaşamayı sürdürmektedir. Kuğulu Fıskiye'ye ait arşiv

---

877 Acaralp, **age**, 220. Ayrıca bakınız MSHHA. E-I 1993. (Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi)

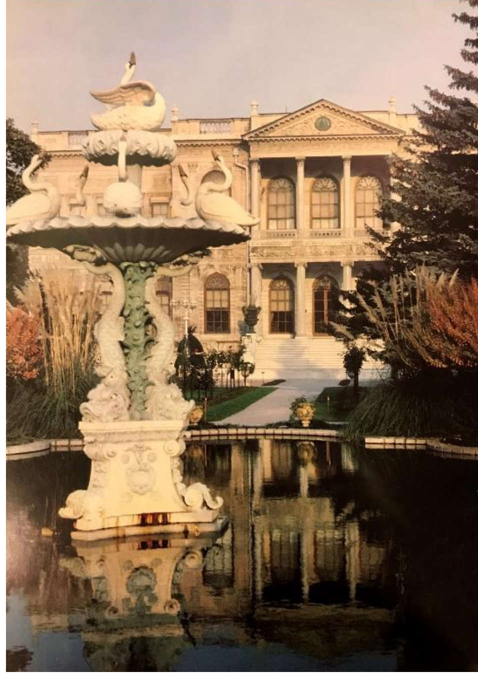
878 Hakan Gülsün, Refik Fidan, "Başlangıcından Günümüze Saray Havuzları", **Milli Saraylar 1994/1995**, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 1996), 101.
Refik Fidan, "Başlangıcından Günümüze Saray Havuzları", http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/resimler/3/20/17573/rap0000106.pdf [21.04.2019].

879 Osman Nihat Bişgin, "Dolmabahçe Sarayı Denemesi", **İstanbul Tarih**, s. 5 (2017): 94.

880 Nesime Başçınar, "İstanbul Dolmabahçe Sarayı Bahçesinin Peyzaj Planlama Açısından İrdelenmesi ve Restorasyon Sorunları", (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987)'den aktaran Ayşegül Ekşioğlu, "Rönesans ve Barok Bahçe Sanatı'nın İstanbul Saraylarındaki Etkileri Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001): 160.

881 **The Dolmabahçe Palace,** translated by. Nazif Yarman, (İstanbul: Keskin Colour) sayfa numarası verilmemiştir.
(… Formerly the fountain was in the pool of the garden of the Harem, later it was removed and placed hee in the year 1965)

fotoğrafları ise önemli bir görsel belge olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'na ışık tutmaktadır.

Şekil 38: Dolmabahçe Sarayı Has Bahçesi'nde Kuğulu Fıskiye

Milli Saraylar Tarih- Kültür Sanat- Mimarlık, sayı: 2, 2004. (ön kapak içi)

6. SONUÇ

Tez çalışmamız II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nın bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve Yıldız Arşivi'nin önemli bir parçasını oluşturan Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu özelindeki Yıldız Sarayı fotoğraflarının incelenmesi hedefiyle başlamıştır. Bu fotoğrafları inceleyebilmek için öncelikle Sultan II. Abdülhamid'in şahsiyetiyle adeta özdeşleşen Yıldız Sarayı'nın kurulduğu bölgenin neresi olduğu, Antik Dönem, Bizans Dönemi ve II. Abdülhamid öncesi Osmanlı Dönemi tarihçesi ile yapılaşma faaliyetleri kronolojik olarak araştırılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in öncelikle diğer imparatorluk saraylarından daha emniyetli bulduğu için hususi ikametini ve devlet idaresini taşıdığı bir merkez haline gelmiş olan Yıldız'da asıl yapılaşma faaliyeti de O'nun döneminde gerçekleşmiştir. Bu sebeple çalışmamızda buradaki yapı stoğunu tasnif etme ihtiyacı doğmuştur. Yıldız Sarayı'nı yapılar ekseninde tasnif etmeye çalışırken elbette daha önce yapılan sınıflandırmalardan da yararlanılmış, şimdiye kadarki sınıflandırmaların bazılarında yer verilmeyen yapı isimleri eklenerek sınıflandırma tamamlanmıştır. Günümüze ulaşmayan bazı yapılar ve farklı tahsisler sebebiyle sarayın bütününden kopan elemanlar olduğu için amacımız Yıldız Sarayı'nı oluşturan yapıları, bahçeleri, doğal ve yapay alanlar topluluğunu olabildiğince eksiksiz şekilde algılayabilmek olmuştur.

Bu minvalde Yıldız Sarayı ile ilgili araştırmalarda yapılan sınıflandırmalardan da yararlanılarak bu elemanların, saraya girişi sağlayan kapılar ve bu kapıların açıldığı alanlar olan, Birinci Avlu ve İdari Bölüm, İkinci Avlu ve Hususi Bölüm, Üçüncü Avlu, has bahçe ve dış bahçe olmak üzere saray bahçeleri ve sarayın korunmasından sorumlu kışla, karakol gibi savunma yapıları, cami, tekke gibi dini yapılar, hastaneler, su yapıları gibi ikinci dereceden yapıları içeren çevre yapılar olmak üzere ele alınması uygun görülmüştür.

Tüm bu bölümlerin içinde yer alan saray yapıları tek tek ele alınarak, yapım tarihleri, saray yapısı olarak kullanımları, ağırladıkları misafirler, şahit oldukları önemli tarihi

olaylar, Sultan II. Abdülhamid sonrası kullanımları ve günümüzdeki durumları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yapılarla ilgili araştırmalar yapılırken, bazı yapıların birden fazla isimle anıldıkları tespit edilmiş, bunları da kayda geçirmek ve rastlanabilecek olası karışıkları önlemek niyetiyle, eğer bir yapı ile ilgili farklı isimlendirmeler varsa konu başlığında yapının tüm isimlerine yer verilmiştir.

Yıldız Sarayı'nın yapılar eksenli detaylı tasnif ve incelemesi sarayın bünyesindeki kayıpların, değişimlerin de ortaya konmasını kolaylaştırmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesiyle başlayan Yıldız Sarayı tasfiye sürecine, Yıldız Sarayı Yağması'na, saraydan çıkartılarak başka yerlere götürülen kültür varlıklarının bilgilerine yer verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid sonrası dönemden günümüze uzanan süre zarfında saray yapılarının birbirinden farklı kurumlar ve yönetimlerin kullanımına verilmesi, bu tahsislerin sürekli değişmesi, saray civarında yapılan imar faaliyetleri, yıkımlar veya yangın gibi doğal afetlerle ortadan kalkan yapılar söz konusu olduğundan sarayın özgün bütünlüğünü yitirdiğine vurgu yapılmıştır.

Yıldız Sarayı'nın II. Abdülhamid Dönemi'ndeki özgün halini yansıtan en önemli başvuru kaynaklarından birisi de şüphesiz arşiv fotoğraflardır. Tezimizde Yıldız Sarayı'nı gösteren arşiv fotoğraflarının tespitine ve analizine geçmeden önce kapsamlı olarak Osmanlı topraklarına fotoğrafın girişi, Osmanlı Hanedanı'nın fotoğrafa gösterdiği ilgi, II. Abdülhamid ve fotoğraf ilişkisi, saraydaki fotoğrafhaneler, saray fotoğrafçıları, asker kökenli fotoğrafçılar, devlet kurumları bünyesinde açılan fotoğrafhaneler, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası sergilerde fotoğrafın kullanımı, Yıldız Sarayı bünyesinde teşekkül eden Yıldız Arşivi ve büyük arşivin önemli bir parçasını oluşturan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu hakkında malumat verilmiştir.

Daha sonra Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu'ndaki Yıldız Sarayı fotoğrafları tespit edilerek, konular, albüm ve fotoğraf numaraları, çeken fotoğrafçılar veya fotoğrafçıları açısından İstanbul Üniversitesi Nadir eserler Kütüphanesi'nin yaptığı dizin çalışması esas alınacak şekilde listelenmiştir. Koleksiyonda mükerrer fotoğraflar da dâhil olmak üzere toplam 931 adet Yıldız Sarayı ile ilgili fotoğraf tespit edilmiştir. Sultan II. Fotoğraf Koleksiyonu'nda tespit edilen Yıldız Sarayı'na ilişkin fotoğraflar hem külliyeyi oluşturan yapıları, bahçeleri, havuzları, bitkileri, hayvanları, peyzaj öğelerini gösterirken hem de sarayda ve çevresinde gerçekleşen cuma

selamlığı, surre alayı, bayram alayı, yabancı hükümdar ziyaretleri esnasında yapılan resmigeçitler gibi somut olmayan kültürel mirasa ilişkin unsurları da gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tespiti yapılan arşiv fotoğrafları içerisinden hangilerinin fotoğraf analizi yöntemi ile irdeleyeceğine ise tarihçe ve sanat tarihi araştırmalarımızı içeren yapı eksenli tasnifi yaparken karar verilmiştir. Daha doğrusu bu fotoğraflar içerisinden hem bize çarpıcı gelen hem de Yıldız Sarayı'nın anlaşılmasına katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz konulara ilişkin fotoğraflar seçilmiştir.

Fotoğraf Analizleri bölümünde arşiv fotoğrafları fotoğraf okuma yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yöntemde öncelikle fotoğraflarda biçimsel olarak yer alan unsurlar (yapılar, mekânlar, insanlar, peyzaj öğeleri, araçlar) tespit edilmiş, bu unsurların verdiği ipuçları üzerinden çekildikleri zaman, mevsim, çekim tarihi ve çekim açıları hakkında yorumlar yapılmıştır. Ayrıca varsa resim altı bilgilerine yer verilmiş, fotoğrafların bulundukları albümlerin hazırlanma sebepleri, fotoğrafların bulundukları albümle olan içeriksel ilişkileri araştırılmıştır. Bu analizleri yaparken fotoğrafları yorumlamamızda en önemli başvuru kaynaklarımız Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Yıldız Sarayı ile alakalı yazılan tarih, hatırat, biyografi, anı otobiyografi türündeki eserler olmuştur. Bu yöntemle fotoğraflarda ilk bakışta görünmeyen pek çok şey görünür ve yorumlanabilir hale gelmiştir.

Analizler bölümünde ilk olarak Sultan II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşen merasimlerden surre alayı ve cuma selamlığı törenleri fotoğrafları incelenmiştir. Analizler yapılırken önce bu törenlerin yapılma nedenleri, kökenleri, usuller, teşrifat ve güvenlikle ilgili hazırlıklar, katılanlar, görevliler, mekânlarla ilgili bilgiler dönemi aydınlatan tarihi kaynaklardan araştırılmış daha sonra edinilen bilgiler sayesinde içerik okuması yapılmıştır. Yani fotoğraf çerçevesi içerisinde yapısal olarak var olan öğeler bu bilgilerle birlikte yorumlanarak fotoğraflarda ilk bakışta görünür olmayan hikâyeler çıkarılmaya çalışılmıştır.

Merasim fotoğraflarından sonra analizler bölümünde yer verdiğimiz ikinci konu ise Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı bünyesinde olan, ancak O'nun tahttan indirilmesinden sonraki süreçte çeşitli sebeplerle kaybolan, yer değiştiren, yok olan, kaybolan kültür varlıklarından örneklerdir. Bu yapıların ve kültür varlıklarının da Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu'ndaki fotoğraflarına bakarak ve bunlarla ilgili

günümüze ulaşan bilgileri bir araya getirerek analizler tamamlanmıştır. Fotoğrafları analiz ederken söz konusu yapıların veya kültür varlıklarının tarihçeleri, yok olma veya taşınma sebepleri, eğer varsa zaman içerisinde geçirdikleri tahribatlar ve günümüzdeki durumları ortaya konmuştur. Fotoğraf analizlerinin bu son bölümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden sonra ortadan kalkan Acem Köşkü'nün, Talimhane Köşkü'nün günümüzde Kadıköy'ün simgesi haline gelen Dövüşen Boğa Heykeli'nin ve Dolmabahçe Sarayı hasbahçesiyle özdeşleşen Kuğulu Fıskiye'nin izleri sürülmüştür.

Analizlerin, arşiv fotoğraflarının bu tür bir fotoğraf okuma yöntemi ile incelendiğinde pek çok tarihi bilgiyi doğruladığı ve bu yöntemin başka arşiv fotoğraflarının okunmasıyla Yıldız Sarayı gibi tarihi belge ve anıt değeriyle günümüze ulaşan veya ulaşamayan kültür varlıklarının tespitinde, özgün durumlarının anlaşılmasında, dönemlerine dair barındırdıkları bilgi katmanlarının aralanmasında, fotoğrafların çekilme sebeplerinin, zamanlarının, hikâyelerinin ortaya çıkartılmasında katkı sağladığı inancındayız.

Tezimizde yapılar çevresinde gerçekleşen merasimlerin veya mekanların analizi konusu, hem tarihin hem de spesifik olarak sanat, mimarlık ve fotoğraf tarihinin alanına girmekte böylece farklı disiplinleri bir araya getiren bir dizi okuma ve çıkarım süreci olarak denenmiştir. Dolayısıyla kimi zaman tahmin sezgilerden yararlanan ve farklı disiplinlerden bilgileri bir araya getiren bu analiz yönteminin başka arşiv fotoğrafları için de kullanılabileceği düşüncesindeyiz.

Sonuç olarak, dönemi yansıtan Yıldız Sarayı Fotoğrafları'nın incelemesinin öncelikle sarayı oluşturan yapıların ne kadarının Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde görünür olduğunu anlamamızı sağladığı, belirlediğimiz fotoğrafları inceleyebilmek için yaptığımız kapsamlı araştırmaların da arşiv fotoğraflarını daha anlamlı ve okunaklı hale getirdiği kanaatindeyiz. Ayrıca tüm bu incelemelerin Yıldız Sarayı'nın bir bütün olarak anlaşılmasında arşiv fotoğraflarının ne denli önemli belgeler olduğunu bir kez daha ortaya çıkardığını düşünüyoruz. Tezimizde yer verdiğimiz fotoğraflar dışında, Yıldız Sarayı ile ilgili diğer arşiv fotoğraflarının da benzer fotoğraf okuma ve analizi yöntemiyle incelenerek Sultan II. Abdülhamid Dönemi Yıldız Sarayı'nın aydınlatabileceği inancındayız. Bu okumalarla, yapım tarihi açısından bakıldığında Osmanlı Dönemi'nin son sarayı olması hasebiyle ehemmiyetini halen koruyan ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin en önemli tanığı Yıldız Sarayı'nın daha iyi

kavranmasına yardımcı olacağımız ve yaptığımız analizlerin sarayla ilgili daha sonra yapılacak araştırmalara da katkıda bulunacağı ümidiyle tezimizi tamamlamış bulunuyoruz.

KAYNAKÇA

Acaralp, Yasemin. "Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri". **Milli Saraylar Sanat-Tarih- Mimarlık Dergisi**, s.11 (2013): 213-223.

Ağın, Ahmet. **Saraylarımız.** İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1965.

Ahmet Salahaddin Bey. **Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları**. haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

Ali Said. **Ali Said Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı.** haz. Ahmet Nezih Galitekin. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.

Akçakoca, Mehmet. "Mahmud Şevket Paşa'nın Osmanlı Teşkilat Ve Kıyafet-İ Askerıyesi Adlı Eserinin III. Cildi Tenkitli Metin Neşri". Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Aksun, Ziya Nur. **II. Abdülhamid Han.** İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

Aksüt, Ali Kemali. **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati.** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944.

Akyüz, Fatih. "II. Abdülhamid'in Modern Eğlencesi Yıldız Tiyatrosu". **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul.** ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011: 447-454.

Allen, William. "Analyses of Abdul-Hamid's Gift Albums" **Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları**, vol.12 (1988): 33-37.

Altay Seçen, Emine. "Son Dönem Saray Bahçelerini Süsleyen Heykeller". **Milli Saraylar Dergisi.** s. 7 (2011): 16-40.

Altınoluk, Ülkü. "Yıldız Sarayı Seraları ve Limonlukları 'Kış Bahçeleri". **İlgi Dergisi.** s. 46 (1986): 26-30.

Altınoluk, Ülkü. " Yıldız Sarayı Kameriyeleri". **İlgi Dergisi.** s. 43 (1985): 27-30.

Annuaire Oriental. 1882. Fotoğrafçılar Bölümü

Arago, François. **Rapport sur le daguerréotype.** La Rumeur, des âges, La rochelle. 1995. (Aktaran: Pinguet, Catherine. **İstanbul, Fotoğrafçılar, Sultanlar**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

Arapoğlu, Güçlü. "Yıldız Sarayı Şehzade Köşkleri ve Şehzade Burhaneddin Efendi Köşkü Restitüsyonu". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005.

Armağan, Mustafa. **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı.** 29. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015

Armağan, Mustafa. **İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti.** İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Arseven, Celal Esad. **Sanat ve Siyaset Hatıralarım.** haz. Ekrem Işın. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Atalay, Münir. **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları.** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Atasoy, Nurhan. **15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler.** İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.

Atasoy, Nurhan. **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul.** İstanbul: Akkök Yayınları, 2007.

Atasoy, Nurhan. **Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek.** İstanbul: Aygaz Yayınları, 2002.

Ayaşlı, Münevver. **Dersaadet.** İstanbul: Bedir Yayın Evi, 1993.

Ayyıldız, Nigar. **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.

Azamat, Nihat. "Kâdiriyye". **DİA.** c. 24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001: 131-136.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. **Hayatım.** haz. Ali Y. Baltacıoğlu. İstanbul: Dünya Yayınları, 1998.

Basiret Gazetesi. 3 Recep 1287. No: 174.

Başçınar, Nesime. "İstanbul Dolmabahçe Sarayı Bahçesinin Peyzaj Planlama Açısından İrdelenmesi ve Restorasyon Sorunları". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

Başgelen, Nezih. **Tarihi Fotoğraflarla İstanbul.** İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Batur, Afife. "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 520-527.

Batur, Afife. "Yıldız Sarayı Saat Kulesi". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 527.

Batur, Afife. "Şeyh Zâfir Külliyesi". **DİA.** c. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 79-80.

Batur, Afife. "Yıldız Sarayı". **Devr-i Hamid.** ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011:129-151.

Batur, Afife. "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları". **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984.** İstanbul: Yıldız Sarayı/Şale, 1985: 90-96.

Beaugé, Gilbert, Engin Çizgen. **Images d'empire Aux Origines de la Photographie en Turquie Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri**. İstanbul: Osmanlı Bankası, Institut d'Etudes françaises d'Istanbul, 1993.

Bénézit, Emmanuel. **Dictionnaire Critique et Dokcumentaire Des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs.** Tome Quatriéme Doughet-Gillet. Librairie Gründ, 1976. (Aktaran: Çetintaş, Vildan. "Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri". **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Özetleri Kitabı 10-15 Eylül 2007.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008: 929-930).

Bilgin, Bülent. **Geçmişte Yıldız Sarayı.** İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998.

Bilgin, Bülent. "Yıldız Sarayı". **DİA.** c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 541-544.

Bişgin, Osman Nihat. “Dolmabahçe Sarayı Denemesi”. **İstanbul Tarih**. s. 5 (2017): 94-95.

Binan, Can. “Malta Köşkü”. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 280-281.

Binan, Can, Cengiz Can. “Yıldız Sarayı ve Yıldız Teknik Üniversitesi”. **Yıldızlar Yıldız Teknik Üniversitesi Yaşam Kültürü Dergisi.** s.1. (2009): 33-38.

Borie, Victor. “Le Jardin Du Sultan”, **L'Illustration: Journal Universel.** Vol. 45. no. 1141 (1865): 16.

Boyar, S. Pertev. **Türk Ressamlar Hayatları Eserleri.** Ankara: Jandarma Basımevi, 1948.

Boztaş, Fırat. “Sancak-ı Şerif”. **DİA,** c. EK-2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016: 473-475.

Buzpınar, Şit Tufan. “Şeyh Zâfir". **DİA.** c. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 78-79.

Buzpınar, Şit Tufan. “Surre”, **DİA**, c. 37. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 567-569.

Büyüker, Kamil. **II. Abdülhamid’in Şeyh Muhammed Zafir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi.** İstanbul: Kişisel Yayın, 2004.

Can, Selman. **Belgelerle Çırağan Sarayı.** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Can, Selman. "Yıldız Camii". **DİA.** c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 540-541.

Candemir, Murat. **Yıldız’da Kaos ve Tasfiye.** İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Candemir, Murat. “II. Abdülhamid'in Hal 'inden Sonra Yıldız Kütüphanesi'nin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler”. **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan.** ed: Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006: 405-447.

Candemir, Murat. “Yıldız Sarayı Kütüphanesi Saraydan Üniversiteye”. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.** s. 45 (2007): 123-153.

Cezar, Mustafa. **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**. c.1. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, 1995.

Cochain, Bernard-Yves. **Pierre Louis Rouillard (1820-1881) Sculpteur Animalier, Professeur De Sculpture Et D'anatomie.** Paris, Dea De L'ecole Du Louvre, 1997 (Aktaran Altay Seçen, Emine. “Son Dönem Saray Bahçelerini Süsleyen Heykeller”. **Milli Saraylar Dergisi.** s. 7 (2011): 16-40.)

Coşansel Karakullukçu, Demet. **150 Yılın Sessiz Tanıkları Saray Porselenlerinden İzler.** İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007.

Çağlar, Yusuf, Salih Gülen, **Dersaadetten Haremeyn’e Surre-i Hümayun.** İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2009.

Çağman, Filiz, Zeren Tanındı. **Padişah Portreleri.** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1984 (Aktaran: Renda, Günsel. "Portrenin Son Yüzyılı". **Padişahın Portresi: Tesâvir-i Al-i Osman.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000).

Çavdar Karatepe, Tuba. "Yıldız Sarayı Kütüphanesi". **DİA**. c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 544-545.

Çavdar, Tuba. "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995. (Aktaran: Candemir, Murat. **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan.** ed: Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006: 405-447).

Çetin, Atilla. "Yıldız Arşivine Dair". **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı. s. 32 (1979): 563-586. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023003284/1023002891 [28.09.2017].

Çetintaş, Burak. "Sultan Hamid'in Şeyhi Zâfir Efendi ve Beşiktaşlı Ailesinin Sıradışı Hikayesi". **NTV Tarih**. s. 46 (2012): 24-28.

Çetintaş, Vildan. "Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri". **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Özetleri Kitabı 10-15 Eylül 2007.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008: 929-930.

Çizgen, Engin. "Fotoğrafçılık", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. c. 3. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994): 329-331.

Çizgen, Engin. **Photographer/ Fotoğrafçı Ali Sami 1866-1936**. İstanbul: Haşet Kitabevi, 1989.

Çolak, İsmail. "Sevgi Alayı: Surre-i Hümâyûn". **Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi**. s. 155 (2013): 52-55.

Damlıbağ, Fatih. "Osmanlı Devleti'nde Porselen ve Çini Fabrikaları". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Dayetsi, Yesayi. **Court Photographer Kevork Abdulah's Memoirs, Life and Work.** Venedik: St. Lazarus Press, 1929. (Aktaran Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

Dağgülü, Münevver. **Yıldız Sarayı- Selamlık Bahçesi Has Bahçe- İç Bahçe Tespit ve Envanter Çalışması.** İstanbul: Y.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı İşliği, 1993.

Danış, Didem. "Şeyh Zâfir Konağı'nda neler oluyor?". **İstanbul Dergisi**. s. 61 (2007): 25.

Demirel, Fatmagül. "II. Abdülhamid Dönemi'nde İran Şahı'nın İstanbul Ziyareti". **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul.** ed. Feridun. M. Emecen. İstanbul: Kitabevi, 2010: 279-286.

Dionysios Byzantios. **Boğaziçinde Bir Gezinti (Anaplous Bosporou).** , çev. Mehmet Fatih Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 2010.

Dölen, Emre. “Yıldız Teknik Üniversitesi”. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 527-529.

Dramur, Rengin. “Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi”. **Sandoz Bülteni**. s. 4 (1989): 8-15.

Edmondo De Amicis. **İstanbul**. çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1993.

Ekdal, Müfid. **Bizans Metropolü’nde İlk Türk Köyü Kadıköy.** İstanbul: Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1996.

Ekşioğlu, Ayşegül. “Rönesans ve Barok Bahçe Sanatı’nın İstanbul Saraylarındaki Etkileri Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı Örneği”. Yüksek Lisans Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001.

Eldem, Edhem. **İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi.** İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004. (Aktaran: “Bir Onurlandırma Aracı olarak Osmanlı Nişan ve Madalyaları”. http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/numismatik/osmanli_nisan_madalya.html [04.04.2017]).

Eldem, Edhem. “Abraham Paşa”. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993: 59.

Engin, Vahdettin. “Yıldız Sarayı’nda Hayat”. **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul.** ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011: 47-71.

Erdoğan, Sevgin. “İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı”. **Hayat Tarih Mecmuası.** I/5 (1966): 38-47.

Erdoğan, Elmas, Parisa Göker. “Geç Osmanlı Döneminde Heykel; İstanbul Saray Bahçeleri”. **Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)**. Vol. 5. Issue:24 (2018):1422-1431.

Ergin, Nihat. “Yıldız Sarayı’nda Müzik”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Ergüney, Yeşim Duygu, Nuran Kara Pilehvarian. “Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”. **Megaron.** s. 10 (2015): 224-240.

Erkan, Davut. **II. Abdülhamid`in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa`nın Hatıratı I-II.** İstanbul: Bengi Yayınları, 2011.

Eroğlu, Muhammed. “Aşr-ı Şerif”. **DİA**, c. 04. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 24.

Ertürk, Hüsamettin. **İki Devrin Perde Arkası.** İstanbul: 1957. (Aktaran Türkmen, Zekeriya. “31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması”. **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002: 559-577).

Esemenli, Deniz. **Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe.** İstanbul: Homer Kitabevi, 2002.

Evliya Çelebi. **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul.** haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. 8. Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Evyapan Aslanoğlu, Gönül. **Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri.** Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1972.

Ezgü, Fuad. **Yıldız Sarayı Tarihçesi.** İstanbul: Harb Akademileri Basımevi, 1962.

Fidan, Refik. "Saray Bahçelerinde Kullanılan Ağaç Türleri". **Millî Saraylar Dergisi.** s. 1 (1987): 68-71.

G.V. İnciciyan. **Boğaziçi Sayfiyeleri.** çev. Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

Gavin, Carney E.S.. "Imperial Self-Portrait: The Ottoman Empire As Revealed in The Sultan Abdul Hamid II's Photographic Albums". **Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları**. vol. 12 (1988): 3-11.

Geçer, Kadir Türker. "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri". **Silahlı Kuvvetler Dergisi.** s. 411 (2012): 68-85.

Genç, Adnan, Orhan M. Çolak. **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları.** İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, 2007.

Georgeon, François. **Sultan Abdülhamid.** çev. Ali Berktay. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Gezgör, Vahide, Feryal İrez. **Yıldız Sarayı Şale Kasrı Hümâyunu.** İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1993.

Gölpınarlı, Abdülbaki. **Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu**. Ankara: 2003. (Aktaran: Candemir, Murat. **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan.** ed: Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006: 405-447).

Gülen, Salih. "II. Abdülhamid ve Fotoğraf". **Devr-i Hamid.** ed. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011: 379-392.

Gülersoy, Çelik. "Yıldız Parkı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 518-520.

Gülersoy, Çelik. **Çerâğân Sarayları.** İstanbul: Turing Yayınları, 1992.

Gülersoy, Çelik. "Çadır Köşkü". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 457-458.

Gülersoy, Çelik. "Malta Köşkü". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 280-281.

Gülsün, Hakan, Refik Fidan. "Başlangıcından Günümüze Saray Havuzları". **Milli Saraylar 1994/1995.** İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 1996: 92-101. http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/resimler/3/20/17573/rap0000106.pdf [21.04.2019].

Harp Akademileri, **Harp Akademileri 1970 Yıllığı.** İstanbul, 1970.

Hâzim Tepeyran, Ebubekir. **Ebubekir Hâzim Tepeyran Hatıraları: 1.** İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944.

"Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun". 1924.

Hürriyet Gazetesi. 6 Aralık 1973. (Aktaran: Dırağ, Havane. **"1831-1900 yılları arasındaki İstanbul Yangınları".** Bitirme Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1977. (Yıldız Sarayı ile ilgili gazete, dergi ve kitaplardan yapılmış derlemeden alınmıştır).

II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Paşa ve Hatıratı. haz. Osman Öndeş. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2013.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. **İstanbul Geçmişe Bir Bakış.** İstanbul: İslam Kültür Tarih ve Araştırma Merkezi, 1987.

İpşirli, Mehmet. "Sultan II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı". **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi.** ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2014: 393-398.

İstanbul. "Yıldız". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 513-514.

Kandemir, Feridun. "Febüs Anlatıyor". **Aydabir.** s. 7 (1936): 53-55 . (Aktaran: Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

Karaer, Nihat. **Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati.** Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003.

Karateke, Hakan T.. **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler.** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Kartal, Betül. "İstanbul'daki Tarihi Saray Bahçeleri'nin Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

Koçu, Reşad Ekrem. "Abdulllah Biraderler". **İstanbul Ansiklopedisi**. c. 2. İstanbul: Koçu Yayınları, 1971: 36.

Koçu, Reşad Ekrem. "Apollon Fotoğrafhanesi". **İstanbul Ansiklopedisi.** c. 2. İstanbul: Koçu Yayınları, 1958: 887.

Koçu, Reşad Ekrem. "Fotoğraf, fotoğrafhaneler". **İstanbul Ansiklopedisi.** İstanbul: Koçu Yayınları, 1958: 5825.

Köksal, Ülkü. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Polis Mektebi". **Karadeniz İncelemeleri Dergisi.** s. 19 (2015): 139-166.

Köse, Fatih. "Arşiv Belgelerinin Işığında İstanbul Şâzelî Tekkelerinin Tarihi". **Vakıflar Dergisi**. s. 40 (2013): 99-119.

Kreiser, Klaus. "Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840-1916". **Muqarnas, an Annual on the Visual Culture and Islamic World**, Vol. 14 (1997): 103-117.

Kumbaracılar, Sedat. "31 Mart Vakası ve Yıldız Sarayı Yağması". **Hayat Tarih Mecmuas**ı. s. 4 (1972): 70-77.

Küçükalioğlu Özkılıç, Sema. **1894 İstanbul Depremi.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

Küçükerman, Önder. **Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi : Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası**. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1987.

Labcinciyan, Teotoros (Teotik). **Amenun Daretsuysı (Herkesin Yıllığı).** İstanbul: 1912. (Aktaran Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

L'Orient Des Photographes Armeniens. Paris: Institut Du Monde Arabe et Editions Cercle d'Art, 2007. (Aktaran: Pinguet, Catherine. **İstanbul, Fotoğrafçılar, Sultanlar**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

Le Moniteur Oriental. 29 Ocak 1886. (Aktaran: Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

Le Moniteur Oriental. 11 Nisan 1886 (Aktaran: Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

Martin, Anais. M.. **Her Yeri Resim Gibi Küçük Moda.** İstanbul: Heyemola Yayınları, 2010.

Mehmed Selahaddin. **İttihad ve Terakki Cemiyetinin Maksadı-ı Tesis Ve Sureti Teşkili ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Felaket ve İnkısamı**. Kahire: Emin Hindiye Matbaası, 1334. (Aktaran Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması". **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002: 559-577).

Mehmet Tevfik, **Hatıralar I** (Aktaran: Karateke, Hakan T.. **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler.** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004).

Milli Saraylar Restorasyonu Mastr-Plan Ön Çalışmaları. Ankara: 1977.

Müller, Mrs. Max. **İstanbul'dan Mektuplar.** çev. Afife Buğra. İstanbul: Şehir Yayınları, 2010.

Nemeczek, Alfred, Rolf Allan Paltzer. "Fotoğraf Yoksa Resim de Yok". **Adam Sanat**. s. 28. (1988): 53-71

Nuhoğlu, Hidayet (el-Konevi). "Çağdaş Bir Bende-i Yıldız Gözüyle II. Abdülhamid Han". (Aktaran: İpşirli, Mehmet. "Sultan II. Abdülhamid'in Merasimleri". **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul.** ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011: 143).

Osman Nuri. **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı : Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi.** c. 2. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1909.

Osman Nuri. **Yıldız Sarayı "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı" Adlı Eserin Bir Bölümü.** çev. Sabahattin Türkoğlu. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998.

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908. Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1986.

Osmanoğlu, Ayşe. **Babam Sultan Abdülhamid.** Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.

Osmanoğlu, Şadiye. **Babam Sultan Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları.** İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Örikağasızade Hasan Sırrı. **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları Saray İdaresi.** İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.

Özbay, Kemal. "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri". c. 3. İstanbul, 1981. (Aktaran Dramur, Rengin. "Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi". **Sandoz Bülteni.** s. 4 (1989): 8-15).

Özel, Ahmet Murat. "Şâzeliyye". **DİA.** c. 38. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 387-390.

Özendes, Engin. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.

Özendes, Engin. **Abdullah Frères Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları.** İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998.

Özendes, Engin. **Türkiye'de Fotoğraf.** İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.

Özkan, İsmail Hakkı. "Fasıl", **DİA.** c. 12. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995: 208.

Öztuna, Yılmaz. "Yıldız Sarayı", **Hayat Saray İlavesi.** Baskı Tarihi Yok: 41-52.

Öztuncay, Bahattin. **Dersaadet'in Fotoğrafçıları 19. Yüzyıl İstanbulunda Fotoğraf: Öncüler, Stüdyolar, Sanatçılar.** c. 1. İstanbul: Aygaz A.Ş., 2003.

Öztuncay, Bahattin. **Vasilaki Kargopulo : Hazret-i Pâdişâhi'nin Serfotoğrafı.** İstanbul: Birleşik Oksijen Sanayi (BOS), 2000.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Mahmil-i Şerif". **Tarih Deyimleri Sözlüğü.** c. 2 İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Petrus Gyllius. **İstanbul Boğazı (De Bosporo Thracio Libri III.).** çev. Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

Renda, Günsel. "Portrenin Son Yüzyılı". **Padişahın Portresi: Tesâvir-i Al-i Osman.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Renda, Günsel. "Osmanlılarda Heykel". **Sanat Dünyamız.** s. 82 (2001): 139-145.

Rilke, Anna Groser. **Avrupa Saraylarından Yıldız'a Bir Hoş Seda.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Sabah. 13 Şubat 1889. (Aktaran: Öztuncay, Bahattin. **Hanedan ve Kamera: Osmanlı Sarayı'ndan Portreler.** 2.bs. İstanbul: Ömer M. Koç Koleksiyonu, Aygaz, 2011).

Sağdıç, Zafer. "Üç Osmanlı Sarayında İşlev ve Mimarlık Bağlantısı". Doktora Tezi. YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.

Said Paşa. **Said Paşa'nın Hatıraları.** c. 2. Kısım 2. Dersaadet Matbaası, 1328. (Aktaran Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması". **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002: 559-577).

Sakaoğlu, Necdet. **Bu Mülkün Sultanları.** İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005.

Sakaoğlu, Necdet. "Katırcıoğulları". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994): 489.

Saz, Leyla. **Haremin İçyüzü.** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, 80.

Selahaddin Bey. **La Turquie a l'exposition universelle de 1867.** Paris: 1867 (Aktaran Germaner, Semra. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları". **Tarih ve Toplum**. s. 95 (1991): 289-296).

Serin, Sinem. "Yıldız Çini/Porselen Fabrikası". Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009)

Sırmalı, Faruk, Ülkü Altınoluk. "Yıldız Sarayı Hamid Havuzu'na bir Yaklaşım", **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984**. İstanbul: Yıldız Sarayı/Şale, 1985: 97-99.

Söylemezoğlu, Süleyman Şefik. **Hicaz Seyahatnâmesi.** haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Sözen, Metin. **Devletin Evi Saray.** İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1990.

Sultan II. Abdülhamid'in Arşivi'nden Dünya. ed. Hakan Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2008.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. **İstanbul Sarayları.** İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2011.

Şehsuvaroğlu, Haluk. **İstanbul Sarayları.** İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi. 1954.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. **İstanbul Sarayları İlavesi.** İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları**,** 1954. 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık, 1994.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. "Yıldız Sarayı'nda Küçük Mabeyn Dairesi". **Resimli Tarih Mecmuası.** s. 27 (1952): 1326-1329.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. **Tarihi Odalar.** İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954.

Şerifoğlu, Ömer Faruk. "İstanbul'da Başıboş Bir Boğa". **İstanbullu**. s. 5 (1999): 52-53.

Tahsin Paşa. **Yıldız Hatıraları.** haz. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Tanman, M. Baha. "Yahya Efendi Külliyesi". **DİA.** c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013: 246-249.

Tanman, M. Baha. "Ertuğrul Tekkesi". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. c. 3 İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 196-198.

Talu, Ercüment Ekrem. "Sürre Alayı", **Resimli Tarih Mecmuası,** s. 29 (1952): 1480.

Tekdemir, Aziz. "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti". **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. s. 9 (2013): 1-19.

Terzioğlu, Arslan. "19. yy. da ve 20. yy. Başında Tesis Edilen Osmanlı Hastanelerinde Alman Tesirleri", **Türk Alman Tıbbı İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, 18-19 Ekim 1976.** İstanbul: 1981. (Aktaran Dramur, Rengin. "Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi". **Sandoz Bülteni.** s. 4 (1989): 8-15).

The Dolmabahçe Palace, translated by. Nazif Yarman. İstanbul: Keskin Colour

Turan, Mustafa. **31 Mart Faciası.** İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966. (Aktaran Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması". **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002: 559-577).

Tüfekçioğlu, Kemal. "Yıldız Sarayı Kışlaları". **Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi.** s. 2 (1982): 8.

Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması". **XIII. Türk Tarih Kongresi : Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999.** Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2002: 559-577.

Uşaklıgil, Halit. **Ziya Saray ve Ötesi.** c.1. İstanbul: İstanbul İnkılâp ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi, 1981.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Mekke- i Mükerreme Emirleri.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Ünüvar, Safiye. **Saray Hatıralarım.** İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1964.

Yaltırık, Faik. "Bilezikçi Çiftliği". **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,**.c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994: 229.

Yıldız Sarayı Vakfı. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1986.

Yücel, Erdem. "Yıldız Sarayı Parkı'nda T.T.O.K. Çalışmaları". **Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi.** s. 4 (1982): 6-8.

Yücel, Utku, Serap Koçak, "Ertuğrul Tekke Camii ve 2008-2010 Restorasyon Çalışmaları", **Vakıf**

Restorasyon Yıllığı, s. 1 (2010): 88-90.

Yücer, Hür Mahmut. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl.** İstanbul: İnsan Yayınları, 2003. (Aktaran: Köse, Fatih. "Arşiv Belgelerinin Işığında İstanbul Şâzelî Tekkelerinin Tarihi". **Vakıflar Dergisi**. s. 40 (2013): 99-119).

Ziya Şakir. "Yıldız Tiyatrosu". **Resimli Tarih Mecmuası.** c. 5. (1954): 2972-2974.

Ziya Sakir. **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti.** 2.bs. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994. (Aktaran Alkan, Necmettin. "1897 Yunan Harbi'nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İane Sergisi". **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.** s. 13. (2008): 13-42).

İnternet Kaynakları

Özendes, Engin. "Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı". https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353074&/Osmanlıda-Fotoğraf-Sanatı-/-Engin-Özendes-, [06.07.2017].,

"Mabeyn". Büyük Türkçe Sözlük. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c2dafe10d2892.18072861 [03.01.2019].

https://www.ircica.org/tr/hakkimizda [18.01.2007].

Bardakçı, Murat. “Abdülhamid’in Kütüphanesi Yıldız Sarayı’na dönmelidir!”. http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1151599-abdulhamidin-kutuphanesi-yildiz-sarayina-donmelidir [11.11.2015].

Bardakçı, Murat. “Abdülhamid'in Kütüphanesi 28 Şubat'ta çöpe atılmış!, http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/1178813-abdulhamidin-kutuphanesi-28-subatta-cope-atilmis [10.01.2016].

Ay, Hasan. “'Yıldız Sarayı Kütüphanesi geri dönsün' başvurusu”. http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/01/24/yildiz-sarayi-kutuphanesi-geri-donsun-basvurusu [24.01.2016].

Bardakçı, Murat. “İşte, Cumhurbaşkanı’nın Bahsettiği Olayın, Yıldız Sarayı’nın Kumarhane ve Meyhane Yapılmasının Belgeleri”. http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1255838-iste-cumhurbaskaninin-bahsettigi-olayin-yildiz-sarayinin-kumarhane-ve-meyhane-yapilmasinin-belgeleri [19.06.2016].

“Çadır Köşkü”. http://www.beltur.com.tr/cadir-kosk.asp tarih [26.10.2016].

“Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu”. www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Factories.aspx?FabrikaId=9 [27.10.2016].

29 Aralık 1999’da Hürriyet’te çıkan bir haber. “Yıldız'ın tarihi ahırları fuar ve sergi alanı oldu”, http://www.hurriyet.com.tr/yildizin-tarihi-ahirlari-fuar-ve-sergi-alani-oldu-39122237 [27.10.2016].

16 Mayıs 2001’de Milliyet Cumartesi’de çıkan bir haber. “Dört Nala Festival”. http://www.milliyet.com.tr/2001/05/16/cumartesi/muz01.html [27.10.2016].

“Mimar Sinan İşitme Engelliler İlköğretim Okulu Tarihçesi”. http://mimarsinanisitmeengelliler.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/10/746776/icerikler/tarihcemiz_957445.html [11.08.2016].

“Sabancı Lisesi Tarihçesi”. http://sabancilisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/03/455908/icerikler/tarihcemiz_94157.html?CHK=a1775e061fac06b3050226ba3831819d [19.01.2017].

“IRCICA Hakkında”. http://tr.ircica.org/about-us/irc380.aspx [19.01.2017].

“IRCICA Hakkında”. https://www.ircica.org/tr/hakkimizda [18.01.2007].

“Yıldız Sarayı Vakfı Tarihçesi”. http://www.yildizsarayivakfi.org.tr/tarihce/ [19.01.2017].

Erbil, Ömer. 10 Kasım 2015’de Radikal’de çıkan bir haber. “Yıldız Sarayı gerçeği: Cumhurbaşkanlığı istediği kuruma tahsis edebilir”. http://www.radikal.com.tr/turkiye/yildiz-sarayi-gercegi-cumhurbaskanligi-istedigi-kuruma-tahsis-edebilir-1469330/ [26.01.2017].

Youssouf Razi Bey. L'illustration. s. 3454 (8 Mart 1909): 324-325. https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=3758088&silo_library=GEN01 [04.07.2017].

Toros, Taha. “İlk Türk Fotoğrafhanesi ve Ferit İbrahim”. http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/5811/001582408010.pdf?sequence=1 [06.07.2017].

“Haremeyn. Makka al-Mukarrama and al-Madina al-Munawwara in photographs from the Ottoman period selected from the albums of Sultan Abdulhamid II and the collection of Fahreddin Pasha (Türkkan)”, http://www.ircica.org/haremeyn-makka-al-mukarrama-and-al-madina-al-munawwara-in-photographs-from-the-ottoman-period-selected-from-the-albums-of-sultan-abdulhamid-ii-and-the-collection-of-fahreddin-pasha-turkkan/irc959.aspx, [06.07.2017].

“Fotoğraf Albümleri Dizini”, http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?page_id=6462 [02.01.2017].

“Lando”. Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.

“Kupa”. Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b49ed4b445d85.40392116 [14.07.2018].

“Boru-zen”. http://www.lugatim.com/s/boraza [30.01.2019].

Akverdi, Mine. “Tarihi Köşk Vali'nin İmzasını Bekliyor”. Akşam Gazetesi. 14 Nisan 2008. http://v3.arkitera.com/h27371-tarihi-kosk-valinin-imzasini-bekliyor.html [01.04.2019].

“Milli Saraylar’ın Heykel Avı”. 01.01.2015.

https://www.haberturk.com/gundem/haber/1025652-milli-saraylarin-heykel-avi# [02.04.2019].

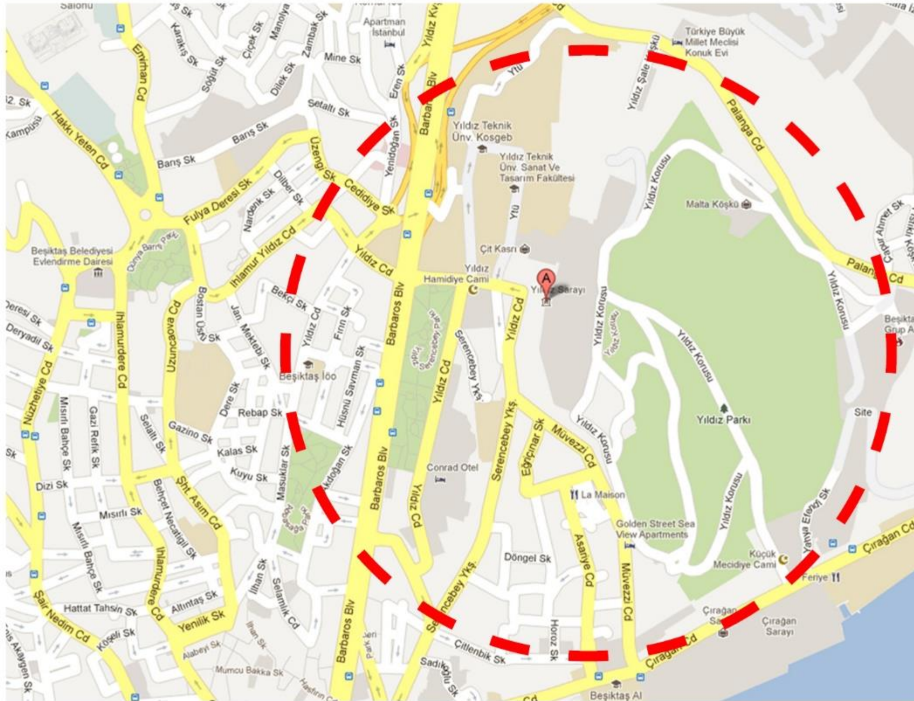
“Kadıköy'ün boğasına Lazio yazdılar!”. Altıyol’daki heykeli Lazio-Fenerbahçe maçı öncesinde mavi-beyaza boyanarak üstüne Lazio yazıldığına dair haber. https://www.posta.com.tr/kadikoyun-bogasina-lazio-yazdilar-172253 [08.04.2019].

“Kadıköy'deki Boğa Heykeli koruma altına alındı”. 17.02.2018. https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kadikoydeki-boga-heykeli-koruma-altina-alindi-351247.html [08.04.2019].

EKLER

Ek 1.

Yıldız Sarayı ve Korusu’nun Konumu

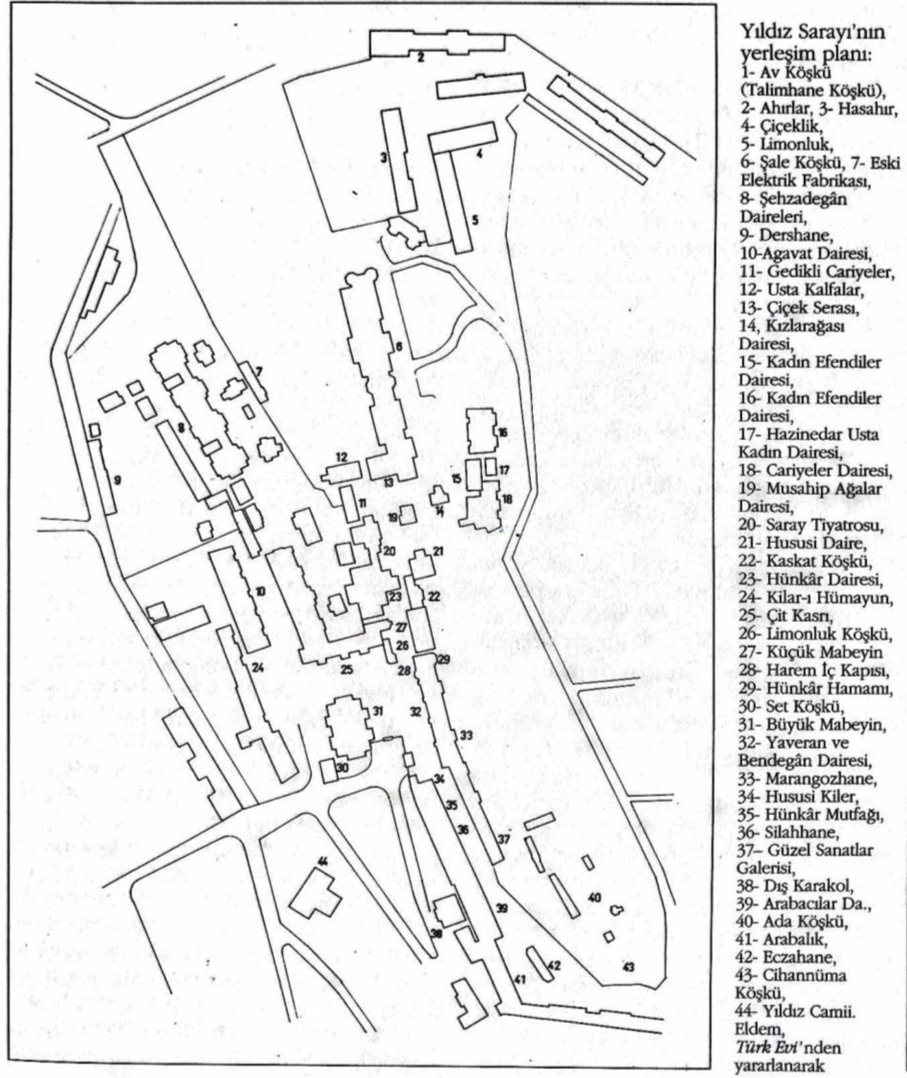
Yıldız Sarayı ve Korusu’nun Konumu

---

https://www.google.com/maps [12.11.2018].

Ek 2.

Yıldız Sarayı'nın Yerleşim Planı

Yıldız Sarayı'nın Yerleşim Planı

Afife Batur, "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993-1994: 521.

Ek 3.

Yıldız Sarayı Genel Planı

Yıldız Sarayı Genel Planı

Bilgin, Bülent. **Geçmişte Yıldız Sarayı.** İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 1998.

Ek 4.

Yıldız Sarayı'nın Havadan Görünümü

Yıldız Sarayı'nın Havadan Görünümü

Kıdemli Başçavuş Salih Alkan, Salih Alkan Koleksiyonu, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/94018 [12.11.2018].

ÖZ GEÇMİŞ

1983 yılında İstanbul'da doğan Dilruba Kocaışık, ilk öğrenimini Hasan Ali Yücel İlkokulu'nda, orta ve lise öğrenimini Sarıyer İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2002 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Restorasyon Bölümü'nden mezun oldu. Mimari kültürel miras alanlarındaki yapıların koruma ve onarım uygulamalarında çalıştı. 2009 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Fotoğraf ve Video Bölümü'nden mezun oldu. 2008-2013 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü'nde fotoğrafçı ve fotoğraf editörü olarak görev yaptı. 2009-2014 yılları arasında "Restorasyon Konservasyon Çalışmaları" isimli 3 Aylık Hakemli Bilim Dergisi'nin fotoğraf editörlüğünü yaptı. 2016'da UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Haritası'nda (World Heritage 2015-2016 MAP) fotoğrafları kullanıldı. Yine 2016'da UNESCO Quarterly Magazine'de fotoğrafı kapak fotoğrafı olarak basıldı. 2016'da Skylife dergisinde "İnsanlığın Ortak Mirası" isimli makalede fotoğrafı yer aldı. 2015'de İstanbul Alan Yönetimi Başkanlığı'nın Heritage Area isimli tanıtım kitapçıklarında fotoğrafları yer aldı. 2011'de "Suriye'de Birkaç Gün", 2017'de "Merdiven", 2018'de "Nerede Yaşıyorsun? Where Do You Live?", 2019'da "Gördüğün Gibi"fotoğraf sergilerinin küratörlüğünü yaptı. 2013'de Yüksel Sabancı Sanat Merkezi'ndeki "Kelimeler ve Şeyler" isimli sergide yer aldı. Yüksek lisans tezinin yazım sürecinde, ulusal ve uluslararası kongre ve sempozyumlarda tez konusu ile alakalı bildiriler sundu. 2016 yılından itibaren İstanbul Şehir Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Fotoğrafçılık ve Kameramanlık Programı'nda tam zamanlı öğretim görevlisi olarak görev yapmakta, üniversitenin İletişim Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, Meslek Yüksekokulu Fotoğrafçılık ve Kameramanlık Programı ve Grafik Tasarımı Programı'nda Temel Fotoğraf, Fotoğraf Okuma, Belgesel Fotoğraf, Fotoğraf Projesi Geliştirme, Fotoğrafta Görsel Teknikler, Basın Fotoğrafçılığı derslerini vermektedir.

Bildiriler

Dilruba KOCAIŞIK, "Yıldız Sarayı'ndaki Fotoğrafhaneler ve Sultan II. Abdülhamid'in Hususi Fotoğrafhanesi", Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi, 22-24 Ekim 2018, İstanbul

Seza SİNANLAR USLU, Dilruba KOCAIŞIK, "II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri Işığında Yıldız Sarayı'nı Anlamak", III. Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, 22-23 Aralık 2016, İstanbul

Dilruba KOCAIŞIK, Contemphoto'15 International Visual Culture and Contemporary Photography Conference, DAKAM, 9-10 Haziran 2015, İstanbul

Seza SİNANLAR USLU, Dilruba KOCAIŞIK, "Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nin Yıldız Sarayı ve Yapıları Ekseninde İncelenmesi", Cumhuriyet Üniversitesi II. Uluslararası Güzel Sanatlar Bilimsel Araştırma Günleri (GUSBAG), 8-10 Nisan 2015, Sivas